

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

GÖTEBORGS UNIVERSITETSBIBLIOTEK

100163 2664

Centralbiblioteket

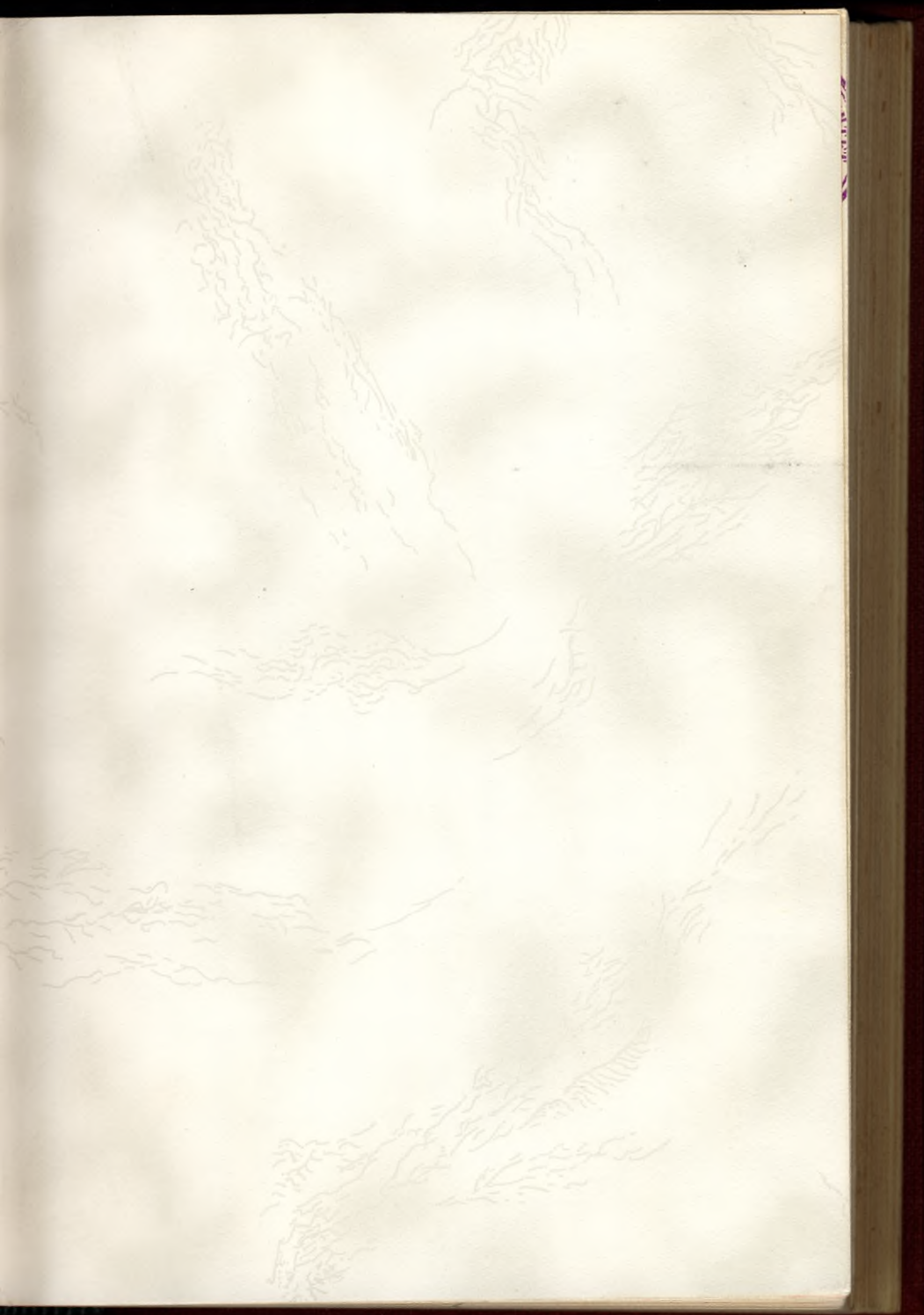
Jurid.

Sv.

Rättsf.

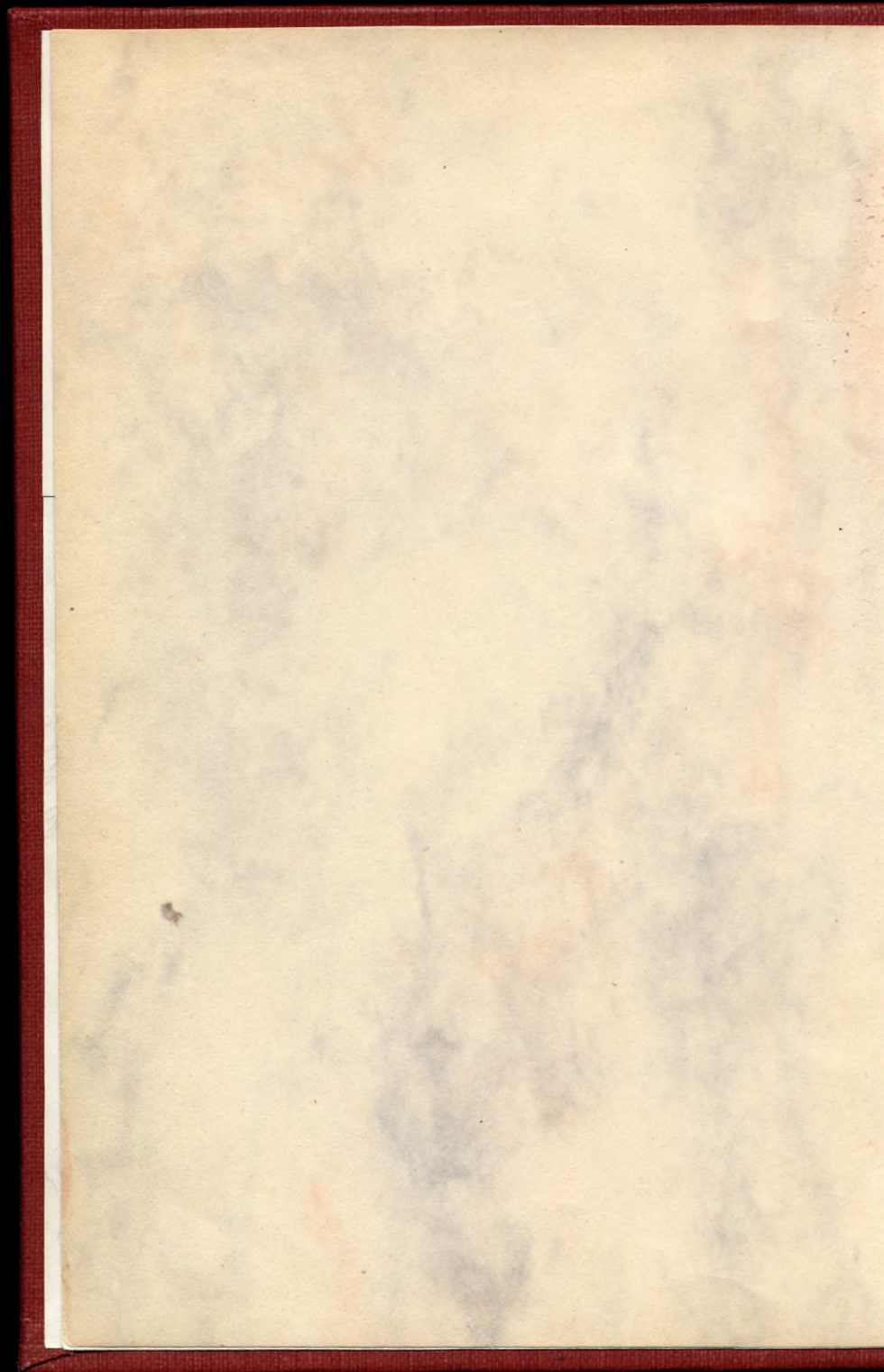
1896

Ex. B

LIBRARY

1896- []

jurid.
på
Rättf.

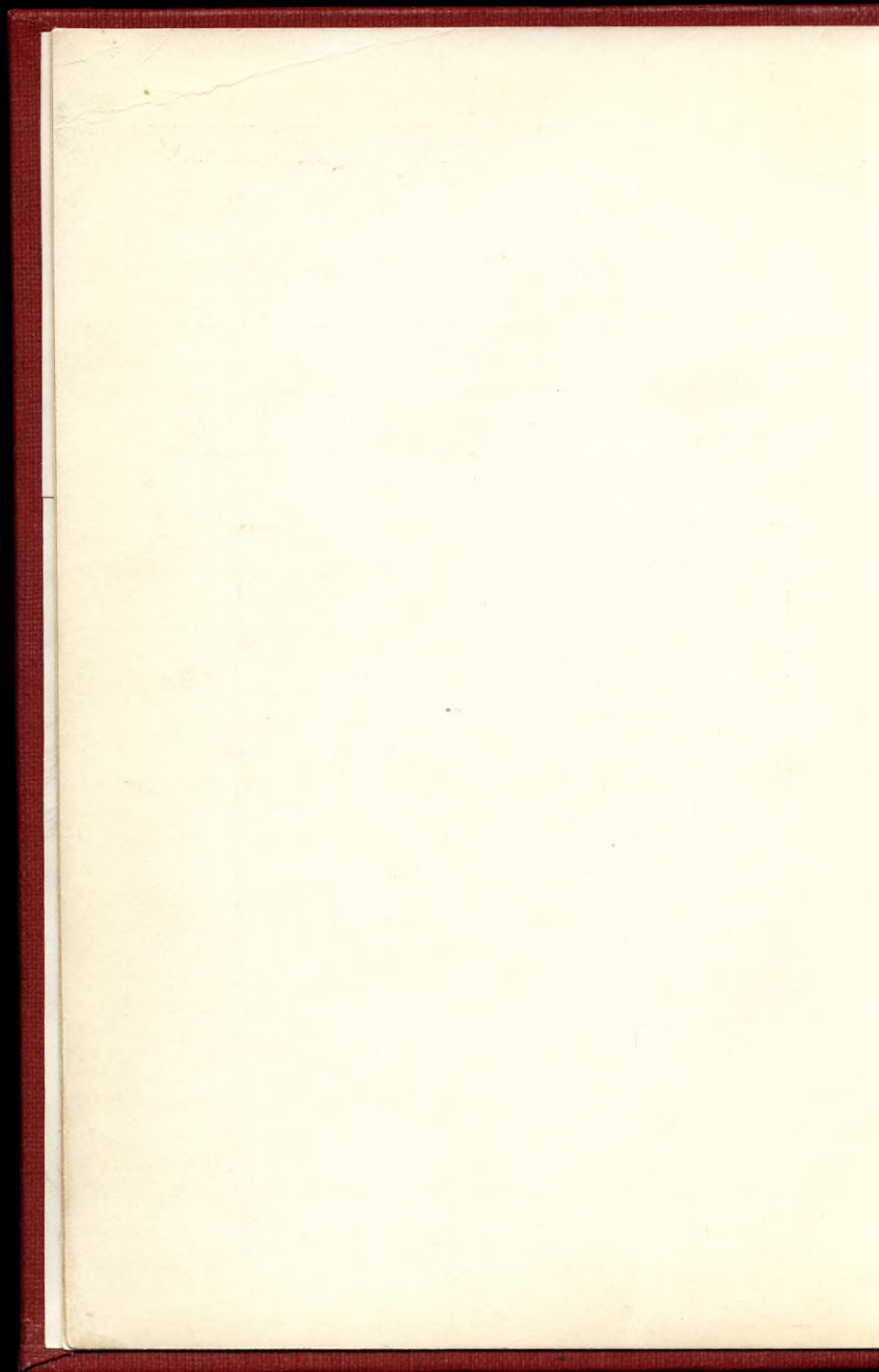
ELIEL LÖFGREN

KLOCKORNA I ÖSTERVÅLA

B O N N I E R S

ELIEL LÖFGREN

KLOCKORNA

I ÖSTERVÅLA

ELIEL LÖFGREN

KLOCKORNA I ÖSTERVÅLA

ELIEL LÖFGREN

K L O C K O R N A
I Ö S T E R V Å L A

ANDRA UPPLAGAN

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Copyright. Albert Bonnier 1934.

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1934

FÖRETAL.

Då den gamla mordsaken, som i olika skeden gått under namnet "Östervålamålet", år 1927 blev aktuell på nytt genom en förut icke misstänkt persons bekännelse, föresatte jag mig att med en kommentar lägga papperen på bordet. Utförandet av denna föresats blev fördröjd — utom av annan sysselsättning — först genom beknännelsens återtagande och sedan på grund av "kommentarens" utvidgning. Jag tänkte först bara skriva brottmålshistorien i dess olika skeden såsom belysande för en sida av svenskt rättsliv under tiden omkring sekelskiftet.

Men när jag började skriva fann jag, att jag inte kunde göra historien levande utan att försöka insätta den i dess miljö och ge en föreställning om de personer, som under olika tidsperioder spelat en huvudroll i dramat. Det har fallit sig så, att jag var tingsbiträde vid behandlingen av det första försöket att få fast brottslingen (målet mot "Börstil" 1896—97). Därpå hade jag i ett ärekränkingsmål, som ägde samband med mordsaken, att något syssla med detta såsom t. f. domare. Och slutligen fick jag befattning med målet igen såsom försvarsadvokat, sedan år 1904 den bekante landsfiskalen Köhler häktat skolläraren Blomberg såsom misstänkt för brottet.

Min bok har därför kommit att bli ett försök att låta den stora allmänheten se in i rättsmekanismen från olika synpunkter: domarens, advokatens och i viss mån åklagarens. Den sistnämndes roll har jag endast sett utifrån, men jag har så gott jag kunnat sökt förstå den.

Skildringen är hämtad från en förgången tid: "tingstjänstgöringen" i dess äldre former är stadd på avskrivning och advokaturkretsens rekrytering har alltmera friställts från sambandet med föregående domarverksamhet. Det har roat mig att återge några minnen från den gamla, om också inte odelat goda tiden. Men framför allt har jag härmed velat ge en bakgrund åt de två huvudpersonerna i Östervåladramats olika faser: i den första omgången *inkvisitionsdomaren* och i den andra *inkvisitionsåklagaren*. Att jag, trots principiellt avståndstagande numera från hans metoder, alltjämt är personligen fäst vid den förre, beror kanske mest på att jag kände honom så väl.

Om mina läsare säga sig, att vår straffprocess inte gick fri från anmärkningar, sådan som den *var*, må de icke därav draga slutsatsen, att allt är bra som det *är*. I mycket ger vår straffprocess onödigtvis utrymme för misstag och godtycke än i dag. Min berättelse skall fylla sitt syfte — ty den har en tendens — om den i någon mån kan väcka intresse för en ordning, vari åklagarens ställning hålles isär från polisens; försvarsadvokaten, i rättens tjänst, tillerkännes en uppgift likvärdig med åklagarens; och domarne, till skillnad från bisittarna i den gamla Areopagen, erhålla möjlighet att *se*, innan de döma.

Det skulle bereda jordmånen för en ny tingens ordning, därest erfarenheter, som de från Östervålamålen hämtade, avhölle oss litet var från att döma våra medmänniskor utan att känna dem och deras öde.

Eliel Löfgren.

I.

TIDSMILJÖN. DE AGERANDE
PERSONERNA

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

1. Den stillsamma staden.

”Domaren”, som jämte diverse tilltalade och andra personer av lägre rang innehar en huvudroll i denna berättelse, var tämligen ny på orten vid den tid han rannsakade och dömde i det första Östervålamålet (1896—97). Vid ännu icke fyllda fyrtio år tillträdde häradshövdingen *H. Helmertz* år 1895 domarämbetet i Västmanlands östra domsaga och slog upp sina bopålar i Sala. Som genuin skåning torde Helmertz ha känt en viss missräkning över att förflyttas till en uppsvensk landsbygd. Väl meriterad i domarvärv både inom hovrätt och lantdomsagor i södra Sverige skulle han nog helst velat ha en skånsk domsaga. Men de bästa bitarna äro inte alltid att ta på gaffeln. Till en förnämlig Stockholmsdomsaga erhöll Helmertz första förslagsrummet men förbigicks av regeringen för en äldre ämbetsman inom den högre administrationen (expeditionschefen v. *Eckerman*). Den yngre men ur domarsynpunkt långt högre meriterade Helmertz tröstades samtidigt med utnämningen till Västmanlands östra. Och av de båda alternativen Stockholm eller Sala undras det om inte domaren i själ och hjärta föredragit det senare. För att framträda i sin rätta miljö och med tillbörlig makt och myndighet bör en lantdomare bo på landet eller så nära intill som möjligt. Att vara den förste i domsagan och i sin ort betraktades som ett privilegium för den tidens domare.

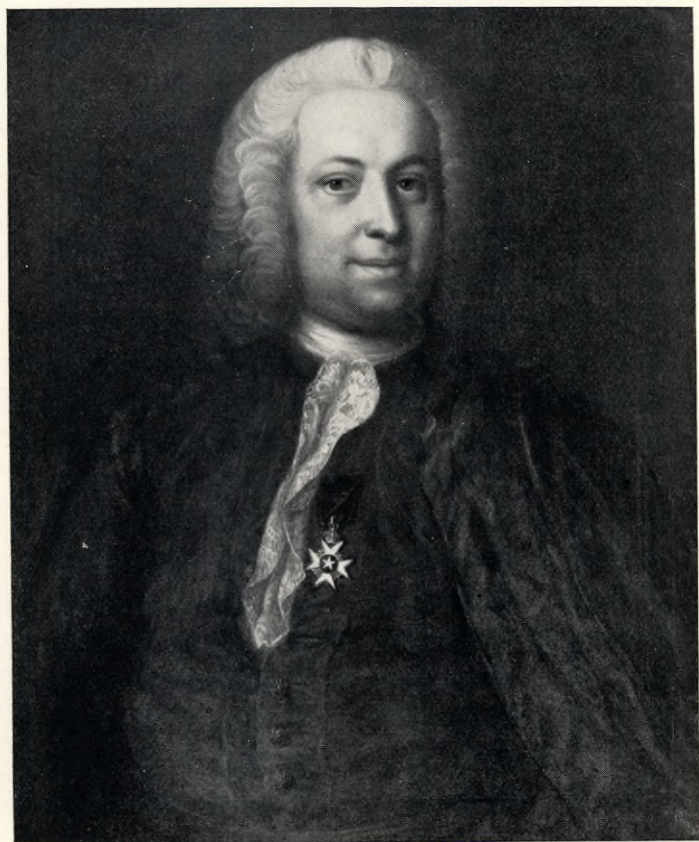
Sala, i sin ”stillsamma ålderdomlighet” — för att citera ”Nordisk familjebok” — var i mitten av 1890-talet icke mycket mer än vad som syntes från järnvägen: ett par

fabriker, några varphögar och byggnadsskelett vid den på silver längesedan tömda silvergruvan och den åldriga kyrkan med sitt vida över slätten synliga s. k. "tessinska" röda torn, som i själva verket lär vara ritat av Polhem. Under snart två århundraden har kyrktornet gett Sala dess särprägel lika omisskännligt som Östbergs stadshustorn satt sitt märke på det nya Stockholm.

De senaste årtiondena har Sala upplevt en i all blygsamhet vacker renässans: ett bättre utnyttjande av stadens stora ägoområden, dess upphöjelse under en tid till militär förläggningssort — med etablissemang, som numera förbytt till anstalt för sinnessvaga — kommunikationernas förbättring och en ny gruvdrift ha bidragit till denna utveckling. Industrien har gått framåt och den livliga byggnadsverksamhet, som följt av allt detta, har på ett förträffligt sätt tillvaratagit platsens naturliga förutsättningar att bli en vacker trädgårdsstad.

Det gamla Sala från 1890-talet vände sig däremot med grämelse bort från den förbiflytande Sagån och från de stilla vattnen i lövomkransade gruvdammar och kanaler — minnen från silvergruvans förgångna storhetstid. Området åt järnvägen till, nu fyllt av trevliga villor och trädgårdar, gapade i ödslig tomhet. Där bortom låg staden hopkrupen med sina gamla trähus, knaggliga gator och smala trottoarer, där utbyggda förstutrappor lade försåt för den nattlige vandraren.

Jag tänker närmast på Norrbygatan, där denna berättelse "farbror Ahlenius" och även "Nasus" bodde, men bebyggelsen i övrigt var också mest av äldre datum, delvis från mitten av 1700-talet. Längre tillbaka i tiden gingo inte stadens byggnadsminnen. Under tiden före 1736 års stora brand och medan stadens förste *store* borgmästare, Esberg (adlad Bergensköld), såsom medlem i borgarståndet gjorde sina uppmärksammade insatser i arbetet för 1734 års lag, var staden

Borgmästare Esberg
(blev vice president i Svea hovrätt, adlad Bergensköld).

endast en stor bondby med vidsträckta gårdar och leriga vägar, där hjordar av svin löpte omkring. Efter branden hade, tack vare den dåtida borgmästarens energiska ingripande, växt upp nutidens "gamla stad"; flertalet, med Bergslagens ledning i spetsen, hade velat överge staden och lägga den under landsrätt. Den mindre del, som på 1890-talet var "ny", hade åter 1880-talets eldsolycka att tacka för sin tillvaro. Mellan Stora torget och kyrkan låg detta aristokratiska kvarter med stenhus och andra moderniteter. Där fanns bl. a. borgmästarens gård som en borgen för den nya stadens styrka och säkerhet.

I stadens mitt låg Stora torget, där det ligger än, med det nya, banala Stadshotellet i skrikande kontrast till det gamla, förnäma Rådhuset mittemot. Öde och tomt i vardagslag fylldes torget på marknadsdagarna av ett brokigt och myllrande lantliv. Ännu fanns sedan sekler tillbaka kyndelsmässomarknadens stora folkfest i februari, från vars fylleri och fröjder ett avlägset eko hördes också i Östervälamålet.

På vägen till silvergruvan, bortom dammen, lasarettet och det planerade stadsområdet, ligger Väsby kungsgård, i äldre tider den centrala platsen inom "Väsby län". Här tog Gustav Vasa in, när han inspekterade rikets skattkammare, Sala gruva. Härifrån meddelade Gustav II Adolf stadsprivilegier och mycket mera åt Sala och dess inbyggare. Men även under senare tider har Väsby solat sig i kunglighetens sken. Hit undflydde änkedrottning Hedvig Eleonora den nästan överallt i riket utbredda pesten under år 1710. Hon bodde på Väsby kungsgård med prinsessan Ulrika Eleonora och hertig Karl Fredrik. Livmedikus Urban Hjärne med andra förnämigheter stannade också i änkedrottningens omedelbara närhet. Karl XII i egen hög person var, som känt är, i främmande fångenskap nere i Turkiet. Men hovet utövade hans enväldsmakt i det försvarslösa Sala. Den del av hovstaten, till ett

antal av mer än tvåhundra personer, som inte rymdes på Väsby, hade fördrivit stadsbefolkningen så när som på husägarna och sedan slagit sig ner i de utrymda bostäderna. Hävderna klaga än i dag över att de höga gästerna inte betalade för inkvarteringen. Däremot utgick från Väsby ett dekret, som bestämde, att de kringlöpande svinen skulle hållas inomhus vid äventyr av nedslaktning (Johan Näsmark: "Sala stad", 1923).

Av den ursprungliga kungsgården fanns på 1890-talet icke kvar annat än grunden. Den nuvarande huvudbyggnaden med tjocka murar och brutet tegeltak uppfördes i förra hälften av 1700-talet. Under den tid Sala gruva tillhörde kronan (till 1887) beboddes denna byggnad av bergshauptmännen, de mäktiga herrarna för Sala bergslag (bl. a. Karl Staaffs farfars far, Per Staaff). Nu voro de borta och varje spår av yttre glans hade försvunnit med dem. Väsby tedde sig 1895 som en ödegård invid vägen med en förvildad plantering ner mot den mörka ån.

Dit flyttade domaren med sitt kansli under tiden för denna berättelse. Men i början hyrde han inne i staden, snett emot Stadshotellets trädgårdsrestaurang och sålunda synnerligen välbeläget.

Samhället syntes vid denna tid stå inför valet mellan att tyna bort av ålderdomssvaghet eller att rycka upp sig för nya uppgifter. Stadens "stora ångkvarn" hade måst nedläggas, dess industri i övrigt arbetade under betydande svårigheter och dess uppland var, i brist på tillräckliga kommunikationer, icke mycket givande. Sedan en företagsam tysk, Heberle — arrendator under Sala bergslag — tagit en förmögenhet ur varphögarna, tycktes där inte vara mycket mer att hämta.

Just vid tiden för domarens inflyttning inträffade något, som öppnade nya vyer för stadens framtid.

Väsby kungsgård.

I samband med Sala stads privilegier hade Gustav II Adolf gjort en väldig donation av jord och skogar för tryggande av Sala silvergruvas bestånd. Det mesta av dessa härligheter hade tagits från Väsby kungsgårds vidsträckta domäner. Jorden bestod dels av tomtmark inom staden och dels av "jordar", som tillfördes de skilda tomtägarna med villkor att fullgöra vissa skyldigheter till gruvan. Dessutom anslogs "till staden" stora arealer skogsmark, som också skulle utnyttjas för gruvans behov. Denna och silververket tillhörde kronan.

År 1887 överlämnade kronan silververket till "Sala bergslag", d. v. s. till samfälligheten av bergslagsintressenter (bergsmän). Dessa senare blevo därigenom fria från sina tidigare skyldigheter och kommo i full dispositionsrätt till kvarvarande bergsmanstomter och tillhörande jord.

Men hur skulle det gå med de stora skogsmarkerna? Bergsmännen gjorde anspråk på var sin del av dessa, varemot stadens borgmästare hävdade, att skogen och utmarken nu borde höra under stadens fulla äganderätt. Samlad i stadens hand hade naturligtvis skogsegendomen ett mycket större värde än om den splittrades mellan hundratals enskilda.

Borgmästaren verkställde själv en vidlyftig utredning som stöd för stadens äganderättsanspråk. Han genomdrev under bergsmännens motstånd en process mot dessa. Själv var han jävig att i rådhusrätten avdöma saken, utan behandlades målet i första instans av särskild rådstuvurätt med rådman Rickard Öhnell i Stockholm som ordförande. Och år 1895 avgjordes målet i Högsta domstolen med seger för staden över hela linjen.

Sala var redan förut, till ytan, Sveriges näst största landsortsstad — Eskilstuna lär vara större — men först såsom självständig skogsägare kunde det på allvar bli tal om att

utnyttja dess storhet. Borgmästaren var uppenbarligen mannen, som kunde göra det.

I *ett* avseende var nämligen Sala den främsta av Svea Rikes städer: det ägde landets största borgmästare. Dennes kroppshydda tydde på, att han, om det gällt, skulle vara i stånd att efterlikna den berömde Rotenburgborgmästaren — han som under trettioåriga kriget tömde en tre liters pokal och därmed räddade sin stad från brandskattning. En sådan kalk blev det borgmästaren *O. V. Lundberg* icke förunnat att tömma. Men mången dust hade han att utstå för sin stad. Det var en kraftkarl, borgmästaren! Vice ordförande i landstinget — på den tiden var landshövdingen självskriven ordförande — en tid riksdagsman i Första kammaren, landets mest anlitade advokat i vattenmål men alltid och framför allt den förste i Sala stad, var han en lika drivande och framsynt kommunalman som han var stockkonservativ i den allmänna politiken. Några ha kanske sett honom livslevande i Oscar Björcks förträffliga porträtt: en väldig bringa, lejonman, ett isgrått helskägg, som täckte halva ansiktet, och snälla, kvicka ögon bakom glasen.

Borgmästaren hade en pålitlig hjälpare och vikarie i magistratssekreteraren Bergenstråhle, en försynt och kultiverad man, som föreföll något nertryckt under sin förmans pondus. Vilket inte hindrade, att borgmästarens närmaste man i magistraten mjukt men med fasthet kunde göra sin särskilda mening gällande även mot borgmästaren. Vad angår de illitterata rådmännen skilde sig dessa från den typ, som då torde ha varit den vanliga, ity att ingendera tillhörde borgerskapet i trängre bemärkelse. Den ene var nämligen stadsfogde och den andre häradsskrivare. Om den förres del i rättskipningen är mig intet bekant, men ett drag av den gamle rådmannen-häradsskrivarens humanitet har lämnat spår i protokollen: han reserverade sig emot att bötfälla

enkla lantmän för ett förargelseväckande beteende, som han ansåg ursäktat så länge staden saknade bekvämlighetsinrättning.

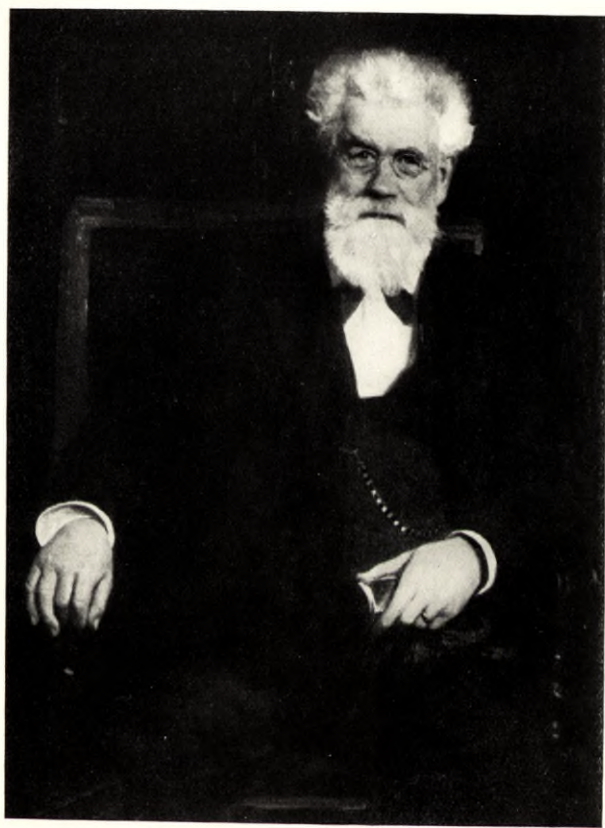
Borgmästaren var klar i huvudet och snabb i vändningarna som rättens ordförande. Men domstolsgöromålen voro blott småsaker för honom. I främsta rummet var han ordförande i magistraten, stadens styresman inåt och utåt och den ansvarige ledaren för dess ekonomiska intressen. Hans företrädare Esberg hade på sin tid räddat staden från självuppgivelse efter 1736 års brand; Lundberg, borgmästare sedan 1832 men inflytelserik magistratssekreterare redan 1875, var den som ledde uppbyggnadsarbetet efter 1880 års katastrof. Efter silververkets nedläggning och de ekonomiska motgångarna inom samhället under 1890-talets första hälft var det också han, som anvisade vägen ut ur försöffningen. När det efter den stora skogsprocessens gynnsamma utgång gällde att få avsättning för stadens skogsprodukter och i övrigt utveckla dess möjligheter, såg han sig om efter den utfartsled, som saknades. Detta betydde på den tiden detsamma som att söka koncession på järnväg. Nu ligga på olika ställen i landet dessa små banstuppar som kolnade bränder efter felslagna förhoppningar. Men vid den tid vi nu tala om ansågs det som ett livsintresse för snart sagt varje samhälle, som ville hålla sig uppe, att bli knutpunkt för så många järnvägsförbindelser som möjligt, helst under självständig administration. Borgmästarens vän och meningsfrände, brukspatron G. Benedicks på Gysinge vid Dalälven, var på jakt efter en koncession, och en mängd kommuner tävlade om järnvägssträckan. Vid Gysinge fanns det inte bara järnbruk utan också sulfidfabrik, och därifrån skulle järnvägen fortsätta till en plats så nära Gävle och dess sjökommunikationer som möjligt. Borgmästarens energi segrade, och Sala blev utgångspunkt för den nya banan.

Sedan gällde det bara att få pengar och åter pengar till Salas stolthet och borgmästarens skötebarn — pengar och borgensförbindelser. Det blev Sala stadsfullmäktiges uppgift att skaffa dem.

Kommunalpolitiken fördes på den tiden inte alls, allra minst i en stad som Sala, efter allmänt partipolitiska linjer. Men alltefter dagsfrågornas art kunde striden likväl stå skarp mellan skilda intressen. "Bankkottieriet" under borgmästarens ledning — han var verkställande direktör i Upplandsbanken — tog dock vanligen hem segern. Oppositionen kom just aldrig längre än till utgjutelser i schaggs sofforna på Stads-hotellet. Kommo några i själva stadsfullmäktige med en halvdragen suck om kätterska meningar, strax reste sig Jupiter tonans vid magistratsbordet, utvecklade den vidlyftiga snusnäsduken samt talade korthuggna och bjudande ord. När han till sist satte silversnusdosan hårt i bordet, återstod bara att rösta. Därest borgmästaren haft rösträtt, kunde man ha röstat ner honom. Men nu hade han det inte, och därför röstades det som han önskade.

Några få självständiga viljor fanns det ändå även inom stadsfullmäktige. Bland dem bör nämnas den första liberala svalan i sessionssalen, förste stadsläkaren *Carl Friberg*, som invaldes 1896 — naturligtvis inte på grund av sin allmänna åskådning — och som stannat på sin post ända sedan dess. En annan man för sig var stadens kyrkoherde.

Om den världsliga makten i denna stillsamma stad var företrädd av en kraftnatur, så var den stridande kyrkan det icke mindre. Kyrkoherde *Lindberg*, en karg och asketisk prelat, bar syn för sägen, att han skulle sluta som biskop i Växjö. Det är svårt att gissa vem som fått övertaget, om åskviggen och korset på allvar drabbat samman. Men det gjorde de knappast. Även i de världsliga tingen en förfaren

Borgmästare O. V. Lundberg.

man gick kyrkoherden bra i par med borgmästaren, ehuru han icke gav avkall på sin stundom avvikande mening.

När nu en så betydande person som domaren i Västmanlands östra domsaga blivit stadsbo, hyste man på sina håll förhoppningar att i denne finna en ledande kraft, som i allmänna angelägenheter kunde motväga borgmästarens ibland alltför starkt dominerande personlighet. Den nye domaren var i förväg känd för att vara en skicklig jurist och en tusan till karl, och hans uttalanden och uppträdande gävo uttryck för en uppfriskande fördomsfrihet och "folklighet". Domaren lät också snart nog invälja sig i stadsfullmäktige (1897) — med hans ställning var det lätt ordnat. Han gick med liv och lust in i arbetet — men på borgmästarens sida i dagens stora fråga om stadens växande engagemang i Sala—Gysinge—Gävle järnväg. Banan skulle gå genom eller åtminstone indirekt beröra vissa övergivna orter inom domsagan, bl. a. Nora och Östervåla, och domaren var entusiastisk för vägar i allmänhet, huru mycket mera då för en riktig järnväg.

En minoritet — bland dem själva kyrkoherden och även domarens gode vän Carl Friberg — var emot att ekonomiskt intressera staden alltför starkt i företaget. Pessimisterna fingo i längden rätt. Men i frågans aktuella läge segrade som vanligt borgmästaren. Att domaren bidragit till segern var ingenting att säga om. Å andra sidan var det inte så särskilt originellt att hålla med borgmästaren. Man hade väntat av en "rising man" att han i spetsen för de få som vågade uppträda öppet skulle ha gett utlopp för det tysta missnöje, som av företrädesvis personliga anledningar riktade sig mot självstyret.

I stället ägnade domaren sitt överflöd av energi och sin absoluta oräddhet åt den otacksamma uppgiften att rensa upp i skilda skrymslen av kommunalförvaltningen och stötte sig därigenom med vänner och vänners vänner. Hans breda

skånska gemyt var späckat av hetsigheter, som infödingarna hade svårt att vänja sig vid. Och när han till sist genom sitt upprensningsnit kom på kant med den dynasti av källarmästare, som efter mörkrets inbrott härskade i staden, blev det ett brått slut på domarens karriär som kommunalpamp.

Ty liksom borgmästaren från bank och rådhus — med sessionsrum även för stadsfullmäktige — var dagens herre, och kyrkoherden behärskade sön- och helgdagar de tider det "hölls heligt", så rådde över kvällens tysta timmar en opinionsnämnd, som utövade sin makt under åtnjutande av stadens dåmera tämligen ostörda spriträttigheter. Det fanns väl också ett par andra värmecentraler — missionshus och nykterhetsloger — som utstrålade kraft i mindre cirklar. De nådde till något inflytande på Arbogas och Salas gemensamma val av rektor Persson i Arboga (frihandlare) till riksdagsman. Men till någon som helst inverkan på stadens egna affärer räckte de i dessa fyrkväldets tider icke.

Stadshotellet var alltså jämte kyrkan och rådhuset en hörnsten i den triangel, som omslöt Salas sociala och kulturella liv. Då stadens ekonomiska puls stannat med den stora ångkvarnens fall, tog Upplandsbanken sitt så långt det förslog, och intressenterna i det forna "ångkvarnskotteriet" förskansade sig med spillrorna av sin kredit inom Stadshotellets murar. Där funnos de på en gång, med ordnad successionsrätt till skåpnycklarna: gamle källarmästare Ringdahl, den skenbart ungdomlige Frans Pettersson och den till professionen obestämbar men i det fördolda allestädes närvarande Aug. Fromell — den sistnämnde dessutom mäktig chef för de i skogsprocessen slagna bergsmännen samt kronoarrendator till Väsby.

I skymningen fylkades borgarna, bland dem många av stadens fäder, till rådslag på "stora rummet" i restaurangen, där det lilla misantropiska källarrådet Pettersson (inter

pocula kallad "Frans") kilade mellan borden, bebådande olyckor och spridande ett lagom tempererat missnöje med den speciellt i Sala rådande världsordningen. I hans spår följde den trinde och gladlynte redaktören i "Sala Allehanda", Aug. Söderholm, med en något ljusare blick på läget. Någon grundläggande skiljaktighet mellan borgmästarpartiet eller "bankkotteriet" och den opposition, som från fall till fall yppades, kunde knappast märkas. "Oppositionen" var mest lika konservativ i allmänna frågor och vågade sig — observera växlar i borgmästarens bank — ogärna fram i kommunalpolitiken. Men den tog skadan igen i personfrågor vid valen och gick vid kvällsgroggen segrande fram över hela linjen.

Mellan de stridiga dagsmeningarna kryssade med revade segel ortens ledande tidning, den moderat-liberala "Sala Allehanda", utan att råka i svårare kollision med den från motsatta hållet utkommande "Östra Västmanland". Varom skulle de egentligen tvista? De hade olika utgivningsdagar och huvudredaktörerna möttes varje afton vid sitt gemensamma stambord — strax till höger om disken och flickorna — där de avrundade sina intryck av dagens händelser, den i moderat anda grånade liberalen Julius Ågren med aldrig svikande munterhet och den ungtkonservative Nils Lynell med ett ständigt tilltagande svårmod. Julius hade också all anledning att vara belåten, icke bara med tidningens affärer utan också på grund av sin ställning *över* det hela: Söderholm skötte kommunalpolitiken och det löpande, medan svågern, doktor Theodor Holmberg på Tärna, och dennes fru, Cecilia Bååth, stodo för "kultur och politik". Stackars Lynell hade bara en springpojke, som löpte mellan tryckeriet och Stadshotellet, där chefen rättade korrektur, skrev ledare och gjorde nyheter var helst han kunde få en smula armbågsrum: vid ett bordshörn, mot en vägg eller på något ännu obekvämare ställe.

Kl. 8 e. m. avgick principenligt redaktör Ågren, och ungefär vid samma tid införde "Klotte" sin ansenliga lekamen genom stora rummets dörrar. "Klotte" var på mornarna läroverksadjunkt och hette Wulff. Om aftnarna var han sällskapsfarbror, självvald förste stormästare i orden "Fastlagsbröderna" eller något liknande, stadsfullmäktig och (såsom nyvald) "oppositionell" bildstormare. Sedan han intagit sin ur sociala och akustiska synpunkter utvalda bordsända öppnades allmän batalj. Slagfältet inhöljdes efter hand i en dimma, vari ingen kunde urskilja vän från fiende, men där "Klottes" bastuba hördes dominera som en mistlur i storm.

I denna andarnas sammandrabbning på "stora rummet" var det otänkbart att domaren skulle taga del. Endast någon gång, när hans kloka raphhönshund "Tua" kom inrusande, på spår efter en eller annan förlupen notarie, kändes fläkten av hans ande. Det var som om sorlet tystnat en minut av vördnad inför ämbetet: domaren var nära, tidigt på hemväg från något samkväm i festvåningens allra innersta.

Tiden stod stilla och rörelsen fortgick. Ute vid kassan satt gamle källarmästaren och slumrade medan "Kassan" själv, en inkarnation av ymnighetens gudinna, vakade vid guldströmmen.

Det var lugnt på den tiden inte bara från Salas utan även från vidare horisonter. Ekot av krigslarm i Fjärran östern och från oroligheter i Ryssland nådde oss sakta i lätta, mera stimulerande än oroande stötar. Tidningsförsäljningen var, speciellt på söndagarna, inte så välordnad som nuförtiden. Men i stadens förnäma rakstuga fanns ett politiskt hörn, där de senaste tidenderna kunde inhämtas. Salas siste legitimerade fältskär, den jovialiske frisören Lind, var själv ett nyhetsorgan och orakel av rang. Det fanns en tid, då man icke ens behövde låta raka sig för att få nyheter. Det kunde nämligen slumpa sig så, att Lind anträffades på sin sedvan-

liga vandring i Stadshotellets trappor. Lind hade ordinerats att för stärkande av sitt hjärta ta promenader i stigande terräng. Då han inte hade råd att resa bort från det flacka Sala, gick han i stället i Stadshotellets fyra halvtrappor. Med ett visst antal varv motsvarade dessa alldeles de två första etapperna av den berömda Enköpingsdoktorn Westerlunds bergbestigning i Storlien. Först upp till de tynande palmträd, som vid entrén till "gamla Märta" (överstäderskans) resandevåning bragte en hälsning från sydliga nejder. Därefter några ögonblicks andhämtning vid denna oas i öknen. Och så långsamt ner till farstun eller Stora torget igen. Men i trappavsatserna gjorde Lind gärna paus för en nyhetsförmedling, som i den fryntlige barberarens mun förtog även de mest alarmerande underrättelser deras skrämmande verkan.

Om den frid, som omspanner länder och tidevarv, talar följande historia från denna tid.

Dagen efter "systemets middag" — en institution i Salas sociala liv — håller gamle källarmästaren söndagsfrukost för de två förnämsta konkurrentresandena i starksprit.

Förste gästen (efter en blick i tidningen: oroligt i Petersburg): — Det börjar se kritiskt ut med den *slaviska* frågan nu . . .

Andre gästen (överlägset): — Slaviska frågan, tokig gosse, det var ju på de gamla *romarnas* tid.

Värden (medlande): — Jo, jo, di har det inte för roligt nere på *södern* heller.

*

Nu hände det sig, att domaren under sin första och enda period i stadsfullmäktige gick till attack mot källarsyndikatets spiritus rector och bergsmännens främste, godsägaren Fromell. Denne påstods ha missbrukat sin arrenderätt till mark under Väsby gård. Vem som hade rätt är så här långt

efteråt en fråga av föga vikt. Däremot hör det till domarens och det i stillhet verksamma fyrkväldets historia, att hans nitälskan kostade honom mandatet. De tysta krafternas spel sattes i gång och gjorde sin rond från "stora rummet" genom "Frans" och andra budbärare till handlingskraftiga valmän. Vid första val föll domaren som genom en lucka i golvet.

Domaren vände efter detta äventyr på den offentliga vädjobanan helt tillbaka till den fina frimärkssamling han ägde, till sitt bibliotek, som främst intresserade honom ur samlarsynpunkt, och till fastighetsböckerna, med vilka han gjorde sig mycken möda.

Men de, som voro i domarens närhet under de sista åren, berätta, att han, med sin starka verksamhetslust, säkerligen känt icke ringa bitterhet över att hans arbete för stadens intressen lönats med otack. Även misslyckandet i Östervålamålet hade tidigare efterlämnat en känsla av missmod och besvikelse. Det må dock lämnas osagt i vad mån misräkningar bidragit till att förvärra det hjärtlidande, varav han redan på hösten 1901 avled.

Domaren, som var ledamot i banans styrelse, överlevde endast under några månader banans högtidliga öppnande för allmän trafik. Ehuru järnvägen som de flesta andra i motsvarande läge blev en dålig affär för aktietecknare och garantier, gjorde den säkerligen sitt till för Salabygdens fortsatta utveckling under borgmästarens kraftiga regemente. Även domarens intresse för saken blev i någon mån belönat genom att en del av domsagan hade nytta av de förbättrade kommunikationerna. Bl. a. kom den skogsbygd, som sannolikt uppslukade Östervålamördaren, genom järnvägen (Tärnsjö station) litet närmare odlingen och civilisationen.

Men framför allt hade genom händelserna vid sekelskiftet ambitionen väckts, och därmed liv och rörelse ökats, hos den stillsamma staden. Det var inte bara skogsbruket utan stadens

utkomstmöjligheter överhuvudtaget som utnyttjades bättre än förr. Mittemot Väsby gård på andra sidan vägen hade samtidigt med domarens flyttning till Väsby hans vän Kalle Frunck — en slagbjörn med ett barns stämma — uppfört en präktig villa. På dess område invid statsbanan hittades en kalkfyndighet, som så småningom växte till en betydande industri, Strå Kalkbruk. Ute vid gruvan, som av Sala bergslag sattes på aktier, fann man en zinkfyndighet. Det berättades, att denna blev upptäckt genom att en nyförlovad ingenjör kom att föra sin gyllene boja mot väggarna i ett gruvschakt, och si, guldet förvandlades till sot.

Även på andra vägar än genom järnvägsförbindelser, kärlek och gruvsdrift blev det efter hand mera fart i samhället, och en del nya människor och skattedragare kommo till.

Allt detta hugnesamma men därjämte också en mängd sorgliga saker upplevde borgmästaren, som gick bort först 1918. Undan för undan hade han nödgats avstå en del av sitt inflytande åt nya makthavande, som inte voro fullt så medgörliga i stadsfullmäktige som på "Klottes" tid. Partiväsendet skaffade sig rum också inom kommunens representation. De unga herrar, som vi i nästa kapitel träffa hos "farbror Ahlenius", kommo i ledningen för de "moderata" med en av de unga "flickorna i Sala" från 1890-talet som ett kvinnligt inslag i stadsfullmäktige. De enstaka "frisinnade", av vilka endast Friberg därförut var stadsfullmäktig, utgjorde ett stycke in på 1900-talet en inflytelserik grupp bland stadens fäder. Borgmästaren hann till och med att möta en och annan pionjär för socialdemokraterna, de nya herrarna. Men huvudet högre än allt folket förblev dock borgmästaren.

Väsby blev i sinom tid underofficerslogement och har därefter genomgått en ny tid av förfall, tills det numera håller på att upprättas till fornminnesmuseum. Gysinge bruk är

längesedan nedlagt. Och Sala stad hotas än en gång, nu på rama allvaret, med att inom en icke avlägsen framtid ställas under landsrätt. Den saken innebär dock inte längre samma avbräck i stadens "privilegier" och ställning som för tvåhundra år sedan.

2. En ung man på ting 1878—98.

Domaren och hans notarier, bland vilka författaren från början (1895) var den yngste, voro en lång tid så gott som oskiljaktiga i arbetet och under lediga timmar. Domarens unga hustru var sjuklig och mestadels borta, och sedan hon under sommaren 1896 avlidit, blev domaren för en tid förvisad till unkarllivet, med sina notarier som närmaste umgänge.

Att följa arbetsordningen och livets gång i en domsaga vid den tid Östervålamålet behandlades kan äga sitt intresse för bedömandet av de yttre omständigheter och den miljö, som måste påverka arbetsresultatet i det hela och icke minst sättet att sköta ett plötsligt påkommande, invecklat brottmål. Vi ha i detta fall material tillgängligt för en ganska lång period av lantdomarverksamhet, eftersom vi befinna oss i den domsaga, varifrån talmannen greve Hugo Hamilton bevarat sina livliga hågkomster från 1870-talet (Hamilton: "Hågkomster", lantdomartiden).

Rekryteringen av arbetskraft och arbetsvillkoren voro på 1890-talet i mycket desamma som under Hugo Hamiltons tingstid. De snabbt växlande biträdena lönades icke med någon betalning för arbetet, utan erhöilo sitt egentliga vederlag i "meriter". Tillgång och efterfrågan på arbetskraft bestämde aspiranternas möjlighet att utfå något därutöver, vanligen i form av bostadsförmån eller "allting fritt". Intet tillfälle gavs till inkomster från andra göromål. Under en treårig tingstjänstgöring minns jag mig icke ha haft annan

inkomst än 15 kronor för ett tillfälligt uppdrag som rätts ombudsman. Jämte ett par andra notarier i domsagan var jag ledamot i den särskilda rådstuvurätt, som efter Kungl. maj:ts principavgörande i den stora skogsrättegången hade den enkla men ganska tidsödande uppgiften att döma i de likartade följd målen. Men någon ersättning för detta arbete bestods icke.

Det var därför av största vikt för en tingsnotarie att på kortast möjliga tid få sitta så många ting som möjligt, sedan han vid fyllda tjugufem år blivit "tingsmyndig". Även efter vice häradshövdingstitelns avskaffande ansågos "fulla meriter" i domarämbete och suttna ting utgöra nyckeln till karriär på ämbetsmannabanan och en nyttig kvalifikation för advokatycket.

Tänk, att det gått så länge, detta tingsitteri med förordnanden för helt unga män att döma i de viktigaste saker! Att det därjämte gått utan alltför svåra störningar, tyder på, att ungdomen icke illa motsvarat förtroendet. Och vilket värdefullt *själv*förtroende har det icke skänkt dem, alla dessa bleka och blyga ynglingar, att sitta till doms över kända och okända, fattiga och rika, att föra nämnden visligen till rätta i lagens villsamma krokar, och att hävda domarens urgamla och oförgripliga rätt att vid tingsmiddagen gå först till smörgåsbordet. En förklaring till att vikariatsystemet kunnat hålla så pass bra ihop har framför allt varit de ordinarie domarnas intresse för de unga juristernas fostran och ledning. Också under förordnandena svävade domarens ande över arbetet, även om han — såsom fallet var med min domare — lät vikarierna självständigt sköta sina egna ting. Dessutom gick det ju så småningom från mindre till mera maktpåliggande uppgifter. Den tiden funnos visserligen inte de "småting" (för bagatellmål, inskrivningsärenden o. dyl.), varmed en

notarie numera kan få börja. Men man erhöll först förordnanden för sådana sammanträden, som i allmänhet voro mindre omfattande, och fick därjämte öva sig på rannsakingar med s. k. småtjuvar. I det hela ansågs det mindre riskabelt att släppa de unga på brottmålen, efter hand även grövre sådana. Fastän när det kom till *utslag*, som gällde liv och livstid, tog vanligen den erfarnare kraften vid.

Det kan tyckas ha inneburit en undervärdering av människors frihet och ära att företrädesvis lägga dessa oförytterliga rättigheter i de tingssittande notariernas händer. Den praktiska erfarenheten var närmast ingen, och en vanlig tingsnotaries andliga väggkost från Alma mater Upsaliensis var inte vidare riklig. I botten på matsäcken funnos Nordlings allmänna del och den mångkunnige "sergeantens" anteckningar från Hagströmers föreläsningar i straffrätt och Tryggers process — de senare kompletterade med egna minnen från Tryggers förträffliga "praktiska övningar". Vad dessa Tre Store ingivit oss, hade vi också tuggat och sväljt — samt något så när smält. Holms juridiska arkiv och knäckningen av rättsfall med domaren och kamrater hjälpte oss att vidmakthålla intresset för den rena juridiken. Endast vid förefallande behov sökte vi stöd i den tidens sparsamma svenska rättsvetenskap och visste föga om den utländska rätten annat än genom Afzelii berömda "Grunddragen av rättegångsförfarandet i tvistemål". Där hade vi insupit en hälsosam misstro mot den svenska processordningens principiella överlägsenhet, och ett och annat i den praktiska tillämpningen väckte också de ungas undran. Men kritiken träffade inte särskilt straffprocessen, utan i mycket högre grad straffsystemet. Vad som i den unge Uppsalajuristens egen tanke gjorde honom synnerligen skickad till brottmålsdomare var hans säkra insikter i den store pedagogen Hagströmers straffrätts-

lära. Vi kunde, flertalet av oss, strafflagen och Hagströmer till den grad, att vi bollade med paragrafer och läto brotten konkurrera, reellt och ideelt, singlade med försvärande och förmildrande omständigheter och lade ihop eller reducerade straff ungefär som när man räknar trick och honnörer i ett bridgeparti.

Något annat och mera fordrade icke heller våra förmän, domarna, som föforo på enahanda sätt, om också med mindre bokstavsträldom och med större erfarenhet.

Bevisningen om den yttre handlingen stod så starkt i förgrunden, att dess psykologiska förutsättningar nära nog lämnades å sido. Förundersökning i brottmål förekom inte alls, och för att rättspsykiatrisk undersökning skulle äga rum gällde sådana bestämmelser, att de ganska sällan kommo till användning.¹

Denna mekaniska tillämpning av straffrätten medförde snarast en mera ortodox prövning av de särskilda fallen från de ungas sida, än när den förfarne domaren avgjorde ett mål. Vi unga ansågo det vara en plikt att vara på vår vakt mot den personliga medkänslan. Denna hölls i särskilt förvar, strängt avskild från "rättsfallet" såsom sådant. Mitt intryck är därför, att den dåtida straffrättens trånga straffskalor ofta nog kommit den "ortodoxe" ynglingen att tillämpa en högre straffsats än den äldre domaren skulle ha gjort — därest brottet inte hörde till dem, för vilka domaren i fråga var benägen att särskilt klämma till med ett högt straff, varom mera längre fram.

*

¹ Kungligt brev den 9 mars 1826. När en person uppges vara eller vid brottets begående ha varit "vansinnig" och fråga om hans befrielse från ansvar på den grund uppstår, skall domstolen i viss ordning infordra sakkunnigt utlåtande. Om därefter den tilltalade finnes "vansinnig" och icke dömes, överlämnas han till "vederbörandes" (konungens befallningshavandes) åtgärd för erhållande av sådan vård, att "han ej må bliva vådlig för allmänna säkerheten".

Om mycket var lika i själva tingstjänstgöringen på Hamiltons tid och tjugu år senare, så artade sig en notaries liv och leverne i domsagan betydligt olika. Hugo Hamilton skildrar sin tingstid som en lantlig idyll. Långa ritter och promenader om mornarna. Regelrätt ordnat kansligöra under arbetstimmarna. Musikunderhållning i familjens sköte om aftnarna, då häradshövdingen själv emellanåt trakterade valt-horn. Och, som behagliga avbrott i all denna regelbundenhet, långa tingsresor efter häst till de skilda tingsställena, visiter på herrgårdarna i grannskapet och uppfriskande jakter. Hamilton tycks ha varit ensam notarie och måste ha haft mycket att göra, även om den outslitlige kanslisten och renskrivaren Adolf Söderquist var till god hjälp vid uppsättning av småprotokollen (lagfarter, in-teckningar o. dyl.).

Hans tingstjänstgöring inföll under den oförfalskat patriarkaliska domartiden, då notarierna voro helt inackorderade hos domaren, med placering mellan barn och övriga underlydande. En notarie, som tillika var greve, torde dock ha intagit en mera framstående plats — säg mellan frun och de unga fröknarna. Min antydning om notariens placering är en reminiscens från en av domarens historier. När han som vice häradshövding vikarierade för en sjukledig domare, intog han första dagen sin, som han trodde, självskrivna plats vid bordet, över barnen, vid värdinnans sida. Men hans försök till konversation avbröts med orden:

— Ja, si, notarierna bruka alltid sitta på andra ändan.

På min tid voro vi icke mindre än tre stadigt tjänstgörande notarier, fränsett ett par gästspel strax i början av stjärnor, som följde med domaren söder ifrån och försvunno efter något enstaka ting. Den ene var Bertil Wijk, som önskade få litet praktik innan han i Lund skulle försvara sin juris doktorsavhandling "Om mened". Den andre, G. W. Peyron, son till generalen Gustaf Peyron, var redan kammarjunkare

och ville bara skaffa sig ett fastare underlag av allmänbildning för hovmannakarriären. Domaren var generös med att bereda tingsplats, fast naturligtvis behövdes det relationer för att komma in. Förste notarien Oscar Rydin (gemenligen kallad "Patrik") var son till en framstående man i Sala; Johan Näsmark, norrlänning ("Nasus"), hade fått plats genom sin och domarens vän Sixten Andersson ("Kitten") — examinerad jurist, länsman med kronofogdeförordnande och tillika rättens ombudsman i domsagan — och slutligen fick också jag komma med på ett hörn (genom Karl Stenström, som hade ingen mindre än borgmästaren till morbror). Det var så pass trångt med tingsplatser, att en domare kunde ställa vissa anspråk även i fråga om de sökandes sällskaps-talanger. Jag kände mig därför halvt brottslig, då jag befanns hantera korten alltför illa för att vara användbar vid domarens virabord. Däremot har jag aldrig förstått, hur domaren fått för sig, att jag bort kunna sjunga andra tenor. Men visst var det beklagligt, att denna stämna fattades i laget för den kvartettsång, som domaren så högt älskade: både bryggmästaren och bankkamreren voro utmärkta första tenorer, "Kittens", den store O. D.-isten, härliga baryton lät använda sig till litet av varje, men var bortkastad för annat än solo, och på den närliggande landsbygden fanns att tillgå en förstklassig andra bas.

Det var så mycket mera ledsamt att varken kunna spela eller sjunga, som domaren i sin godhet lät mig bo, d. v. s. ligga, nere på kansliet — de andra notarierna bodde ute i staden och alla åto vi förträffligt hos "farbror Ahlenius", en f. d. grosshandlare och, efter konkursen, handelsresande, vars likhet med kejsar Wilhelm I, kallad den store, var frapperande. Den enda nackdel, som följde med att bo på kansliet — i det mellersta rummet med den glödande kaminen och den lätteligen påtrampade sköldpaddan — var, att det skulle

städas så tidigt om mornarna. Men denna olägenhet framträdde egentligen på torgdagarna, då domaren, under sin ensamhetstid, själv var uppe för att leda uppköpen. Han kom då in och drog, med en förebrående gest, upp rullgardinerna. Därefter begav han sig, förelupen av den graciösa "Tua" och flankerad av första och andra notarierna, ut i marknadsvimlet, följd av jungfru Ellen med korgen. Sist kom "den minste" med en iver som om det gällt att i yttersta minuten bevaka fatalier. På torget fanns före oss den ännu spänstige och rakryggade kanslisten Söderquist — domsagans enda förbindelseled med ett aristokratiskt förflutet — och dennes redan av greve Hamilton för hög ålder antecknade fru. Den gamle kanslisten, som numera degraderats till att uteslutande utföra renskrivning och kommissionsgöromål, mötte på torget sin förman med en min av likställighet och oberoende, som han inte hade på kansliet. Fast naturligtvis konkurrerade han inte med domaren om "fransyskan" och de andra godbitarna.

Visst finns det excentriska smådrag att berätta om domaren, liksom varje generation jurister haft historier om sina domare — för att sedan själva hemfalla åt lika stora eller små egendomligheter. "Hög" var domaren minst av allt, hans förtrolighet var uppriktig och naturlig, men som svag is: man trampade lätt ner sig. Dess bättre nåddes snart en botten av välvilja, som alltid fanns där. Av ett vaket men föga kultiverat intellekt bedömde han livet och människorna med en blandning av naivitet och cynism, stark i att konkretisera, men med ringa känsla för nyanser. Som idioter eller (mera sällan) motsatsen, fähundar eller ovanligt hyggligt folk stodo vi inför vår domare. Dock icke utan möjlighet att vid tillfälle få upp- eller nedflyttning. Som fostrare av jurister för det praktiska livet tror jag, att alla, som tjänstgjort under domaren, äro villiga att ge honom erkännande. Han ägnade mycken tid åt att leda och rätta sina notariers arbete och hade stor

förmåga att väcka deras ambition. Själv sysslade han, utom med egna utslag, mest med att, som han kallade det, "bringa reda och ordning i böckerna". Trots den mönstergilla ordning, som enligt greve Hamiltons skildring tidigare hållits på kansliet, hade man kommit efter med en hel del saker, som en nyare tid höll strängare på. Överåriga nyttjanderättsinteckningar skulle dödas; bouppteckningar, som försumrats, borde in; åklagarna sattes i gång för att framvinga lagfarter; och söktes det inte lagfart för dödsbodelägarna, då en bouppteckning kom in, så skiftades och lagforos de olika lotterna helt enkelt ändå av domaren. Det är klart, att denna razzia inte var vidare populär i deras ögon, som skulle betala lösen och stämpel — och en gång kom domaren t. o. m. i delo med advokatfiskalen. Men reda och ordning i böckerna blev det.

Vi voro så pass många biträden i domsagan, att vi ingalunda överansträngdes. Domaren höll inte heller värst noga på tiderna, bara det blev färdigt i tid vad som skulle göras. "Att bli klar till tinget" var då som tidigare arbetets mål, och tingssammanträdena voro intressanta händelser, även om den traditionella glansen omkring tingsresorna förbleknat. De olika tingslagen voro nu sammanslagna till ett tingsställe i Heby, dit vi helt prosaiskt förflyttade oss med en knapp halvtimmes järnvägsresa.

Den sista veckan före tingssammanträdet varje månad var det ibland en smula jäktigt och oroligt — ve den glömske eller i arbetet efterblivne. Lyckligtvis var "Patrik" som förste notarie, själv oangriplig, ett ovärderligt hålverk i stormen för oss andra. Men efter tinget förflöto arbetstimmarna åter lugnt och stilla. I det allra heligaste satt domaren, med sin lille gosse på knät, och rättade eller skrev, tills den lille spottade i domboken och blev utkörd. Ofta var det något galet, som vi notarier skrivit eller ställt till med, då vi blevo inropade från

den kalla förgården eller från det heta kaminrummet för att stå till svars. Aldrig har jag glömt första gången, som jag fick sätta upp dombok åt domaren, blev inkallad och vederbörligen avbasad. Det var i ett s. k. "komål", vari jag av blyg omtanke för språkets ans hade beskrivit transaktionen så, att "säljaren utfäst sig, att kon skulle *nedkomma*". Visste jag inte, att det är förbehållet fruar av högsta rang att *nedkomma*?

Men på Östervålamålets tid (1896) var jag tämligen slängd i att skriva så som domaren ville ha det och fick därigenom tillfälle att göra ett mycket beklagligt misstag, som inte rättades och som jag först några och trettio år senare kommit underfund med. Därom mera längre fram. Mina äldre kolleger, "Patrik" och "Nasus", hade direkt del i det långt utdragna målets behandling. Båda ha haft sina rannsakingar bland de många, som förekommo, även om domaren själv satt vid de flesta och avkunnade utslaget.

*

Dagarna gingo med lagom (snarast för lite) arbete. Mesta delen av den statistik och andra administrativa göromål, som numera tynga en domare, hade vi på den tiden föga kännning av. Dagsarbetet började ganska tidigt men före den relativt sena tiden för middag var i vanliga fall det kontorsbundna arbetet slut och klubben hos "farbror Ahlenius" kunde sammanträda. Hans matsal blev efter hand en samlingspunkt för de något så när likasinnade och jämspelta bland Salas ungarlar. Till matlaget hörde icke endast notarierna ("Kitten" inbegripen), tidvis "Klotte" och stadens enda aktiva, av alla omhuldade löjtnant, Arvid Löwenborg, utan även apotekaren och veterinären. Vid de berömda söndagsfrukostarna kunde samkvämet vidgas till att omfatta även mera stadgade stånd-

3. — *Löfgren, Klockorna i Östervåla.*

personer, såsom stads- och lasarettsläkarna samt, för ordningens skull, stadsfiskalen. Det hände t. o. m., att "Nasi" vänner från avlägsna kulturcentra, bland dem "Strix" och Karl Starbäck ("Maximus"), gästade oss. Men jag kan icke minnas, att vare sig domaren eller borgmästaren hedrade oss med sin närvaro. "Farbror Ahlenius'" matsal blev sålunda en fristad för lössläppta tingsbiträden och kommunala vildar. Domaren visste ändå alltid var han kunde finna de sina så dags på dagen. När hans trogna "Tua" kraftrade på tamburdörren, betydde det, att domaren fanns utanför på Norrbygatan och kallade oss till allvarliga företag.

Hos "farbror Ahlenius" befunno vi oss alltjämt i ett uppsaliensiskt matlag, adlat genom presidiet av en mild men värdig pater familias.

Den nya litteraturen och striderna omkring denna kastade ett svagt eko också in i vårt koteri. Med olympiskt lugn och orubblig tystnad avlyssnade vår värd meningsyttringarna om dessa höga men immateriella ting. Däremot visade han tecken på otålighet och oro, en känsla av fara för sammanhållningen inom matlaget, när åsikterna skuro sig rörande politiska ämnen och personer. Dock gjorde sig det röda inslaget inte vidare starkt gällande i den utpräglad konservativa miljön. "Nasus" t. ex., som i Uppsala tillhört ett radikalt Norrlandslag och i Lund, där han som "nedrullad" tagit examen, stått både Bengt Lidforss och "Falstaff Fakir" i bunkalag nära, acklimatiserades hastigt i sin nya, gammalborgerliga omgivning. De radikala ränderna utplånades väl aldrig riktigt — han mindes med oförminskad glädje hur dråpligt "Simon" (Brandell) skickat sig i Verdandis strider, han var barnsligt stolt, men inte högfärdig, för att Bengt Lidforss under förbiresa stannat hos honom en dag, och han gick till aktion när det skälldes på Adolf Hedin. Men i det stora hela räknade "Nasus" sin ungdoms rabulism till minnena från student-

åren, och allra minst föll det honom in att taga den till utgångspunkt för politiskt missionerande i det mot alla moderna påfunder starkt förskansade Sala.

De mera intressanta brottmål, som förekommo i domsagan, främst Östervålamålet, dryftades naturligtvis också i matlagets och ute på stan. Vid tiden omkring sekelskiftet gick en mordepidemi genom landet, som upprörde den allmänna rättskänslan och framkallade krav på skärpta straffbestämmelser och speciella åtalsåtgärder. I vidsträckta kretsar omfattades på allvar tanken att återinföra prygelstraffet, både fristående och som tilläggsstraff vid våldsförbrytelser. "Klotte" och med honom liktänkande dundrade våldeligen mot tidens mjäkighet och förordade kraftmedicin både in- och utvärtes. Det fanns t. o. m. snälla människor, som gärna skulle ha sett prygel användas som påtryckningsmedel för att få svärknäckta häktade att bekänna.

Århundradets mest uppmärksammade brottmål utspelades under denna tid och delade opinionen i pro et contra även inom vårt cenakel. Oscar Wildes bisarra livsöde fullbordades inom murarna av Readings tukthus — till välförtjänt näpsta av dekadans och sedefördärv, menade de flesta. Som en manifestation av fariseism och medeltida straffmetoder, tyckte några.

Dreyfus levde samtidigt som deporterad på Djävulsön. Hans vänner hade börjat sin ihärdiga aktion för att skaffa honom upprättelse. Var det möjligt, att chauvinism och rashat i förening skulle ha planerat och utfört ett verkligt justitiemord? Man värjde sig för tanken, och Zola hade ännu icke utslungat den anklagelse, som inom kort skulle tvinga världen att taga parti.

Men alla tröstade vi oss med att Sverige icke var "utlandet". Det fanns bara ett par ibland oss, som hade en

känsla av att vi själva i vår lilla avkrok höllo på att förbereda något som — ehuru väl icke till syftet, så dock till effekten — kunde kosta en oskyldig livet. Mina äldre kamrater på kansliet började nämligen tidigt betvivla den för Östervålamordet tilltalade "Börstils" skuld och detta av samma motiv som den motsatta meningen snarast fann styrka misstanken emot honom. De förra hade svårt att tro, att en man, som var så snäll mot sin hustru och som under morddagen helt gått upp i en väntad familjetilldragelse, skulle mitt i allt bestyr ha tagit sig en halvtimmes paus för att mörda. På andra sidan gjordes motfrågan: kan inte "Börstil", utarmad som han var, ha mördat och rånat en för honom likgiltig postmästare, *just* därför att han höll så mycket av sin familj? Personligen stod jag den senare meningsriktningen närmast, så länge de yttre indicierna syntes hopa sig mot den tilltalade. I mina ögon skulle i motsvarande situation icke ens den helige Franciscus ha gått fri från misstankar. Hans godhet mot de små fattiga hade i händelse av ett fällande utslag säkerligen kunnat inpassas i motiveringen.

Kort efter det första Östervålamålet inföll min tingssittning, då "Patrik" lämnade domsagan och ersattes av sin yngre broder Conrad Rydin ("Knorren" kallad). "Nasus" var i avtågande till rådhusrätten i Sala, och det gamla matlaget var stätt i upplösning. Kansliet fick emellertid fram på hösten 1897 kvalitativ förstärkning genom Karl Stenströms ankomst, och med honom följde, för en kort sejour, bådas vår Uppsalakamrat — alltjämt relationer! — Henrik Almstrand (med vedernamnet "Trumpeten"). "Knorren" var en knivig kasusknäckare och de andra nykomlingarna voro kända "vetenskapare", som i juridisk allmänbildning stodo betydligt över den förut skildrade medelnivån — Stenström med mera teoretisk, Almstrand med utpräglat praktisk inrikt-

ning. Båda hade spelat en framträdande roll i Uppsalas studentliv såsom "privatdocenter"; Almstrand även inom Verdandi och studentpolitiken. Och bägge upplevde liksom vi andra det stillsamma Sala, det regelmässiga arbetet och de vackra promenaderna längs dammarna mellan Väsby och staden som en fortsatt Uppsalatid, men fria från dess plugg och tentamenshets och med Tryggers "praktiska övningar" omsatta i det verkliga livet.

Med sin drastiska humor och sprudlande vitalitet blev "Trumpeten" för den nyare uppsättningen en glädjekälla, som den dåmera förlovade och (från kansliet) halvt bortkomne "Nasus" varit för en äldre. "Trumpeten" hade liksom den senare svårt att rätta sig efter formulär, men han visste däremot att sätta sin personliga stil t. o. m. på något så enformigt som förmynderskapsprotokollen. De blevo alla olika formulerade, men ändå till innehållet riktiga "och så skriver den sjuhundrade (domared) så spatiöst, att det inte finns någon plats att rätta på", som domaren uttryckte saken.

Det studentikosa i ett dåtida tingsbiträdes liv sträckte sig på ett mindre angenämt sätt också in på det privatekonomiska området. Men besvärligheterna växte icke den ungdomliga sorglösheten över huvudet och inverkade alls inte menligt på arbetet. Att det gick så pass bra att klara sig måste väsentligen ha berott på de gängse näringsmedlens billighet i förhållande till det mycket moderata beloppet av ordnade långlån. För att sätta en extra liten guldkant på livets nödortf räckte den växelverkan, som på Uppsalamaner förefanns mellan kamratlig hjälpsamhet och bankfarbrödernas välvilja. En mera allmän ebb eller flod i kassorna återverkade naturligt även på kosthållet hos "farbror Ahlenius". Denna hedersman var generös med sina håvor och alldeles för stolt att låtsas om att han ibland satt trångt. Men hans vänner hade, när det var som värst, funnit på ett fromt bedrägeri, vari

föremålet om än motvilligt hade att finna sig: det ställdes till med lotteri på hans före detta, enligt uppgift välbehållna resekalesch, av intet öga sedd och av ingen vinnare avhämtad.

Den självklara solidaritet, som grundas på verklig förtrolighet, kvarstår som det starkaste intrycket från arbetet i domsagan. Vi notarier voro i hämlarna på varann för att få nödiga meriter och komma ut i förvärvslivet. Men det skulle icke ha fallit något in att söka skaffa sig en chans på en annans bekostnad. Jag minns för min del särskilt hur snälla alla voro med att hjälpa, när jag på sommaren 1897 insjuknade i blindtarmsinflammation, mitt i ett domarförordnande och med en mängd domboks- och småprotokoll ouppsatta. Domarens kungsgård fick apteras till sjukhus med Carl Friberg som överläkare utan honorar och min riktiga syster som översköterska. Till kansliet, där Conrad Rydin var ensam och ny, inkallade denne utifrån sin visare broder ävensom "Nasus", och med förenade krafter gjorde dessa det hela färdigt, utan att rättvisan kom i svårare olag eller något avbrott vållades i mina med febern stigande dagsmeriter i domarämbetet.

*

Stadshotellet, närmare bestämt dess festvåning, utgjorde medelpunkten för stadens sällskapsliv, även familjerna emellan. Där höllos de större tillställningarna och främst brölloppen, som icke voro få, ty flickorna voro många. Gamle sirlige bankkamrer Rosenström — borgmästarens högra hand i banken och kommunalpolitiken — gifte bort ett större antal, bl. a. med "Kitten", och Kalle Frunck följde som god andre, erövrande själve "Nasus" till svärson. Om en händelse vid något av dessa bröllop måste jag berätta en historia, därför att den kan bidra att karakterisera domaren. Just som jag bröllopsdagen under uppehåll i kansliarbetet skulle göra

"Måns Ols."

vers till tärnorna, gav mig domaren order att på fläcken skriva ett brådskande gravationsbevis. Några ursäkter hjälpte inte, domaren stängde dörren efter sig i vredesmod och jag satt där med inteckningsboken och mina lyriska baktankar. När arbetet var färdigt och bröllopfesten nalkades, fick även fliten sin belöning: domaren, som ångrat sin vrede, hade ur sina gamla gömmor uppletat och framräckte skälmaktigt stolt ett veckat och gulnat papper med verser på. Det var, enligt obestridd uppgift, ett tärntal som på sin tid hållits av ingen mindre än sedermera biskop Flensburg i Lund. Med vissa retuscheringar och strykningar för att icke såra den nya tidens smak blev detta herdekväde situationens räddning.

På Stadshotellet om vintern och på det vid en av dammarna vackert belägna utvårdshuset "Måns Ols" om sommaren mötte också ungdomen upp, under behörigt överinseende av föräldrar och målsmän. Där dansades, med domaren som intresserad åskådare — en domare på fyrtio år dansade inte gärna, allra minst i folkdräkt, som den tiden var på modet. Men han myste mot flickorna och höll ett allseende öga på sina notariers ömma böjelser, varöver han lät falla frost eller solsken, alltefter förhållandets natur och sitt eget nådiga behag.

Vi och "flickorna i Sala" spelade naturligtvis också sällskapsspektakel i denna stad, som icke allenast sett Calle Barcklind födas och nyss glatt sig över hans debut i "Provkyssen", utan som desslikes upplevat pappa Barcklinds triumfer som amatörskådespelare.

Och så sjöngs det. Om andra tenor icke kunde uppbringas, fick det gå för den trestämmiga "Vem ägnar jag mitt tredje glas, i gott kalas? För henne . . . etc.". "Kittens" underbara stämma kastade sitt välljud över de lugna vattnen, och "Nasus" med sitt oförbränneliga kvällshumör var situatio-

nens herre, glömsk av dagens möda med den besvärliga "lagboka".

Efter domarens flyttning till Väsby, som nödtorftigt reparerats och fått sina fuktiga väggar täckta med skånska bonader, blev hans hem alltmer mötesplats för den krets, vari han umgicks. Särskilt var detta fallet, sedan han från giljarfärd i en närliggande domsaga hemfört en ung och älskvärd värdinna. Men även tidigare voro vi på kansliet och de närmare vännerna ofta inbjudna till domaren. Torsdagsmiddagarna med kraftigt smörgåsbord samt därtill ärter och varm punsch ha stannat i minnet såsom animerade men en smula påkostande.

Stundom bjöds på omväxling genom storfrämmande från yttervärlden — domarens vänner från Lund och hovrättstiden. Johannes Hellner var domarens gäst, trygg och soligt klar som än i dag. "Handelsbalkens" författarfirma uppenbarade sig i köttet — Berndt Hasselrot med sin charm och sin brokiga väst och den allvarlige Håkansson med sitt osvikliga lugn, som gav en sådan svalka åt domarens hetsiga blod. Likaså förevisades i frihet Carl Berg, vilken för oss notarier ständigt framhållits som ett föredöme för alla tiders aspiranter på domarbanan.

*

Av vad hittills berättats framgår, att både domare och kansli i hög grad levde och verkade som Salabor, varemot föga sagts om beröringen med den landsbygd, vars rättsvård vi voro satta att sköta. Skulle domarämbetets uppgifter ha blivit bättre tillgodosedda om domarens bostad och kansliet legat inom domsagan, t. ex. i Heby? Utan att ha haft tillfälle att göra jämförelse kan jag inte döma härom. Färdigställandet av tingssammanträdena kunde ske likaväl på det ena som det andra stället, utom när ibland tillgång behövdes

Folkdansare på 1890-talet. Däribland: 1. "Knorren." 2. Stadens löjtnant. 3. "Patrik." 4. Författaren.
"Flickorna i Sala."

till arkivet, som fanns i tingshuset. Domsagans folk torde åter ha haft lättare att komma till Sala, dit de ofta hade ärende. Och både domaren och hans personal voro praktiskt taget att träffa när som helst, även utan vissa kanslitider. Det rådde en livlig allmän trafik på domarkansliet av åklagare, rättssökande och andra. Även tingssammanträdena i Heby samt syne- och andra förrättningar ute i domsagan gävo menige man tillfälle att kommunicera med sin domare alldeles lika bra som om han bott inom domsagan. Men trots allt detta undras mig, om det inte för att få en närmare direkt kontakt med landsbygdens människor, för att lära känna deras levnadsvillkor, önskingar och fördomar, hade ägt vissa fördelar att bo "mittibland dem". För oss notarier skulle detta dessutom ha haft det goda med sig, att vi arbetat mera och roat oss mindre. Men roligt hade vi, så länge det räckte.

Tillgång till något sällskapsliv inom domsagan fanns veterligen icke. Sala bergslag var bara ett namn för Sala gruva och motsvarade inte de "bergslag", som i olika landskap omfatta en mängd bruk och bruksegendomar. Några större gods under eget herrskap kan jag, med ett undantag, icke minnas existerade. De godsägare och vederlikar, som vi lärde känna från tingen och papperen, voro inte av den äldre, gentilare sorten. Till någon som helst societet hörde inte "Laggarbo-Jakob", som hade ett stort ecklesiastikt arrende med 13 torp, vilka domaren i ett penndrag reducerade till 3. Icke heller ägaren av Altuna, som jämt behövde nytt gravationsbevis (Altuna 3 mantal; 1 eller 3 upplägg, tvistig lösensfråga!). Icke ens den dystre, mörkskäggede, hemskt tystlätne godsägaren på Uddnäs, som ständigt processade i Heby.

En annan processmakare, som vi inte heller gjorde närmare bekantskap med, var den adlige godsägare, som aldrig

godvilligt gjorde upp de klaraste saker, därför att han tyckte det var säkrast "att få kvitto på stämplat papper".

Vad särskilt beträffar Östervåla, som vi småningom komma till, hörde det historiska Aspnäs den tiden under Gysinge bruk (Benedicks) och sköttes av en förvaltare. Men i Östervåla socken fanns verkligen ett självägande landsherrskap av den gamla stammen. Lindsbro gods, helt nära sceneriet för Östervålamordet, ägdes och beboddes oskiftat av en rad ogifta syskon, brukspatron Tottie och hans tre systrar. Brodern var född 1820 och systrarna i omedelbar följd 1821, 1822 och 1823. De hade för många årtionden tillbaka slagit sig ner på denna spillra av den stora tottieska, jag tror från Ostindiska kompaniets storhetstid härflytande familjeförmögenheten, och sedan aldrig hittat tillbaka till stora världen.

Under gamla dokument och på nyare avsöndringshandlingar hade vi på kansliet lagt märke till de fyras sigill -- broderns stora och de tre systrarnas små, bredvid varandra i svart, violett eller rött lack, alltefter de mer eller mindre sorgliga omständigheterna. Av en tillfällighet kom domaren med mig i följe att gästa de gamla — det var 1896 eller 1897, i varje fall medan det första Östervålamålet var aktuellt. Troligen var det år 1897, då vi voro där i trakten för till- och avträdesyn på ett komministerboställe. Det står för minnet som det vore i går: det rödmålade bostället, knappast större än en statarbostad, det nygifta, nyinflyttade komministerparet, och alldeles särskilt den späda, unga frun, som neg på trappan för domaren med en min som rödluvans när hon hälsade på vargen. Hennes vackra blick skiftade mellan en tyst bön om reparationer och oro för att förplägnaden inte skulle falla den Mäktige i smaken. Hon kunde inte veta att, om domaren teg och såg förgrymmad ut, det bara berodde på att han tänkte på husröten och årsberäkningen.

Alltnog, efter den ena eller andra förrättningen kommo vi

till Lindsbro efter introduktion av förvaltaren, häradshövding Lingmark, som var gift med en släkting till herrskapet på gården. Där var det säkert likt sig som på Hugo Hamiltons tid och ännu längre tillbaka. Vi konverserade höviskt med de livliga damerna, dinerade i en ståtlig matsal med släktporträtt på väggarna, drucko hundraårigt öl och sjönko vid nio-tiden ner i svällande ejderdun.

Som vi längre fram få se, var det något på tok med klockorna i Östervåla. Det är inte känt, hur de gingo på Lindsbro, men jag föreställer mig, att om det funnits en årsvisare, skulle den ha stannat någon gång på 1860-talet. Det var bara timmar och dagar som fortsatte att gå. Gamla herr Totties resliga, ännu spänstiga gestalt och äldsta fröken Tottie gingo i sin stil tillbaka till empiren, medan rokokon upplivats i de två sirliga "småflickorna". Alla följde med veckans eller åtminstone den sista månadens händelser, och ett par utländska tidskrifter lågo på divansbordet vid sidan av "Svenska Familjjournalen". Men deras egen tid var långt borta — lika långt som Paris, London och Stockholm lågo från Östervåla. Uppsala var närmare — där hade fröknarna varit på besök för tio år sedan, men på mer än tjugu år hade de inte sett Stockholm.

Ett yttrande av gamle brukspatron kommer jag ihåg, därför att det ofta kom på tal senare. Han var ledsn över att det öppnats ett bankkontor i Heby.

— Bönderna ha slutat upp med brännvinet — ska de nu få förstöra sig på växlar?

Brukspatron Tottie stod över det partitagande, som under Östervålamålets olika skeden förekom i orten för och emot de personer som misstänktes. Han ville gärna tro att både den ena och den andra var oskyldig. Många år efter domarens besök i Lindsbro, ja, åratals efter det domaren gått hädan,

levde ännu Tottie vid god vigör och gav den *då* för Östervåla-mordet tilltalade ett hjälpande handtag.

Lindsbro hade, både på herrgården och i förvaltarbostaden, stängt dörrarna för det alltmera öppet bedrivna förtal, som efter det första Östervålamålets negativa resultat sökte efter ett nytt offer för kravet på vedergällning. Till domaren och hans kansli kommo ryktena via ortens åklagare, men betraktades med samma ringaktning som i allmänhet kom bygräl och käringprat till del. Efterdyningarna ledde under min tid i domsagan till ett ärekränkingsåtal, som troddes stämma i bäcken tillräckligt för att förekomma översvämning av förtalsfloden. Ingen kunde då tro, att den trots allt skulle växa för att efter många år utmynna i en klimax av de åtalsskandaler, som medan vårt sekel var ungt av en ganska allmän opinion hälsades som en välkommen reaktion mot tidens ondska och förfall.

3. Domaren själv.

"När vi veta så litet om våra närmaste vänners hemliga frestelser och dolda själsliga lyten, huru kunna vi då vänta att domstolarna, som ej sitta inne med våra förutsättningar, skola kunna göra mer än skipa en helt primitiv rättvisa?"

Sir *Basil Thomson* (företvarande chef för Scotland Yard och tidigare chef för Dartmoorfängelset).

Efter att domaren skymtat i olika gruppbilder — i stadens och egna affärer, på kansliet och hemma hos sig — kan det vara på tiden att söka få en närbild av honom såsom domare i allmänhet och brottmålsdomare i synnerhet.

Eftersom domaren inte bar uniform — den han ägde från sin advokatfiskalstid i flottan var urvuxen — är det nödvändigt att han ses mot en bakgrund, som ger till känna hans ställning. Tingshuset i Heby bör ha företräde. Men innan vi göra ett besök där passa vi på att taga en snapshot vid den andra ändpunkten av domarens verksamhetslinje.

En vårdag 1896 finna vi domaren i en ny miljö, i det gamla Västerås, på väg till länscellfängelset, som vid slottets sida vilar i en syskonbädd av späd grönska, med Mälarens vatten glittrande där bakom.

På fängelsets trappa stannar han bredbent, med en slocknad cigarr i mungipan, och räknar med käppen in den skara nedanför stående nämndemän (sju jämte en i reserv), vilka kallats att under hans ledning taga fängelsets rannsakningslokal i besittning.

Där inne hade de häktade suttit och väntat på rannsaking och dom, medan vi i vår stad sysslat med mångahanda ting och bra litet tänkt på de häktades öde. Dessa hade visst icke behövt vänta onödigt länge. Nog kunde det hända att ett lagom antal, inom lagens gräns av tre veckor, sparats ihop till *ett* rannsakingstillfälle. Men domaren låg i allmänhet icke på sina ärenden, allra minst i brottmål — utom i det fall att någon faktiskt hölls kvar för att förmås till bekännelse.

Flertalet häktade funno en lättnad däri, att domaren kom till dem i stället för att de tidigare forslats till honom i Heby. De som första gången drabbats av rättvisan och för övrigt alla s. k. "förbätterliga" hade lidit mycket av dessa skammens och förödmjukelsens resor. De gamla förhårdade syndarna torde däremot ha saknat den omväxling i enformigheten, som utfärderna erbjödo, och framför allt äventyret att möjligen kunna rymma. Inte så sällan slog ett rymningsförsök väl ut, så t. ex. hade mördar- och mordbrandsexperten Åkerberg nyligen under en fångtransport lyckats klara sig från sin vaktare och höll sig undan i mer än två år. Om hans rymning skett en månad tidigare, hade denne Åkerberg varit en tänkbar kandidat för Östervålamordet, men nu var han utom tävlan. Den tvivelaktiga nöjesresan hade endast berövats dem, som hållit sig inom domsagan under sin brottsliga verksamhet. De kringresande större eller enklare inbrottstjuvarna, vanligen utrustade med dubbelnamn, hade kvar sensationen att rannsakas inom varje ort, som de gjort osäker.

Bland dem i nyssnämnda kategori, som bidade domarens ankomst, var alltid den enfaldige, som satte sitt hopp till någon ny variation av temat "den okände", vars existens ingen domare trott på. En annan, av det fåfängliga slaget, hade blott en illusion: den att spela sin stora scen inför rätta med värdighet och elegans. Ett av de efemärt ryktbara "dubbel-

namnen" minns jag särskilt för hans väl instuderade roll som boren världsman. Han förbryllade och retade domaren genom sina oåtkomligt fina maner och framför allt med tilltalet: "herr ordförande" i den artigt förtroliga ton, som vid ett styrelsesammanträde användes ledamöterna emellan. När t. ex. domaren efter uppläsningen av listan över den häktades bedrifter i skilda delar av landet frågade honom, om han inte förut rannsakats i Västerås, kom svaret urskuldande:

— Förlåt, herr ordförande, att jag icke kan minnas, men de här lokalerna är, som herr ordföranden *själv* vet, alla varandra lika.

Om mötet med domaren motsågs under resignation från dylika håll, väntade "Börstil" i Östervålamålet med största otålighet på företräde.

Hade det fallit domaren in att tala med fängelsedirektören eller pastorn, skulle de ha berättat för honom, att "Börstil" under denna första del av sin häktningstid förhoppningsfullt sett fram mot varje rannsaking såsom till befrielsens timme. De skulle, liksom kanske även den vaktkonstapel, som stod stum bakom den tilltalade under förhöret, ha kunnat vittna om, att "Börstil" begagnade varje tillfälle att bedyra sin oskuld — visserligen under harm och illa valda uttryck för sin förtrytelse men på ett sätt som verkade trovärdigt.

Härom visste dock domaren intet, ej heller brydde han sig om att fråga efter dylika målet ovidkommande ting; och när "Börstil" inför rätta framhårdade i trots och förnekelse, var själva *sättet* något, som ansågs tala emot honom.

Vad en domare visste om den tilltalades person hade han fått reda på genom prästbetyget, åklagarens vanligen ofördelaktiga upplysningar och egna iakttagelser under förhörstimarnas abnorma press på den häktade. Men vad hade det tjänat till att veta mera, om lagen icke tillät domaren att utnyttja sitt vetande?

Det yttrande av en engelsk kriminalist, som citerats i början av detta kapitel, går ut ifrån att, om domstolen kände människan i den tilltalades person, skulle han vara i stånd att skipa en rättvisa, som icke vore "helt primitiv". Ja, naturligtvis kan detta i viss grad vara sant — graden beroende på domarens egenskaper och hans befogenhet enligt gällande lag. De engelska straffen voro på 1890-talet och äro ännu i det hela strängare än de svenska, straffmetoderna delvis mera rigorösa. Så ingick "trampkvarnen" ännu under Oscar Wildes strafftid i det engelska tukthusstraffet. Men i gengäld har den engelske domaren städse haft en vidsträckt diskretionär prövning, som ofta utövats i strafflindrande riktning. Den villkorliga domen, speciellt använd vid ungdomsförbrytelser, har sitt upphov uteslutande i engelsk domstolspraxis. Likaså har *nöd* länge erkänts som straffrihetsgrund fritt tillämpad av domaren utöver vad som vore berättigat enligt våra rättsliga begrepp. Det klassiska exemplet är ett fall, då den berömde brottmålsdomaren sir Henry Hawkins frikände den häktade, som tillgripit bröd för sin svältande familj, men dömde målsägaren-bagaren för att denne lämnat sitt brödstånd obehänskat och därmed frestat till stöld (lord Brompton: "Reminiscences", vol. II, p. 104). Om utslaget fällts med jury har denna varit än mera benägen att taga hänsyn till "ömmande" omständigheter. Den franska straffrätten är formbunden som vår, men där dispenserar juryn i rent absurd utsträckning från lagens tillämpning. Upphovet till denna praxis sade mig en fransk professor ligga i den napoleonska strafflagens stränghet.

I vårt land har domstolen varit strängt bunden av lagens positiva regler — det är endast beträffande bevisprövningen, som praxis efter hand kommit allt längre bort från lagens grund. Det remedium, som funnits mot en föråldrad lagstiftning har, i saknad av jury, varit att underlåta åtal. Detta har

"Domaren." Häradshövding H. Helmertz.

visserligen stått i strid med åklagarens formella ämbetsplikt, men icke desto mindre torde åtal ofta ha underlåtits av billighets- och förnuftsskäl. Så var ungdomsbrottslighetens behandling alldeles avita. Säkert är emellertid, att jag från min tid i domsagan icke kan minnas att barn eller ungdom i åldern närmast därtill suttit i häktelse och väntat på domaren — det skulle i så fall varit något vilsefört flickebarn.

Vad de häktade inne på länscellfängelset hade att vänta av domaren berodde sålunda väsentligen av lagen; mot bakgrunden av dess dåvarande beskaffenhet bör domarens gärning betraktas.

I kampen mot ungdomsbrottsligheten hade domaren ingen hjälp av förundersökning, intet val av annan "förbättringsanstalt" än den för de äldre förbrytarna inrättade straffkvarnen. Det fanns ingen möjlighet till villkorlig dom, intet alternativ gående ut på tvångsuppfostran, inga anstalter för att efter strafftiden taga hand om de unga.¹

Tag ett annat område, som än i dag är en social vildmark — återfallen i tjuvnad. Kommer en återfallsförbrytare tillräckligt högt upp på stegen i lagens straffskala, kan han få sina tio års straffarbete även om hans kupper livet igenom bestått i att uteslutande stjäla ensamstående skottkärror (Olof Kinberg anför någonstädes detta fall) eller obevakade hundar (sir Basil Thomson: "Kinesen" i "Förbrytaren"). "Kinesen" förbättrades dock såtillvida, att han aldrig stal *svarta* pudlar.

Dessa relativt ofarliga tosingar betraktas utan vidare som "kloka" och deras bedrifter såsom i samhällsfarlighet likvärdiga eller rentav överlägsna alla andra egendomsbrott. Verkligt farliga sinnessjuka, "vansinniga" eller sinnesför-

¹ Åkerbrukskolonien Hall fanns för barn *under* 15 år (som alternativ för "aga"), men uppfostringsanstalterna för barn och ungdom, som uppnått denna ålder, äro liksom "ungdomsfängelserna" av senare datum.

virrade åtnjuta däremot enligt lagen strafffrihet eller de "halvtillräkneliga" strafflindring.

Det är ingenting att säga om, att straff i egentlig mening inte ålägges sinnessjuka — *båda* kategorierna borde tvärtom omhändertagas för effektiv vård i stället för straffbehandling. Men på 1890-talet var det i allmänhet icke lätt för en tilltalad att meritera sig som "vansinnig". Han måste då uppträda våldsamt, vråla och helst ställa sig på huvudet. Som konsekvens av denna populära uppfattning blevo en hel del farligt sinnessjuka aldrig undersökta, dömdes som kloka och blevo efter längre eller kortare tid fria för att begå nya brott. På det hela taget var det vid denna tid illa beställt med vår sinnessjukvård och speciellt med kontrollen över de kriminella formerna av sinnessjukdom.

Praktiken uppväckte efter hand hos oss unga vissa tvivelsmål om, huruvida förbättringsteorien kommit till bästa möjliga uttryck i straffrättsbestämmelser, sådana som de nämnda. Inte minst underligt föreföll det, att en "mindre vetande" (halvt tillräknelig) skulle behöva mindre tid för förbättringen än den fullt normale.

Domaren åter besvärades icke alls av några förbättringsteorier eller av motsägelserna mellan teori och positiv rätt. Straffets ändamål angavs tillräckligt genom satsen: "brottslingen själv till straff (= vedergällning) och androm till varnagel". Högst uppe i toppen av vedergällnings- och avskräckningsmedel hotade det ännu befintliga och stundom tillämpade dödsstraffet. Så kom livstids straffarbete och sedan följde större och mindre vedervärdigheter med enahanda ändamål. "Förbättring" i någon som helst etisk bemärkelse som allmänt resultat — det var att begära för mycket. Vad man kunde förvänta var, att straffet, med minsta möjliga skada för individen, måtte avskräcka honom från att fela på nytt.

Även från dessa utgångspunkter kunde strafflagen icke fritagas från bristfälligheter, men dessa komme på lagstiftarens ansvar, icke på domarens. Denne kunde icke göra mera än efter bästa förstånd *modifiera* konsekvenserna av lagens brister genom sättet för straffutmätningen mellan lagrummets högsta och lägsta straff. Inom dessa gränser ansåg sig domaren äga full frihet att ge sin individuella bedömning av fallet till känna; och här samt vid bevisprövningen framträder "domaren själv" i sin egenart vid sidan av andra domare, av vilka ingen — om han lämnades åt sig själv och hade en vidsträckt strafflatitud att välja inom — skulle annat än av en slump ha dömt precis lika som någon av de andra.

Våra svenska domare ha namn om sig att vara till den grad opartiska, att om rättvisan endast berodde på domarens oväld, skulle klagorätten snarast vara obehörlig. Men även om vi jämte opartiskhet och immunitet mot opinionens vindkast tillerkänna våra domare ett lika mått av lagkunskap, erfarenhet och intellektuella förutsättningar, skulle det ändå alltid återstå något väsentligt, som skiljer dem åt. En domare äger, som de flesta andra, mer eller mindre av det rörliga fluidum, som kallas temperament, och detta kan icke undgå att röra på sig mot kallt eller varmt även i hans officiella gärning. Också en domare — den inbitne lantdomaren icke minst — har sina älsklingsmeningar, sin kanske ur *en* minnesvärd erfarenhet hämtad standard för att bedöma människor eller händelser. Den "fina näsan", rannsakningsdomarens likaväl som polisens — vi möta i denna berättelse prov på båda sorterna — är att likna vid slagrutan: den är ägarens stolthet och berömmelse efter något lyckligt fynd. Men risken är stor, att den andra gånger slår alldeles fel. Det är för övrigt naturligt, att inte bara uppfostran och miljö, utan även rent personlig läggning och individuella egenheter, medkänsla för vissa mänskliga svagheter men motvilja mot

andra, måste inverka på en brottsmålsdomares omdöme om vad som i det särskilda fallet är mer eller mindre klandervärt. På tal härom nämnde jag en gång till en hög ämbetsman inom justitieförvaltningen, att man kunde konstatera samma företeelse t. o. m. inom Högsta domstolen — förskingring, misshandel och sexuella brott på, objektivt sett, till synes lika straffnivå bedömdes särskilt i nådeväg högst olika av skilda justitieråd. "Ja", sade han, "detsamma har varit fallet också med våra justitieministrar" — och de exempel, som anfördes härpå, voro slående.

Innan vi gå Helmertz' speciella domaregenskaper närmare in på livet torde det för jämförelses skull vara av intresse att bringa i erinran Hugo Hamiltons minnen av den företrädare i domsagan, hos vilken han satt ting.

Häradshövding *Knut Björkenstam* var i dubbel måtto bärare av en tradition: hans far hade haft domsagan före honom — i jämnt ett sekel förvaltades den av far och son. Han var dessutom icke blott domare, utan även godsägare, en föresyn för sin allmoge i främjande av avel och äring liksom av ordning och rätt, lika omtänksam uppfödare av unghästar som skicklig uppfostrare av ämbetsjurister.

Hugo Hamiltons snabba skiss av Björkenstam stämmer med den bild som i största allmänhet föresvävade en senare uppsättning i domsagan. Hur ofta hördes icke folkets röst: "Så gjorde Björkenstam, så var det på hans tid", icke utan undermeningen, att det numera gick utför med rättvisan. Vi tänkte oss honom icke som en särdeles skarpsinning jurist — misstanken bestyrkes av Hamilton — men som en myndig och värdig samt om sin värdighet mån patriark, "impone-rande" i domstolen, human och rättrådig men en smula pedantisk och i det enskilda umgänget kanske väl så otillgänglig och pompös. Så ville nog också tingsmenigheten, att dess domare skulle vara. Och en sådan domare borde — så

långt det sällan erforderliga alldeles särskilda "skarpsinnet" räckte — mer än de flesta vara mannen att väga brottslighet och skuld med milligramvikter inom de straffskalor, som lagstiftaren uppställt.

Jo visst, men Hugo Hamilton berättar en liten historia om sin vördade chef, som låter en ana, att emotionella krafter stundom trängt genom den konventionella utsidan också hos denne mönsterdomare. Det är säkrast att inte dra några slutsatser av det förhållande, att häradshövding Björkenstam föredragit att spela valthorn om kvällarna i stället för vira. Men ett obalanserat temperament bryter onekligen fram i hans vana att under sina resor stiga ur vagnen för att "i största vredesmod" och med käppen i hand jaga efter barn, som plockade blommor på ängar och dikesrenar. På den tiden kunde minderåriga "efter omständigheterna" dömas till aga. Kunde det inte befaras, att den blomsterälskande häradshövdingen varit mera benägen att gripa till en ordentlig avbasning för okynnesåverkan än en lika "rättvis" domare, som mera ömmade för barn än för blommor?

*

Sessionssalen i Heby tingshus är behängd med gentila oljeporträtt av domsagans innehavare före och efter domarens tid, i gala och kraschaner. Mittibland dem sitter denne i vardagskostym på förstorat fotografi. Det ger en rätt god föreställning om originalet: de bestämda och regelbundna men av överflödigt fetma förvanskade dragen; den tunga blicken, som så lätt skiftade uttryck; den i och för fotograferingen välordnade rödbruna luggen över en bred panna, och de rag-giga mustascherna, som till hälften dolde de efter livets godsaker lystna läpparna. Porträttets halvfigur skvallrar om, att vi ha framför oss en undersätsig herre, som uppbär sin

corpulens utan fasoner men icke utan självkänsla. Lantbrukarson och därtill skåning hade Helmertz, ehuru omsatt i främmande jordmån, i grundlig kännedom om landsbygden och dess behov vissa beröringspunkter med sin företrädare. Med Björkenstam kom väl Helmertz, under det fåtal år han hade kvar att leva, knappast att mäta sig i omfattande orts- och personkännedom. Hos den förre säges denna ha "gränsat till det otroliga". Men det undras mig om Helmertz ägde många sina likar i ärenden, där han som domare hade att råda över timliga ägodelar, framför allt jord, skog och vatten. På ägodelningsrätter och vattensyner, och för övrigt syneförrättningar av alla slag, var han i sitt rätta element — bred, trygg och gemytlig, full av praktiska utvägar och snabb i avgörandet. Själv kände sig Helmertz nog även på andra områden snart hemmastadd i sin nya omgivning. Denna hade däremot litet svårt att vänja sig vid honom. Folket hade länge sett sin domare uppträda i uniform eller redingote, och den nye var inte rädd att ta av sig i skjortärmarna. Inför allmänheten tedde han sig som med sina närmaste: ogenerad och stundom stötande uppriktig, i grunden välvillig och i vissa avseenden generös, men icke sällan häftig och obehärskad samt i hetsigheten benägen för godtycklighet. Även domarens skämt kunde ta sig ett bistert uttryck, som när han vid en prästgårdssyn förklarade, att "kyrkoherden läste lagen som hin håle läste evangelium". Tidiga symtom av den hjärtåkomma, för vilken han efter några år dukade under, bidrogo väl ock att irritera honom.

I domstolen uppträdde domaren vanligen lugnt och urbant — även mot advokater, som på den tiden ännu inte erkänts ha en naturlig funktion i rättsorganismen.¹ Snarare betrak-

¹ Bland de stockholmsadvokater, som uppträdde i Heby, voro härads hövding Ernst Uddenberg och hans biträden Abel och Sundvallson de oftast synliga. Men även vice härads hövdingarna Gustaf Abenius och Axel Carlsson, den senare på den tiden sekreterare i

Domarens företrädare.
Häradshövding Knut Björkenstam.

Domarens efterträdare.
Häradshövding Anton Wetterling.

1857

Washington

1857

Washington

tades dessa av många domare, liksom av allmänheten, som ett ingalunda nödvändigt ont. Visst hände det, att domaren också under tinget kunde ta på sig vad vi notarier kallade napoleonminen och tala kärvt till parter och vittnen. Men detta skedde i regel inte av dåligt humör, utan ingick i den metod, som han ansåg vara den riktiga. Snabbt och säkert gick det i varje fall med handläggningen, om än icke alltid med den "imponerande" högtidlighet, som utmärkt företrädaren.

Domarens betydande juristbegåvning var och förblev åtminstone för hans biträden ett axiom. Bland jurister, som räknas, skiljer man på dem, som ha sin styrka i att "knäcka" och dem som företrädesvis "kunna skriva". Helmertz kunde skriva, koncist och klart — dock med en benägenhet att "brodera" — och han knäckte medan han skrev. I teoretiska diskussioner deltog han knappast annat än med kraftuttryck, men han visste att tillgodogöra sig behållningen, om det fanns någon. Att göra alexanderhugg och knäcka Kolumbi ägg var hans styrka och förnöjelse. Natten före ett ting, jag skulle hålla, väckte mig domaren, klädd i pantalonger och jägerskjorta, med mina utslag i den ena handen och ett stearinljus i den andra. Han hade funnit på felet i invändningen om en gammal rågångsförrättning, som jag ansett avgörande i en jordtvist: det *var*, som domaren nu visade, helt enkelt ingen riktig rågångsförrättning, den hade bara *kallats* så. Så gick det till, att rådman Ahlford och vice häradshövding Gustaf Sandströms klienter under natten ömsade plats som vinnande och förlorande parter. Utslaget stod sig. ("Ettinga ·/· Ettingbo byamän.")

Kommerskollegium, förekommo som motparter i ett större mål. Den största praktiken i domsagan hade Louis Chryander, av domaren högt värderad, och rådman Ahlford, båda från Uppsala, samt vice häradshövding Gustaf Sandström, som nyss börjat sin framgångsrika advokatbana såsom praktiserande jurist i Gävle.

Med domarens naturell var det klart att han tillämpade "fri bevisprövning" så långt han kände sig övertygad och vågade gå emot lagens stela bevisregler (R. B. 17:29 ff.: "Tu vittnen äro fullt bevis, där i de sammanstämman. Ett vittne om själva saken gälle ej mer, än för halvt bevis.") Och gällde det att skaffa utredning, var det — även i civilmål — inte så kinkigt, om materialet "införts" av parterna eller ej. "Det upplystes i nämnden — — —", "Det antecknades ur för häradsrätten tillgängliga handlingar" etc. antyda i protokollen från denna tid rättens egna initiativ för sakens utredning.

Domaren inskränkte vittnesjävens tillämpning såvitt han ansåg lagligen möjligt. Men det hörde till vittnesförhörets metodik att låta "misstänkta" vittnen undergå en speciell noggrann behandling, varför en jävsanmärkning, även om den ogillades, kunde få sin verkan. Hemliga angivare, ryktesutspredare och uppenbara ovänner m. fl. "misstänkta" fingo därför lov att vara försiktiga, för att icke avslöjas. Ett ganska effektivt sätt var att höra en sådan person *sist* i raden av ett större antal från denne avskilda vittnen.

Särskilt noga var domaren med ceremonielet för edens upptagande. Vid viktigare tillfällen förestavade han eden särdeles långsamt och högt och spände därunder ögonen i föremålet med ett varnande uttryck i blicken.

En riktig domare kunde förstås vittneseden utantill. Till hjälp för nervösa tingssittare har i Skarins (numera Skarstedts) lagedition — jag tror dock först något senare — vittneseden tryckts på insidan av pärmen, där den som är rädd att komma av sig obemärkt kan hämta ledning. Däremot finns där intet formulär till den varning för mened, som skall meddelas efter edens avläggande. Det hände verkligen i domsagan vid ett tillfälle, att den unge mannen i domarstolen enträget varnade vittnet för att tala sanning.

För min del tror jag icke mycket på nyttan av den alldeles speciella högtidligheten, med en anstrykning av stränghet, vid edens upptagande. De som beslutat sig för att svära falskt lära inte låta skrämma sig, men däremot kan det hända, att enkla men i grunden trovärdiga vittnen därav bli vimmelkantiga och försagda. Åtminstone under 1890-talet var det ännu många, helst på den rena landsbygden, som trodde att faran för den eviga elden hotade även i ofrivillig glömska eller omedvetna oriktigheter under ett vittnesmål. I sina "Hågkomster" berättar Hugo Hamilton om en dräng, som före värjemålseden i ett barnuppfostringsmål gjorde kors-tecknet för att ostraffad av Vår Herre kunna svära sig fri. Denna kvarleva från katolicismen torde ha försvunnit före min tingstid. Men i domarens pedagogik ingick det att lära de unga att se upp med dem, som till äventyrs nalkades den heliga skrift i helvantar eller fumlade med fingrarna på marginalen i stället för att lägga dem ordentligt på ordet. Mestadels voro nog dessa försiktighetsmått onödiga, men man kunde aldrig veta, om inte vederbörande hade några tricks för sig i syfte att befria sig från det moraliska ansvaret.

Ett modernt drag i domarens uppfattning i processuella ting var hans ställning till rättspsykiatrien. Dess läror hade, fränsett tillämpningen av 1826 års föråldrade kungliga brev, nyligen vunnit större beaktande, ehuru flertalet äldre domare hyste inrotad misstro till dess resultat. Helmertz hörde icke till denna kategori, även om han i sista hand förbehöll sig prövningsrätt över de sakkunnigas utlåtande. Domaren föranstaltade flera gånger undersökning av tilltalades sinnes-tillstånd, särskilt i fall då förvirrade eller bristande motiv för den åtalade handlingen uppenbarligen förelågo. (Så vid ett meningslöst järnvägsattentat, mordbrand utan eget intresse etc.)

Föga traditionsbunden i ordets allmänna bemärkelse hade domaren under sin praktik skapat en egen kodex med tänkespråk för lösning av psykologiska spörsmål av mera tvistig beskaffenhet. Särskilt gällde dessa maximer behandlingen av bovar och brott. Men där funnos ock enstaka blänkfyror för belysning av andra områden. Så hade domaren för de ofta förekommande barnuppfostringsmålen en regel, som otvivelaktigt i det stora hela föll väl ut. Han brukade, enligt vad han själv sade, aldrig döma den eventuelle barnafadern till *mer* än värjemålsed. Man visste inte så noga, om denne i verkligheten var den skyldige, och då kunde han ju gärna få svära. Men lika litet dömde han till *mindre* än edgång, ty han trodde knappast att en landsflicka skulle ta ut stämning om det inte varit riktigt väl mellan parterna. En gång var dock bevisningen så ytterst knapphändig, att domaren syntes tveksam. Situationen räddades genom att ett vittne upplyste, att svaranden allmänt gick under vedernamnet "Jänt-Kalle". Då var den nödiga halva bevisningen strax färdig genom en "brodering" i protokollet.

"Det skulle här antecknas, att uttrycket 'Jänt-Kalle' enligt det bland ortsbefolkningen gängse språkbruket måste anses beteckna en person, som vore synnerligen begiven på lönska-läge."

Den ledighet, varmed domaren inhämtade upplysning i nämnden och protokollsvägen tillskapade notoriska fakta, motsvarades av en förkärlek för dramatiska effekter, då sådana efter fattig råd och lägenhet erbjödo sig. Särskilt höll domaren styvt på att man i grövre brottmål skulle anteckna de olika skifningarna i de tilltalades uppträdande inför rätta. Däri låg otvivelaktigt en strävan att så långt möjligt ersätta bristen på muntlighet och personlig inställelse i överrätterna. En i all vördsamhet uttryckt undran om det vore nödvändigt att protokollföra det förhållande, att "Börstil",

svaranden i det första Östervålamålet, på ett ohöviskt sätt flyttade på tuggbussen, möttes av domaren med en tillrättavisning. Naturligtvis borde man inte undanhålla hovrätten någon som helst upplysning om vad sorts karl svaranden egentligen var.

*

Det var, som sagt, i brottmål, helst grövre, som domarens personliga kodex egentligen hade något att säga. Lik alla som döma sina medmänniskor reagerade han med olika styrka mot skilda slag av mänskliga förvillelser. Så var domaren benägen till mildhet mot stackars flickor som råkat i olycka. Enligt då gällande lag straffades ändå, även i ömmande fall, fosterfördrivning och allt slags barnamord synnerligen hårt. Däremot grep domaren gärna till hårdhandskarna mot våldsverkare av alla sorter. Där var han böjd för att röra sig högre upp i straffskalan än många andra. Bagatellartade återfallsförbrytelser mot stöldkapitlet bestraffades med största möjliga moderation.

Med Helmertz' speciella domarregler avses emellertid här vissa älsklingsidéer, som tjänade honom till ledning i ämbetets utövning. Dessa föreställningar hade i sin ordning otvivelaktigt sin rot i domarens fostran under ett för avskrivning moget rättegångssystem, som jag därför — i vad det hör hit — måste ägna några ord.

En princip i modern straffprocess är den, att en tilltalad bör av domaren behandlas som oskyldig, till dess han överbevisats om sin brottslighet. Häktningen är en säkerhetsåtgärd, som inte minskar domarens skyldighet till neutralitet i själva skuldfrågan — hur energiskt han än må ingripa för dess utredande. Den häktades likställighet med åklagaren i processhänseende tar sig uttryck i den förres rätt, eventuellt på statens bekostnad, till juridiskt biträde. Denna nya ord-

ning, som infördes först år 1906 och väsentligt utvecklades år 1919, har faktiskt också begränsat området för domarens ingripande. I fråga om den tilltalades rimliga krav på att få sina synpunkter och bevis framförda, tillgodoses ju detta intresse av försvarsadvokaten. Domarens tidigare bestyr med att vid behov hjälpa även en häktad till rätta kan enligt 1919 års lag inskränkas till att förordna erforderligt biträde åt en person, som finnes vara oförmögen att själv tillvarata sina intressen. Den bättre balans, som härmed införts i ställningen mellan åklagare och tilltalad, har emellertid icke åtföljts av åtgärder för att frigöra domaren från — jag vill inte säga förhørs- men inkvisitionsplikten. Detta skulle ha skett, om åklagarna i svåra brottmål erhållit större kompetens och en fullt självständig ställning. Som det nu är *måste* domaren ofta nog göra vad som borde vara åklagarens arbete i processen, och tyvärr frestas somliga domare därvid icke sällan att falla tillbaka i den gamla inkvisitionsdomarens roll.

Men för Helmertz, och väl för de flesta domare trettio å fyrtio år tillbaka, var denna roll den enda naturliga. Åklagaren — en vanlig länsman — vad begrep han! Hade han missat sig grovt på häktningsskålen, strax blev den häktade fri. En god sak var, att domaren aldrig tog ett polisförhørsprotokoll för gott ens som underlag för sitt eget förhör av svarande och vittnen — de fingo alltid själva berätta direkt till domstolen. Försvarsadvokaten — obefintlig! I det första Östervålamålet och i ett annat grovt brottmål, som domaren hade, var det advokater med moderna idéer — men den ene dessutom med mindre gott anseende — som, försiktigtvis under hand, anmälde sig till att biträda den häktade i rättegången. Domaren upptog framställningen i båda fallen nästan som en personlig förolämpning.

Under min tid i domsagan förekom bland de rätt många

brottmålen inte mer än ett fall, då en häktad hade rättegångsbiträde inför häradsrätten. Dessutom vill jag minnas, att häradshövding Ernst Uddenberg från Stockholm hjälpte en icke häktad svarande vid ett åtal för lindrigare konkursförbrytelse. På ett av de ting, jag satt, fick landstingsman Eriksson i Sörbäck, en aktad "pappersdragare", biträda en för brandanstiften åtalad hemmansägare, som uppgavs vara "mindre försigkommen". — "Jaså — och *du* behövde hjälp av Sörbäckarn", var domarens reflexion.

Nej, domarna på den tiden läto sig sannerligen inte skrivas på näsan, hur en rannsaking skulle skötas. Ensamma buro de ansvaret för att rätt blev skipad — den skyldige dömd, den icke överbevisade fri. Men så tålde de icke heller inblandning från andra i sin tvekamp med den för brott misstänkte. Naturligtvis togo de olika på sin uppgift — somliga domare ingrepo mera aktivt i utredningen, andra mindre. Vad jag tror mig veta, och som här skall berättas, är i varje fall, hur min domare uppfattade sin ställning.

"Att vara häktad är att vara dömd" — vi ha hört yttrandet och andra av samma innebörd. Satsen har alltid och överallt ägt en viss giltighet i fråga om "opinionens", den stora allmänhetens dom. Men det kan icke med rätta påstås, att den någonsin gällt för våra domare. Vad särskilt angår min specielle domare, hade Helmertz a priori absolut ingen förutfattad mening mot någon, därför att en åklagare häktat honom. I sitt sätt att behandla häktade var han åtminstone i ett avseende "modernare" än många andra, hans företrädare inbegripen. När Helmertz tillträdde domsagan, höllos rannsakingarna ännu i Heby tingshus, dit fångarna forslades från Västerås' fängelse och inställdes för rätten skramlande med sina kedjor. Under Helmertz' tid hände det icke mer, att någon stod fängslad inför rätta. Domaren tilltalade inte heller äldre folk med "du" i onödan, en häktad kunde få ett

glas vatten att läska sig med, och om han ville höra vittnen till sin förmån, ålades åklagaren att instämna dem (ersättning kr. 1: 50 av allmänna medel).

För all del, en häktad skulle behandlas som folk — ingen fråga om det. Men skyldig ansågs han vara, så snart *domaren själv* hunnit pröva och godkänna skälen för att hålla honom misstänkt för brottet. Det första mötet med den tilltalade, domarens ingående direkta förhör med denne och med de åklagarvittnen, som inkallats till första rannsakingen, gav vanligen det avgörande intrycket i skuldfrågan. Och därefter handlade domaren. Kom han till övertygelsen, att svaranden var skyldig, betraktade han det också som sin plikt att söka få honom fast. Någon sorts andlig neutralitet i processen, betraktad som ett mellanhavande mellan staten i åklagarens person och svaranden, ville domaren inte veta av.

Den först tilltalade i Östervålamålet hade suttit häktad i några månader, då en av oss notarier råkade säga i ett sällskap, där domaren var med, att han inte trodde att den häktade var skyldig. Domaren gav starkt och öppet uttryck åt sin förtrytelse häröver. Men hans vrede gällde inte att notarien till utomstående yttrat sig om ett oavgjort mål utan att denne kunde tro annat än att den häktade var skyldig.

— Vill du påstå, att *jag* skulle hålla en karl häktad, om han vore oskyldig?

Orimligt. Men att vara skyldig i domarens mening var ingalunda liktydigt med att bli dömd. Man fick ju göra det yttersta för att skaffa bevisning och helst få den häktade att erkänna. Gick det inte, kunde ingen människa hjälpa det. Helst i livssaker sutto lagens strikta fordringar på "full bevisning" ännu starkt i domarens medvetande. För resten är jag säker om, att även med obegränsat "fri bevisprövning" domaren vid utslaget skulle ha skilt på personlig övertygelse

och en sakligt oemotsäglich bevisning. Gammal lag och praxis gävo ju ändå domaren tillfälle att *moraliskt* fälla även den som, vid bristande bevisning, måste släppas. På den tiden användes oftare än under senare tid utvägen att — vid ”mer än halv bevisning” — ”ställa saken på framtiden”. Helmertz var ingen vän av denna kvarleva av ett föråldrat bevissystem. Men han, såväl som andra domare, gav utslag på, att en svarande, som ”icke blivit lagligen övertygad” att ha begått ett brott, likväl måste anses misstänkt för detsamma. Och så fick domaren dock till sist övertaget gentemot en tilltalad som han i sitt hjärta ansåg skyldig.

*

Jag har något uppehållit mig vid denna grunduppfattning om rannsakingens syfte och en brottmålsdomares uppgift. Ty däri, att domaren utgick från den häktades skuld, låg förklaringen och tillika försvaret för hans behandling av en hjälplös tilltalad. Denne kunde vid det ena rannsakingstillfället efter det andra nödgas upprepa historien om vad han vid något tillfälle sagt, gjort eller iakttagit *utan* att ha del av, hur samma berättelse förut antecknats till protokollet. ”Snärjande” och försåtliga frågor ställdes, vilkas innebörd svaranden ofta hade svårt att uppfatta. Ja, det hände t. o. m. att domaren tills vidare undanhöll den häktade den känedom rätten ägde om fakta, som kunnat tydas till svarandens förmån — allt sådant, inbegripet enklare former av själslig tortyr, ansågs från den givna utgångspunkten tillåtet för det goda ändamålet att bringa en skyldig till straff.

De tänkespråk, som framför andra voro ledande för domarens processmetod i t. ex. ett mordmål voro:

Den som ljuger kan också ha mördat, d. v. s. han antages ljuga för att undandra sig misstanken och detta är i och för

sig högst misstänkt. Den som beslås med "tvetalan" har åtminstone ljugit *en* gång — hans vankelmod tyder även det på ont samvete, alltså är han dubbelt misstänkt.

Låt den tilltalade, animerad av väl lagda frågor, bara gå på och berätta — han trasslar in sig, det kan dröja med att det logiska tvånget att bekänna inställer sig, men en vacker dag sitter han i nätet och kan inte komma loss.

För att denna metod skall verka, förutsättes att man har vissa indicier att arbeta med. Men därjämte fordrar den, gentemot en "förhärdad" och styvsint individ — en tilltalads sturska uppträdande ansågs även det som ett indicium — att domaren har tid, rikligt med tid, uppskov efter uppskov, till sitt förfogande. Ty tiden, ensamheten, trycket av situationens ovisshet verka i längden förlamande på den häktades motståndskraft och förmå honom i regel att slutligen falla till föga. Detta sista är den inkvisitoriska metodikens hörnsten. Man har i lagen avskaffat det gamla processmedlet att sätta in folk "på bekännelse". Men vad förekom under min tid i domsagan i de två misshandelsmål, där döden följt, om inte ett "sittande på bekännelse"? I Östervålamålet hölls den tilltalade häktad nära ett år innan utslaget föll, ehuru beviskedjan efter hand försvagades och i sitt ursprungliga skick bort kunna företes på två, högst tre rannsakingar. Ett år, med tre veckors uppskov från rannsaking till rannsaking. I det andra, ett dråpmål, däri flera voro delaktiga, dröjde det visserligen icke på långt när samma tid med utslaget. Men där blev det mycket snart fullt klarlagt, i fråga om alla svarandena utom en, att de gjort sig skyldiga till dråpet. Frågan om den återstående delaktighet var ytterst tvivelaktig, i varje fall var hans del i saken obetydlig. Och dock måste han och de andra sitta och vänta på att den nekande skulle bekänna och de övriga till äventyrs berätta något för honom graverande.

Domarens uppfattning om betydelsen av de oriktiga upp-
gifter, vilka han gärna över en kam betraktade som "lögner",
skall inte i detta samband analyseras. Däremot kan det vara
av intresse att som hastigast jämföra den inkvisitoriska för-
hörsmetoden med vissa motsvarigheter i den utländska pro-
cessen — jag tänker närmast på den engelska. "Snärjfrå-
gorna" gå igen i det korsförhör, som anställes även med
en häktad i "vittnesboxen". Också i livssaker är nämligen
den tilltalade enligt engelsk rätt berättigad ehuru icke skyldig
att avge sin berättelse under ed. Skillnaden är den, att kors-
förhöret hålles av åklagaren och att den häktades advokat
både hört sin klient först och sedan kan komplettera förhöret.
Domaren förblir neutral och får den tilltalades uppgifter
belysta från två sidor.

Men även "lögnen" som bevismedel emot en tilltalad
erbjuder en nog så intressant jämförelse med engelsk straff-
process. Enligt svensk lag och allmän rätt är det så, att om
en åklagare åtalar för mord och utredningen visar att det
blott föreligger dråp (i hastigt mod), dömes till ansvar för
dråp, och den tilltalade, som börjat med att neka för den
yttre handlingen (kanÅke just av fruktan för mordansvar),
kan givetvis under utredningens gång ändra sig och erkänna
sin gärning som dråp. Han dömes då icke för mord därför
att han först farit med osanning.

Som engelsk praxis utvecklats sig, medför den större risker
för den som helt sökt undandra sig ansvaret för sin hand-
ling. Om åklagaren yrkar ansvar för mord, får den tilltalade
i samråd med sin advokat bestämma sig för om han vill
erkänna sig "skyldig" (till mord) eller "icke skyldig"
(antingen emedan han icke begått handlingen eller gjort det
under omständigheter, som medföra straffrihet) eller "skyl-
dig till dråp" (manslaughter) eller "skyldig till vållande".
Men om han väljer att föra talan som "icke skyldig" till

själva handlingen och det visas att han begått den, löper han en övervägande risk att bli hängd för mord även om han sedan erkänner gärningen, men påstår sig ha handlat i hastigt mod eller av vållande samt härför anför goda grunder — skäl som torde ha godtagits om han icke helt nekat från början. Ändrar inte åklagaren i rättvisans intresse sitt yrkande till ansvar för dråp, ligger den första osanna framställningen och den tilltalades "tvetalan" starkt emot denne i domarens och framför allt i juryns omdöme.¹

Nåväl, "lögnen" som vapen mot en häktad kan, med Helmerztz' värdesättning, åstadkomma liknande resultat också i

¹ Den berömde engelske kriminaladvokaten sir Edward Marshall Hall avstod i ett par kända fall från att föra svarandens talan, därför att han icke fick plädera "dråp" (i hastigt mod) eller "vållande" i stället för "icke-skyldig" — bl. a. i det kända doktor Crippen-fallet (1926), där Crippen dömdes till döden mot sitt nekande att ha dödat hustrun. ("The Life of Sir Edward Marshall Hall" av Marjoribanks, London 1929.)

Eit annat, för några år sedan avdömt engelskt rättsfall väckte oerhört uppseende och föranledde, särskilt i den här berörda frågan, en framställning från Londons juristsamfund till regeringen om benådning för den dömda. Denne hade pläderat "icke-skyldig" till mord under upprörande omständigheter av sin fästmö — han befanns ha styckat liket och grävt ner det och under processen blev det klart att han i varje fall tagit nämnda befattning med liket. Han avlade då "fullständig bekännelse"; han hade ledsnat på fästmön som besökt honom i hans bostad på landet, just då han var i färd med att träffa "den andra". De hade grälat, han hade misshandlat fästmön och sedan gett sig ut till sitt möte. När han kom hem, hade fästmön hängt sig — han hade skurit ner henne, men inte kunnat återkalla henne till liv och sedan i förfäran och upphetsning förfarit med den döda kroppen så som sagts. En hel del omständigheter bekräftade hans berättelse, särskilt tydde de på, att *mord* icke var planlagt, men han dömdes för mord på den officielle medicinske expertens intyg, som stämde med åklagarens uppfattning, under det att två kända experter vitsordade sannolikheten av den tilltalades framställning. — Denna sak diskuterades, då den var aktuell, i ett sällskap, bestående av en engelsk advokat och hans hustru samt mig och en annan icke-engelsk jurist. Frun och de båda utländska juristerna voro upprörda över domen, men denna försvarades av den engelske juristen — sedan ordförande i Londons advokatsamfund. (Jfr det Wastesonska fallet i Stockholm — frikännande.)

vår process, ehuru denna är byggd på helt andra principer än den engelska.

Vi få se ett exempel härpå i det första Östervålamålet, däri bevisningen dock ansågs otillräcklig för fällande dom. En annan gång blev den tilltalade mot sitt nekande övertygad om att ha begått den yttre handlingen och då kom uppfattningen om lögnens betydelse som bevismedel till ett klarare uttryck. En dittills oförvitlig man blev häktad för våldtäktsförsök. Han nekade till allt, trots den starka bevisningen om det yttre sakförloppet. Åtskilliga omständigheter talade emellertid för, att handlingen icke haft av åklagaren påstådd karaktär. Men mannen dömdes — och jag vet av domarens egen mun, att dennes mening bestämdes av den tilltalades osanna berättelse om de yttre fakta.

Kontentan är följande lärdom för dem som oförskyllt råkat i klammeri: tala sanning, var klok nog att icke ens lämna förhastade och därmed kanske oriktiga uppgifter — det är ingen fara med att Vår Herre missförstår dig, värre är, att domaren märker ord. Men det kan också begäras av erfarna domare, att de räkna med det faktum, att mot ingen regel brytes det av oskyldiga, nödställda människor så mycket som mot denna.

Hur som helst torde man kunna enas om, att den inkvisitoriska förhörsmetoden, med allt vad därtill hör och bl. a. jakten efter "osanningar" och "tvetalan", är effektiv gentemot den i verkligheten skyldige, som söker sin trygghet i bristen på klara bevis. Mot en oskyldig är den däremot alltför hård — men dess bättre ofta överksam, även om undanflykter och felaktigheter i hans uttalanden kunna bidra att öka hans svårigheter.

4. Domaren och Yngsjömörderskan.

Domaren i Västmanlands östra ansåg sig, som förut sagts, endast fylla sin plikt, då han med alla icke olagliga medel sökte konstatera den tilltalades skuld. Det fanns också en särskild händelse i hans domarverksamhet, som givit honom ett självförtroende, en tilltro till riktigheten av hans metod, som gjorde honom benägen att tillämpa den generellt vid de brottmål, han senare fick om händer. Metoden skulle måhända alltid visat sig lika verksam, förutsatt att domarens intuition, den "fina näsan" beträffande skuldfrågan, lett honom på rätt spår i alla väder.

Helmertz hade, några år innan Östervålamordet begicks, rannsakat och dömt i en av de psykologiskt mest gåtfulla och rättsligt mest intressanta mordaffärer, som under senare tid förekommit i vårt land — det s. k. "Yngsjömålet", som för snart ett halvsekel sedan djupt upprörde sinnena. Här var det den unge domaren som såg rätt på det hart när otroliga saksammanhanget och med hänsynslös logik knöt beviskedjan omkring de brottsliga. De vindlingar, som utredningen gjorde efter det Helmertz för sin del slutfört målet, gingo ändå till sist åter till det ursprungligen nådda resultatet: "Yngsjömörderskans" erkännande i dess slutliga form bekräftade i huvudsak vad indiciebevisningen mot hennes nekande vid målets första behandling ådagalagt.

För att göra rättvisa åt "domarens metod", och särskilt för att förklara vissa drag i hans senare handläggning av Östervålamålet, vill jag berätta det väsentliga om Yngsjömordet

och den uppseendeväckande rättegång, vartill det gav anledning.¹

Tidigt på morgonen den 28 mars 1839 "upptäckte" hemmansägaren Per Nilsson ("Per") i Yngsjö inom Villands domsaga, Kristianstads län, att hans unga hustru Hanna låg död i en källare, dit en trappa ledde från ett rum inne i huset. De bodde ensamma i stugan. Pers förklaring till det skedda var, att hustrun måste, medan han var ute i ladugården, ha halkat och fallit framstupa på väg ner till källaren samt stött huvudet mot järnbeslaget å ett där befintligt kärl. Grannarna kommo tillstädes och den döda, som var fullt påklädd, bars upp och avkläddes. Skadad i huvudet var hon tydligen — om det kunde ha kommit av stöten mot järnbandet var mera ovisst. Man lade genast märke till, att hon bara hade ett örhänge. "Det andra fann jag i källaren", sade Per. Men då den dödas hår strax därpå reddes ut, hittades örhänget där.

Per föreföll rådvill och apatisk, jämrade sig emellanåt, men "liksom för syns skull". Även hans moder, Anna Månsdotter, som bodde hos sin mor en halv mils väg därifrån — hon hade flyttat från gården när de unga flyttade in — bar sig konstigt åt, tyckte grannarna.

Pers och hans mors uppträdande, det oväntade i hela händelsen, osanningen om örhänget och, till råga på allt, ett par blåmärken på den dödas hals, som inte gärna kunde förklaras genom ett fall i trappan, satte ryktet om mord i gång. Länsman blev vidtalad och Pers svärfar, som var ingen

¹ Saken har litterärt behandlats av Gustaf af Geijerstam i "Nils Tufvesson och hans moder". Händelseförloppet har där i stora drag återgivits efter protokollen, på sina ställen dock med en, enligt min mening, onödigt omdiktning, särskilt av själva mordscenen. Ämnet: moderns absoluta herravälde över sonen, som är ett huvudmoment i denna historia, går igen i Bjerres typ *Gunnarson* i "Mordets psykologi". Psykologiskt sett påminna därför de båda fallen om varandra, ehuru brottmotiv och yttre sakförlopp äro olika.

mindre än häradsdomaren i orten, begärde obduktion på den döda. Likbesiktningen ägde rum och visade, att döden inträtt genom kvävning, sannolikt vållad genom greppet av en hand. Två dagar därefter gick Per till svärfadern och bekände i vittnes närvaro, att han strypt sin hustru på natten — hon sov, då han angrep henne, men hade vaknat, klagat ochbett för sig. Även hade han slagit henne med en "mangelstock", som alltid stod bredvid sängen. Därpå hade han klätt henne och lagt henne nere i källaren så, att det skulle se ut som om hon fallit. Ensam hade han beslutat och utfört gärningen.

Motivet? Per och Hanna voro gifta sedan några månader, vackra kärleksbrev med verser hade han skrivit till henne under förlovningstiden, och hon var stor och grann och hade tagit honom av kärlek. Hon hade eljest, "rik" som hon var, kunnat göra ett bättre parti än med Per Nilsson, som icke var av jämgod släkt och vars mor var känd som en hård och otillgänglig människa. Men Hanna hade intagits av Pers försynta och goda sätt, hans vackra sångröst och mästerskap i dragspel — väl också av hans ståtliga utseende: "brunt hår, blå ögon, rak näsa, avlångt ansikte, 1,88 m. lång" lyder hans signalement i fängelsejournalen. Hur hade det kunnat gå till en så förskräcklig upplösning av deras korta äktenskap? Per sökte förklara saken med obestämda antydningar om ett plötsligt påkommet tycke för en "annan flicka", vilket gjort att hustrun blivit honom vedervärdig. Men ingen visste något om eller trodde på den andra flickans existens.

När Per och den person, som varit med, gingo från häradsdomaren, sade den andre:

— Tänk, att du gav dig tid och kunde klä på henne.

— Ja, svarade Per, djävulen stod bredvid och hjälpte mig. Medan jag trädde på den ena klänningsärmen, tog fan på den andra. Vi hjälptes åt hela tiden.

Detta tal kom också till länsmannens öron.

Kort därpå blev Per häktad, men inte ensam. Hans mor Anna Månsdotter togs samtidigt med honom och båda fördes till Kristianstads länsfängelse. Per var då tjugusex och hans mor fyrtiosju år. De som sett hennes beläte i Panoptikons lyckligtvis upplösta skräckkammare minnas henne kanske, kantig och kraftigt byggd och i övrigt såsom hon beskrives i fängelsejournalen: "brunt hår, blå ögon, långt ansikte, 1,72 meters längd" (alltså inte den "lilla späda" gestalt Geijerstams bok talar om).

Moderns häktning hade inte enbart bestämts av dunkla rykten om hennes onda sinne, om att hon förgiftat sin man och stått i ett otillåtet förhållande till sin son, om att hon därför just varit den "djävul" sonen talat om — det fanns också omständigheter, som mera direkt talade för hennes delaktighet i brottet. Hennes mor intygade visserligen, att hon sett Anna Månsdotter hemma hos sig under kvällen till mordnatten och på morgonen därefter. Men folk tyckte sig mer eller mindre bestämt ha känt igen henne i en kvinna, som tidigt på morgonen skyndat fram på en omväg genom skogen från Pers bostad åt det håll Anna Månsdotter bodde. Och strax efter soluppgången hade en morgonkry granne till Per hört en kvinnlig röst på dennes gård locka på hönsen. Det var inte mycket direkt bevisning att komma med, men det låg så mycket misstänkt bakom det mera påtagliga — framför allt det, att ingen trodde Per Nilsson om att ensam ha utfört dådet. Rannsakingen pågick från mitten av april till slutet av september 1889. De första tingen satt ordinarie häradsrättens domare, men från juli 1889 sköttes utredningen av Helmertz på hovrättens förordnande. Här hade denne en uppgift, som passade honom. Inte ett ögonblick betvivlade han, att Pers mor varit huvudpersonen i dramat. Men hon befanns oakomlig för varje bearbetning. Under rannsakingens gång rubbades alltmora tilltron till moderns alibi och hennes egen

mor bad henne bevekande att erkänna, om hon var skyldig. Hennes nattliga vandring på skogsvägen kunde knappast längre ifrågasättas, hennes våldsamma hat och svartsjuka mot sonhustrun blottades och, vad mera var, omständigheter, som styrkte hennes makt över sonen, hopade sig efter hand. Det utreddes bl. a., att, på grund av Pers löfte till modern, de två unga aldrig levat samman som man och hustru. Men Pers ständiga sällskapande med modern och beroende av hennes vilja hade framträtt så länge och öppet, att detta rentav motsade tanken om något brottsligt. Dessutom verkade det förvirrande, att modern, trots vad man trodde sig veta om hennes hat mot sonhustrun, dock varit med om att arrangera äktenskapet. Om anklagelserna mot modern voro berättigade, hade tydligen girigheten för sonens räkning kommit i första rummet — senare hade svartsjukan blivit henne övermäktig. Eller hade det tillkommit särskilda skäl för att röja Pers hustru ur vägen — hade denna upptäckt något otillbörligt som hon hotat att yppa? Klarhet i dessa dunkla frågor erhöles först efter häradsrättens behandling av saken — om det vi tro oss veta verkligen är sanningen.

Med den utgångspunkt som vunnits för bedömandet av motivet till handlingen bearbetade Helmertz företrädesvis det mjukare material, som Per Nilsson erbjöd. Det gällde att genom honom få modern fast. Men sonens enda syfte, att skydda modern, lyckades ingen förhörskonst att rubba. Han nekade envist till, att något otillbörligt förekommit mellan dem, och när vissa indicier inte längre kunde bestridas, förnekade han icke desto mindre själva faktum. Farligare var att berätta om hur han ensam utfört dådet. Först lät domaren den tilltalade, utan att avbryta honom, ge en utförlig framställning om hur allt gått till. ”Med största lugn och utan att visa den minsta rörelse berättade Per Nilsson hur han strypt hustrun”, heter det i protokollet. Så kom scenen efter

mordet — påklädningen. Även nu berättade Per med apatiskt lugn, hur han dragit på klänningslivet — båda ärmarna — och så det ena plagget efter det andra — knäppt knappar och knutit band — allt hade han gjort, utan hjälp.

— Ni glömde strumporna, sade ordföranden.

Nej, han hade själv ”med synnerlig lätthet dragit på de till knäna räckande strumporna”, blev svaret.

Nu kommer Helmertz’ personliga framställning av det fortsatta förhöret. Detta är knapphändigt återgivet i protokollet den 11 juli 1889, men episoden bestyrkes helt av näst följande protokoll.

— Och sedan var det strumpebanden — Per knöt väl dem också?

Ja, det hade han gjort, båda strumpebanden.

— Vill någon ge mig ett strumpeband? sade domaren, och ivriga händer räckte honom ett sådant. Kom hit och knyt det här om min arm, alldeles som det gjordes då!

Svaranden gick de tunga stegen upp till domarbordet och knöt bandet. Han gjorde det med en duktig ”hårdknut”, men domaren var inte nöjd.

— Kan ni inte knyta det på annat sätt, ni måste kunna. Det gäller väl eller ve om ni kan eller icke kan det.

Per försökte igen — och knöt med ”lycka”. På något annat sätt kunde han ej, och han mindes inte, på vilketdera sättet han gjort det — sannolikt med knut.

— Att ni inte minns, är naturligt, men ni måste *kunna* på något annat vis.

Å nej, det var omöjligt — han fann icke på möjligheten att endast vira bandet om armen och sedan fästa det genom att blott insticka bandänden. Hade han kanske ändå gjort det? Det mindes han inte. Nej, han hade nog haft hjälp av ett fruntimmer med att knyta strumpebanden — var inte hans mor där och hjälpte honom?

Det hade hon inte varit, svarade Per. Men så fortsatte domaren omedelbart:

— Och så kokade ni kaffe efteråt?

— Nej, det gjorde vi inte, sade han.

— Vilka vi? var domarens nästa fråga. Och nu hade Per fastnat i snaran.

— Jag sade inte vi, svarade han.

”Under fortgången av detta förhör hade Per Nilsson visat det mest orubbliga lugn men började nu först synas orolig, därvid stora svettdroppar framsipprade på hans panna”, heter det i protokollet.

Modern hade förstås icke varit närvarande under förhöret. Den dramatiska spänningen nådde sin klimax när hon nästa gång, i sonens frånvaro, fick upprepa knytningsproceduren. Vittnet Hanna Persson, som klätt av den döda efter det hon uppburits från källaren, stod och såg på. Jag citerar protokollet den 27 juli: ”Därefter uppmanades Anna Månsdotter att omkring armen å Rättens ordförande knyta ett strumpeband på sätt hon eljest plägade fästa detsamma. Vid denna begäran syntes hon bliva i hög grad orolig, men med darande hand utförde hon dock det varom hon ombads.” Hon virade bandet runt armen och fäste det med att sticka in bandänden. ”Vittnet Hanna Persson, som sett liket före avklädningen, intygade härefter, att strumpebanden å liket varit fästade på enahanda sätt som Anna Månsdotter förevisat, *varemot strumpeband aldrig brukade fästas på det sätt Per Nilsson vid förra rättegångstillfället sagt sig ha knutit fast strumpebanden på Hanna.*”

Den kanske mest effektfulla akten utspelades vid tinget på mordplatsen. I salen på Per Nilssons gård skulle tingsmenigheten samlas, men där var omöjligt att bereda plats — ”flera hundra personer trängde på”, heter det, ”varför endast parterna och deras anhöriga, vittnena och pressens represen-

tanter tillätos närvara". Kravet på full offentlighet tillgodosågs dock i görligaste mån genom att "fönstren öppnades för att de utanför stående skulle kunna följa rannsakingens gång".

Slutscenerna voro även de rika på effekter, tacksamma för "brodering" i protokollet, men mindre givande än de förra ur bevissynpunkt.

Anna Månsdotter, "som alltsedan sin hitkomst förvarats i det rum, där nedgången till källaren finnes", hade uppenbarligen icke tagit intryck av de spöken, hon till äventyrs sett — och ändå framgick det i målet, att hon hyste en abnorm rädsla för ensamhet och mörker.

Lika okänslig var hon senare för sin mors gråt och bevekande böner, som hon besvarade "med vreda ord". Där- emot rördes sonen under förhöret i hans gamla hem en gång till tårar. Händelsen beskrives i protokollet med dessa ord:

"I sessionsrummet inkom en Per Nilsson tillhörig hund, som genast igenkände sin husbonde och i glädjen däröver hoppade upp på denne. Häröver blev den tilltalade i hög grad rörd samt började våldsamt gråta, emedan, såsom han uttryckte sig, ännu någon varelse brydde sig om honom." Så fortgick förhöret. "Per Nilsson utfördes härefter, därvid han på begäran fick medtaga sin hund." Det är samme hund som i Geijerstams s. k. bonderoman titt och tätt återkommer — i den nutida läsarens smak en smula för ofta.

Höjdpunkten i detta de primitiva affekternas drama utgöra dock två scener från urtiden. I den hedniska häxans kök utspelades båda, den ena — om man får tro den allmänna föreställningen — lika vederstygglig som det brott den behådade, den andra av rörande skönhet.

Hos "Grafva Karna", ortens trollkäring, som visste "mer än rätt fram" gingo mörderskan och offret dagarna före mordet förbi varandra. Om den elaka svärmoderns besök

dagen före mordnatten veta vi inte mera än att hon var där för att "tala enskilt" med Karna. Men naturligt nog antogs besöket avse att få onda makters bistånd till att göra av med svärdottern.

Om den unga hustruns möte med trollpackan veta vi däremot besked. Hon hade lidit mycket av sin svärmors hårdhet, men mest av att hennes man icke brydde sig om henne. För en väninna berättade hon om sina fåfänga försök att närma sig mannen. Hon trodde att han varit nedstämd av penningbekymmer, modern skulle utlösas ur boet, men nu hade Hanna av sin far fått lov om hjälp härtill. Det var tydligen inte det som fattades. Bara hon strök sin mans hår eller tydde sig till honom, stötte han bort henne. Han brydde sig inte om att vänslas. Så gick hon, på väninnans råd, till "Grafva Karna", och där fick hon hjälp. Karna lovade att läsa över de örngott, som makarna skulle begagna nästa natt, och allt skulle bli bra. Hanna Nilsson skyndade sig efter rena örngott och fick dem, signade, samma dag tillbaka. Och under över alla under! På morgonen, då Per skulle köra bort och hämta modern, gick han ut, tyst och inbunden som vanligt. Men plötsligt kom han tillbaka och kysste henne varmt. Glad i hågen skyndade hon att berätta händelsen för väninnan, de örngotten skulle hon ligga på "tills de bli svarta".

Hon låg på sitt förtrollade örngott då hon mördades.

Fram på hösten 1889 kom så spelslutet. Per Nilsson hade avgivit en i det hela sammanhängande bekännelse om att ensam ha utfört dådet genom att med sina händer strypa hustrun. Detta hade skett — obduktionen motsade icke påståendet — omkring kl. 2 på natten. Han hade tänkt göra det vid midnatt, men då "hörde han en röst, som varnade honom". Vilken bevisning förelåg mot modern? Var *även med "fri bevisprövning"* annat styrkt om själva gärningen än att modern varit i sonens bostad på natten och där hjälpt

honom dölja brottet (= s. k. efterföljande delaktighet)? Märk indiciekedjan: lockandet på hönsen, vandringen hem på skogsvägen; strumpebanden och sonens försägnig "vi" (för övrigt upprepad: "nej, vi tände inte ljus"). Trots allt detta rörde man sig på så pass osäker mark beträffande den enes och andres *del* i gärningen, att, därest icke modern dömdes för full delaktighet, det kunde tyckas vanskligt att döma henne alls. Om man däremot till det graverande mot Pers moder kunnat lägga det, att en överhängande fara hotat henne genom indiskretioner från svärdotterns sida — ja, detta skulle otvivelaktigt ha vägt tungt emot henne. Men utredningen härom var otillräcklig; i varje fall tyder icke historien om de lyckobringande örngotten på att den unga hustrun i *verkligheten* hotade svärmoderns och därmed sin mans säkerhet.

Och dock — kan man tänka sig ett fall, som mera inbjudit till en fällande jurydom just mot henne, det ondas inkarnation i den allmänna ortsmeningen?

I själva verket uppträdde också nämnden i detta fall som jury. Häradsrätten fann väl (genom utslag den 21 september 1839), att Anna Månsdotter och hennes son på grund av brist i bevisningen icke kunde dömas till ansvar för sedlighetsbrott. Men däremot dömdes båda till döden, Anna Månsdotter emedan hennes närvaro på platsen under hela tiden för mordet måste anses bevisad och icke kunde förklaras annorledes än genom hennes delaktighet i mordgärningen. En närmare beskrivning på omständigheterna för mordet vågade sig häradsrätten icke på, då det var outrett, vilken del den ena eller andra parten hade i själva utförandet. Från detta utslag var ordföranden, häradshövding Helmertz, skiljaktig såtillvida, att han väl ansåg lagligen styrkt att Anna Månsdotter varit tillstädes å mordstället, men icke fann bevisningen tillräcklig för att döma henne för (vare sig direkt

eller efterföljande) delaktighet i mordet. Sonen dömde även han till dödsstraff.

Domaren följde därvid sitt "juridiska" samvete. Men det lider intet tvivel om, att nämnden uttryckte hans verkliga mening om Anna Månsdotters *skuld*. Han var också personligen övertygad om tillvaron av det säregna förhållande mellan mor och son, som ytterst torde ha framkallat mordgärningen. Men då bevisningen härom inte kunde leda till ett fällande, fann han häri ett ytterligare hinder för att för sin del döma Anna Månsdotter skyldig till mordet.

Då jag liknat utslaget vid en jurydom, ett uttryck för lekman-naomdömet, kan jag icke underlåta att även här göra en jämförelse med den engelska brottmålsprocessen. Oftast tar juryn ett starkt intryck av domarens sammanfattning (summing-up) av vad i målet förekommit, som med sakskalens egen tyngd leder juryn i en viss riktning. Det kan i Yngsjö-målet anses som visst, att nämndens utslag icke gått emot domarens önskan. Man kan vara säker om, att hans "summing-up" — som hos oss sker enskilt — icke avskräckt nämnden från att gå sin egen väg, ehuru han själv av juridiskt-tekniska skäl fann sig förhindrad att biträda domen. Först och främst trodde han på den bakomliggande förklaringen till mordet; vidare trodde han att modern och sonen fruktade upptäckt från Hanna Nilssons sida av deras förhållande. Men framför allt — Anna Månsdotter hade sökt skaffa sig ett falskt alibi och *ljugit*, då hon förnekat sitt nattliga besök i Yngsjögården.

Nå, säger man, låt så vara, men tänk om hon talat *halva* sanningen, medgivit besöket (som i hennes kasus inte i och för sig skulle förefallit alltför osannolikt) men förnekat delaktighet och föregående vetskap — vad skulle domaren då ha trott?

"Ljuga lagom *kan* de aldrig", hade domaren svarat.

På denna punkt lämnade Helmertz som domare målet. Även i dess fortsättning och långt efteråt upphörde detta emellertid icke att sysselsätta honom. Anna Månsdotter besvarade sig hos hovrätten. Kort därpå inkom hon dit med en skrift, vari hon erkände sig ha varit med om mordet. Hon hade åsett att Per strypt hustrun utan att försöka hindra det. Kommen åter inför häradsrätten, dit målet återförvisats, föll hon till sist helt samman. Hennes frusna natur, som så länge tålt påfrestningen av den långa häktningstiden, de pressande förhören och trycket av människornas avsky, uthärdade icke att återse en häradsnämnd och en tingsmenighet, som dömt henne och företrädesvis henne till döden. Sonen hade de, om det lagligen gått för sig, för sin del gärna velat släppa med mindre. Alla trodde, att det var hon ensam som med sina händer utfört själva gärningen. Förhöll det sig inte så?

Anna Månsdotter var icke fallen att göra något till hälften: gällde det att bekänna inför forna grannar och bekanta, så skulle det ske ordentligt. Hon förklarade nu, att hon ensam överfallit sonhustrun och strypt henne med egen hand, medan sonen Per var ute i stallet för att sköta kreaturen. Hon bekände också att det rått ett osedligt förhållande mellan henne och sonen under ett tiotal år. Hon hade fått anledning misstänka, att sonhustrun erhållit vetskap eller åtminstone aning om saken och detta hade närmast föranlett henne att utföra dådet. Hatfulla och svartsjuka tankar, som hon icke kunde behärska, lågo under.

Om denna bekännelse visste sonen intet, när han ånyo hördes. Han vidhöll i allo sin tidigare berättelse. När han fick kännedom om att modern tagit mordgärningen på sig, ville han först icke tro det. Men sedan han fått visshet om riktigheten av denna uppgift, brast han i gråt: "Stackars mor, varför kunde jag ej få lida för henne?" utbrast han. Per återtog emellertid därefter sin bekännelse om delaktighet

i mordets utförande och bekände sitt olovliga förhållande till Anna Månsdotter.

Så blev det ny häradsrättsdom (oktober 1839) av den ordinarie domaren med nämnd: fastställelse av dödsstraffet för modern men för sonen endast sex månaders fängelse för "efterföljande" delaktighet i hustrumordet!

Man häpnar över den lättvindighet, varmed denna omkastning i resultatet beslutades efter den föregående utredningen under Helmertz' ledning. Utan att anställa ett mera ingående förhör med sonen tog rätten helt enkelt moderns nya framställning av händelsen för god *även* i vad den avsåg att fria sonen från ansvar för verklig del i mordet. Icke ens bekännelsens eget innehåll syntes för övrigt, enligt gällande rätt och rättstillämpning, motivera ett sådant överflöd av nåd gentemot den lättledde Per Nilsson — därest denne överhuvud vid mordtillfället var fullt tillräknelig, varom intet med säkerhet är bekant. Nej, även denna dom var en "jurydom", ehuru med domarens öppna anslutning och riktad åt annat håll, denna gång i sin mildhet till sonen, förut i sin stränghet mot modern. En "nämndemansdom" som inte heller kom att stå sig.

Ty Anna Månsdotter ingav till hovrätten en ny förklaring. Hon hade nu offrat sig för sonen med bättre lycka än denne tidigare sökt göra det för henne. Men hon fick inte vara i fred, präst och fängelsedirektör oroade henne nog mer än hennes samvete. Var det verkligen sant, att Per inte haft direkt del i mordet? Nej, visst hade han också skuld i vad som skett. Och så kom den sista bekännelsen, vitsordad jämväl av sonen. Den vidhölls vid häradsrätten, då målet för tredje resan behandlades, alltjämt med den ordinarie domaren som ordförande.

Nu berättade de tilltalade var för sig och lika om händelseförloppet: moderns anstiftan, det gemensamma beslutet,

bådas del i brottet. De unga makarna hade sovit vid varandras sida (även Per sov), tills han vid tvåtiden på natten steg upp och tog på sig några kläder samt mötte sin mor, som enligt avtal anlönt till gården. Efter det Per skött om hästarna, gingo mor och son tyst in i sovkammaren, han lade sig tvärsöver sängen och grep tag i armarna på Hanna samt höll henne fast under det att modern strypte henne. Slaget med mangelstocken hade Per utdelat, men de båda hade olika uppgifter om tidpunkten (skiljaktigheten i denna detalj snarare bekräftar berättelsens riktighet i det hela). Ljus hade de inte tänt.

Det var inte lätt för häradsrätten att släppa den föreställning om mordet, som syntes styrkt genom Anna Månsdotters första bekännelse inför rätta. Hur kom det sig att hon sagt sig vara ensam om utförandet? frågade ordföranden. Svaret är intressant: "Hon hade förut icke rätt uppfattat domarens frågor." Men likafullt tycktes domaren vilja ha det därhän, att Pers del i ansvaret vore jämförelsevis obetydlig, ty vid en senare rannsaking lade han sin fråga till modern ungefär på detta sätt:

— Förhåller det sig ändå inte så, att ni dolde er på gården, och då Per gått för att sköta hästarna, begick ni ensam gärningen?

Härpå svarade hon "ett lågmält ja". Men då domaren upprepade frågan, tog Anna Månsdotter tillbaka och svarade undvikande:

— Per är väl ej så oskyldig.

Nu utfrågade domaren Per Nilsson om samma sak. Denne förnekade "feberaktigt", som det heter i protokollet, att modern varit ensam om dådet. Härmed hade slutpunkten av utredningen nåtts: liksom första gången dömdes båda till dödsstraff (25 januari 1890). Per Nilsson benådades dock till livstids straffarbete. Anna Månsdotter återtog sitt erkän-

nande och gick, utan att ha avgivit en slutlig bekännelse om sin skuld, till stupstocken inom Kristianstads läns cellfängelse år 1890.¹

¹ Den respekt och uppmärksamhet, som i allmänhet visas livdömda även där dödsstraffet tillämpas oftare än på sin tid var fallet i Sverige, kom i hög grad Anna Månsdotter till del. Hon omhuldades på allt sätt av fängelsepersonalen i materiellt avseende och samtidigt arbetade fängelsepredikanten, lika försynt som oförtrutet, på själens frälsning.

Hennes själasörjare har beskrivit Anna Månsdotter såsom "tyst och sluten" samt särskilt under den första tiden fylld av bitterhet mot allt och alla. Dock, rapporterar pastorn till fängelsestyrelsen, "gladde det mig att det personliga förhållandet oss emellan var sådant, att hon stundom visade mig en och annan uppmuntrande vänlighet". Hon ådagalade "någorlunda god kunskap" (i sina kristendomsstycken?) men avböjde att taga nattvarden, utan att därför lägga i dagen något förakt för densamma. Vid deras samtal utgick pastorn från, att hon begått brottet, och han anför som anmärkningsvärt, att hon aldrig hade behov av att bedyra sin oskuld, utom när hon av pastorns frågor och uppmaningar att bekänna direkt föranleddes därtill. "Sista aftonen grät hon mycket bittert, och det var ej någon sorg, som gjorde henne oroligare, tvärtom hade den lugnat henne... då jag hennes sista morgon kl. halv 7 kom till henne var hon förunderligt lugn och förblev så till det sista... På vägen till och vid själva stupstocken, var hon så stilla och undergiven som möjligt... det sista jag vet att omtala är att jag, då hon passat in huvud och hals i stupstocken, hörde henne gråta tyst och gott, varvid jag till allra sist än en gång bad henne överlämna sitt liv och sig själv i Guds händer med denna bekännelse och bön: 'Gud, misskunda Dig över mig syndare!'" Så uppbyggligt gick det till vid en svensk avrättning.

Huru moderns död påverkat Per Nilsson känna vi icke. De tre första åren hade denne att, enligt då gällande lag, avtjäna i ensamcell, och denna tid har tydligen varit tillräcklig för att avtrubba honom till den lättskötte och plikttrogne fånge, som efter något ytterligare tiotal år var den äldste och mest ansedde gästen på Långholmens pensionat.

Från den långa fängelsetiden bevaras han i gamla fångvärdsmäns hågkomst såsom en hygglig och beskedlig karl, ett föremål för allas förtroende och välvilja. Han lärde sig bokbinderi, vari han blev mycket skicklig, och hans flit och uthållighet gävo till resultat en sakta, men säkert växande ström av kontanter upp till ett belopp av åtskilliga tusentals kronor. En vederkvickelse i fångselivets enformighet fann han i den uppgift, som tilldelats honom för söndagsgudstjänsten och andra högtidliga tillfällen: då ledde han sången till tröst och glädje för sig själv och sina medfångare.

Vid jultiden 1913 hände något märkligt. Med avvikelser från då-

tida praxis att icke benåda livstidsfångar förrän efter 25 år beslöt Kungl. Maj:t — d. v. s. Karl Staaffs andra regering med Gustaf Sandström som justitieminister — att av nåd befria "Yngsjömördaren" från återstoden av straffet. Men så hade också snart sagt samtliga församlingsbor med sina underskrifter tillstyrkt nådeansökningen: de som känt honom i ungdomen hade aldrig riktigt velat tro på hans skuld. Annandag jul kom han "hem", en främling för de sina. Hans gård, som efter mordet länge stod obebodd, var i andra händer. Dock hade han tillräckligt med pengar för att i Hernestad (Åhus socken) köpa tomt med trädgård och bygga sig bostad — flitpengarna från fängelsetiden och ett litet kapital på banken räckte dessutom till bokbindermaskiner och andra grejor för modernt bokbinderiarbete. Detta gav honom en så pass god utkomst, att han utan bekymmer kunde på lediga stunder syssla med sin lilla trädgård.

Om Per Nilssons liv i frihet kan jag inte berätta bättre än genom att föra vidare de upplysningar, som landsfiskalen i orten, M. Larsson, inhämtat och meddelat mig:

"Han umgicks med grannarna, besökte missionshusen och kyrkan, sjöng gärna och i missionshusen ledde han sången och spelade orgeln. Han var ej folkskygg, bjöd grannarna till sig, men levde dock helst för sig själv. Ofta när Per såg lyckliga människor kunde han säga 'så kunde jag och Hanna också haft det — varför skulle det gå så illa'. Han talade aldrig om sin moder eller mordet. Givetvis underlät grannarna att vidröra detta ämne. Däremot talade han ibland om sin fängelsetid, men vidrörde då endast sitt arbete, så folk fick aldrig inblick i hans känsloliv under denna tid. Sin fädernegård, där mordet skedde, besökte han aldrig, fast han ofta gick vägen förbi. Per bemöttes med aktning, ja, nästan med vördnad av folket i orten, därför de visste att han lidit mycket. I början var Per något skygg av sig, men när han märkte, att han rönte vänlighet, blev han mera tillgänglig. Han gick gärna ute på kvällarna, kanske det var en inre oro, som drev honom ut för att söka finna förströelse. Han bodde ensam i sin stuga utan huslig hjälp.

På Brösarps kyrkogård ligger hans hustru begravnen. Graven besökte han då och då. En gång observerades han nedlägga en krans och stod stillatigande med sammanknäppta händer. Dessa besök måste varit påkostande, ty på gravstenen står att läsa: 'Här vilar... Mördad av sin man och hans moder. Den arma kvinnans böner rörde dem alls intet.'" (Denna gravskrift har jag själv sett.)

"Per led av lungsot — hans far hade dött i samma sjukdom — och besökte 1917 eller 1918 doktorn i Åhus, vilken konstaterade lungsot i sista stadiet. Då sade Per: 'Ja, det var bra, det var det jag ville veta, *då blir jag snart fri*.' Då Per 1918 dog på Kristianstads lasarett och sjuksystrarna vid likets avhämtande fingo veta, att den døde var Yngsjömördaren, uttryckte de sin förvåning över att en så snäll och god människa kunde vara en mördare.

Per begrovs under högtidliga former med stor tillslutning och mycket kransar."

Allt talar för, att det yttre förloppet av Yngsjömordet riktigt återgivits i de båda tilltalades sista bekännelser. Den inre orsakskedjan blev aldrig närmare synad. Ingen skulle ens ha tänkt sig möjligheten av, att en psykiatrisk undersökning kunde äga intresse. Det fanns icke någon som företrädde de tilltalade, och även om en försvarare funnits, skulle ett yrkande om prövning av deras själstillstånd näppeligen ha bifallits. En skicklig förhørsledare begagnade sig givetvis av psykologiska moment för att utfinna sanningen, men "sanningen" gällde väsentligen det mekaniska saksammanhanget och icke att tillika vinna en allsidig *förklaring*. Uppgifter, som kunde belysa Per Nilssons karaktär och psyke, saknas i protokollen liksom varje antydning om hans påbrå å fädernet. Det kan dock vara av intresse att nämna, att Pers fader, Nils Persson, åtnjöt det bästa anseende som en rejäl, godhjärtad och vänsäll man. Han dog i sextioårsåldern, då Per var cirka tjugu år gammal. Den av obehärskad lidelse och fruktan för upptäckt drivna modern föreföll äga en andlig struktur av otrolig förenkling och okänslighet. Och dock sägs det om henne, att hon, som alltid uppträdde "fint och städat", "ryste vid tal om olyckshändelser och våldsdåd". Hon höll sig för sig själv och stod icke i förtrolig kontakt med någon. Om Per Nilsson som gosse berättas det i orten, att han, ehuru ingalunda folkskygg eller isolerad från den övriga ungdomen, varit tystlåten och vek, mest hållit sig hemma hos modern, länge lekt med dockor, som denna skaffade honom, och i skolan föredragit flicksällskap framför att delta i poj-karnas bullersamma upptåg. Modern var medelpunkten i hans liv. Men hur kom den snälle och läsbegåvade Per att bli ett verktyg i hennes händer till den grad, att han slog och hjälpte till att mörda den som han redan svikit i kärlek? I juli 1888, strax före bröllopet, skrev han till sin fästmö om hur lycklig han var att snart ha henne i sin famn — kort

därpå lovade han sin onda ande att hans äktenskap skulle bli blott ett sken. En dag i mars 1889 gav han — för första gången? — sin hustru en öm kyss; natten därpå mördades hon. Var det helt falska ord och en judaskyss, eller slets han, själv viljelös, i ångest mellan starkare viljor?

*

Vi ha sett resultatet av Helmertz' förhörsmetod i ett invecklat fall, då han från början sett rätt. Man kan icke neka till, att den varit effektiv. Och metoden förefaller här, särskilt med hänsyn till målets beskaffenhet, icke heller så synnerligen hårdhänt. Det skulle i så fall ha varit det misslyckade försöket att inverka på "Yngsjömörderskan" genom att låta henne vistas i skräckkammaren natten före rannsakingen på mordplatsen. Men eljest är det knappast rättvist att påstå, att den visserligen starka pressen överskridit det tillbörliga.

Det var icke utan tillfredsställelse som domaren någon gång, då han blivit "uppdragen", berättade om Yngsjömålet. Bäst minnas vi, som hört honom berätta, skildringen av strumpebandsprovet. Det skulle säkert ha varit avgörande för varje jury. Allra finast är väl ändå hans fullträff med den saktmodiga förebråelsen strax därpå: "Och sedan kokade ni kaffe?" som framkallade den uttröttade Pers indignerade protest mot blotta tanken, att *de* kunnat koka kaffe i en sådan stund.

Den slutliga utgången i målet ökade säkerligen domarens tillit till sin egen "fina näsa", till brottmålsdomarens förmåga att genom en tålmodig bearbetning få fram sanningen med hjälp av de tilltalades osanningar samt till ensamhetens, frihetsförlustens och det ovissa lägets verkan på den skyldiges nerver.

5. Åklagaren.

Efter den något vidlyftiga presentationen av domaren bör jag icke alldeles förbigå andra medverkande vid utredningen av brottmål i allmänhet och av Östervålamålet i synnerhet.

De vanliga åklagarna på landet, både vid grövre och ringare brott, voro på 1890-talet länsmännen. I sitt distrikt hade länsmannen ungefär samma ställning och yttre kompetens som den nuvarande landsfiskalen. Han svarade emellertid icke för skatteuppbörden, men hade i stället inom sin ort en mera vidsträckt, man kan säga faktiskt oinskränkt befogenhet som polismyndighet och allmän åklagare. Den till sin laglighet tvivelaktiga anordningen med lokala extra åklagare eller "polisuppsyningsmän" med häktningsrätt (för köpingar, municipalsamhällen o. dyl.) användes ännu dess bättre icke i någon nämnvärd utsträckning. De landsfiskaler, som för vissa län eller för särskilda fall kunde förordnas av justitiekanslern, ägde knappast någon mera påtaglig existens, och den hybrid av lands- och stadsfiskal, som i början på 1900-talet under benämningen "extra landsfiskal" gjorde landet osäkert, hade ännu icke uppstått ur intet. Den sedermera så ryktbare Köhler hade väl börjat användas som extra polismyndighet och åklagare men endast inom den trängre krets, där han tjänade sina sporrar. De nuvarande landsfogdarna för viktigare mål och större områden funnos icke heller på den tiden. Kronofogdarna — i huvudsak överuppbördsmän — hade rätt att åtala och förordna om åtal inom sitt fögderi. Men för min del har jag aldrig sett eller

mött en kronofogde på åklagarsidan utom vid ett tillfälle, då konungens befallningshavande i Kopparbergs län på försvarsadvokatens begäran entledigade en för målet i fråga fullständigt inkompetent "extra åklagare" (polisupplysningsman) samt förordnade en kronofogde att sköta åtalet i dennes ställe.

Inom Västmanlands östra domsaga fanns det sex länsmän, bland vilka allas vår Sixten Andersson ("Kitten"), i viss mån intog en särställning såsom examinerad jurist och uppsamlare av kronofogdemeriter. Men jag kan inte säga, att han såsom åklagare utmärkte sig framför sina kolleger, som endast hade länsmansexamen. Alla voro de i sina respektive orter väl ansedda män. Domsagans i åklagarmål mest nitiska länsman var obestriddigen dess yngste, Aug. Eriksson i Heby, liksom länsmännens nestor Nordvæger — trots sina krigiska knävelborrar — föreföll vara den fredligaste. När Nordvæger tillfrågades varför det sällan eller aldrig förekom några slagsmål på hans trakter, fick man veta, att han genom sin kroppsstyrka avskräckte från oordningar. Och om något stulits inom hans distrikt, brukade den brottslige efter ett kok stryk bära tjuvgodset tillbaka. Sattes trovärdigheten av dessa uppgifter i fråga, inbjöd Nordvæger tvivlaren till armbrytning.

Frunck i Nora och Gråberg i Östervåla — den sjätte har jag glömt — kompletterade samlingen, båda ett bra stycke upp i medelåldern men tilldelade lugna och ordningsamma tjänsteområden, där det inte syntes erbjuda större svårighet att upprätthålla ordningen.

Alla dessa ortsåklagare gingo i regel — ett och annat undantag inträffade — mycket väl i land med de vanliga, oftast lätt bevisliga fallen av ordnings-, misshandels-, sedlighets och tjuvnadsbrott. Men hur skulle åklagaren reda sig, därest ett grovt brott, t. ex. ett mord, begicks, särskilt i något

av de mera isolerade distrikten, och brottslingen lyckats undgå omedelbar upptäckt?

Östervålamordet kan nämnas som exempel på vad som i ett dylikt fall var att vänta. Länsman *Gråberg* i Östervåla uppfyllde på ett utmärkt sätt de fordringar, som rimligen kunde ställas på åklagar- och polismyndighet för de ordinära, i en landsbygd förekommande fallen. Den lille, rakryggade mannen i femtioårsåldern, med det prudentliga sättet, det långsamma talet och de kantiga rörelserna var ett mönster i pliktuppfyllelse och visade som åklagare drag av humanitet, som icke alltid utmärkt ordningsmaktens representanter. Visst delade han den inom hans kår vanliga uppfattningen, att om ett brott blivit begånget, så *måste* också någon häktas. Men samtidigt var han som de andra i god tro och ansåg den han häktat självklart vara den skyldige.

Gråberg nedlade ett långvarigt, besvärligt och för honom själv ekonomiskt betungande arbete på polisutredningen om mordet i Östervåla och gjorde det säkert lika bra som de flesta av hans kolleger skulle gjort det. Om han också begick ett misstag genom sin häktningsåtgärd, avhöll han sig åtminstone från en sådan brottslig dumhet i den vägen, som andra — långt högre upp på rangskalan än länsman Gråberg — kunnat vara färdiga till.

Det var mindre bristande personliga kvalifikationer hos åklagaren på landet än dennes avsaknad av nödig hjälp, som kom det att bero på en tillfällighet, om en någorlunda förslagen och lyckosam brottsling blev gripen och lagförd. Visst kunde man gång efter annan — så även i Östervålamålet — med fog anmärka på, att viktiga bevismedel inte blevo i tid tillvaratagna. Särskilt förekommo försyndelser mot regeln att obehöriga genast böra avstängas från mordplatsen och att de föremål, som misstänkas stå i något samband med ett begånget brott, böra avskiljas. Men dylika fel hade mindre

betydelse då än nu. Rättskemien hade på långt när icke nått sin nuvarande ståndpunkt, och en mera effektiv metod för granskning av fingeravtryck blev känd i Sverige först långt senare.

Nej, det var som sagt brist på hjälp och på kommunikationer, som utgjorde ett så gott som oöverkomligt handikapp för polismyndigheten i hans tävlan med en flyende brottsling. När ett svårt brott inträffat, måste länsmannen, sedan han väl hunnit fram till platsen, först konstatera de yttre fakta och de närmast med gärningen förbundna omständigheterna. Därefter gällde det att söka efter den antaglige brottslingen med ledning av de ofta knapphändiga upplysningar, som stodo till buds. Och vid denna spaning stod polismyndigheten-åklagaren i en avlägsen bygd som Östervåla lika ensam som vid den första undersökningen på platsen — utan skolat polisbiträde, utan järnvägsförbindelse och utan nutidens motorfordon, utan telefon och telegraf och, ofta nog, utan tillräckliga penningmedel för att själv omedelbart improvisera en snabb efterspaning av misstänkta personer. Om bara telefon eller åtminstone telegraf varit i mera vidsträckt användning, skulle hela trakten ha kunnat "kamma" på landstrykare samma kväll eller senast morgonen efter mordet i Östervåla. Var bland dessa den man, som över trettio år senare bekände sig skyldig till brottet, hade saken antagligen blivit omedelbart uppklarad. Nu slapp han oantastad genom det spaningsnät, som för övrigt knappast någonsin blev riktigt effektivt, och andra riddare av landsvägen, vilka kunnat misstänkas, blevo hörda först dagar eller veckor efter mordet.

Som biträde vid polisundersökningen erhöll visserligen Gråberg inom kort den pigge länsman Eriksson i Heby. Men då var det redan för sent att få upp intresset för andra trådar än dem, som ledde åt ett visst håll.

Ortsåklagarens enda hjälp från första början var fjäringsmannen. Men det säger sig självt att denne icke kunde användas till annat än handräckning och som vittne vid förhören.

För övrigt var det ingen lätt sak att i en obyggd ordna ett förhör, sätta en misstänkt under bevakning och skaffa sig möjlighet att kontrollera hans uppgifter. Efter en ytterst knapphändig förundersökning gällde det att i en hast bestämma sig för att häkta eller släppa — i förra fallet med drygare ansvar för ett eventuellt misstag. Hade häktning verkställts, var åklagaren därmed bunden vid den en gång häktade, hans prestige och t. o. m. existens berodde av, att han i hastigheten inte huggit alltför hårt i sten.

Av denna i och för sig bristfälliga ordning följde, att den erfarne och försiktige åklagaren såg sig för två gånger innan han häktade en bofast person för grovt brott. Däremot grep han gärna en landstrykare, som möjligen kunde misstänkas för brottet — en sådan kunde ju alltid sättas fast åtminstone för lösdriveri. De ordinarie Ortsåklagarna på 1890-talet torde alltså inte med fog kunna anklagas för att annat än undantagsvis ha häktat utan skäl — de uppenbara missbruken av häktningsrätten uppträdde senare och av särskilda orsaker. Visserligen hände det ganska ofta, att domstolen redan vid första rannsakingen satte en häktad på fri fot. Men detta berodde mestadels på att åklagaren bedömt straffbarhetsgraden i det konkreta fallet för strängt. Flertalet äldre fall av klart *olaglig* häktning torde åter ha berott antingen på felaktig rubricering av brottet (t. ex. stöld i stället för snatteri, "mordförsök" vid allenast hot med skjutvapen) eller på ren okunnighet om strafflagens innehåll, t. ex. när en länsman häktade för "försök" till tidelag — en handling som inte alls var straffbar. Däremot skulle jag tro, att bevisningen om själva den gärning, som föranlett häktning, i regel var

tillräcklig för att ur åklagarsynpunkt motivera åtgärden, även om misstanken genom fortsatt utredning undanröjdes.

Och det väsentliga i polisen-åklagarens funktion var just att beivra *gärningen* och att till rannsaking inställa den därför misstänkte, men *icke* att som grund för åtalet framlägga en åtalsakt med ansvarsyrkande enligt vissa lagrum. Ofta innehöll därför häktningsbeslutet och remissen icke annat än t. ex. "att X. häktats såsom skäligen misstänkt för att hava bragt Y. om livet", varmed alltså hela skalan av olika möjligheter lämnades öppen för domstolens utredning: mord, dråp, "misshandel, varav döden följt", eller vållande. Först när rannsakingen slutförts kom åklagaren med sitt på dess resultat baserade yrkande, varav domstolen dock var alldeles obunden.¹

I det första Östervålamålet var det denna ordning, som tillämpades, ehuru väl häktningsanledningen i polisförhørsprotokollet uppgivits vara, att den förhörde skäligen misstänktes för "*mordet* å Åkerlund". Det flerstädes i förhørsprotokollen använda uttrycket "*mordet* å Å." har säkerligen endast avsett det faktum, att denne blivit ihjälslagen, och häktningsbeslutets formulering har icke inneburit annat än att själva *gärningen* beivrades, hur den än straffrättsligt komme att bedömas av domstolen.

Över polisförhören — sådana de nu voro — förde givetvis en samvetsgrann åklagare noggranna memorialanteckningar. Men dessa betraktades icke som officiella, även om de bevarades för framtiden. "Även om" — ty på länsmanstolaren fanns det knappast något arkiv i åklagarmål. I Östervålasaken förda rättegångsprotokoll såldes för en spottstyver på auktion efter Gråbergs död. Och några memorial finnas

¹ Denna domstolens även förut antydda suveränitet i processen har i 4 kap. 1 § R. B. erkänts ända därhän att: "*ändå att ingen därå kärer*", domstolen kan från början taga hand om undersökningen av grovt brott, varom allmänt rykte uppkommit.

icke kvar, ehuru man kan sluta sig till, att ganska vidlyftiga sådana förts även vid andra förhör än dem, som ledde till den av Gråberg vidtagna häktningen.

Officiella voro däremot de "rapporter", som ingåvos vid domstolsrannsakingen med referat över de förhör, som lett upp till häktning av viss tilltalad. De kallades gemenligen "förhørsprotokoll", men gjorde oftast icke anspråk på att ordagrant återge vad hörda personer sagt, utan innehöllo i själva verket blott en redogörelse i sammandrag över vad som förekommit.

Jag har berört praxis härvidlag som ledning för läsarens värdering av polisförhørsprotokollen vid sidan av domstolens.

Upp till första rannsakingen var länsmannen ensam herre över utredningen — om inte själva konungens befallningshavande ansåg sig böra ingripa antingen för kontroll eller för att rentav ersätta den ordinarie åklagaren med någon extra skarp man. Men sedan domstolsrannsakingen börjat och åklagaren inträtt i sitt andra stadium som "rättens betjante" stod han, på förut beskrivet sätt, under domarens lydno och hade först och främst att fullgöra dennes intentioner i fråga om utredningen. Fast naturligtvis fick åklagaren samtidigt lov att knoga på för egen räkning för att skaffa bevisning. Även om domarens suveränitet över utredningen icke regelmässigt kom till uttryck, fanns den där likafullt. Med denna åklagarens underordnade ställning följde, att han knappast gjorde ett försök till närmare argumentering inför domstolen (detta förekom däremot i hög grad senare, i de "köhlerska målen"). En kort uppräknig av de omständigheter, som ansågos utgöra bevis eller indicier för brottsligheten, se där allt. I Östervålamålet hade dock länsman Gråberg något litet att säga domstolen — fullt så mager som åklagarens enda skrift i t. ex. Yngsjömålet var hans inlaga

inte. Men vad skulle det tjäna till att plädera mera vidlyftigt? Domaren frågade inte efter åklagarens funderingar i rättsliga ting utan ville bara ha in fakta. Vilket ju kunde vara lika så gott. Ty i saknad av en genomtänkt linje i bevisningen kom åklagaren stundom oförhappandes med "fakta", som stredo emot varandra och varav ett och annat kunde vara en eljest övergiven tilltalad till hjälp. Det hände i sådana fall, att domaren anknöt till en viss omständighet och fordrade in ytterligare bevisning till den tilltalades fördel. Men hur som helst hade åklagaren mot slutet, när målet skulle överlämnas, rätt så besvärligt ibland med att plocka ihop sina fakta, i torra attsatser, till ett något så när sammanhängande helt.

Sådan var landsbygdens åklagare under 1890-talet, och under här antydda betingelser arbetade han.

6. Nämnden.

Vår domstolsorganisation står inför en omdaning, som sannolikt kommer att medföra väsentliga förändringar i det lekmanneelement, som bibehålles i brottmålsprocessen. Det kan redan på den grund finnas skäl att säga några minnesord om vår gamla svenska nämnd, sådan den levde och verkade vid tiden omkring sekelskiftet.

Som bekant dömer nämnden jämte domaren i alla slags mål. Är nämnden enig *mot* domaren, men endast då, är det nämnden, som bestämmer utgången. Den avgör både bevis- och rättsfrågan, och utsätter i brottmål också straffet enligt av nämnden (domstolen) bestämt lagrum. Nämnden är sålunda lika litet som domaren bunden av åklagarens brottsrubricering. Även när nämnden dömt, expedieras utslaget "å häradsrättens vägnar" av domaren, som, med anteckning av sin avvikande mening, i övrigt ser till, att laga former iaktas vid domens utfärdande.

Har denna nämndens domsrätt begagnats eller är den blott en rättighet på papperet? Jag har förut berättat om ett märkligt fall, då nämndens domsrätt kommit till användning, nämligen vid Yngsjömåletts första handläggning vid häradsrätt. Det torde ha varit första gången, som dödsstraff ådömts på blotta indicier. Även om tidigare dömts för mord på indirekt bevisning hade man dragit sig för att tillgripa dödsstraff. En så bestämd avvikelse från lagens bevisfordringar och praxis tog alltså nämnden den gången (1889) på sitt eget ansvar.

Att nämnden i viktiga och invecklade brottmål avkunnade häradsrättens dom var emellertid vid slutet av förra och början av detta århundrade inte något enastående. Av intresse är särskilt ett "hälsingemål", rörande det s. k. Isbomordet år 1901. Där inträffade det egendomliga, att, ehuru den som huvudgärningsman misstänkte icke kunde fällas för brottet, nämnden, allenast på indicier, dömde en person till tolv års straffarbete för *delaktighet* i brottet. Rättens ordförande var skiljaktig och ansåg personen i fråga lika litet som den andre fullt överbevisad om brottet. Så kom Svea hovrätt och ville, på grund av att "mer än halv" bevisning förelåg, ställa den "delaktiges" sak på framtiden. Högsta domstolen fastställde hovrättens utslag mot två justitieråd, som biföllo häradsrättens (*nämndens*) fällande utslag, samtidigt med att den misstänkte "huvudgärningsmannen" gick fri. (N. J. A. 1903, B. 297.)

I min egen, dock ingalunda vidsträckta brottmålspraktik i början av 1900-talet, förekommo också åtminstone två fall, där nämnden ingrep på ett ganska målmedvetet sätt.

I det ena målet (1905) hade en person hos polismyndigheten bekänt sig skyldig till mordbrand, som han, utan påtagligt motiv, skulle ha begått cirka tretton år tidigare. Det var känt och omvittnat, att mannen, särskilt på senare tid, uppträtt "veligt" och besynnerligt, varför trovärdigheten av hans bekännelse kunde ifrågasättas. Men domstolarna brydde sig inte om att låta undersöka den åtalades sinnessillstånd — enligt nu antagen lagstiftning skulle en sådan undersökning ha varit obligatorisk — och mannen dömdes på den avlagda bekännelsen. Häradsrättens dom avgavs av nämnden, som utsatte det *lägsta* straff, som enligt det tillämpade lagrummet var möjligt vid "synnerligen förmildrande omständigheter". Domaren ansåg däremot — med en måhända mera strikt tillämpning av vanliga straffmättningsregler — ett betydligt

högre straff vara motiverat. Uppenbarligen ville nämnden icke vara med på sådana nymodigheter som att draga in medicinmän i processen och ifrågasätta en bekännelses trovärdighet. Däremot var den benägen att — så långt lagen gjorde det möjligt — betrakta den långa tid som förflutit *efter* brottet och svarandens efterblivenhet såsom "synnerligen förmildrande omständigheter" vid brottets begående. Även denna nämndens dom stod sig i högre rätt. (Undersökning av sinnesbeskaffenheten förordades blott i ett par avvikande meningar.)

I det andra av mig åsyftade målet (1908) hade en godsägare häktats såsom misstänkt för mordbrandsförsök. Ganska starka indicier förelågo mot den tilltalade. Dessutom hade han före häktningen avlagt en sorts "bekännelse", vars bevisvärde dock inför rätta bestreds. Här begärde och *erhöll* den häktades biträde rättspsykiatrisk undersökning, varigenom svaranden förklarades ha "saknat förståndets fulla bruk" vid tiden för gärningen. Slutet blev, att domare och nämnd enades om att ställa saken på framtiden. Men anmärkningsvärt är, att i ett så pass invecklat fall den häktade redan vid första rannsakingstillfället försattes på fri fot av nämnden — mot domarens votum.

Det är vanskligt att ur några enstaka fall söka utläsa vissa allmänna tendenser i nämndens kynne. Men snarast peka dessa i den riktning, att nämnden å ena sidan vågat sig på en friare bevisprövning än domaren, vilket väl i allmänhet medfört fällande dom i flera fall än om lagens bevisregler tillämpats. Å andra sidan har nämnden vid straffmätningen känt sig mera obunden än domaren av lagens formella bestämmelser och har därmed kunnat inverka i mildrande riktning. Vid denna billighetsprövning har nämnden säkerligen ofta gagnat en högre rättvisa, men nog också stundom

påverkats i sitt omdöme av ortsoptionen och klasskänsla eller — låt mig kalla det — bygdesolidaritet.

Bygde- och bondesolidaritet — här ett par exempel på dess förekomst. Jag hade gjort mig mödan att vid föredragningen av något tämligen banalt stöldmål närmare ange skälen för att gripa till ett, som jag själv tyckte, bra nog högt straff bland dem det fanns att välja på. Nämnden var utan vidare med på förslaget, ty, som en av nämndemännen till allmän belåtenhet uttryckte saken: "här är ju fråga om en så att säga lösker och försvarslös person" — en främmande vandrare på trakten. En motsatt stämning gjorde sig gällande, när en väl känd och i vardagslag hyggelig hemmansägare var åtalad för att i fyllan och villan ha farit ytterst våldsamt fram — på hemväg från staden hade han kört i vild fart, slagit omkring sig med piskskaftet och vållat olycksfall och förskräckelse bland fotvandrarna på landsvägen. Skulle han ha högsta bötesstraff eller någon månads fängelse? I nämnden höll man på det lägre straffet såsom bättre anpassat för en "ansedd hemmansägare". Det är inte fråga om annat: nämnden hade inte bara den allmänna uppgiften att representera folkets andel i rättskipningen; den gav också den besuttna förmånen att dömas av sina likar.

Nämnden i Västmanlands östra domsaga bestod så gott som uteslutande av bönder: jag vet inte om bland undantagen bör nämnas den gamle ståtliga gästgivaren Frebelius i Heby, som tillgreps från andra sidan landsvägen så snart det fanns någon lucka att fylla. Snarare var då förvaltaren på Lindsbro gods i Östervåla att räkna till herremännen, ehuru även han syntes vara från plögen tagen: stor, bred och fryntligt leende i sitt långa, krusiga skägg lyckades han snart nog avvärpa andras avund över hans snabba befordran till häradsdomare.

Ehuru placerad ett eller ett halvt steg över sina kolleger i nämnden såg och kände nog en häradsdomare i det stora

hela på deras sätt, d. v. s. med någon misstro mot allt främmande. Det kan rentav hända att häradsdomaren uttalade fleras tysta fråga, när han vid den till sin börd omiskännlige advokaten Louis Abels första uppträdande inför häradsrätten viskade till ordföranden: "Förlåt, men få främmande trosbekännare uppträda inför en kristen domstol?" Häradsdomaren ville knappast låta övertyga sig av det jakande svaret. "Men nog är det *orätt*", tyckte han.

*

Med det sagda har jag velat antyda, att det ofta hörda talet om nämndens ringa betydelse, särskilt när det gäller brottmål, knappast ägde tillämpning å nämnden vid denna tid. Även om det mera undantagsvis hänt, att nämnden mot domaren avgivit häradsrättens dom — motsatsen vore ju i hög grad att beklaga — så bekräfta undantagen regeln, nämligen att nämnden deltagit *jämte* domaren i det verkliga avgörandet och säkerligen i många fall påverkat utslaget. Blotta tillvaron av nämnden vid sidan av ämbetsdomaren har därvid utgjort en viss garanti för iakttagandet av andra synpunkter än de rent juridisk-tekniska, låt vara att en domare med auktoritet i allmänhet får nämnden med sig, *om* han vill driva sin vilja igenom.

De större brottmålen, där man speciellt var angelägen att ha med nämndemän från orten, föredrogos också i nämnden före utslaget på ett långt mera ingående sätt än de civila målen. I dessa senare var domarens föredragning rätt så summarisk, och nämnden utövade i sådana saker icke tillnärmelsevis samma inflytande som i brottmålen.

Däremot voro de s. k. ansökningsmålen (lagfarter, inteckningar, testamenten, bouppteckningar, förmyndarmål m. fl.) ett område, där nämndens Orts- och personkännedom kom

till sin fulla rätt, liksom vid ägodelnings- och vattenmål (med syneförrättningar) nämndemännens yrkeskunskap som jordbrukare var synnerligen värdefull. Nämndens funktion i alla dessa ärenden har visst inte inskränkt sig till någon sorts upplysningsverksamhet, som bedrivits handräckningsvis vid sidan av domaren. Nej, den inom nämnden tillgängliga sakkunskapen har direkt använts som grund för avgöranden, vari nämnden själv tagit del och ansvar.

Nämndemännens ständiga beröring med domstolen gjorde dem till betrodda mellanhänder för befolkningen på deras skilda trakter i alla dess rättsliga angelägenheter. För en billig penning satte de upp alla slags lagliga handlingar (bouppteckningar, arvsskiften etc.), utredde dödsbon och affärer och skötte bevakningen vid häradsrätten. Dessa "pappersdragare", som i saknad av rättsbildade jurister fyllde ett verkligt behov, voro inte alltid experter och ställde ibland till trassel och besvär. Men ett par av dem, som hade största förtroendet och praktiken, voro ytterst skickliga och pålitliga karlar. Den äldste nämndemannen, häradsdomaren Johansson i Ransta — rund, rödlätt och klarögd vid långt bortom sjuttio år — gick inte av för hackor. Den främste "pappersdragaren" var ändå gamle Eriksson i Sörbäck, dåförtiden landstingsman, en riktig kniv med ett skarpt finskuret ansikte, lågmält och lågväxt, men framstående även som de samhällsbevarandes arrangör av allehanda elektorval.

Ty valen till både riksdag och landsting gingo den tiden genom elektor. Dessa och, i fjärran glans, även deras presumtiva kandidater vid slutvalen utsågos i verkligheten av "de samhällsbevarande" vid supé på gästgivargården i respektive orter, samt av de frisinnade och nykterhetsvännerna, när de sent omsider började röra på sig, vid kaffe med dopp i vederbörande loger och samlingslokaler. På samtliga ställen hurrade man redan då för fosterlandet, men

"Du gamla, du fria" hade visst ej ännu blivit erkänd som borgerlig koral (det fanns inga socialister då).

Det var på denna, det naturliga urvalets väg, som nämndemannen—"pappersdragaren" gick mot höjderna. "Sörbäckarn" eftersträvade dock aldrig mera än att behålla det kära landstingsmannaskapet. Han var fäst vid detta till den grad, att, även sedan han undanbett sig återval, han som elektor bidrog till, att mandatet förnyades med *alla* avgivna röster. Den främste nämndemannen i Östervåla, Andersson i Stårte, blev däremot, nolens volens, både landstingsman och, flera år senare, frisinnad riksdagsman i andra kammaren. Hans bild skymtar i Östervålamålets senare skede, men jag minns honom gärna redan nu, i sockenpamparnas krets: undersätlig, närmast fyrkantig, stilla och tillbakadragen, men gladlynt, klok, orädd och pålitlig i råd och dåd — en utmärkt typ för det slags människor, som på den tiden sakta intjänade sin hembygds förtroende.

*

Till alla dem, som här omtalats och som hade något att skaffa med rättsen gång i Västmanlands östra domsaga, kom den 20 februari 1896 budskapet om, att poststationsföreståndaren i Östervåla, klockaren Åkerlund, aftonen förut hittats döende, sannolikt mördad, på sitt tjänsterum. Så snart länsman Gråberg på förmiddagen kommit åt att telefonera och telegrafera, spridde sig nyheten: till hans tjänstebröder, länsmännen i närliggande distrikt och till polismyndigheten i angränsande städer för att få hjälp med spaning och spärrning av misstänkta, till ortens nämndemän, som gjorde sig redo att fara till tings; och framför allt till tidningarna, som utsände nyheten över hela landet. Domaren och hans notarier fingo meddelandet både telefonledes från Heby och, jag vill minnas, än tidigare genom en Salatidning — formlig anmälan

från åklagaren kom först senare i samband med den några dagar därefter vidtagna häktningen.

De första underrättelserna voro ganska knapphändiga, men så mycket syntes säkert, att vi skulle få något verkligen intressant att syssla med mitt i det alldagliga görat med småprotokoll, gravationsbevis, intresselösa rannsakingar och civildombok — kanske en *riktig* mordsak efter målet om det tämligen banala slagsmålsdråp, som hittills stått främst på listan. Även vi notarier, ehuru bara drabanter till domaren, mottogo förfrågningar och iakttog en helt förklarlig hemlighetsfullhet, eftersom vi intet visste. Men det var torsdag, ärtidag och hälftenledigt — umgänget samlades och frågan dryftades:

Vad hade skett i Östervåla?

II.

ÖSTERVÅLAMORDET

1. Mordrummet, med "fönstret" som lyste utåt vägen förbi kyrkan (Harbovägen). 2. Åkerlunds bostad. 3. Skolhuset. 4. Blombergs bostad. 5. Vedbod och vedstaplar. Där bortom kyrkstallarna. (Allt invid Tierpsvägen. "Häfs trädgård" och "Häfs gårde" synas därtill.

1. De gamla ställena berätta.

Östervåla kyrkby återfinnes på kartan nära sjön Tämna-
ren och på båda sidor om Åbyån, inom ärkestiftet och Uppland
men i Västmanlands län och dess östra domsaga. Det fram-
lever sin i administrativt hänseende dubbla existens till synes
lika fridsamt och lugnt som då platsen för snart fyrtio år
sedan kom att ge sitt namn åt ett av de mest uppmärksam-
made fallen i vår brottmålshistoria. Den som vid den tiden
åkt till Östervåla med hästskjuts över det ganska enformiga
slättlandet och nu reser genom trakten i bil eller motorbuss,
hinner dock i förbifarten lägga märke till åtskilliga föränd-
ringar. Nu som förr har bygden en omiskännlig prägel av
”bondsocken”. Intrycket härav har snarast förstärkts genom
styckning av de få större egendomar, som tidigare funnos.
Vi fara förbi allén till Lindsbro och se en skymt av den väl-
bekanta herrgården, nu bebodd av landsfiskalen i orten. En
nyare tids jorddelning har gått över den domän, där ännu
trettio år tillbaka gamle brukspatron Tottie och hans nästan
lika äldre systrar med mild hand förde spiran. Endast det
minnesrika Aspnäs vid Tämna-
ren — med historia från Folk-
ungatiden och den ödekyrka från 1300-talet, som utgör
Östervålas berömmelse — har behållit en större del av sina
besittningar.

Vid infarten efter Uppsalavägen till socknens huvudplats
Åby konstateras, att Våla kyrka och den strax därintill vid
Åbybäcken belägna ”mordstugan” finnas kvar. Men vad har
det blivit av den långsträckta, glest bebodda by, som vi

minnas från fordomdags? En livlig bebyggelse i dess centrum — som ligger närmare missionshuset än kyrkan — har kommit platsen att växa också på bredden. Den liknar närmast ett framåtgående stationssamhälle, med bankkontor, ett flertal affärer och mindre industrier ("Vålastolarna" känna vi av gammalt), blandad biograf och teater samt, på vederbörligt avstånd från världsligheten, ett nytt Filadelfiakapell som ett sista tecken på samhällets andliga rörlighet. Och fastän orten alltjämt saknar direkt järnvägsförbindelse, har dess isolering från stora världen (*Uppsala — Sala — Gävle*) genom förbättrade järnvägsförbindelser, nya vägar och motortrafikens utveckling blivit mindre märkbar.

Börjar man se sig om, återfinnas nästan alla de från mordmålet kända ställena. Bland de äldre byggnaderna i Åby är främst gästgivargården bevarad, påbyggd om än icke förskönad av en ny gästgivare. Vålas "Gästis" spelar ingen obetydlig roll i Östervålamordets historia. Gå vi ut på vägen, som leder där förbi (Tierpsvägen), se vi helt nära två andra gamla bekanta: åt kyrkan till Lundins handelsbod (nu Karlssons) samt ett litet stycke åt motsatta (Tierps)hållet Anderssons butik och färgaren Nordins bostad. Nordin, som haft en huvudroll i dramat under dess olika skeden, bor alltjämt på samma ställe.

*

Det är gott att de gamla märkena stå kvar. Hade de varit borta, skulle det blivit svårare att återuppliva händelser, som inträffade för så länge sedan. Nu är det lätt nog att framkalla bilden av de var för sig alldagliga företeelser, som i sitt sammanhang utgjort den väsentliga bevisningen i "Östervålamålet".

Ty som så ofta är fallet i de största saker fingo även här de minsta småsaker betydelse. Misstankarna mot dem, som

åtalats för mordgärningen, ha i mycket grundats eller tillbakavisats på utredningen om den tid, som tillbragts på det ena eller andra stället eller behövts för att förflytta sig mellan skilda platser. Av de två personer, som med omkring åtta års tidsskillnad häktats för mordet, skulle den förste omöjligt kunnat vara gärningsmannen, om han blott stannat en kvarts timme *längre* på det ställe, där han ostridigt befann sig vid sjutiden på eftermiddagen den 19 februari 1896. Den andre skulle aldrig ha kommit att misstänkas, om han lika många minuter *tidigare* avlägsnat sig från den plats, där han uppehöll sig vid ungefär samma tid. Var befunno sig dessa båda personer under de kritiska minuter, då brottet förövades? Denna fråga om alibi stod i förgrunden av bevisningen i båda Östervålamålen. Mer än trettio år efter mordet avgav en förut icke misstänkt person bekännelse om att han vore mördaren. Trovärdigheten av denna bekännelse beror av flera omständigheter, men främst naturligen därpå, om mannen haft *tillfälle* att utföra gärningen. Därest omständigheterna i övrigt icke tala emot bebyggelsens riktighet, skulle redan bevisningen om, att denne tredje vid tiden för mordet befunnit sig *i närheten* av mordplatsen, i hög grad stärka tilltron till hans en gång avgivna ehuru sedermera återtagna bekännelse.

De två män, som på vitt skilda tider lagförts för brottet, ha var för sig obestriddligen varit nära in på platsen vid mordtillfället. De ha rört sig inom en snävt begränsad ram i tid och rum, varinom deras göranden och låtanden blivit kort efter mordet i detalj belysta av polisutredningens strålkastare.

Då finns det väl vittnen på tid och omständigheter för de tilltalades förehavanden? Jo, för all del, det finns en skara av vittnen, som mer eller mindre bestämt yttrat sig om "vad klockan var", när det ena eller andra inträffade. Tyvärr gå

emellertid icke alla klockor lika rätt eller åtminstone lika galet. Vore det så, skulle icke blott båda de tilltalade ha gjort sig skyldiga till "tvetalan"; den av dem, mot vilken åtalet reservationslöst ogillats, skulle genom sin första tidsuppgift t. o. m. ha givit på hand, att han närvarit vid mordet. Vi måste alltså, med justering av de växlande tidsuppgifterna, söka bestämma den verkliga händelseföljden utifrån en viss given tid. Men härför blir det först och främst nödvändigt att se till vad ännu i dag kan exakt fastställas om belägenheten av vissa i målet omnämnda platser och den tid det normalt tar att gå eller färdas mellan dessa. Detta skall hjälpa både att precisera tidpunkten för mordet och att bedöma frågan om alibi.

*

Det må vara en paradox, att ingen bevisning är sämre än den som grundas på vittnen — det ligger mycken sanning i satsen. Och det värsta är, att man i allmänhet är hänvisad till att förlita sig på vittnen vid en saks prövning: även när man skall ha tag i de "omständigheter och liknelser", som i saknad av direkta bevis logiskt och psykologiskt kunna grunda en uppfattning, är vittnesbevisningen ens förnämsta tillgång.

I den sak, vi gå att behandla, ha vittnenas uppgifter ofta visat sig vara ytterst otillförlitliga. Glömska och minnesfel ha icke vållat den största oredan i bevisningen. Betänkligare äro de yttringar, som förekommit av vittnens självbedrägeri och påverkbarhet.

För att nå till primärfakta måste vi söka oss fram genom en bråte av missförstånd, lösa antaganden, inbillningar och eftersäganden. Vi ha att sammanställa de olika utsagorna om tid, rum, personers uppträdande m. m. för att få en trovärdig bild av vad som i verkligheten hänt och iakttagits. Som man

kunnat vänta visar det sig då, att de i tiden närmast efter mordet lämnade uppgifterna — fränsett misstag eller osäkerhet om klockslag o. dyl. — hänga bäst tillhopa och var för sig stått sig bäst mot senare påfrestningar. En svårighet för bedömandet av händelseförloppet med stöd av identifikation och tidsbestämning har förelegat däri, att mordaftonen var mörk och belysning saknats på den väg de åkt eller vandrat, skyldiga eller oskyldiga. Här är det som "de gamla ställena" gripa in med sin berättelse. De handlande personerna ha glidit förbi varandra som obestämda konturer i mörkret: ett "långt fruntimmer" och "en vanlig bonddräng" ha mötts eller en man med en kvinna i sällskap har på vägen mött en liten karl iklädd överrock. Det är icke alltid lätt att identifiera dem. Men har mötet ägt rum "på prästgårdsgärdet" eller "mellan gästgivargården och Lundins bod" — underlättas vid en konfrontation identifiering och tidsbestämning. Resultatet blir säkrare i samma mån som det finns tillgång till andra vägledande fakta. Så t. ex. kunde det ju ha varit en annan ensam dam än fröken Hålldin, som Pettersson i Stårte på väg från posten vid sjutiden på eftermiddagen mötte strax bortom gästgivargården. Men eftersom damen lockade på en liten hund med det originella namnet "Ronehör", kan någon annan inte komma ifråga. Och då vi av vissa skäl veta, att fröken Hålldin på denna plats inte kunde mötas i sällskap med hunden annat än nära 7.10 e. m., så kunna vi därjämte tämligen noggrant bestämma den eljest ovissa tidpunkt då Pettersson lämnade posten — en i målet viktig omständighet. Blott ett enda exempel till! Det fanns säkert två, men kanske flera lass med mäld, som vid sjutiden på mordaftonen med korta mellantider körde från Åby kvarn. Men drängen Berglund från Håf ("mannen på lasset") var den ende som låg på sitt lass och *sjöng* under sin händelserika färd hem — Tierpsvägen fram över skolplanen och så

in på vägen mot Nora. Sjungande mötte han eller körde förbi kända och okända mellan våra fasta hållpunkter och därmed strödde han sig ovetande upplysning omkring sig. Icke minst viktigt för insättandet av en viss episod i dess rätta sammanhang blev hans sista möte nära vid Håfs inkörsgrind. Han mötte där ynglingen Johannes Lindgren gående på väg mot posten. De kände i mörkret inte igen varandra. Men Berglund märkte, att Lindgren bar en korg, och Lindgren hörde och glömde inte, att "mannen på lasset" högljutt sjöng "Hulda min Hulda", varom ingen den kvällen konkurrerat med honom.

Dessa tämligen självklara reflexioner avse att förmå läsaren att, med hjälp av kartskiss och plan, följa med till de ställen som framför andra ha något att berätta.

*

Vad som genast slår en är, att avståndet mellan de olika ställena är så obetydligt. Från gästgivargården ha vi gått Tierpsvägen, sneddad över planen utanför skolhuset, passerat bron över Åbybäcken och befinna oss efter knappa 10 minuters vanlig, snarast sakta gång, på den söder ut till Harbo och Uppsala ledande vägen — i det följande vanligen kallad Harbovägen — mitt emot den lilla byggnad, där mordet förövades. På mindre än en minut äro vi därefter vid den på samma sida liggande kyrkan. Längre fram på vägen, 5 à 6 minuters gång från kyrkan, ligger prästgården. Här vända vi om och passera åter den krökning av vägen, där kyrkan är belägen med sin ingång på den mot vägen vända gaveln. Där lägga vi särskilt märke till, att den förra postbyggnaden ("mordstugan") med ett mot vägen vettande fönster blir synlig först vid det — från prästgårdshållet räknat — bortre hörnet av kyrkan. Det var från detta fönster, som mordaftonen lyste det ljus varom mycket ordas under utredningen.

Inom ett likadant staket som förr ligga den byggnad, vari mordet förövades, och poststationsföreståndaren Åkerlunds dåvarande bostadshus alldeles intill varandra. Mellan den förra byggnaden och gårdsgrinden är det blott en 4 à 5 steg, och mycket längre är det icke från grinden till vägen. Tomten, som är ganska stor, är nu som tidigare bevuxen med träd. Det gamla posthuset — i allt gemyt kallat "mordstugan" — har två små rum. Av dessa har det förra postrummet två fönster, ett mot vägen och det andra mot Åbybäcken och skolplanen. Mellan bäcken och fönstret finns en sluttande jordvall, där man mycket väl kan stå och se in i rummet. Träd och buskar finnas nu som då på hela sträckan omkring bäcken, som ett gott stycke från denna plats faller ut i Åbyån.

Det rum, där mordet begicks och som in på 1930-talet var syateljé, är helt litet ("4 alnar brett och 5 alnar långt med en takhöjd av $3\frac{1}{2}$ alnar", d. v. s. $2,38 \times 2,88 \times 2,08$ m.), och ännu mindre är den utanför liggande förstugan. Låset på innerdörren med nyckel är detsamma som förr, placerat till höger å dörren, inifrån räknat, och dörren öppnas utåt. Vi notera, att dörtröskeln mot förstugan är rätt hög och att det icke finns någon riktig brotrappa utan endast ett slags trappbräde.

Om några ögonblick, säg en knapp minut, äro vi tillbaka på skolplanen eller rättare sagt vid det rymliga vägskäl, som går i ett med denna och som tydligen gjort "skolplanen" till platsens medelpunkt. Utom de vägar vi redan känna — Harbovägen söder ut och Tierpsvägen åt öster — se vi den s. k. Nora-(eller Tärnsjö)vägen på vänster hand. I kröken vid den sistnämnda vägens början återfinnes ännu en gammal bekant i den butiksbyggnad, som i målet benämnes *Törnqvists handelsbod*.

Eftersom vi ändå äro i grannskapet passa vi på att kasta en blick på det för spökeri och andra mystiska ting under

målet beryktade *Håfs färdstall* ett stycke fram på Noravägen. Det ligger en knapp minuts gångväg från handelsboden, snett emot denna på andra sidan vägen. Till det yttre är det likt sig, men lär numera användas till magasin. Från närheten av stallet kan man icke se den gamla postbyggnaden eller området däromkring.

Märkligt nog kunna vi icke hitta spår av någon väg, som enligt syneprotokoll i målet skulle gått ut från Noravägen "omedelbart invid" och bakom färdstallet, fortsatt genom skogen långt från den vanliga vägen samt kommit fram till Tierpsvägen på ett ställe i närheten av den först för mordet häktade Erikssons bostad. Gamle Jansson i Håf, som länge bott på trakten — hans hustru var bland dem som mord-aftonen förskräcktes av ett ovanligt vagnsbuller från den ensliga skogsvägen — sade oss bestämt, att det aldrig gått någon väg utan blott en gångstig bakom eller nedanför *färdstallet*. Utgångspunkten för den vinterväg genom skogen det kan bli fråga om var, sade han, nära *Håfs stall*, och där finns den ännu. Mycket riktigt. Efter att ha passerat *Håfs gård* på höger hand komma vi efter knappa 2 minuter till *Håfs ladugård*, som står på det gamla stallets plats. Och cirka 25 m. bortom ladugården (f. d. *Håfs stall*), på samma sida om Noravägen, utlöper nära vid skogens början den väg, som gubben Jansson påstår vara den i mordsaken mycket omtalade "vintervägen". Detta är, om uppgiften är riktig, en icke oviktig omständighet i målet. Fortsätta vi så ännu ett stycke på Noravägen, komma vi till slutpunkten för vår vandring åt detta håll. Efter 10 à 12 minuters gång från skolplanen återfinnes torpet *Solhallet* med dess byggnader på bägge sidor om landsvägen. Det var där, som svaranden i det första målet, Eriksson, uppehöll sig till kort före kl. 7 mord-aftonen. Om hans uppehållsort och förehavanden senare under samma afton har målet mot honom rört sig.

Under återvägen göra vi ett uppehåll vid vägkorsningen och skolplanen. Där känna vi igen både skolan och den år 1904 åtalade skolläraren *Blombergs bostad* vid tiden för mordet, den senare belägen snett emot skolhuset vid Tierpsvägens början och nästan mitt emot bron över Åbybäcken till gamla posten — säg en dryg minuts gångväg därifrån. Byggnaden inrymmer numera posten och en försäkringsagentur.

Även ett par vedbodas och de gamla kyrkSTALLARNA vid Tierpsvägen alldeles intill *Blombergs gård* stå kvar i oförändrat skick. En skillnad i lokaliteterna märkes dock: det finns numera blott en ingång från vägen till *Blombergs gård*; vid tiden för mordet fanns det två grindar till tomten.

Från bortre delen av *Blombergs tomt* (norr ut) ser man över en stenbunden och delvis skogbeväxt terräng *Håfs man-gårdsbyggnad* helt nära — en dryg minuts väg — och i staketet åt denna sida fanns och finns ännu en stätta, varifrån det går en stig tvärsöver skogsbacken till *Håfs gård*. Även denna lilla väg har varit på tal i målet.

Vi fortsätta Tierpsvägen (öster ut) och träffa allttjämt på välkända platser: cirka 100 m. (d. v. s. knappast halvannan minuts gångväg) från skolplanen nås *Håfs trädgård* på vänster hand, och så börjar, till höger om vägen, det område, som vid tiden för mordet var "*Håfs gårde*" men som nu bebyggt i stor utsträckning, liksom fallet är med den förut ganska tät skogbevuxna marken längre fram på samma sida av vägen. På andra sidan (åt vänster) ligga som förr i tiden bortom *Håfs trädgård* öppna gården upp emot skogsbrynet, men nere vid vägen flankera nyare byggnader det gamla bekanta missionshuset, predikantens bostad och *Lundins handelsbod*; samtliga blevo, liksom den ett drygt hundratal meter bortom *Lundins* belägna gästgivargården, viktiga stödjepunkter på bevisprövningens väg. Särskilt betydelsefullt blev det lilla som hände och iaktogs strax efter kl. 7 e. m. på det

vägstycke, som ligger mellan Lundins handelsbod och *Nordins bostad*. Den senare är belägen cirka 3 minuters väg från gästgivargården och 5 minuters väg från Lundins. Där ha vi redan träffat handlanden Lundins hushållerska, fröken Hålldin, promenerande fram och tillbaka i sällskap med den lilla hunden "Ronehör". Sedan gick hon in med hunden och vandrade några minuter ensam på vägen, tills hon fick sällskap till posten med färgaren Nordin, som hon då mer än en kvarts timme väntat på. Kan det tänkas, att under de få ögonblick hon var inne hos sig en förbifarande blev urståndsatt att styrka sitt alibi efter anklagelse för mord — eller var det just denne hon ensam mötte på vägen?

Vi gå vidare och ha inte långt kvar. Invid Nordins bostad korsar *Åbyån* landsvägen. Ett stycke ovanför fanns på den tiden en såg (Rehnqvists), som nu är riven, och en kvarn, *Åby kvarn*. Man kom dit på den ännu befintliga Karta- eller Västersäljavägen, som går från landsvägen norr ut strax bortom Nordins och den s. k. "åbron". I själva vägkorsningen ligger den diversehandel, som år 1896 var "*Anderssons butik*". Det var här, som vår vän drängen från Håf eller "mannen på lasset" tog av från Kartavägen under resan hem. På väg mot sitt öde som ett av huvudvittnena i Östervålamålet for han förbi fröken Hålldin och Nordin m. fl. samt blev åsyna vittne till märkeliga ting, först vid kyrkstillarna och sedan längre upp vid Håfs färdstall.

Snett emot Kartavägen går åt motsatta hållet (söder ut) från landsvägen en avtagsväg till det nära liggande *kommisterbostället*; och strax bortom ligga på var sin sida om vägen de ställen, som vid tiden för mordet voro "*Sandbergs*" och "*Perssons*". Fortsätta vi sedan Tierpsvägen, komma vi till slutet av byn vid den byggnad, som år 1896 var fanjunkare *Rönngrens*. Vi ha gått dit från gästgivargården på cirka 10 minuter och alltså bör det vara omkring en halvtimmes gång

från Solhallet å Noravägen till Rönngrens (vittnet Agnes Rönngrens väg).

Sedan vi nu besökt flertalet av de platser i närheten av posthuset, vilka återkomma i målet, fara vi, helst med hjuldon, vidare på Tierpsvägen till den stuga ute vid *Lagbovreten*, där den först för mordet åtalade Eriksson ("Börstil") bodde till sin död (1933). För några år sedan sökte vi honom, men träffade honom inte, ty han var som vanligt ute och sålde sina varor. Huvudvittnet mot Eriksson, dennes granne Nordgren, har alltjämt bebott sitt präktigare hus vid landsvägen närmare Åby. Mellan Nordgrens bostad och en kort men knagglig inkörsväg till Erikssons stuga når den nyss omtalade, misstänkta "vintervägen" fram till allmänna landsvägen.

Det är lätt att kontrollera, att körtiden med häst under vanlig lunk, med möjlighet att emellanåt köra i gående, inte kan vara mer än 20 à 25 minuter från Solhallet till Erikssons.¹

¹ De gjorda hastighetsberäkningarna kunna jämföras med följande uppgifter i "Almanack för Alla" år 1897:

Gående häst	1,0	meter	på	en	sekund
Fotgängare	1,14	"	"	"	"
Häst framför vagn	3,0	"	"	"	"

Det uppmätta avståndet från posten till mitten av skolplanen är cirka 60 m.

Från Solhallet är avståndet till respektive ställen: skolplanen 850 m., Lundins bostad 1 400 m., gästgivargården 1 525 m., Nordins 1 750 m., Rönngrens 2 425 m., Lars Erssons (Saras) vid Erikssons uppfartsväg 3 586 m., varjämte den nämnda uppfartsvägen är 60 m. lång. Från prästgården till gamla posten är det 465 m. och från posten till skolplanen 60 m.

Det torde kunna påstås att, utom i fall av brådska, lantbefolkningen i allmänhet rör sig saktare än stadsbor.

2. I brottets närhet.

Onsdagen den 19 februari 1896, kl. 7—7:30 e. m.

Den 19 februari 1896, som inföll på en onsdag, var i Våla-Åby som dagarna voro mest. Vid sjutiden på eftermiddagen var man överallt i färd med att laga eller äta kvällsmat, och de som haft ärende ute begåvo sig mestadels hemåt. Såvitt kunnat utrönas, bjöds det inte denna afton på vare sig föreläsning i skolan eller kaffefest i missionshuset. De som önskade se folk och få sig en pratstund hade därför intet annat val än att göra promenaden ner mot skolplanen och posten, där ortens mötesplats och "politiska hörn" var att finna. En del hade även ärende till någon av kvällens ljusspridare, handelsbodarna, som voro öppna en god stund efter kl. 7. På posten var det livligt hela aftonen. Det var en av de två dagar i veckan, som posten var öppen på eftermiddagen, och det hade kommit post under dagen från Uppsala (över Harbonäs) och skulle avgå tidigt morgonen därpå åt Tierp och Gävle till. Precis kl. 7 brukade postkontoret stängas, varför särskilt de som uppskjutit att hämta brev eller tidningar fingo brått fram emot sjutiden — för avgående brev fanns att tillgå brevlådan vid posthörnet innanför staketet. Det var också gott promenadväder — visserligen rätt kallt (-6° C.) och mörkt, men uppehållsväder och barmark, endast fläckar av skarsnö eller isskorpa här och där.

Så voro de på väg i sina skilda ärenden, blivande vittnen och parter, i brottets omedelbara närhet — det är icke

att undra på, att dess skugga kom att falla på några av dem.

Nere i prästgården (på Uppsalavägen) hade man avslutat dagens arbete och komminister Fröstedt begav sig hem "strax före kl. 7", som han vittnat och som visat sig väl stämma med vår standardtid. Bland de sista göromålen å pastors-expeditionen var att hjälpa unge Lars Andersson i Västersälja med hans papper. Men denne fick vänta och kom i väg hemåt först en stund senare. När pastor Fröstedt passerade posten, lyste det inne från postrummet, så gick han över bron och skolplanen åt Tierpshället, fyllde sin dosa med färskt snus i Anderssons butik, men gjorde i övrigt inga avvikelser från den rätta vägen till komministerbostaden ett stycke nedanför landsvägen.

Hos handlanden Lundin hade fröken Selma Brun, föreståndarinna för fattiggården, varit på besök. Men "vid sjutiden" — det var i själva verket några minuter före 7 — tog hon avsked för att gå och hälsa på sin svåger, arrendator Lindbloms i prästgården. När hon passerade posten (d. v. s. efter 8 à 9 minuters gång) *var där inne ljust* — hon lade särskilt märke till det, ty hon tänkte ett ögonblick gå in för att köpa frimärken — och då hon kom till svågerns, höllo de på att äta, vilket de brukade göra vid sjutiden.

Handlanden Lundins hushållerska, fröken Hålldin, var hemma och såg på klockan för att inte komma för sent till sitt möte med färgaren Nordin, och "kl. 7" — efter fröken Hålldins klocka men någon minut tidigare enligt vår justerade tid — tog hon den lilla hunden med sig och började sin ensliga promenad åt Nordins till. Vi lämna henne tills vidare — det dröjde en stund, innan Nordin uppenbarade sig.

Ute vid slutpunkterna för den linje, efter vilken denna berättelse rör sig — mordplatsen låg nästan i mitten — höll

också något på att hända. Det väntades småfrämmande både hos Erikssons i Lagbovreten och hos torpare Lindbloms i Solhallet. Eriksson hade lånat åkdon för att med sin ägande häst under eftermiddagen köra efter barnmorskan Stengård. Han hade tidigare på dagen pantsatt sin silverklocka för att få pengar till smör, bröd och barnmorska, och under vägen inköpte han livsförnödenheterna. Men barnmorskan fanns inte hemma i sin bostad nära kyrkan utan var hos torpare Lindbloms. Då fick Eriksson lov att fara till Solhallet, dit han kom "mellan kl. 5 och 6" (fru Stengårds uppgift), och väntade där till bortåt kl. 7 i hopp att få fru Stengård med sig. Eriksson och Lindblom sutto inne hos skomakare Lundqvist och dennes syster i Lundqvists bostad mittemot Lindbloms ställe. Efter kl. 6 kom dit i något ärende fanjunkarens dotter fröken Rönngren. Hon hade för övrigt under vägen gjort besök hos skollärare Blombergs. Då barnmorskan dröjde väl länge, lät Eriksson "efter omkring en timmes förlopp" (fru Stengårds uppgift) fråga henne när hon blev färdig att följa honom. "Det dröjer för länge att vänta", svarade hon. "Det blir bäst att komma tillbaka senare i kväll eller också söka hjälp hos henne i Kanikebo" (en by vid Tierpsvägen ett gott stycke bortom Erikssons bostad).

Nej, Eriksson föredrog att komma tillbaka för att få den riktiga barnmorskan. Så sade han farväl tills senare på kvällen. Lindblom följde honom ut och såg honom ta hästen ur stallet och sätta för åkdonet, vilket tog ett par minuter. Därpå körde Eriksson i riktning hemåt, åt Håf och skolplanen till.

Vad var klockan då? Den precisa tiden för avfärden känna vi icke. Fröken Rönngren berättade emellertid följande: "När 10 à 15 minuter gått" efter det att Eriksson lämnat rummet, såg fröken Rönngren på vägguret. "Bevare mig väl", sade hon, "klockan är snart halv 8, jag måste vara hemma kl. 8."

Hon tröstades med att klockan, som visade på 7.25, gick för fort, och i målet har också styrkts, att Lundqvists väggur var cirka en halvtimme före sin tid. Fröken Rönngren gick genast hemåt och såg då icke till Erikssons vagn. *Ljuset brann på posten*, och hon var hemma vid andra ändan av Åby omkring halv 8.

Mellan Lundins och gästgivargården hade hon mött fröken Hålldin och Nordin, som äntligen råkats och nu voro på väg ner mot posten. Nordin hade försinkats med kvällsmaten, men när han såg, att klockan — ett utmärkt fickur, nyss ställt efter järnvägstid — var *precis 7.15*, tog han genast sitt färdiga brev och gick, fröken Ida och sensationella upplevelser till mötes. De unga två träffades och fröken Hålldin vände med Nordin strax bortom gästgivargården (från Lundins räknat), d. v. s. cirka 7.17, och de måste alltså ha mött fröken Rönngren ett par tre minuter senare. Samtliga omständigheter tala sålunda för att — om vi räkna med Nordins tid — fröken Rönngren lämnat Solhallet kl. 7 eller någon minut före eller efter denna tid samt att Eriksson kört därifrån några få (inte så många som 10) minuter tidigare.

Alla som gingo eller foro förbi gästgivargården sågo säkerligen, att där var ljust och festligt. Det hade nämligen under dagen varit uppbördsstämma, som inte litet bidragit till ortens relativt rörliga liv den 19 februari. Kronofogden, häradskrivaren och länsmannen med biträden hade dröjt kvar sedan dagens möda var överstånden och de många pengarna inräknats. Men vad endast få invigda kände till var, att *uppbörden* också befann sig på gästgivargården i stället för att vara avlämnad till posten, vilket den bort vara. På eftermiddagen hade visserligen kronofogden setts göra ett besök på posten. Men inga pengar hade lämnats — kanske emedan det inte gick post dagen därpå över Harbonäs, dit uppbördsherrarna då skulle fortsätta, eller därför

att det dragit ut på tiden med räkenskaperna, ett mål mat och ett litet parti kort.

Men låt oss vrida klockan tillbaka en kvart och se till vad som vid sjutiden försiggick i händelsernas mittpunkt. Hos Blombergs lagade fru Blomberg till maten, sedan fröken Rönngren lämnat henne och hon ensam tagit gångstigen över tomten till Håfs gård och där hämtat mjölk. Detta enligt fru Blombergs egen uppgift. Vid tiden för hennes mans häktande spriddes en annan version rörande fru Blombergs aftonpromenad.

Och vad hade man vid sjutiden för sig hos "postmästarns" eller "klockarns"? Åkerlund innehade båda dessa tjänster. Fru Åkerlund hade inte sett till sin man sedan han kl. 4 e. m. gått över till posten. Hon och en hennes syster åto ensamma sin kvällsvard i bostaden ungefär kl. 7. Sedan gick systemen till sängs och fru Åkerlund satte sig att skriva brev vid skrivbordet i salen.

Postmästaren hade haft det brått under dagen — nu var det stängningsdags och först därefter skulle det bli möjligt att i lugn och ro göra i ordning den post som skulle avgå tidigt följande morgon. Även under sista halvtimmen kom folk och gick, om än i lugnare tempo. Litet trött kände sig Åkerlund kanske efter det myckna expeditjonsarbetet, men vänlig och gemytlig var han som vanligt. Vi kunna se honom där han sitter vid skrivbordet, som med kortsidan var vänt mot fönstret åt bäcken och skolplanen till — en sextio års man, ståtlig och väl bibehållen, med gräsprängt hår och kindskägg, rundlätt i ansiktet och grovt byggd. I skenet från taklampan över skrivbordet kunna vi till och med betrakta honom utifrån — det fanns rullgardiner för fönstren, men dessa voro tunna och slitna samt lämnade springor både ner till och vid sidorna. Ibland reste han sig och sysslade vid det bakom hans skrivbordsstol stående kassaskåpet — ett van-

ligt mindre järnskåp på underlag av trä — eller vid den blankethylla, som stod efter väggen mittemot hans stol. Under tiden expedierade han allmänheten och småpratade med de besökande, som han närmare kände. Skollärare Blomberg kom till posten med ett brev strax efter kl. halv 7 och sade sig ämna gå vidare till kyrkoherdens i ett ärende. Men hur det var så stannade han — efter vad Blomberg uppgett skedde det på Åkerlunds anmodan — och språkade om likgiltiga ting med "farbror Åkerlund", medan andra kommo och gingo. Bl. a. sade Åkerlund, att han skulle få ett nytt och större kassaskåp i byte mot det gamla, som dagen därpå skulle skickas bort. Därför höll han just på med att göra ett paket av de från det gamla skåpet bortskruvade ornamenten. Dörren till kassaskåpet stod öppen, och nyckeln satt i låset. I en utdragen låda till skrivbordet syntes en hög sedlar, tydligen till det mesta femkronesedlar, och där bredvid stod som vanligt den cigarrlåda, vari Åkerlund brukade förvara sin växelkassa. Även låg det några värdebrev på skrivbordet.

Kunde man utifrån iaktta Åkerlund, speciellt genom fönstret mot bäcken och skolplanen, var också Blomberg lätt synlig för den som gick nära det andra mot vägen vettande fönstret. Där stod han mesta tiden lutad eller satt vid ett litet bord, som jämte en kamin och ett par stolar kompletterade rummets möblering.

Det är inte bara genom Blombergs berättelse vi kunna bilda oss en föreställning om det som försiggick på posten vid sjutiden denna afton. Handlanden Andersson kom dit "något efter halv 7" och stannade en 5 à 7 minuter. Medan båda dessa herrar voro inne kom också drängen Nyberg från Häf — inte han på lasset — dit in och stannade några ögonblick även efter det Andersson gått. Därefter kom och gick Pettersson från Stårte (han som sedan mötte fröken Hålldin

med hunden), medan Blomberg ensam var kvar. Och sist tog också Blomberg farväl och gick. Enligt dennes uppgift satt Åkerlund då vid skrivbordet. Han följde sålunda icke Blomberg till dörren och ut i förstugan för att stänga ytterdörren och låsa, vilket Åkerlund plägade göra när han satt kvar efter stängningsdags.

Vid vilken exakt tidpunkt kom Blomberg hem från sitt besök i posthuset?

Vi vilja inte här föregripa svaret. Det ingår som ett led i avgörandet av den större frågan, vem som *kan* eller *icke kan* vara skyldig till det som skedde, sedan Blomberg tagit farväl av Åkerlund. Men så mycket är säkert, att en "riktig" klocka — vi godkänna alltjämt färgaren Nordins — inte kunnat vara många minuter efter 7 e. m. då Blomberg med vänskapligt farväl avlägsnade sig från postrummet.

Nu måste mördaren eller mördarna — vem eller vilka de än voro — gripa sig verket an för att hinna i tid.

Ett flertal vittnen voro i närheten. Blott en sällsynt tillfällighet gjorde, att alla kommo till mordplatsen några ögonblick för tidigt eller för sent. Närmast kom måhända handlanden Törnqvist, som vittnat, att han "omkring kl. 7" varit nere vid posten och lagt brev i lådan genom att sträcka sig över staketet. "Härunder hade vittnet iakttagit, att ytterdörren till posthuset varit öppen och postrummet upplyst samt hört personer röra sig inne i rummet och dörren (innerdörren tydligen) *gnissla till*, som om den öppnats, utan att någon utkommit eller något ljus synt i farstun. Även hade inifrån hörts några *släpande ljud*, som om man dragit en postväska eller koffert över golvet." Inför rätta uppgav däremot icke Törnqvist vad han tidigare sagt enskilt om ett "hårt" ljud som av en kropp fallande. Han ville icke tro att mordet just då förövades eller förövats, "ty i så fall borde han ha hört mera buller". Hur som helst måste Törnqvist, enligt vad

utredningen visar, ha varit vid posten något *efter* kl. 7 — om han varit där alls. Och i så fall har han med största sannolikhet stått utanför medan mördaren eller mördarna förberett eller utfört sitt blodiga verk.

Medan fröken Rönngren från skolplanen ännu såg ljuset brinna på posten (7.10 à 7.12) torde handlingen ha börjat utveckla sig. Några minuter före sistnämnda tid var Selma Brun vid posten, såg ljus där inne och undrade om hon skulle försöka få sina frimärken. Något ovanligt märkte hon ej — sannolikt beredde sig mördaren just då att gå till handling. Han eller de hade icke många minuter på sig för att undgå upptäckt. Selma Brun fortsatte sin väg till prästgården och mötte vid prästgårdsgärdet — alltså efter några, säg 6 à 7 minuters gång — den långa karl, som tydligen var *Lars Andersson i Västersälja* ("Västersäljapojken" som han kom att kallas i målet). Denne hade nu blivit färdig med vad han haft att bestyra i prästgården och var på återväg till sitt hem vid Kartavägen. Han gick sorgglöst, "högljutt visslande" vägen fram. Vi låta honom själv tala, såsom hans berättelse uppfattats vid 1896 års rannsaking.

När Lars Andersson kom till kyrkan, såg han att det mot vägen vända fönstret i postrummet *var upplyst*. Han hade därpå några ögonblick sin uppmärksamhet riktad åt annat håll, men hörde så ett ljud som om en dörr stängdes. Och då han nu åter såg mot postlokalen, varifrån ljudet tycktes komma, var där mörkt och en karl kom springande "därifrån", skyndade över bron och fortsatte snett över skolplanen åt Tierpsvägen till. Andersson drog inte några misstankar och raskade på sina steg för att få sällskap med mannen, som tycktes ämna sig åt samma håll som vittnet (polisförhöret 1896). Men när Andersson kom på andra sidan bron, hörde han ett "hojtande eller stönande" läte, som föreföll att komma från posten. Han stannade ett ögonblick och

såg sig tillbaka.¹ Ljudet upprepades icke, och Andersson, som fortfarande ingenting misstänkte, fortsatte sin väg. *Då han nu såg framåt, var mannen borta.* (Lika i polisförhørs- och domstolsprotokoll 1896.) Kort före det Andersson förlorade den springande mannen ur sikte hade denne hunnit "något över halva skolplanen" (polisförhör 1896).

Andersson hade kommit den springande mannen så nära, att han trots mörkret iakttagit, att denne var "en högväxt karl, snarare över än under tre alnar" (vid polisförhöret hette det "icke kort"), "iklädd en kort rock, liknande en kavaj". Antagligen var mannen i fråga iklädd lätta skodon, att döma av det "lätta och, oaktat marken var hårt tillfrusen, tysta loppet". Andersson såg inte, om mannen bar något i händerna.

Detta är "Västersäljapojkens" berättelse, sådan den avgivits vid polisförhör några dagar efter händelsen och upprepade gånger inför rätta i 1896 års rättegång. Utom i en viktig detalj vidhölls dessa uppgifter även vid den åtta år därefter hållna polisutredningen och rannsakingen — till de då gjorda modifikationerna få vi återkomma.

Det är inte bara Selma Bruns och Lars Anderssons berättelser — den senares tidsuppgifter äro icke så precisa — som gör det möjligt att fixera tiden för "Västersäljapojkens" iakttagelser så noggrant som till *omkring 7.20 e. m.* Sammanställas föregående och efterföljande händelser i relation till tiden enligt Nordins, som det visat sig, förträffliga klocka, framstår denna tidsuppgift som obestridlig.

Andersson i Västersälja fortsatte lugnt sin väg. Ungefär på mitten av Häfs trädgård, "nära skolplanen", mötte han "mannen på lasset", drängen Berglund i Häf. Då hade denne

¹ Enligt domstolsprotokoll den 7 april och den 16 december 1896. Vid polisförhör 1896 och rannsaking 1904 påstår sig Andersson ej ha stannat, men väl sett tillbaka.

strax förut sett en "ganska storväxt" karl, som tydligt kommit över skolplanen, springa från vägen in mellan de vid Blombergs tomt belägna vedhögarna; särskilt såg han inte något åkdon i närheten. Berglund hade kort före mötet med "Västersäljapojken" kört förbi fröken Hålldin och Nordin, och när dessa voro "nere vid trädgårdshörnet", mötte även de "en lång karl i skärmmössa", som inte kunnat vara någon annan än Andersson, "Västersäljapojken". Denne vittnade också, att han "nästan samtidigt" med kvarnlasset mött en man och ett fruntimmer i sällskap.

Det kan ju näppeligen råda något tvivel om, att Andersson och Berglund sett en och samma person. Ingendera tycktes dock fästa sig vid mannens beteende som besynnerligt. "Mannen på lasset" hörde ju icke ens upp med att sjunga.

Efter mötet med Andersson i Västersälja hade Nordin och fröken Hålldin 2 à 3 minuter att gå, innan de nådde posten.¹ De fingo annat att tänka på än att se på klockan, och deras uttalanden om tiden för ankomsten skilja sig något: fröken Hålldin tror att den inföll "knappa 15 minuter" efter det de träffats, under det att Nordin bestämt påstår, att de kommit fram cirka 13 minuter efter det han kl. 7.15 lämnat sin bostad (alltså 7.28 e. m.). Nordin kände sig styrkt i denna uppfattning därigenom, att han någon dag efteråt uppgått avståndet

¹ "Hörnet av Håfs trädgård" vid Tierpsvägen ligger cirka 180 m. från posten. Enligt Nordins vittnesberättelser den 17 mars och den 16 december 1896 möttes Lars Andersson i Västersälja "strax öster om hörnet", d. v. s. åt Tierp till, men i april 1904 uppgav Nordin platsen till "strax nedanför eller väster om samma hörn", alltså närmare posten. Tidsskillnaden är icke stor (en minut eller något mer), men har Nordin bedömt sin ankomsttid till posten riktigt, är uppgiften till protokollet 1896 mera sannolik. Han borde eljest ha kommit till posten något tidigare än kl. 7.28. Om "Västersälja" gått från prästgården *senast* kl. 7.14 à 7.15, vilket är sannolikt, var han vid kyrkhörnet mot posten cirka kl. 7.20 à 7.21 och skulle vara "*nedanför* hörnet av Håfs trädgård" omkring kl. 7.23 à 7.24 — att observera är, att han torde ha skyndat på stegen mellan kyrkan och posten.

i samma takt som vid tillfället i fråga; och vissa andra omständigheter synas tala för att Nordin riktigare bedömt tiden.

Nåväl, de promenerande voro senast kl. 7.30 vid målet för sin vandring. Det var mörkt i postrummet — detta föreföll dem så dags icke som något ovanligt — och Nordin sträckte sig över staketet och släppte sitt brev ner i lådan. Han var just i begrepp att avlägsna sig, då han inifrån postrummet hörde ett rosslande läte. Även fröken Hålldin hörde det: "Kan Åkerlund vara sjuk?" undrade hon.

Nordin såg in på gården och fann förstuderren öppen, något som föreföll honom misstänkt. Hans sällskap tyckte, att man borde höra efter, vad som stod på, men Nordin fann detta för "obehagligt", och båda vände om samma väg de kommit. Knappt hade de gått ett par steg förrän rosslingarna ånyo hördes, och när de kommit till bron över bäcken, förmåddes Nordin genom fröken Hålldins enträgna föreställningar att vända om. De stannade båda utanför fönstret mot vägen och lyssnade. Rosslingarna voro nu betydligt svagare än förut, vilket föranledde Nordin att yttra: "Jag tror karlen dör." Han skyndade härpå in i Åkerlunds bostad, träffade fru Åkerlund, som satt och skrev, och frågade "var Åkerlund fanns" (Nordin) eller "om posten var stängd" (fru Åkerlund). Enligt fru Åkerlunds inför domstol lämnade uppgift såg hon upp på vägguret, då Nordin kom in, och var klockan *precis halv 8*. Fru Åkerlund sade sig inte veta annat än att mannen var på posten, men hon visste ej, om denna var stängd. Nordin yppade sina misstankar, att allt inte stod rätt till och, "då han inte vågade gå in i den mörka förstugan till posthuset", sprang han ut på vägen, ställde sig utanför postrummets fönster och knackade. Intet svar hördes och icke heller något som helst ljud därinifrån. Nordin begav sig därför tillbaka in på gården, där han fann fru Åkerlund, fullständigt bragt ur fattningen av Nordins yttrande, stå på

förstutrappan till bostaden med en lampa i handen. Denna tog nu Nordin och vågade sig denna gång in i postens förstuga. Dörren till postrummet befanns stängd och nyckeln fanns icke på utsidan. Nordin ställde då ifrån sig lampan i förstugan och sprang över till Åkerlunds närmaste granne, skollärare Blomberg, för att få hjälp.

Då Nordin kom till Blombergs, hade hela familjen just satt sig till bords, efter landsbygdens sed i köket. "Jag tror klockarn lider av, kom med och se om inte en olycka hänt", så föllo ungefär Nordins ord. Blomberg reste sig genast, fick på sig huvudbonad och galoscher, fru Blomberg kastade en överrock över axlarna på honom, och så följde han Nordin ner till posten. Under vägen uttryckte Blomberg sin undran och bestörtning över att något kunnat hända Åkerlund — han hade ju själv varit där nyss förut. "Klockan var 20 minuter över 7 när jag gick därifrån", sade han.¹

När de kommo till Åkerlunds, funno de fröken Hålldin och fru Åkerlund ännu stående utanför postlokalen. Lampan stod kvar i förstugan och dörren till postrummet var fortfarande låst. Nyckeln fick man icke tag i, och sedan man förgäves provat andra nycklar, skaffades en handyxa, varmed Blomberg med Nordins tillhjälp bröt upp dörren. Fröken Hålldin var också med i förstugan, medan fru Åkerlund i stor ängslan stannat på gården.

¹ Vi ha följt Nordins vittnesmål 1896. Blomberg minns sig icke ha lämnat en så bestämd tidsuppgift till Nordin. Under vittnesmål 1896 uppgav B. själv "några minuter efter 7".

3. I postrummet.

Den 19 februari kl. 7.45 e. m.—den 20 februari 2.30 f. m.

Dörren var öppen, och där inne fanns Åkerlund.

Då vi gå att skildra händelserna under de upprörda timmarna sedan dörren öppnats, följa vi för vår framställning väsentligen domstolsprotokollen från 1896 så långt de räcka, och därutöver beedigade utsagor från 1904 års rannsaking som nödigt komplement i vissa punkter. Vi vilja icke söka inverka på läsarens åsiktsbildning. Men det bör redan nu sägas, att i dessa händelser döljer sig det mesta av de ”besvärande omständigheter”, varpå åtalet mot Blomberg år 1904 grundades. En såvitt möjligt objektiv skildring av händelserna utgör ett kryptogram, vari läsaren till ledning för sitt blivande omdöme om bevisningen i dess helhet bör för sig söka svar på två frågor:

Var någon person efter dörrens öppnande ensam med Åkerlund i postrummet under någon tid, och i så fall vilken?

Har någon av de närvarande burit sig påfallande misstänkt åt, och i så fall på vad sätt?

Vi höra färgaren Nordins vid den första rannsakingen 1896 avlagda vittnesmål, som för övrigt icke mycket förändrades 1904.

”Vid det från den i förstugan stående lampan in i rummet kastade svaga ljusskenet hade Nordin, som stannat kvar i förstugan under det att Blomberg gick in i rummet, tydligt varseblivit allenast Åkerlunds strax innanför dörren liggande fötter, varefter konturerna av Åkerlunds kropp i övrigt

endast med möda kunnat skönjas, ehuru väl vittnet iakttagit, att densamma legat på rygg i sned riktning mot dörren med huvudet beläget vid det vid västra gavelfönstret befintliga bordet. Vittnet hade sett, att Åkerlunds huvud varit blodigt, men hade däremot ej kunnat iakttaga, huruvida hans ögon varit slutna eller ej."

På samma sätt beskriva Blomberg och fröken Hålldin den hemska, oväntade synen, vid vilken Blomberg enligt sitt vittnesmål utbrustit: "Kära farbror, hur har det här gått till?"

Så skyndade Blomberg in i det halvmörka rummet och upplyfte den blodige och sanslöse Åkerlunds huvud, *medan Nordin alltjämt stod kvar i förstugan* (Nordin's berättelse). Vad fröken Hålldin angår, vittnar hon 1896, att hon, "som vid åsynen av Åkerlund bibragts den föreställningen, att han begått självmord", förskräckt sprungit ut på gården. Där varskodde hon fru Åkerlund om att någon olycka hänt hennes man och begav sig omedelbart därefter på hemväg.¹

Fru Åkerlund sprang efter fröken Hålldins meddelande in i olycksrummet för att jämte Blomberg tillse mannen. Hon ville lägga Åkerlunds överrock under huvudet på denne, men Blomberg använde härför i stället en bunt papperspåsar.

"Jag springer efter doktorn", sade Nordin ute i förstugan.

"Ja, gör det!" svarade Blomberg — eller kanske det var Blomberg som bad Nordin, och denne, som genast accepterade förslaget.² I varje fall gav han sig omedelbart i väg

¹ Enligt fröken Hålldins vittnesmål 1904 hade hon varit med så länge, att hon sett Blomberg upplyfta Åkerlunds huvud, och skulle Blomberg *då* ha yttrat: "Käre farbror, *vem* har gjort detta!"

² Den förra av Nordin år 1904 bestämt uppgivna versionen torde vara den mera trovärdiga — år 1896 tillmättes denna detalj icke minsta betydelse — då hette det emellertid "på uppmaning av Blomberg" etc., vilket uttryck ju kan anses lämna frågan om initiativet öppen.

till doktor Blombergsson, som bodde hos byggmästare Rehnqvist, en 10 minuters väg uppe i byn.

Blomberg och fru Åkerlund voro alltså ensamma med den döende i postrummet och sysslade med denne, varvid fru Åkerlund tvättade det flödande blodet från mannens huvud (fru Åkerlunds och Blombergs samstämmande berättelse). När Blomberg nu blev i tillfälle att noggrannare iakttaga de Åkerlund tillfogade skadorna, kom han, enligt eget vittnesmål 1896, strax till insikt om dessas svåra beskaffenhet och om behovet att få hjälp av andra, därvid han närmast tänkte på snickaren (kyrkovaktaren) Stengård, som bodde i närheten.

Klockan var, enligt Stengårds uppgift, "omkring 8" på aftonen, då Blomberg — i sin iver bärande galoscherna i handen — kom springande till Stengård och i hast satte denne in i vad det var frågan om. Så begav sig Blomberg tillbaka till posthuset, där fru Åkerlund alltjämt befann sig, och strax efter kom Stengård och stannade med fru Åkerlund medan Blomberg återigen skyndade ut — denna gång till prästgården för att underrätta kyrkoherde Ottander. I prästgården träffade Blomberg arrendator Lindblom och bad denne med skjuts hämta kronolänsman Gråberg, som antogs vara ute på sitt boställe i Kullarbo (Noravägen).¹ Men länsmannen var, som vi veta, ännu kvar på gästgivargården, och det var först på återresa från Kullarbo som Lindblom under vägen träffade länsman Gråberg, varefter båda skjutsarna vände och foro ner till posten.

Kyrkoherden åtföljde genast Blomberg och kort efter deras ankomst till posten anlände doktor Blombergsson och jämte honom Nordin samt doktors hyresvärd, byggmästare Rehnqvist med fru.

¹ Samma order tycks senare ha lämnats dels av doktor Blombergsson, dels av Rehnqvist.

Doktor Blombergsson, som funnit Åkerlund i förut beskrivna läge — ”snett över golvet i riktning mot västra fönstret med fötterna emot dörren och händerna slappt lig-gande utmed sidorna, totalt medvetlös” — gjorde nu en hastig undersökning och fann, utom en del mindre skador, ett långt sår på vänstra tinningen och uppåt hjässan, där även benet var krossat. Doktorn lade genast, med Blomberg som handräckning, ett förband för att stilla blödnigen, men för att icke göra den döende illa undersökte han icke härvid såren närmare. Vid halv tiotiden inflyttades Åkerlund i huvudbyggnaden, avkläddes och lades till sängs. Hjärtverk-samheten hade nu i ytterlig grad försvagats. Kort därpå gick doktorn för att skaffa medicin och återkom omkring tre kvarts timme senare. Då var Åkerlund redan död.

Vid notiden hade länsman Gråberg anlant jämte skol-lärare Serrander och fjärdingsman Wahlgren, vilka båda varit i hans sällskap efter att ha hjälpt till vid kronoupp-börden. Alla som kommit tillstädes uppehöllo sig på gården eller rörde sig mellan huvudbyggnaden och posten. Sedan Åkerlund avlidit kallades de som antogos ha något att upp-lysa in i postrummet, där länsman Gråberg skulle hålla för-hör. Innan det egentliga förhöret började förekom emellertid åtskilligt som åtta år senare, i målet mot Blomberg, kom att tillmätas betydelse.

Det är klart att en så oväntad händelse som den man bevittnat skulle väcka allmän förvirring och bestörtning. Ingen kunde i första ögonblicket tro att i denna fredliga bygd ett mord begåtts, nära nog inför ögonen på de närvarande. Själv-mord eller någon visserligen svårförklarlig olyckshän-delse framstod först som de sannolika alternativen. Fröken Hålldin vittnar ju, att hon vid åsynen av Åkerlunds blodiga huvud strax skyndade bort under intrycket av att Åkerlund begått självmord. Nordin åter hade omedelbart bibragts upp-

fattningen att Åkerlund "fått slag" samt fallit och slagit sig. Detta yttrande har han fällt, när han hämtade Renqvist, och det hade spritts till Sandbergs och andra i närheten boende. Detsamma yttrade han också, enligt vad han uppger i vittnesmål den 17 mars 1896 och 8 juni 1904, till fru Blomberg, som han träffade vid bron, när han sprang efter läkaren. Då fru Blomberg frågade honom vad som var på färde, svarade han: "Jag kan inte säga om det är slag eller vad det är, ty Åkerlund är alldeles blodig."

Den ende, som, i detta första skede efter upptäckten, sökte förklara det sätt, varpå Åkerlund kommit till skada, var Blomberg, som vid 1896 års rannsaking härom berättar:

"Sedan Åkerlund inburits i huvudbyggnaden och Blomberg, efter sysslande med Åkerlunds blodiga kropp, tvättat sig om händerna, gjorde Blomberg och kyrkoherde Ottander en undersökning för att söka finna orsaken till vad som inträffat. Blomberg hade därvid å skrivbordet funnit en blankett till förteckning över inkomna sparbanksmedel, som blivit obrukbar genom en större bläckplump. Han antog därför att Åkerlund rest sig från skrivbordet för att hämta en ny blankett men därvid, möjligen på grund av ett svindelanfall eller genom att snava på den hopvikna mattan, fallit mot något hörn av kassaskåpet eller den öppna dörren därtill." Så långt härom 1896. Får man tro Nordins m. fl. vittnesmål 1904, skulle Blomberg även vid en senare tidpunkt ha gjort gällande, att ett fall mot kassaskåpet vore en antaglig förklaring till händelsen. Hur än må förhålla sig härmed vittnar Blomberg 1896 vidare, att han efter den nyssnämnda undersökningen övergivit sitt antagande om ett fall mot skåpet. Kassaskåpet bar icke några märken efter blod, varemot blodstänk funnos ganska högt upp på väggarna i närheten av dörren. Även beskaffenheten av Åkerlunds sår och andra omständigheter hade snart gjort klart att ett brott blivit begånget.

Enligt Nordins vittnesmål den 17 mars 1896 hade Blomberg vid Nordins återkomst från läkaren, alltså vid åttatiden, "uttryckt sin förvåning över att inga pengar voro borta". Blomberg hade nämligen sett de vid hans tidigare besök vid sjutiden iakttagna värdebrevens ligga kvar på skrivbordet och lagt in dem i kassaskåpet. Men den av Blomberg och Ottander verkställda undersökningen gjorde att även detta stöd för ett antagande om olyckshändelse bortföll. Det utröntes nämligen "att i bordslådan, som nu varit tillskjuten, ej funnits de sedlar, vittnet (Blomberg) kort förut där observerat, samt hade berörda sedlar ej heller påträffats i kassaskåpet eller något annat förvaringsrum. Däremot hade den i en cigarrlåda i bordslådan förvarade växelkassan varit kvar och hade nämnda kassa vid företagen räkning befunnits innehålla 57 kronor i silver- och kopparmynt." Vittnet och Ottander hade icke funnit några fläckar av blod vare sig på värdebrevens eller de kvarlämnade pengarna eller å bordet, bordslådan eller kassaskåpet. Blott en mindre blodfläck hade funnits å den förut nämnda förteckningen. Utom blodstänken i närheten av dörren hade blod också observerats å golvet och å möblerna omkring Åkerlunds kropp. Vid härefter företagen undersökning av förstugan hade där icke setts några spår av blod.

Undersökningen i förstugan hade ett särskilt syfte. Vart hade nyckeln till postrummets dörr tagit vägen? Det var en fråga som litet var ställd, och till en början tänkte man sig möjligheten att den fallit ur låset på *utsidan* av dörren och låg i förstugan. Enligt Serranders och Wahlgrens med Blombergs överensstämmande berättelse 1904 letade man därför efter nyckeln i förstugan — *Blomberg med en från postrummet tagen lampa i handen*, tydligen den som fru Åkerlund tidigare medfört. Nyckeln fanns inte, men däremot gjordes ett annat fynd, vilket tycktes peka i samma riktning

som de försvunna pengarna. För den följande framställningen i denna punkt, som vid 1896 års rannsaking endast i förbigående omnämndes av Blomberg och Ottander, återges vittnet Serranders berättelse år 1904 såsom den mest fullständiga:

"Blomberg hade tagit en förut tänd lampa, som stått i postrummet och jämte Ottander gått ut i förstugan. Under det de sökte där och vridit något på dörren till postrummet, så att den stått ungefär i rät vinkel mot dörröppningen, hade vittnet hört Blomberg yttra: 'Här är en femma.' Därefter hade Blomberg överlämnat sedeln till Gråberg eller lagt den på bordet framför Gråberg, varefter vittnet jämväl sett på densamma. Vid påseendet av sedeln hade å densamma observerats en mörk fläck, med anledning varav Gråberg yttrat: 'Blomberg är väl inte blodig om händerna?' Blomberg hade då sträckt fram sina händer och sagt: 'Det kan jag väl ej tro, jag har ju tvättat mig.'"¹

Den blodiga femkronesedeln ansågs enligt gängse uppfattning vid tiden för målet mot Eriksson lämna en slutlig bekräftelse på att det förelåg mord — något som för övrigt vid lugn eftertanke bort framgå redan av det läge, vari Åkerlunds kropp befann sig, och av en låt vara flyktig blick på hans sår. Det är å andra sidan begripligt, att personer, som så nyligen sett Åkerlund frisk och kry, i det längsta värjde sig mot föreställningen om mord.

En omständighet, som särskilt bidrog till att möjligheten av olyckshändelse icke genast avvisades, var säkerligen doktor Blombergssons förtegenhet. Medan han anlade det provi-

¹ Denna framställning skiljer sig i sak från Ottanders berättelse år 1904 däri, att enligt den senare femman skulle ha hittats på ingående utifrån, då det varit mörkt eller åtminstone skumt i förstugan, så att det tillskrynkade papper, som hittades, inte gärna där ute kunde bestämmas till sin valör. Ottanders vittnesmål år 1896 upplyser ingenting i denna detalj. Jfr vidare herr och fru Rehnqvists utsagor längre fram.

soriska förbandet, tillfrågades han ett par gånger om sin åsikt rörande orsaken till skadorna, men förklarade uttryckligen, att han icke ville och kunde utan en närmare undersökning yttra sig härom. Det kan hända, att han på sin värd Rehnqvists fråga "om det skett med yxa eller kula" "viskande" svarat: "Med yxa." Säkert är att doktor Blombergsson, som vid sitt 1904 avlagda vittnesmål icke närmare mindes vad som härvidlag förekommit, samtidigt tillade att *om* han tillfrågats, han säkert icke vid tillfället velat ge något bestämt uttalande. Vid polisförhöret uppgav doktorn ingen orsak till skadorna, och länsman Gråberg vittnar, att doktor Blombergsson, tillfrågad om möjligheten av Blombergs teori, svarat undvikande, "emedan han ej undersökt såren". Det mesta doktorn sagt synes ha varit, att det såg ut som mord, "men vi säga ingenting härom så länge" (Stengård 1904).

Det ovan angivna händelseförloppet framgår av såväl Gråbergs som Serranders m. fl. berättelser 1896 och 1904. Men det är skada, att de detaljer, som här särskilt berörts, icke blevo fullständigt utredda redan vid 1896 års rannsaking, ett förhållande som får sin förklaring däri, att undersökningen då hade en helt annan inriktning än år 1904.

4. De försvunna postmedlen.

I den upprörda stämning, som rådde i Östervåla mord-aftonen och de närmaste dagarna efter mordet, tycktes ortsbefolkningen först vara ense om en sak: "Det kan inte vara någon Vålabo som begått ett sådant brott." Åkerlund var en man, som icke veterligen hade ovänner, utan han var omtyckt av alla. Han höll på slanten och ansågs smått förmögen, men detta var ju inte något fel, då han gjorde alla rätt och var välvillig och vänsäll i sin umgängelse. Nej, det måste vara någon utsocknes, som gjort det, och motivet måste ha varit att komma åt postens kassa. Men på sistnämnda punkt rådde en viss osäkerhet. Voro några pengar att tala om verkligen borta? Ja, förutom den hittade femman hade man Blombergs berättelse om den försvunna sedelbunten i skrivbordslådan att hålla sig till. Men växelkassan i samma låda hade lämnats orörd, och likaså hade de assurerade breven på skrivbordet, ett på 1 000, ett på 330 och ett på 300 kr., kvarlämnats. Av kassaskåpets innehåll kunde man inte heller sluta till, att några pengar tagits därifrån. Visserligen uppgavs det, att Åkerlund om aftnarna plägade låsa in postmedlen i kassaskåpet, och kanske hade han hunnit lägga över sedlarna i skrivbordet dit. Men ett antal rekommenderade brev lågo orörda i skåpet och likaså ett mindre belopp kontanta postmedel. Det upplystes vidare, att Åkerlund samma dag lyft förfallen klockarlön — hade den legat bland pengarna i skrivbordslådan eller i kassaskåpet, och vad hade blivit av denna summa? Dylika frågor gjorde man sig, man och man

emellan. Men i själva verket blev det redan under natten till den 20 fullt klart, att postmedel voro borta. Under mordaftonen anmodades nämligen Blomberg och byggmästare Rehnqvist av länsman Gråberg att expediera posten för påföljande morgon och att samtidigt inventera handlingar och kassa. Detta skedde i Gråbergs närvaro så långt man hann med under natten. Undersökningen visade, att postmedel saknades för ett belopp av cirka 200 kr. (minst kr. 186:90). Därom avlät Blomberg genast under morgonen den 20 rapport till postkontoret i Uppsala och meddelade tillika, att Åkerlund, som avlidit kl. 10.15 e. m., "*sannolikt blivit mördad och rånad*".

Protokollet över det mordaftonen hållna polisförhøret angav i allmänna drag den uppfattning man då bildat sig om händelsen. I protokollet heter det, att Blomberg — "vilken någon gång varit Åkerlund behjälplig med skötandet av posten" — meddelat, att Åkerlund "aldrig plägade stänga dörren till postrummet, utan endast dörren till förstugan". Därpå antecknades, "att nyckeln till postrummet icke kunde anträffas, och att den åsikten gjorde sig gällande, att, då Åkerlund öppnat dörren för att gå ut i förstugan och stänga ytterdörren, mördaren tillfogat Åkerlund krossåret vid vänstra tinningen samt därefter tillägnat sig de pengar, som funnos i skrivbordslådan, och, för att försvåra brottets upptäckande, släckt lampan och medtagit nyckeln".

I det stora hela har denna uppfattning stått sig under utredningen i målet — naturligt nog för resten, då ju Åkerlund fanns liggande med fötterna nära dörren (och kroppen snett åt vänster utifrån sett) i riktning mot väggen med det mindre bordet vid fönstret åt landsvägen samt kassaskåpet. Det var från början tydligt, att Åkerlund — antingen efter att någon knackat på dörren eller möjligen självant för att stänga ytterdörren — gått fram till innerdörren och, sannolikt

med höger hand, öppnat denna, som går utåt. Utan att ha stigit över den höga tröskeln träffades han då av ett dråpslag å den blottade delen av huvudet. Andra omständigheter på själva platsen gävo ytterligare upplysning om, hur det gått till vid tillfället. Genom det första slaget, som otvivelaktigt var omedelbart bedövande och knappast ens följdes av ett jämmerskri, föll Åkerlund tungt till golvet och tappade därvid sina glasögon och sin penna, som funnos invid hans kropp. Då man sedan erfarit, att Åkerlund inte begagnade glasögon annat än när han läste eller skrev, synes det antagligt att han strax förut suttit vid skrivbordet och haft pennan i handen, när han gick för att öppna.

Medan Åkerlund sanslös och blodig låg på golvet, gick mördaren sannolikt direkt till kassaskåpet, där han tillgrip de pengar han anträffade. Vi utgå därvid ifrån, att Åkerlund hunnit tillsluta skrivbordslådan och, enligt sin vana, vid expeditionstidens slut inlagt de kontanta postmedlen i kassaskåpet. Men det kan ju också tänkas, att pengarna lågo på skrivbordet eller i den liksom tidigare under aftonen öppna skrivbordslådan och att mördaren stängt denna utan att lämna spår av blod efter sig.

5. Nyckeln och yxan.

Att förövaren av dådet, sedan han släckt lampan och stängt den inre dörren utifrån, medtagit nyckeln, framstod redan vid förhöret mordaftonen som uppenbart. Påföljande måndag, den 24 februari, hittades också nyckeln tillfälligtvis av en skolgosse på den tillfrusna bäckens nära bron. År 1896 ansågs det därmed utan vidare vara klart, att nyckeln i förbifarten ditkastats av den man, som Andersson i Västersälja såg springa från posten, över bron och snett över skolplanen åt Tierpsvägen till. Men hur kom det sig, att "Västersäljapojken" icke hört ljudet, när nyckeln träffade isen, eller att denna icke anträffades av dem, som veterligen tidigare gått över bäcken? Saken får sin förklaring därmed, att den fallit *mellan* några stenar i ett stenröse just där den 19 februari torde funnits snö, som under de följande dagarnas töväder smält bort. Nyckeln var nämligen "nedsjunken i isen, så att ett märke av nyckelns form fanns i isen. Även hade å nyckeln funnits", efter vad Johan Johansson i Offerbo 1904 ville minnas, "några rostfläckar, åtminstone hade den icke varit blank". Saksammanhanget i denna punkt tycktes sålunda vara tämligen klart, men blev, liksom i fråga om den blodiga femman, omgivet av mycken mystik åtta år senare.

Den ende, som 1896 vittnade om fyndet av nyckeln, var Blomberg, och han lämnade i mera allmänna ordalag enahanda uppgifter som senare vittnet Johansson (med den skiljaktighet, att nyckeln skulle ha hittats mellan en stock och en sten).

Med "till visshet gränsande sannolikhet" kan antagas, att nyckeln från bron kastades av "den springande mannen". Men är det så alldeles säkert, att denne var mördare?

Ja, sedan vi hittat nyckeln just där den fanns, med märket i isen, och sammanställt detta faktum med ljusets släckande, dörrens stängning och mannens "tysta lopp" från posten över vägen och bron, synes bevisedjan vara fullständig för att fälla denne okände. Påpekandet göres av en särskild anledning. Försvarsadvokaten i Blombergs mål 1904 har, vid sin kritik av åklagarens argumentation, gjort tankeexperimentet, att den springande mannen kunnat vara en person, som icke vare sig misstänkts eller skäligen kan misstänkas för brottet. Handlanden Törnqvist hade nämligen som ett "allvarligt förtroende" för sin sväger Israelsson berättat, att han — efter att nere vid posten ha hört förut omtalade "hårdare" ljud, som han efter mordet kommit att tro härleda sig "från fallet eller annan rörelse av Åkerlunds kropp" — blivit rädd "och springande begivit sig till sitt hem". Tänk om "Västersäljapojken" misstagit sig vid att sammanställa postdörrens stängning med den springande mannen, om mördaren eller mördarna i själva verket blivit skrämda av steg utanför posten och stannat inne i posthuset tills först Törnqvist och sedan "Västersäljapojken" avlägsnat sig och därpå tagit den säkrare vägen över Åkerlunds trädgård och den av träd omgivna bäcken längre ner — och om den "springande mannen" i själva verket icke varit någon annan än den ostridigt i kort kavaj klädde Törnqvist, som lagt ner sitt brev i brevlådan, lyssnat och skrämmts, samt sedan sprungit hem? Han skulle i så fall icke, såsom han yttrat till Israelsson och i sitt vittnesmål, ha tagit Noravägen och sedan gångstigen nära Håfs färdstall till sin bostad vid Håfs gård, utan i stället använt den minst lika korta genvägen över terrängen bakom kyrkstallarna och Blombergs gård fram till Håf. Men denna teori

måste förkastas, inte bara därför att Törnqvist tagit på sin ed, att han icke sprungit och icke använt den sistnämnda vägen, utan jämväl av det skäl att postrummets nyckel, som tydligen legat på fyndplatsen under någon tid, tydligen kastats ner på bäcken av den "springande mannen". Och ingen har fallit på den absurda idén att Törnqvist varit innehavare av denna nyckel. Icke desto mindre är dennes erfarenheter från mordaftonen av det största intresse. Vad kan icke hända den, som råkat uppehålla sig "i brottets närhet" — se där den reflexion, som även Törnqvist, om han händelsevis misstänkts, kunnat få anledning att göra sig.

Visserligen finns en möjlighet att någon som utfört eller deltagit i mordet och som därefter givit sig ner på isen, bakom posthuset, där kastat ifrån sig nyckeln. Men med hänsyn till den plats nära bron, där nyckeln hittades och där en brottsling näppeligen haft anledning gå ner på bäcken, är nämnda möjlighet under omständigheterna så försvinnande liten, att den icke synes behöva tas i betraktande.

Den "springande mannen" får sålunda antagas ha burit postrummets nyckel. Men innehade han också mordvapnet, och vad har blivit av detta?

De första dagarna, d. v. s. före obduktionen av Åkerlunds kropp, visste man ingenting närmare om skadornas beskaffenhet, annat än att ett svårt "krossår" tillfogats Åkerlund vid vänstra tinningen (polisförhørsprotokollet den 19 februari). När nyckeln funnits, uppmanade Blomberg skolbarnen att söka efter mordvapnet, som möjligen fanns i närheten av den plats, där nyckeln hittats. Vad det var för ett tillhygge? Ja, det var inte gott att veta, det kunde kanske vara en buteljtrumma inlagd t. ex. i en strumpa.¹ Men intet föremål, som

¹ Hur Blomberg enligt Johanssons i Offerbo vittnesmål fått denna idé är inte gott att veta. Möjligen förelåg en idéassociation från ett kort förut förekommande fall, som i hög grad sysselsatt allmänhetens fantasi. Den kände yrkesbrottslingen Westermarck-Rosén misstänktes

kunde vara mordvapnet, hittades. Då kom Blomberg att erinra sig, att han "föregående lördag (alltså den 22 februari, tre dagar efter mordet) vid ett tillfälligt besök å skolans vedbacke funnit, att den till vedhuggning använda, där liggande yxan, oaktat den helt nyligen blivit slipad, haft ett sår i eggen". Då iakttagelsen gjorts, hade vittnet (Blomberg) blott antagit, "att någon av skolgossarna, som själva fingo hugga den för skollokalen erforderliga veden, vid sådan huggning onsdagen näst förut (d. v. s. *morddagen*), av vårdslöshet huggit i någon sten, varför vittnet då (på lördagen) ställt in den i vedboden. Nu hade det dock fallit vittnet in, att möjligen denna yxa varit använd vid mordet å Åkerlund, och därför hade han företagit en omsorgsfull undersökning av densamma. Vittnet hade då iakttagit en liten fläck (obs.) såsom av blod å eggen och en dylik jämväl å skaftet av yxan, varför vittnet, som kort därefter träffat doktor Blombergsson, visat yxan för denne och frågat honom om hans tanke angående fläckarna å densamma, därvid Blombergsson efter en hastig granskning av yxan tillsagt vittnet att ställa in densamma i det rum, där liket efter Åkerlund förvarades, något som vittnet även gjort." Yxan hade därpå, enligt vad vittnet hade sig bekant, avsänts för kemisk undersökning, huruvida de av vittnet observerade fläckarna verkligen vore av blod. Efter det Blomberg märkt fläckarna på yxan, hade han undersökt stället å vedbacken där han funnit denna, och hade därvid iakttagit, att yxan legat i närheten av en större sten, ur vilken en flisa uppenbarligen för helt kort tid sedan blivit slagen. Av denna omständighet hade vittnet, "som efter upptäckten av fläckarna på yxan känt sig övertygad om, att yxan använts vid mordgärningen, dragit den slutsatsen, att för-

för att med något liknande tillhygge ha verkställt ett överfall och rån på tåget. Samma fall spökade i Östervålamordet vid ännu ett par tillfällen.

övaren efter fullbordat dåd kastat yxan ifrån sig på vedbacken, därvid yxan kommit att med eggen falla emot nämnda sten och på detta sätt slagit ur flisan, samt att då jämväl såret i eggen uppkommit" (Blombergs vittnesmål den 7 april 1896). Yxan, som tillvaratogs den 24, inställdes i postrummet tisdagen den 25 februari.

Fyndet av den till synes blodfläckade yxan tycktes vara ägnat att fullborda bilden av mordgärningens förlopp. Den som planlagt mordet hade vid dagsljus lagt märke till den öppet liggande yxan och efter mörkrets inbrott oförmärkt tillägnat sig den samt ställt sig på vakt för att passa det lämpliga ögonblicket för handling. Skulle Blomberg varit gärningsmannen, måste man antaga, att han haft mordvapnet, vare sig den här omtalade huggyxan eller — som åklagaren i 1904 års mål höll för troligt — en mindre "handyxan", dold under överrocken. Efter att ha sagt farväl till Åkerlund, skulle han ha väntat i förstugan till dess denne kom för att stänga ytterdörren. Var åter "mannen med yxan" en annan, måste denne ha väntat i närheten, bakom någon av byggnaderna eller vid kyrkmuren, tills den siste besökanden lämnat posten, och sedan ställt sig på lur i förstugan. Oneligen talar tillvägagångssättet för att gärningsmannen känt till hur Åkerlund vanligen gått till väga vid postens stängning. Men brottslingens kännedom om förhållandena kan mycket väl ha inskränkt sig till vetskapen om att den vanliga stängningstiden var inne och att det bara gällde att vänta tills Åkerlund vid denna tid blev ensam. Efter förrättat värv hade mördaren tydligen jämte dörrnyckeln medtagit sitt vapen, som han för övrigt kanske hela tiden haft i ena handen, samt undflytt på sätt vi känna.

Därest yxan verkligen begagnats som tillhygge syntes det vara ett lika förslaget som djärvt drag att använda just detta vanliga, för var man tillgängliga verktyg och sedan lägga

yxan tillbaka på samma plats. Nu fick man snart se, vad en rättskemisk undersökning skulle ge för resultat, och först vad läkarna i samband med obduktionsförrättningen kunde komma att säga — ingen var egentligen tveksam om att skolans yxa skulle passa in i saksammanhanget.

6. Vid obduktionsbordet.

Den 27 februari 1896.

I så måtto inträffade, vad man väntat, att vid den rättsmedicinska undersökningen av Åkerlunds kropp, som ägde rum först torsdagen den 27 februari eller åtta dagar efter mordet, den vid tillfället förevisade yxan, "som syntes vara med blod nedsölad", ansågs ha kunnat användas för att tillfoga Åkerlund de konstaterade skadorna.

Den misshandel, som utövats vid mordet, var i sanning ohygglig.

Enligt utlåtandet över den rättsmedicinska undersökningen, som förrättades av provinsialläkaren Lannerstierna i Heby med doktor Blombergsson som vittne, hade Åkerlunds död vållats av icke mindre än sju svåra skador i huvudet med åtföljande krossning av vänstra tinningbenet och där innanför liggande hjärnmassa, vidsträckta sprickor å skallens bas samt betydlig såväl yttre som inre blödning. I sitt vittnesmål, som inför rätta påkallades först vid 1904 års rannsaking, förklarade doktor Blombergsson, att Åkerlunds huvud vid beröring formligen "krasade", så sönderslaget var det.

Doktor Blombergsson vittnade dessutom, att ett vart av de två sår, som syntes vara tillfogade med "eggen av en yxa" eller något liknande skarpt vapen, varit i och för sig dödande. Det största av dessa sår hade tillkommit genom ett hugg, som träffat hjässans övre del på vänster sida samt gått snett nedåt och inåt; och var man i båda processerna ense om, att detta

hugg var det som *först* träffat Åkerlund.¹ Den näst största skadan fanns längre ner på samma sida, också den antagligen tillfogad genom "eggen av en yxa" eller något dylikt vapen.² De övriga såren å huvudet ansåg doktor Blombergsson ha kunnat uppkomma genom användning av ett trubbigt föremål, till äventyrs ett vedträ eller baksidan av en yxa, "om yxan icke vore ny och hade skarpa kanter". Bland dessa mindre skador fanns särskilt ett sår närmare pannans mitt, som under målen knappast tilldrog sig någon uppmärksamhet: ett stjärnformigt sår lodrätt över vänstra ögonhålan.

Vad berättar oss obduktionsprotokollet i övrigt? Ja, det tycktes bekräfta, att vid överfallet tillgätt på förut antaget sätt: Åkerlund har med höger hand öppnat den från höger utåtgående dörren ett tillräckligt stycke för att mördaren, som i den trånga förstugan trädde fram bakifrån dörren, skulle kunna träffa honom med ett hugg i den blottade *vänstra* delen av huvudet och naturligt nog i sned riktning från vänster till höger. Men sårets och de därav följande skadornas beskaffenhet sade oss vidare, att slaget måste ha utdelats med synnerlig träffsäkerhet och stor styrka. Försvarsadvokaten i målet mot Blomberg fogade därtill en slutsats, som ansågs ha mycket för sig. Åkerlund var en reslig man av — som det heter i obduktionsprotokollet — "ovanligt kraftig kroppsbyggnad". Följer icke härav som sannolikt — särskilt om man med åklagaren antar att vapnet varit en vanlig kortskaftad hand- yxa — att den som utdelat hugget varit en man av ungefär Åkerlunds längd? I annat fall hade det inte kunnat träffa *övre* delen av huvudet och sedan gå snett neråt och inåt? Det andra, dödliga slaget kunde ha utdelats i omedelbart sammanhang med det nyssnämnda eller senare efter det Åkerlund segnat ner på golvet.

¹ Betecknat med n:r 8 i obduktionsprotokollet.

² Betecknat med n:r 10 i obduktionsprotokollet.

De övriga såren i huvudet antogos ha tillkommit genom användning av mordvapnets bakre, trubbiga del. I varje fall framstod det *då* (1896) som mindre sannolikt, att den som haft tillgång till ett vapen av det använda verktygets beskaffenhet skulle ha larvat omkring i rummet för att bland den vid kaminen upplagda veden utleta ett för den fortsatta miss-handeln lämpligt vedträ.

Bland de mindre skadorna är det några, som på sin tid (1904) föranlett Blombergs försvarsadvokat till vissa reflexioner:

Märken efter våld vid *båda* armbågarna samt *ett par* sådana märken å högra handleden ledde in på tanken, att *två* personer deltagit i själva utförandet av mordgärningen. Av dessa kunde den ene ha flytt i skydd av de trädbevuxna stränderna av Åbybäcken samt därefter, delvis genom skogsmark, begivit sig åt Tierpshället till. Märkena vid armbågarna kunde dock mycket väl, såsom från åklagarsidan anfördes, ha uppkommit genom att Åkerlund stött sig vid fallet mot golvet eller senare under dödskampen. Däremot föreföll det litet var mindre sannolikt, att märkena på högra handleden uppkommit genom att Åkerlund "slagit handleden mot något närstående föremål, t. ex. en stol eller bordet" (vittnet fru Rehnqvists antagande). Bordet stod ej så, att det kan få skulden; och även om en stol stått i närheten — varom vi intet veta — är det svårt att se, hur de nämnda blåmärkena skulle ha uppstått genom stötar mot denna. Omöjligt är det kanske inte. Men en annan förklaring gavs av försvarsadvokaten, som framkastade möjligheten av att mördaren medelst ett kraftigt handgrepp vållat märkena. Därvid skulle ha tillgått så, att mördaren, när Åkerlund öppnade dörren, hastigt gripit om dennes handled och hållit honom fast medan han med den andra handen utdelat det eller de första dödande slagen.

Hur som helst, omständigheterna i det hela tala *icke* för

mitt antagande då, att det funnits flera direkta gärningsmän. Och ju längre tid som förflutit efter mordet, desto mindre troligt är det. Större är möjligheten att gärningsmannen haft hjälp med vakthållning eller efterföljande delaktighet. Men av medbrottslingar brukar åtminstone någon i längden röja sig; och även om det i detta fall inte saknats antydningar om fleras delaktighet i brottet, så ha dessa antydningar icke hittills vunnit bekräftelse.

Låtom oss alltså icke, under förhoppning om nya upptäckter, förlora tid genom att leta neråt Åbybäcken utan följa "den springande mannen" i spåren! Försvann denne in på Blombergs gård eller bakom denna över Håfs mark ner mot Noravägen, eller gick han, så snart han obemärkt kunde göra det, helt enkelt in på Tierpsvägen, direkt eller efter att först ha gått över ödsliga gården och skogsmark nedanför denna närmast till hands liggande väg?

Han hade haft nyckeln, han bar säkert på mordvapnet — men kastade han detta ifrån sig på skolans vedbacke, där han försvann, liksom han tidigare kastat nyckeln i bäcken?

Här måste läsaren bereda sig på en opåräknad underrettelse: skolans yxa, varå Blomberg misstänkt ett par små fläckar härleda sig från blod och som obduktionsförrättaren förklarar vara "som det syntes, med blod nedsölad", befanns vid rättskemisk undersökning icke förete spår av blod. Vi återkomma till frågan, om icke desto mindre yxan kan ha använts för mordet. Nu skall blott i förbigående anmärkas, att den negativa utgången av denna undersökning medförde ett för belysande av en beviskedjas hållfasthet intressant resultat. I början av 1896 ansågs det vara ett fintligt påhitt av "den springande mannen" att lägga tillbaka det antagliga mordvapnet på den öppet liggande plats, där han tagit det. Så länge yxan troddes vara fläckad av blod, såg man däri också ett stöd för att det då upptagna spåret på brottslingen

var det rätta. Men när blod icke kunnat *visas*, blev man strax böjd för att anse, att blod *icke funnits* — en länk i beviskedjan brast eller försvagades. Och så kom det sig, att det, som i början av 1896 på denna punkt ansetts som mest troligt, år 1904 hade förvandlats till någonting otänkbart. Hur kunde man ha trott något så dumt, som att en karl gått och letat upp en tillfälligtvis kvarglömd yxa för att brukas som mordverktyg! Skolans vedyxa försvann alltså ur teatergarderober för att ersättas av någon Blombergs privata, lilla nätta handyxa.

Men under båda målen och därefter alltintill denna tid har det för dem, som sysslat med saken, varit ett axiom, att de dödande skadorna tillfogats Åkerlund med "eggen av en yxa" eller något annat skarpt vapen. Är ens detta så säkert? Frågan har ställts först år 1930 och skall längre fram närmare undersökas.

7. Sherlock Holmes och Scotland Yard.

Den 20—25 februari 1896.

Detta vore ingen riktig brottmålshistoria, om däri saknades ett inslag av tävlan mellan privat spanarintresse och officiellt åklagarnit, om vilken som borde häktas och av vem. En sådan tävlan förekom verkligen också här och inverkade t. o. m. i hög grad på händelsernas gång.

Det första polisförhøret den kväll, mordet begåtts, var icke så litet givande. Man fick någorlunda klart för sig, inte bara att Åkerlund mördats och vid vilken tidpunkt och på vad sätt, utan också den ungefärliga tid, som förflutit mellan upptäckten och det tillfälle, då den siste besökanden avlägsnat sig från postrummet. När det under förhøret framgick, att detta torde varit Blomberg, visade han en viss bestörtning och yttrade: "Då tycks jag bli den siste", eller ord med denna innebörd. Men samtidigt hade Blomberg nu kommit till klarhet om, att han måste ha lämnat posthuset tidigare än han måhända först trott. Som ledning för sitt omdöme hade han en ungefärlig beräkning av den tidrymd, som förflutit mellan hans egen hemkomst och Nordin's besök. Han uppskattade denna tid till en halv à tre fjärdedels timme. Vi veta ju dessutom vad Nordin haft för sig nere vid posten, innan han uppsökte Blomberg, och förstå att detta måste ha tagit några, säg 5 à 10 minuter. Blomberg uppgav alltså vid polisförhøret, att han lämnat posten "omkring 7.10 e. m."

Den minsta aning var förbrytaren stod att finna hade man inte denna onsdagskväll. "Västersäljapojken" fanns intet ont anande i sitt hem en halv mil därifrån. Drängen Berglund från Håf, som ju satt inne med så värdefulla upplysningar, höll en god stund till ute på Åkerlunds gård. Han hörde inte till de kallade vid polisförhöret och kom sig inte för med att själv framträda som vittne.

För resten hade det inte varit så värst mycken glädje med att få in dessa lätt tillgängliga upplysningar under kvällen, då länsmannen hade händerna fulla av de närmast nödiga åtgärderna. Hade man kunnat telefonera eller telegrafera från Östervåla, hade det varit en annan sak — då skulle polisen kunnat varskos i Tierp, Nora eller Tärnsjö, Heby och andra grannorter och ett nät genast dragas omkring möjliga flyktingar. Men på denna tid funnos, som förut sagts, inte några kommunikationer från Östervåla. Det var nödvändigt att fara till Heby eller Tierp för att komma i snabb förbindelse med yttervärlden, och dit kom man inte i brådskat.

Alltså var länsman Gråberg hänvisad till att med sin fjärdingsmans bistånd och egna hästar resa omkring och höra sig för om bevisning, så snart han någon av de närmaste dagarna fått en ledtråd i "Västersäljas" och Berglunds uppgifter. Naturligen försummade han inte att i första rummet se sig om efter de "luffare", som från olika håll anmälades ha varit synliga i närheten. Ryktena löpte före härs och tvärs och Gråberg hade fullt göra med att kуска efter dem. Men de misstänkta subjekten voro obefintliga eller kunde uppvisa alibi — kanske var det inte så helt med somligas alibi, men det misstänktes först långt senare. Å andra sidan bör man uppta en hel del av de efteråt framkastade misstankarna med stor misstro. Hur som helst fick Gråberg inte tag i ett par "långa fruntimmer, som förefallit vara förklädda karlar" och setts ute i skogsbygden. Och "den länge mannen med fel på

ena ögat" liksom dennes kamrat syntes kunna bevisa sin frånvaro från mordplatsen vid den kritiska tidpunkten.

Nej, då föreföll det av många hörda, ovanliga vagnsbullret från skogsvägarna i närheten, mellan Nora- och Tierpsvägen, vara mera gripbart — ingen vettig och i lovliga ärenden stadd människa körde väl med hjuldor under denna tid på dessa för skogskörslor och slädföre avsedda vintervägar. Dessutom hade fru Blomberg, då hon vid halv sjutiden gick över till Håf efter mjölk, hört "prassel" neråt vedbacken till. Men framför allt hade både Berglund från Håf och torpare Lindblom i Solhallet gjort iakttagelser, den förre mordaftonen och den senare dagen därpå och nästföljande söndag, vilka ledde åklagarens misstankar i viss riktning. Dessa misstankar stärktes, då vederbörande, lägenhetsinnehavaren Eriksson i Lagbovreten, vid förhör lämnade uppenbart oriktiga uppgifter om tiden för sin hemkomst från Solhallet under mordaftonen och — enligt åklagarens mening — icke förmådde på ett tillfredsställande sätt redogöra för den felande tiden. Snart spred sig underrättelsen om misstankarnas riktning bland ortens befolkning. Och fastän man helst tänkt sig en utböling som brottslig, var det nog många som tröstade sig med att Eriksson inte heller var en "riktig" Vålabo — "Börstil" som han kallades i vedernamn efter sin hemsocken samt t. o. m. i förhörsprotokollen titulerad "hästbytare" eller "stältrådsarbetare", d. v. s. en vagabond utan varaktig stad.

Ehuru vissa omständigheter onekligen voro besvärande för Eriksson, var det särskilt en sak, som även besvärade åklagaren och höll honom tillbaka från häktningsåtgärd: Eriksson hade de första dagarna efter mordet visat sig vara lika utblottad på livets goda som förut; han hade alldeles i sin ordning hämtat barnmorskan senare på kvällen den 19 och där-efter i glädjen över det lyckligt ankomna barnet med hela

två kronor — dubbel taxa — betalat henne. Åtkomsten av beloppet kunde han redogöra för, och hans generositet hade gjort honom lika medellös som han var förut. Vad länsman Gråberg gick och väntade på var, om inte Eriksson efter några dagar skulle finnas inneha pengar för en pressande skuld, varå det fanns utslag för utmätning.

Och just då han nått denna punkt hotade "privatdetektiverna" att hinna om honom.

På morgonen den 20 hade tidningen "Uppsalas" redaktör, Möllersvärd i Uppsala, fått telefonmeddelande från platsombudet i Tierp, att Åkerlund blivit mördad under mystiska och upprörande omständigheter. Han underrättade i sin tur poliskommissarien därstädes, Andéhn, och båda herrarna togo under dagen skjuts till Åby för att skaffa upplysningar i saken. För att få förstahandsnyheter sökte de på aftonen samma dag upp Blomberg i dennes bostad, och denne skulle därvid ha uppträtt på ett sätt, som verkat misstänkt. Blomberg, som ju — enligt vad vi redan känna — tidigare samma dag avgett officiell rapport om att rån mord begåtts, skulle nämligen ännu på kvällen den 20 sökt inbilla sitt främmande, att Åkerlund dött av ett fall mot kassaskåpet; och Gråberg, som kommit tillstädes, skulle "antagligen i utredningens intresse" ha framställt samma teori. (Möllersvärds intyg, som icke beedigats och som i denna sista punkt strider mot Andéhns vittnesmål 1904.)

Morgonen därpå besökte de främmande herrarna postlokalen. De släpptes in av fru Åkerlunds under natten tillkallade svåger, f. skolläraren Hvenlund. Där låg Åkerlunds döda kropp, med huvudet provisoriskt förbundet. Andéhn bad att få lossa på förbanden, men Hvenlund sade sig ej ha rätt att ge tillåtelse därtill. Andéhn nöjde sig då med att vika på dessa. Så snart han sett de två såren på vänstra tinningen yttrade han:

— Ja, det gör detsamma, jag ser, att det ej är Westermark-Rosén, utan en fuskare och nybörjare, som varit framme.

Hvenlund — eller kanske var det Andéhn, säger Möllersvärd — påvisade blodstänk på vänstra väggen och dörrposten upp till taket och alla hade då varit ense om att mord begåtts och att detta skett vid dörren. — Andéhn antog, att yxa använts, men Möllersvärd höll på att det skett med kniv. (Hvenlunds vittnesmål jämfört med Andéhns 1904.)

Denna tilldragelse är i och för sig inte vidare märkvärdig, men fick betydande intresse år 1904.

Efter besöket på posten begåvo sig herrarna från Uppsala ut för att leta märken efter mördaren i "de snöfläckar, som ännu funnos på marken". De hoppades därvid också "påträffa mordvapnet, som de trodde att mördaren kastat ifrån sig". De gingo därför runtom Åkerlunds byggnad och sökte mycket noga nere å bäcken, men sågo icke några andra spår "än efter stora fötter *bakom* Åkerlunds bostad, vilka de antagit vara efter Åkerlund". (Varför?)

Emellertid ansåg sig Gråberg ytterligare gripen i ämbetet genom ett följande besök. På fredag eller lördag efter mordet anlände e. o. hovrättsnotarien Rossander från Älvkarleby, enligt egen uppgift "för att biträda vederbörande med upptäckande av gärningsmannen, som uppgavs vara okänd". Även han sökte förgäves efter mordvapnet och har i sitt år 1904 avgivna intyg att förtälja om märkliga men mestadels överkliga ting. Nogav, Gråberg erhöll kort därpå, enligt vad han vittnat, säkert meddelande om att Andéhn och Rossander arbetade för att hos konungens befallningshavande i Västmanlands län utverka bemyndigande för sig att omhänderta polisundersökningen. Härav väntade Gråberg icke något försteg för sin egen kandidat till stupstocken. De värsta farhågor tycktes besanna sig, då måndagen den 24 — d. v. s.

samma dag som nyckeln hittades och yxan misstänktes — landssekreteraren i länet, Uddén, ankom till Våla och då frågade vittnet, "om han icke behövde hjälp med utredningen". Landssekreteraren upplyste om att poliskommisarie Andéhn därtill erhållit förord av ingen mindre än polismästare Raab i Uppsala. Gråberg önskade enligt egen utsago förekomma det "trassel", som skulle uppstå genom en parallell polisutredning, och delgav nu sin förman hur han för sin del bedömde läget. Dagen därpå, eller tisdagen den 25 februari, var landssekreterare Uddén också närvarande under Gråbergs förhör med Eriksson. Vid förhöret frågade länsman Gråberg Uddén om dennes åsikt rörande misstankarna mot Eriksson. "Det är ju boven, men gno honom ytterligare", var landssekreterarens svar.

Förhöret fortsatte med resultat att Eriksson, som hela tiden förklarat sig oskyldig, samma dag häktades för brottet — utan tvivel på grund av omständigheter, som Gråberg ansåg utgöra fullt tillräckliga skäl för häktning men en smula tidigare än som under andra förhållanden skulle blivit fallet. Hade ett uppskov ägt rum vet man icke med någon grad av visshet, vartill en fortsatt undersökning kunnat leda.

Den ordinarie lokala ordningsmakten hade vunnit det första loppet i tävlingen.

Och därmed går ridån upp för det allvarliga spelet om liv och frihet.¹

¹ Dödsstraffet avskaffades formligt den 3 juni 1921 men den sista avrättningen i Sverige (av Ander) ägde rum år 1910. Det var första och enda gången som den moderna, nyanskaffade fallbilan kom till användning.

III.

FÖRSTA AKTEN AV SPELET
INFÖR RÄTTA

*"Börstil" angående, Heby och Västerås
mars 1896—januari 1897.*

1. Entré.

Tidigt på morgonen den 17 mars 1896 steg domaren av tåget vid Heby station för att gripa sig an med utredningen av Östervålamordet. Sakta och värdigt förfogade han sig — mellan samhällets prost och källarmästare, och följd av en skara notarier och länsmän — genom landsvägssörjan till det närliggande tingshuset.

Om domarens morgonhumör i allmänhet, och vid detta allvarliga tillfälle i synnerhet, inte var det bästa, kunde det knappast väntas klarna genom en konfrontation med Heby municipalsamhälle. Heby gick åtminstone på den tiden i grått, eller kanske snarare smutsgult, med kyrkan och gästgivargården (hotellet) som vita fläckar och det gamla tegelbruket som en ensam röd färgklick i den trista tavlan. I förbigående sagt hörde också prosten (Hedlund), källarmästaren (Frebélius) och "gamle grosshandlaren" (Wikström) på tegelbruket till det fåtal Hebybor, som visade några gladare färger i umgängelsen med utsocknes.

Vandringens mål, tingshuset, kunde icke räknas till samhällets sparsamt fördelade ljuspunkter. Inom en späd plantering, som inte trivdes, höjde sig Rättens tempel till ett monument över landsbygdens då ännu tåligt burna tråkighet. Ett flertal av de, efter tingslagens sammanslagning, under 1890- och 1900-talen nyuppförda tingshusen ha ett gemensamt tycke av fulhet och opraktiskhet. Heby tingshus

är icke dystrare eller — mellan tingen — mera övergivet än många av sina samtida.

Nu var det emellertid liv och rörelse på tingsplatsen. Nämndemännen uppifrån Vålabygden hade kommit åkande redan kvällen förut och rumsterade i nämndemansvåningen en trappa upp. Den bistre men pampige tingsvaktmästaren Thelin — tillika bevakare av arresten, polisman och handlande i Heby — gjorde täta lovar omkring den å tingshus-tomten belägna bur (benämnd arrestlokal), vari de häktade förvarades. I de två enskilda rummen för domaren och hans biträden grupperade sig dessa jämte en och annan rättsökande, efter heder och värdighet, kring skilda brasor. Den mera företagsamma delen av allmänheten började redan ta plats i tingssalen, medan de vackra flickorna Thelin fejade, eldade och lyste upp i dess dunkla högtidlighet.

Så värst mycket "allmänhet" syntes för övrigt icke till i målet mot Eriksson — första gången räckte det väl till en knapp salsfyllnad, men sedan avtog intresset efter hand. Av tidningarna var endast ortspressen direkt representerad (från Sala, Uppsala, Västerås).

Under den tidiga frukosten uppe på hotellet hörde sig domaren för bland nämndemännen om vad man i orten hört, tyckte och trodde i mordsaken. Det behövdes inte flera än sju nämndemän för att häradsrätten skulle vara domför, men i detta liksom i andra grova brottmål hade full nämnd på tolv inkallats och elva man högt inställt sig. "Gamla häradsdomarn", Södergren, var med i början av målet, men ersattes senare av unge häradsdomare Lingmark i Lindsbro — samtliga nämndemän voro från Vålabygden och väl förtrogna med förhållanden och meningar i orten.

Hurudan var stämningen inom nämnden till den häktade? Avvaktande; en smula missstrogen mot den nyligen inflyttade utbölingen med obestämbart yrke, men icke fientlig. Tvetalan

vid polisförhöret och blod på byxorna voro svåra bevis emot honom. Men det var för tidigt att döma. "Sanningen kommer alltid fram", sa gamla häradsdomarn.

Inne hos domaren gav länsman Gråberg en orienterande skildring av den häktades person och leverne samt beskrev närmare hans obehärskade uppträdande vid förhören. Det yttre förloppet av dessa kände domaren redan från polisrapporten. Trots och lögnaktighet — tydligen var det en hård sälle man hade att göra med. Häktningsskålen föreföllo också fullt tillräckliga, fastän landssekreterarens på förhand lämnade gillande av häktningen ingalunda i domarens ögon bidrog att stärka dem. Det låg alltid någon dunkel prestige-fråga i botten på domarens förhållande till konungens befallningshavande.

Åklagarens program för dagen föreföll visserligen inte att vara särdeles rikhaltigt i fråga om bevisningen mot den häktade. Men det innehöll en tämligen fullständig utredning om själva brottet. Och det räckte att börja med, i väntan på den spännande fortsättningen av Erikssons misstänkta hemfärd, som åklagaren ställde i utsikt.

"Den hemlighetsfulla skogsvägen" väckte hos domaren ett fascinerande minne från fordom.

Så satte sig häradsrätten, och under förväntansfull eller rentav skräckfylld tystnad infördes den häktade.

Med spänstiga, raska steg och obesvärad uppsyn trädde en omkring trettio års man inför skranket, högväxt och kraftigt byggd, med kort helskäg, blek men icke sjuklig hy och regelbundna, i ett till hälften trotsigt, till hälften generat uttryck stelnade drag. I det hela typen för en vaken arbetare, icke för den kuschade "lägenhetsinnehavaren" eller slöe landstrykaren.

Klädd i samma skinntröja och låga skor som under mord-aftonen den 19 februari, var det inte fråga om annat, än att

den häktade mycket väl kunde vara mannen som försvann, den presumtive mördaren, som vi redan känna som en högväxt karl, snarare över än under tre alnar, iklädd kort rock och lätta skodon, det senare "att döma av det lätta och oaktat marken varit hårt tillfrusen tysta loppet".

Den lille rakryggade åklagaren reste sig vid sitt bord å motsatta sidan av skranket och föreställningen kunde börja

*

Den fortsatta berättelsen om målets gång kommer icke att följa händelserna i kronologisk ordning genom de 16, säger 16, rannsakingar, som från den 17 mars 1896 till den 4 januari 1897 höllos med den häktade. För att läsaren lättare, och måhända med större intresse, skall få en överblick av det väsentliga i åklagarens argumentation, bevisningen och domskälen, gives redogörelsen formen av en systematisk framställning — närmast som om saken behandlats genom en direkt muntlig, i ett sammanhang fortgående process.

I själva verket släpade sig målet fram med bevisningen ytterst ojämnt fördelad mellan häradsrättens många sammanträden. De två första av dessa höllos i Heby och de övriga på länsfängelset i Västerås med undantag av den i september 1896 hållna rannsakingen i Östervåla.

Till den sistnämnda koncentrerade sig både ortsbefolkningens intresse och åklagarens bevisning. Denne presenterade då sitt sortiment av indicier i en mera samlad form och utvecklade för första gången sin talan, dock utan att ännu — vid elfte rannsakingen — formulera ett ansvarsyrkande.

Domaren var naturligtvis en dag som denna i sitt esse. Synegången å platsen började i "mordstugan", men där fanns

det tyvärr inte rum ens för häradsrättens ledamöter, utan förhandlingen fortsattes i missionshuset, sedan domaren med nämnd tagit de olika platser, som för målet ha betydelse, i närmare skärskådande.

Det följande är vad som förekom allt från den "häktades levnadsomständigheter" till det slutliga utslaget.

2. Personalia.

Vad för slags människa var den häktade Eriksson?

Oäkta född, men som helt liten omhändertagen av styvfadern, sedan modern gift sig. Skeppsgosse på långresor mellan fjorton och sexton år, därpå något års vistelse som dräng hemma i Börstil (Stockholms län), så till sjöss igen och därpå stuveriarbetare i olika Norrlandshamnar. I tjugusåldern skadades han vid en fartygslastning så pass svårt i ett ben, att han måste sluta med stuvaryrket. Han lärde sig tillverka ståltrådsarbeten, och sedan ett tiotal år tillbaka hade han livnärt sig med att sälja sådana i landsbygden omväxlande med att han under kortare tider åtagit sig diverse arbete på de orter han besökt. De första åren färdades han till fots, men så småningom tjänade han in tillräckligt för att skaffa sig häst och kärra och körde sedan omkring i bygderna med sina varor.

Eriksson uppgav vid häradsrätten om sig själv, att han "i allmänhet skydde sällskap och så mycket som möjligt undveke att stifta närmare bekantskap med personer". Men hur det nu kom sig, så gjorde han för fem år tillbaka på en resa i Gästrikland bekantskap med den unga Margareta Tobiasson, skomakardotter från Torsåker. Hon övergav fader och moder och följde Eriksson på hans fortsatta resa genom livet. Efter någon tid blev det en smula ont om utrymmet i kärran, Margareta hade också svårt att i längden stå ut med ett kring-

flackande liv, och så hände det att Eriksson på en resa i Östervåla för två år tillbaka (1894) av sin nuvarande granne Nordgren inköpte den lägenhet på "Lagbovreten", som därmed blev slutpunkten för hans långa resor. Där bodde paret med sina två flickor vid tiden för mordet. Och under påföljande natt eller morgon föddes dem den son, vars stjärna gick upp i så mycket töcken.

Såsom fast bosatt och för första gången sedan barndomen ordentligt mantalsskriven, fortsatte Eriksson att göra stål-trådsarbeten och att sälja dem under kortare färder. Men dessutom gick han Vålaborna till handa med tillfälligt arbete av olika slag. Händig och av ovanlig kroppsstyrka kunde han användas till litet av varje, vedkörslor, slätterarbete och slaktning m. m.

Eriksson uppgav i målet att han icke straffats eller åtalats för brott annat än sätillvida, att han såsom delaktig i ett slagsmål för många år tillbaka dömts till böter. Dessa hade han "i Hudiksvall" avtjänat med sexton dagars fängelse. Denna uppgift kunde icke vare sig bekräftas eller jävas. Olika rykten om andra våldsdåd, som den häktade skulle ha begått, vunno icke heller bekräftelse. Så hade det ryktats, "att Eriksson slagit ihjäl en människa", stundom närmare bestämt så, att han "slagit ihjäl en poliskonstapel med en ribba", ibland åter så (och kanske med rätta) att Eriksson *skrutit* med sistnämnda ogärning. Den tilltalade avvisade historien även i den sista versionen.

Men tydligen stod den åsyftade händelsen i samband med Erikssons "i Hudiksvall" avtjänade bötesstraff. Ty han nämnde senare under rättegången att detta följt efter ett stuvarslagsmål "i Söderhamn" (Stugsunds hamn), vari verkligen en poliskonstapel skulle ha skadats med dödlig påföljd. Men resultatet av åklagarens efterfrågningar om "det straff

den tilltalade påstått sig hava undergått i Söderhamn"(?) blev helt negativt. Icke heller fick man från den tilltalade annat besked än helt allmänna uppgifter. Domarens försök att komma denna episod i Erikssons förflutna närmare in på livet har endast lämnat spår i en anteckning till protokollet vid *elfte* rannsakingen:

"Den tilltalade hade under det han förhördes angående det straff, han påstått sig förut hava avtjänat, förefallit synbart upprörd och orolig samt på ett tvekanande sätt och med osäker och svävande stämma avgivit svar å de frågor, vilka till honom framstälts."

I övrigt hittades icke något verkligt graverande mot Eriksson. Riktigt illa slog det ut med slaktare Lindholms vittnesmål om, hur den tilltalade flera gånger hotat honom till livet och särskilt vid kyndelsmässan i Sala året förut uppträtt våldsam mot vittnet ("som ett vilddjur och en tyrann") samt lovat Lindholm så mycket stryk, att han "inte skulle se Guds dag mera". På den tilltalades begäran lät domaren genom åklagaren inkalla en annan slaktare (Jansson) och ett vittne till, som varit med på marknadskalaset i Sala. Dessa vittnade, att därvid tillgått så, att Lindholm, som redan tidigt på dagen varit rätt mycket berusad, muckat gräl med handlanden Eklund i Åby och att den tilltalade avstyrt bråket genom att "taga i Lindholm och draga honom bort från stället".

Nej, Eriksson intygades allmänt vara fridsam, "lugn och städad", när han inte var drucken. Men ett rus tog han sig alltemellanåt, och när han var full, tyckte åtminstone fröken Rönngren, att han "farit överdådigt fram". Hon var också bland dem som hört talas om dråpet. Vidare hade en namngiven person berättat för henne, att Eriksson en gång i berusat tillstånd "uppträtt hotande" mot denne. Vid undersökning befanns det, att Eriksson till den åsyftade personen

yttrat sig "ohövligt och häftigt" men inte på något sätt "hotande".¹

Den ende utom slaktare Lindholm, som ansåg Eriksson vara en verkligt farlig individ, och detta även på nykter kaluv, var grannen Nordgren.

Sedan den tilltalade fåfängt sökt jäva honom såsom sin uppenbare ovän hade Nordgren åtskilligt att förtälja om Erikssons våldsamma och farliga sinnelag. Ofta hade denne fällt "hotande yttranden mot personer, som han varit ond på", bl. a. mot vittnet. I allmänhet hade svaranden vid dylika tillfällen varit berusad, men stundom hade hotelserna fällts jämväl vid nyktra vätskor, "varför vittnet, som dock endast helt obetydligt umgåtts med svaranden, om denne fått uppfattningen, att han vore en person, som föga aktade andra människors liv". Historien om polisen och träribban hade vittnet personligen hört svaranden skryta med.

"Härefter tillspord", heter det i protokollet, "hurudan svarandens fästekvinna vore till sinnelag och karaktär, förklarade vittnet, att svaranden och hans fästekvinna 'vore nog ett par så lika'."

Detta mindre ridderliga yttrande må gälla för vad det är värt, säkert är, att Eriksson och hans kvinna gingo gott i par, fastän de, som den häktade sade, "icke kommit sig för" med att gå till prästen. Efter deras besökelses tid uppfylldes också den formaliteten. Under häktningsåret hade Margareta Tobiasson svårt att dra sig fram — det skulle inte gått utan fattigvården. Men när hon skrev till mannen, var det blott för att inge honom mod och tillförsikt. Att hon själv var ovetande om något brottsligt och helt trodde på mannens

¹ Agnes Rönngren hörde (liksom pappa fanjunkaren) till de mångordiga, som man får ta med försiktighet. Enligt senare uppgifter (år 1927) skulle hon av åklagaren hindrats från att med sitt vittnesmål "rädda" Eriksson, som hon på hemvägen från Solhallet sett åka förbi posten. (Jfr det föregående.)

skuldfrihet låg som något självfallet i de enkla breven. Åtminstone ett par av dessa undanhöllos svaranden, emedan Margareta däri gett anvisning på personer, som antogos kunna vittna till svarandens förmån. Det ena brevet föredes dock i rätten en månad senare sedan den däri lämnade anvisningen visat sig vara betydelselös. Det andra, som troligen aldrig kom svaranden till handa, hade knappast heller värde för utredningen. Jag minns det bara därför, att det började "Käre Erik" — inte "Eriksson", som varit att vänta från en dåtida kvinna av folket.

3. Anklagelsen.

Brottets motiv.

Åklagaren utgick ifrån, att en person, sådan som den här beskrivne, var kapabel att i en förtvivlad belägenhet begå mord i syfte att råna. Att Eriksson skulle vara färdig att slå ihjäl postmästaren, på grund av att han av någon anledning blivit förargad på denne, antyddes i något sammanhang men gjordes aldrig på allvar gällande. Nej, motivet måste anses vara, att Eriksson, inför ökade utgifter, såg sig utblottad på alla resurser och var beredd till en desperat handling. De fyra kronor, han fått låna på sitt fickur, hjälpte blott tillfälligt och skulle för övrigt inom närmaste tiden återbetalas, en större auktionsfordran på honom låg under utmätning, och utsikterna till arbetsförtjänst voro minst sagt ovissa.

Att göra ett kap för att komma ur svårigheterna tycktes därför vara det enda tänkbara motiv, som den häktade kunde äga för att begå mordet. Undersökningen å postkontoret under mordkvällen hade ju även tämligen oförtydligt visat att pengar voro tagna — fränsett den blodiga femma, som folkskollärare Blomberg hittat i farstun. Men detta oaktat ingick inte misstanke om rån vare sig bland häktningsskålen eller som föremål för häradsrättens utredning. Denna snudade icke ens vid en så viktig fråga som vetskapen om att uppbördsmedlen från samma dag *bort* finnas i postens kassa. Visste den häktade överhuvud något om uppbörden och dess öde? Detta spörsmål framställdes aldrig. Eriksson häktades

för "mordet å Åkerlund" samt rannsakades allenast för själva våldshandlingen, vilken rubricerades som mord vid det sista, sextonde, rättegångstillfället, då ansvarsyrkande första gången av åklagaren framställdes.

Brottets utförande.

Åklagaren har offentligt icke vågat sig på ett antagande om, när Eriksson skulle ha fattat det beslut, som ledde till gärningen. Det kan ha mognat hastigt nog efter fruktlösa viggförsök och den kära "dinkans" förpantande. Och sannolikt — så trodde man till en början — hade sättet och verktyget för utförandet ingivits genom en kanske tillfällig blick in på skolans vedbacke, där yxan låg.

I varje fall går åklagarens hela argumentation ut på att beslutet fattats, innan Eriksson kom ut till Solhallet för att hämta barnmorskan. Vid sjutiden, då posten skulle stängas, fick han brått att vända för att i förbifarten hinna med att mörda postmästaren. Han gav sig därför ensam hemåt; stannade enligt uttänkt plan vid Håfs färdstall, som, likaledes efter beräkning, var öppet och ledigt; ställde där in sin häst med vagnen stående utanför, samt skyndade sedan fram mot posthuset.

Vilken väg han tagit dit, var också för åklagaren en öppen fråga. Skulle han hämta yxan på skolans vedbacke, var detta tillräckligt skäl för att från färdstallet gå över den trädbevuxna marken vid Håfs gård, där fru Blomberg nyss förut vandrat och hört prassel, samt därifrån mellan vedstaplarna och bakom skolhuset ta sig fram till den mot ån vända sidan av posten. I varje fall måste han ha varit rädd att bli sedd och sökt betäckning. Det kunde därför också vara möjligt, att han från färdstallet gått tvärsöver Noravägen över gårderna åt kyrkan och posthuset till.

Terrängen mellan färdstallet, kyrkan och Åkerlunds. 0. Färdstallet (vid korsvägen). 1. Skolhuset (vid planen).
2. Åkerlunds. 3 Törnqvists handelsbod. (En byggnad hitom kyrkan är nytillkommen.)

Sedan mördaren i omedelbar närhet av posthuset avvaktat, att fältet var fritt — att pastor Fröstedt passerat och skollärare Blomberg lämnat posten — utförde han sitt dåd och uppslukades av mörkret vid vedstaplarna och kyrkstallen, där han kanske befriade sig från yxan, liksom han tidigare kastat bort dörrnyckeln.

Enligt åklagarens antagande skyndade sig gärningsmannen sedan över den skogbeväxta marken bakom Blombergs tomt tillbaka till färdstallet, satte för hästen och körde till svarandens ställe vid Lagbovreten.

Men, säger åklagaren, han for *icke* den raka, vanliga landsvägen. Liksom mordredskapet varit lätt tillgängligt och hästen under väntetiden stått på ett bra gömställe, så fanns det också en eller t. o. m. flera hemlighetsfulla vägar hem för den, som hade anledning att sky människorna på den stora landsvägen.

Det är tre vintervägar, som från närheten av färdstallet på Noravägen leda över skogarna till Tierpsvägen, där Erikssons stuga ligger: en av dem, som först tycktes komma i fråga, ströks dock strax ur räkningen. De andra äro från början bara *en* väg, som delar sig i två. Den ena och kortare grenen (över Ettinga och Hola) kommer fram till Tierpsvägen mellan Nordgrens gård och Erikssons stuga och är från färdstallet till Erikssons cirka 4 800 m. På den andra är motsvarande sträcka cirka 10 800 m. lång, och denna vinterväg (i målet stundom kallad Grindavägen) anknyter alltså till Tierpsvägen ett långt stycke *bortom* Erikssons, och helt nära det Kanikebo, där reservbarnmorskan bodde.

Nåväl, det var en huvudlinje i åtalet, att endera vägen hade Eriksson farit, under större delen av målet mera sannolikt "den kortare", men mot slutet med bestämt företräde för "den längre" vägen.

4. Åklagarens bevisföring.

Den häktade hade emot sig två måhända tillfälliga men i varje fall faktiskt graverande omständigheter. Han befann sig nära mordplatsen vid brottets förövande, och den okände gärningsmannens signalement tycktes passa väl in på Eriksson.

Dessa fakta gävo åklagaren en fast utgångspunkt för bevisföringen, som mest kom att gälla frågan om den häktades alibi.

Vi skola nu följa huvudpunkterna i åklagarens bevisning.

Blod på kläder och tömmar.

Vid första rannsakingen hade Eriksson på sig andra benkläder än dem han burit mordaftonen. De senare hade åklagaren lagt beslag på i och för rättskemisk undersökning *av de enligt åklagarens mening tydliga blodfläckar, som han iakttagit utanpå dessa.*

Erkände svaranden befintligheten av blodfläckarna? Ja, det gjorde han, men de härledde sig från svinblod, som han fått på sig efter en slakt hos en granne dagen före mordet. Eriksson hade då haft med sig hem s. k. hackmat, som han på grund av ett kylsår i högra handen (bekräftat) burit i högra armvecket, varifrån blod runnit ner på byxorna. Hur kom det sig, att det fanns blod också på vänstra sidan? Svar: Ömsevis burit köttet i vänstra handen och därför kunde blod ha droppat på vänstra byxbenet.

Anteckning i protokollet:

”Rättens ordförande upplyste att genom kemisk undersökning nog kunde utrönas, huruvida de ovan omtalade fläckar, som funnits å den tilltalades kläder, härledde sig från människoblod eller ej.”¹

Den tilltalade ”uttalade sin tillfredsställelse häröver” och var säker om att det skulle visa sig vara svinblod. Uppgifterna om slakten och hembäringen av hackmat bekräftades genom vittnesbevisning.

Efter hand som tiden gick blev svaranden alltmer orolig för de där blodfläckarna. Vid tredje rannsakingen (den 28 april) berättade han själmant, att han kommit att tänka på, att blod från en sårskada vid tinningen (sårets förekomst bekräftad) nog kommit ner på byxorna. Hade han inte stoppat nedblodade händer i fickorna? Nej, aldrig. Nästa gång svarade han på fråga, att säkert blodfläckar av båda slagen förekommit utanpå benkläderna. Vid femte rannsakingen förhöordes han återigen om blodet: varför hade han inte sökt ta bort fläckarna efter svinslakten? Nej det hade han inte brytt sig om.

Till sist pressades han vid sjätte sammanträdet (den 17 juni 1896) med ytterligare frågor om samma sak:

Var han säker på att det *fanns* blodfläckar?

Ja, åtminstone av blod från ansiktssåret.

Nå, men hade han inte fått blod på händerna och stoppat dem i fickorna?

”Härpå svarade den tilltalade i ytterst nervös ton, att han icke vid något tillfälle i byxfickorna nedstoppat något föremål, som varit blodigt, sålunda icke heller sina händer, därest blod skulle funnits på dessa.”

Och nu kom en knalleffekt:

¹ Rättskemiska sakkunniga ha meddelat författaren att detta på angivna tid icke lät sig göra.

”Rättens ordförande upplyste härefter”, heter det i protokollet, ”att enligt *den 23 april 1896* avslutad rättskemisk undersökning det befunnits att ej något blod funnits å byxorna med undantag av vänstra fickans innersida.”

Under fyra rannsakingar hade förhör hållits med svaranden om blodet, utan att han underrättats om det för rätten bekanta resultatet av undersökningen!

Svarandens intryck av det sentima meddelandet skildras i protokollet sålunda:

”Den tilltalade syntes bliva särdeles konsternerad i följd av denna upplysning samt skiftade en kort stund ansiktsfärg oupphörligt. Slutligen syntes den tilltalade bliva lugnare och sade, att det vore lögn om utlåtandet innehölle, att ej spår till blod funnits utanpå byxorna, ty att blod funnes därstädes vore han säker på.

Sedan Rättens ordförande tillsagt svaranden att välja lämpliga uttryck inför Häradsrätten, återtog svaranden sitt förra spotska utseende samt uppgav, att han nu erinrade sig, huru det i hans vänstra byxficka funna blodet dit inkommit. Detta hade nämligen skett på det sätt, att, då han varit sysselsatt med förut omförmälta svinslakt, hans vänstra hand blivit blodig, och hade han då avtorkat blodet därifrån i sin vänstra byxficka.

Tillfrågad, huru det kom sig, att svaranden just nu erinrat sig detta, då han förut lämnat helt andra uppgifter, genmälte svaranden, att det ej vore så gott att komma ihåg allt på en gång.”

Så långt protokollet rörande ”blodet på kläderna”, som i utslaget ansågs böra upptas bland domskälen. Samma betydelse tillerkändes icke den omtvistade frågan, om det funnits blod på svarandens tömmar. Åklagaren påstod, att sådant iakttagits vid ett första förhör hos Eriksson, men att

det "skrapats bort" innan häktningen ägde rum. Den tilltalade svarade, att det måste varit rödfärg och att han inte opererat med tömmarna på sätt som antytts.

Tid för hemkomsten.

En hörnsten i bevisningen var den sena timmen för Eriks sons hemkomst. Om han kom hem först kl. 8 e. m. och obestridligen farit från Solhallet omkring kl. 7 e. m. (sannolikt inte senare än kl. 7), kunde han icke gärna ha tillbragt hela tiden farande på landsvägen, en sträcka, som det inte tar mera än 20, med rask körsel knappa 15 minuter att tillryggalägga. Eriksson själv hade, med sin obetänksamma tvärsäkerhet, först uppgivit tiderna både för avresa och hemkomst såsom långt senare. Men han fick snart medge, att han måste ha lämnat Solhallet tidigare än han själv trott — hur då förklara, att han kommit hem först kl. 8?

Ty kl. 8 e. m. blev till synes fastslaget som exakt tid. Lovisa Åström, som hyggligt nog såg till Margareta Tobiasson medan mannen var borta, vittnade nämligen, att när Eriksson, innan han selat av, kom direkt in i stugan, *visade vägguret på kl. 8*. Vidare har tiden konstaterats genom granen Nordgrens vittnesmål, därest hans utsaga överhuvud är tillförlitlig. "En minut före 8" hade han gått ut på sin gård, där han stannat några minuter. Därunder hade han lagt märke till, att en åkande från landsvägen vikit av vid svarandens avtagsväg till dennes bostad, vilken person icke gärna kunde ha varit någon annan än Eriksson.

Nordgren, som själv var urmakare eller åtminstone klocklagare, hade en klocka, som med säkerhet visade rätt tid vid nämnda tillfälle, enär den alltid gått mycket säkert "samt vittnet vid sina tätt och ofta återkommande besök vid Tierps station brukat ställa sitt ur efter stationsuret".

Mötena på vägen kl. 7—7.30 e. m.

Om nu Erikssons eget väggur och Nordgrens klocka gått för fort, måste Eriksson, därest han farit landsvägen direkt hem, ha mött eller kört förbi några av våra intet ont anande vänner, som just den tiden promenerade på vägen från eller till trakten omkring posthuset. När åklagaren i första rummet nämner *Nordin* och fröken Hälldin såsom ovillkorligt mötande, visar detta emellertid, att han icke justerat tidtabellen tillräckligt noga. Med den givna utgångspunkten, att Eriksson åkt direkt, *kan* han icke ha mött båda tillsammans, enär de råkades först ett par minuter efter kl. 7.15, då Eriksson redan bort ha hunnit förbi. Men han *måste* ha mött eller kört förbi fröken Hälldin, om hon inte just i det ögonblicket råkat avlämna den lilla hunden hos handlanden Lundin.

Av naturliga skäl äro de skilda utsagorna om mötena i mörkret, utom då det gällt personer, som mycket väl kände varandra, av ganska tvivelaktigt värde. Behållningen låg dock på åklagarens sida såtillvida, att ingen på den kritiska tiden och vägsträckan identifierat den tilltalade. Särskilt får det anses vara av betydelse, att pastor Fröstedt, som svaranden trodde sig ha åkt förbi, bestämt bestred möjligheten därav, så mycket mera som han gått mitt på vägen och måste ha observerat varje förbikörande.

Däremot är det två vittnesmål, som kunna anses tala för riktigheten av svarandens uppgifter.

Fröken Hälldin vittnade, att hon på återväg från Nordins bostad, innan hon kom så långt som till gästgivargården, mött en person, som i riktning *från* kyrkan *åkte i en trilla eller skånsk vagn*. "Något innan hon mött denne hade hon sett det lysa framför sig på vägen såsom av en tänd cigarr,

varför hon antagit att den åkande rökt en sådan, *ehuru hon ej observerat det vid själva mötet med denne.*" På grund av eldskenet — som ju dock kan ha kommit t. ex. från den närbelägna gästgivargården — söktes det efter en förbifarande rökare. Eriksson rökte ostridigt icke. Resultatet var ett vittnesmål av en handelsresande, som dagen för mordet tagit in på gästgivargården och besökt handlanden Lundin. Därefter hade han vid sjutiden begivit sig av åt Tierpshället (varifrån fröken Hålldin kommit). Han mindes inte om något möte eller huruvida han rökt cigarr, men ville minnas att han åkt i gigg och icke i ett fyrhjuligt åkdon ("trilla") samt att han medhaft skjutskarl.

Åtskilligt synes därför tala för, att den åkande i "trilla", som fröken Hålldin mött, verkligen varit svaranden. Att märka är, att fröken Hålldin strax efter detta möte, "ungefär utanför gästgivargården", mötte pastor Fröstedt, som mycket riktigt kommit ihåg detta, men däremot bestämt förklarat, att *ingen* kört förbi honom, vare sig i gigg eller trilla. Enda möjligheten att få överensstämmelse mellan dessa iakttagelser tycks vara antagandet, att den skjuts fröken Hålldin mött kommit ut från gästgivargården och att den rullat vidare *framför* komministern, utan att denne lagt särskilt märke till densamma. Ty kom den skjuts, som fröken Hålldin mötte, längre bortifrån, så borde den också ha farit förbi pastor Fröstedt, och detta ungefär vid den plats, där Eriksson tror sig ha kört förbi pastorn.

Det är icke nu lätt att yttra sig om varifrån vagnen kom. Men enligt fröken Hålldins vittnesmål hörde hon vagnsbullret redan uppe vid Nordins, innan hon vände, för att sedan möta den åkande någonstädes mellan Nordins och gästgivargården. Man kan därför fråga sig om icke vagnen kommit längre bortifrån än gästgivargården.

Det andra lyckokastet för svaranden var, när han drog sig

till minnes, att han på kyrkvärden Perssons gård bortom komministerbacken sett en karl stående, som kanske också sett honom. Inte på kyrkvärdens gård men på Sandbergs mittemot belägna hade det verkligen vid denna tid stått en man, som mindes sig ha sett en ensam åkande i trilla eller skånsk vagn köra förbi i vanlig lunk.

Eriksson hade haft större nytta av fröken Hålldins vittnesmål om han redan före dess avgivande sagt sig ha mött ett fruntimmer. Att han vetat, att pastor Fröstedt befann sig på vägen, är i och för sig intet bevis för, att han kört förbi honom. Ty, enligt åklagarens utgångspunkter, kan ju Eriksson ha sett Fröstedt passera förbi mordplatsen. Men oavsett denna möjlighet har det mycket väl kunnat läcka ut en uppgift om pastors vandring, så att denna kommit till svarandens kännedom. Denne erinrade sig nämligen först vid tredje rättegångstillfället, att han vid predikanten Olssons gårde, i närheten av Lundins handelsbod, kört förbi en person, som troligen varit komminister Fröstedt.

Några andra personer än pastorn och fröken Hålldin, som verkligen befunnit sig på vägen genom Åby redan kl. 7—7.15, har svaranden icke nödvändigtvis mött eller kört förbi. Selma Brun (Pettersson), vars iakttagelser och rörelser blevo av stor vikt åtta år härefter, kan mycket väl ha lämnat Tierpsvägen innan Eriksson hunnit förbi skolplanen; och skollärare Blomberg hade i så fall redan försvunnit genom sin gårdsgrind.

Enligt anteckningarna från *polisförhöret* hade Eriksson uppgivit sig icke ha "mött" någon annan på vägen än "en karl på Håfs ägor å Tierpsvägen". Det blev aldrig riktigt klart om svaranden härmed avsett den person han sedan trodde vara pastor Fröstedt eller om han mött eller kört förbi *två* karlar.

I målet mot Blomberg år 1904 dök en ny pjäs upp på schackbrädet, nämndeman Larsson från Offerbo, som mord-aftonen gick vägen från skolplanen till Nordins, dit han anlände just när Victor Nordin var på utväg (7.15). År 1904 gällde det andra frågor än möten med Eriksson, varför ingen tog reda på om nämndemannen hade något minne av en förbiåkande skånsk vagn eller trilla. Men honom *bör* Eriksson sannolikt ha åkt förbi — om han den tiden for vägen fram.

Facit av utredningen om mötena på landsvägen torde kunna anges så, *att* ingen av de personer, som Eriksson måste ha mött eller farit förbi, identifierat honom; *men att* det likväl icke kan anses uteslutet, att han vid den påstådda tiden kört stora landsvägen fram. Det utslag, som i sinom tid avkunnades, torde också böra tolkas så, att själva *sakfrågan* i denna del lämnats oavgjord.

Vagnen vid färdstallet.

Åklagaren måste säga sig, att Eriksson under det nödvändiga avbrottet i sin resa någonstädes ställt sin häst och vagn. Naturligt nog tänkte han på det alltid öppna, gamla färdstallet vid Håf. Det inkom också omedelbart upplysningar, som syntes tala för riktigheten av åklagarens antagande. En vagn av liknande beskaffenhet, som den av Eriksson använda, befanns ha stått utanför färdstallet vid tiden strax före och efter mordet å Åkerlund.

Det är så mycket tal om denna vagn, att det är så gott först som sist att placera den i sin klass bland andra vagnar.

Det av Eriksson för tillfället lånade åkdonet skulle visst rätteligen heta "skånsk vagn", men har även betecknats som en "gammal trilla". Båda slagen äro fyrhjuliga och med *en*

åkstol, det är blott ryggstolens konstruktion som skiljer. Den "moderna" trillan har också fyra hjul men två åkstolar. En "gigg" är åter, som förut sagts, tvåhjulig.

Nåväl, ett åkdon av just förstnämnda beskaffenhet hade iakttagits vid stallet åtminstone av två personer, som hördes i målet. Drängen Nyberg i Håf gick vid sjutiden förbi färdstallet två gånger till och från posten, och båda gångerna såg han där en sådan vagn, som den av Eriksson använda.

Vad mera är — Berglund, mannen på lasset, som just vid kl. halv 8 e. m. måste ha passerat färdstallet, iakttog där bredvid en liknande vagn. Han var så mycket säkrare, att han sett rätt, som platsen nära färdstallet upplystes av ljusskenet genom ett fönster i Törnqvists handelsbod, där en för vittnet obekant karl stod och läste i en tidning.

Senare på kvällen hade vagnen varit borta, enligt vad en angiven person (icke hörd) berättat för Berglund.

Det som i någon mån försvagar Berglunds vittnesutsaga är, att de tre övriga personer, som man vet ha vid samma tid befunnit sig i närheten av färdstallet, icke sett till någon vagn. Av dessa kan man dock alldeles frånsé fröken Rönngren. Hon hade nämligen hört berättas, att det spökade i det gamla stallet, och vände därför bort blicken, när hon passerade — om under en tyst bön eller "tviande" upplystes icke (svaranden utbrast, enligt protokollet, efter detta vittnesmål i ett hänskratt, varför han med fog tillrättavisades). Mera anmärkningsvärt är det, att icke unge Johannes Lindgren, som dels passerade stallet och dels i omkring 10 minuter efter halv 8 satt och väntade på handlanden Törnqvist vid handelsboden, vare sig sett någon vagn eller eljest märkt något särskilt vid färdstallet. Icke heller Törnqvist, som under samma tid på väg mellan sitt hem vid Håf och handelsboden varit i terrängen *bakom* stallet och sedan gått nära förbi det, hade observerat någon vagn. Båda de sistnämnda för-

"Spökvagnen" använd av "Börstil" mordafotonen.

klarade emellertid 1896, att de icke haft sin uppmärksamhet riktad ditåt, ehuru Lindgren senare, i 1904 års mål, intygat sig "vara säker på", att något åkdon icke vid tillfället funnits där.

Länsman Gråberg lät lysa efter vagnens ägare i kyrkan och på kommunalstämma, men ingen anmälde sig.

Blandfodret.

Fanns inne i stallet något som tydde på att svarandens häst stått där?

På denna viktiga punkt slarvade man bort ett bevismedel, som kunnat vara av stor betydelse. Torpare Lindblom på Solhallet vittnade, att han söndagen den 23, alltså fyra dagar efter mordet, varit inne i Håfs färdstall och där inne i en spilta varseblivit ett egendomligt foder, utgörande en blandning av klöver, timotej och (havre)halm. Han hade frapperats av likheten mellan detta foder och det som dagen efter svarandens *andra*, sent på kvällen gjorda besök i Solhallet hittats vid den plats på gården, där svaranden haft sin häst bunden. Lindblom hade lagt märke även till detta foder på grund av dess säregna beskaffenhet. Han berättade, att svaranden tidigare på aftonen icke medhaft något hästfoder, utan fått taga av Lindbloms hö.

Åklagaren drog härav den slutsatsen, att svaranden under första hemresan på aftonen haft sin häst i färdstallet och där tagit av det blandfoder, varav en del funnits kvar söndagen därpå. Svaranden påstod, att han, som alls icke varit inne i stallet, fått s. k. blandfoder av en granne, som han gissningsvis uppgav till namnet. Detta visade sig vara ett misstag på person, men däremot befanns det, att hemmansägaren Per Åström, hos vilken svaranden arbetat under morddagens för-

middag, givit honom ett foder, blandat, som det föreföll, på ovan angivet sätt.

Längre kom man icke, ty varken fodret på Lindbloms gård eller i färdstallet hade tillvaratagits.

Vintervägen.

Åklagaren gjorde sig mycken möda att styrka sin teori, att svaranden från färdstallet farit hem på en av vintervägarna genom skogen. Skulle detta ha skett efter en på förhand uppgjord plan eller antogs svaranden ha handlat i en panikstämning, framkallad av den rysliga handling, som nyss begåtts, och av fruktan för omedelbar upptäckt? Snarast rörde sig åtalet och processledningen med det senare motivet: skogens och mörkrets skyddande närhet hade frestat svaranden till det halsbrytande äventyr, som en flykt med häst och hjuldon på skogsvägarna innebar.

Vilket motiv som än kunde tänkas ligga till grund för svarandens val av hemväg, så hade länsman Gråberg till en början fulla skäl för sin misstanke i de uppgifter, som opåmint ingingo från skilda personer om en osedd men av allt att döma verkligen befintlig åkande på vintervägen. Först berättades om ett ljudligt buller av snabba hjuldon, som tycktes komma därifrån. Det var inte bara gumman Jansson (då ännu ung), som hörde det och trodde "den fule" vara ute och åka; även rejäla karlar hade var på sitt håll hört ljudet och vittnade om, att det måste härleda sig från första stycket av vintervägen mellan Håf vid Noravägen och Ettinga. Men inte nog härmed. På samma sträcka fanns dagen efter mordet hjulspår, som av alla tecken att döma voro färska.

En eller annan av dem, som hört bullret, sade sig ha berättat härom för sin omgivning redan *innan* mordet var

känt. Tyvärr vet man eljest icke huruvida dessa iakttagelser konstaterats före eller efter det kändedom om mordet spritt sig.

Uppgifterna om den tidpunkt på aftonen, då bullret hörts, voro inte särdeles precisa — så där mellan 7 och 8 e. m. tycktes dock vara den allmänna meningen.

Det låg nära till hands att tro, att både bullret och spåren härledde sig från vagnen vid färdstallet, liksom att denna varit Erikssons. Men iakttagelserna inskränkte sig, som sagt, till *första* delen av vägen, före den punkt, där den "kortare" skilde sig från den längre (bortom Ettinga by). Från fortsättningen å denna "kortare väg", utlöpande nära Erikssons stuga, hade ingenting hörts eller setts och å själva vägen efteråt ingenting misstänkt iakttagits.

Nej, ingenting förrän vid ändpunkten av svarandens resa. I en stuga i själva vägskälet, *invid* avtagsvägen till Erikssons bostad, bodde Sara Persdotter, och hon råkade komma ut, när Eriksson vänt in på avtagsvägen. Denne stannade och utbytte några ord med Sara. Han befanns därvid *gående* bredvid åkdonet och måste ha stigit av detta redan före ankomsten till hennes bostad. Sara hade ingen klocka, men trodde att det var mellan 8 och 9 på kvällen. Det föreföll vittnet, som om det "immat" av svarandens häst, varför vittnet "fått för sig", att svaranden kört mycket fort den aftonen.

Efter Saras vittnesmål (vid *sjätte* rannsakingen) tillfrågades svaranden, om han inte själmant ville medge, att han icke kört den allmänna landsvägen, "ty eljest kunde det inträffa, att åklagaren bevisade, att svaranden kört någon (!) av de över Håfs, Ettinga eller Hofberga ägor gående vintervägar". Av denna fråga blev svaranden, enligt protokollet, "i hög grad konfunderad samt började ideligen ändra ansiktsfärg". Efter en kort stund syntes han dock lugna sig "samt

genmälde då i undfallande ton, att han säkert rest hem från Solhallet den stora vanliga vägen”.

Men även grannen Nordgren var som bekant ute på kvällskvisten. I sitt första vittnesmål hade denne endast talat om tiden för svarandens hemkomst. Vid den elfte, i Östervåla hållna rannsakingen, hade han följande att tillägga:

Från den plats på sin gård, där han först på kvällen varit stående, kunde han inte se den punkt, där den ”kortare” vintervägen kom fram till landsvägen mellan Nordgrens och Erikssons ställen. Inte heller kunde han se landsvägens fortsättning från denna punkt åt Tierpshället till (öster ut). Där emot hade han fri utsikt ett stycke åt Åbyhället och kyrkan (åt vänster från Nordgrens räknat). Nu hade det underliga inträffat, att han hört vagnsbuller ”under ett par tre minuter” utan att se någon åkande. Så gick han längre fram på gården, så att han kunde se även öster ut (åt höger), och såg nu en person komma körande från Åbyhället på det mellan vintervägens ändpunkt och den tilltalades bostad belägna stycket av landsvägen. Den åkande stannade inte förrän vid ”Saras”, där han vikt in mot svarandens bostad, men Nordgren kunde inte se om han redan förut eller därefter gått bredvid åkdonet eller suttit i detsamma. ”Vittnet hade tyckt det besynnerligt att den åkande hörts under så lång stund utan att synas. Sedermera hade han kommit till övertygelsen, att då ljudet först hörts det kommit från vintervägen.” Denna vore mycket dålig, sade Nordgren, men ej omöjlig att befara. På ”ungefär 1/2 timme” borde man kunna fara sträckan till färdstallet.

Om en så låg beräkning av den behövliga resetiden var emellertid Nordgren vid tiden för vittnesmålet ensam. Det intygades av en mängd vittnen, att vägen i sin helhet var illa underhållen, stenig, ojämn och delvis istäckt och därför svår att befara, allra helst med hjuldon och i mörkret. Den första delen av vägen gick väl an, men fortsättningen av den ”kor-

tare vägen" var ytterst farlig, för att inte säga omöjlig att använda. Om vägen i dess helhet vittnades det, att ingen gärna kunde vid den årstiden fara vägen fram med hjuldon "utan att vara tvingad".

Av särskilt intresse är byggmästare Rehnqvists vittnesmål om vägens beskaffenhet. Denne uppskattade Erikssons restid från Solhallet till sitt hem på den allmänna landsvägen till 10 (det allmänna omdömet 15), högst 20 minuter. "Beträffande vintervägen", heter det vidare, "ansåge vittnet, att denna väg krävde en tid av $\frac{3}{4}$ timme, om man körde med rask fart. Vittnet upplyste vidare, att vägen i allmänhet endast vore farbar för slädar, men att den sistlidne vinter (1896) jämväl kunde befaras med hjuldon. Dock ansåge vittnet, att en person, som vore stadd i lovliga ärenden, ej ens under sistlidne vinter i mörkret gärna färdats denna väg med hjuldon, enär den vore uppfylld med stora stenar och sålunda mycket farlig att befara."

Tre kvarts timme med "rask fart". Men hur skulle ens en sådan av furier jagad våghals, som "Börstil" ansågs vara, åstadkomma rask fart där han samtidigt antages ha tagit sig fram endast genom att leda hästen gående?

Det visade sig lika omöjligt att knäcka denna fråga som att uppbringa ytterligare bevisning om vagnbullrets fortsättning på den "kortare vägen", sedan det upphört ungefär där vägen delade sig. Följden var, att domare och åklagare i målets sista skede började intressera sig för den "längre vägen", alltså samma väg i dess långa krök över Ettingbo m. fl. byar ner till Tierpsvägen *bortom* Erikssons stuga. Detta lönade sig bättre. Den "längre vägen" befanns i mycket högre grad än den kortare vara möjlig att befara. Där hade också mellan 7.30 och 8 e. m. hörts och setts en person, som färdades långsamt i ett fyrhjuligt åkdon.

Det ledsamma var bara, att denna väg var mycket mer än

dubbelt så lång som den kortare (åtskilligt över 1 mil lång). Det kom därför an på, om den längre vägen var så pass mycket bättre i sin fortsättning från det gemensamma första vägstycket, att därigenom vunnes i tid, vad som förlorades på grund av den "kortare vägens" beskaffenhet. Rehnqvist såsom expert på båda vägarna menade också vid nytt förhör, att den längre vägen icke behövde ta "så särdeles mycket längre tid än den andra". Han hade ju beräknat restiden för den kortare vägen till tre kvarts timme för en åkande i "rask fart". Han blev senare benägen att justera denna beräkning nedåt till "ungefär $\frac{1}{2}$ timme". Med denna utgångspunkt borde den längre vägen från färdstallet kunna tillryggaläggas på tre kvarts timme — nota bene om man hade svarandens förträffliga häst. Denna häst hade nämligen, enligt protokollet, "någon tid efter mordet å Åkerlund undersökts av djurläkare, som om honom fällt det omdöme, att han vore ett synnerligen piggt djur".

Men om svaranden alltså kommit hem från Tierpshället, som han skulle gjort på den längre vägen, hur går detta ihop med huvudvittnet Nordgrens utsaga, att denne *sett* honom komma från *motsatt* håll å vägstycket mellan vintervägen och "Saras"?

Detta dilemma klarade grannen Nordgren utan svårighet. Han vittnade för tredje och sista gången:

"Skulle den körande ha kommit från Åbyhället (väster ifrån), varåt vittnet hade utsikt, borde vittnet ha iakttagit denne inom en halv minut efter det bullret hörts. Nu dröjde det 2 å 3 minuter, innan vittnet iakttog den körande. På grund härav hade vittnet slutit sig till att den åkande kommit från vintervägen. Vittnet ville dock ej med bestämdhet påstå, att denna slutsats vore riktig, enär ekot från de i närheten belägna höjderna stundom föranledde till misstag vid bestämmandet av, varifrån ett ljud härledde sig. *Det kunde även vara*

möjligt, att ljudet kommit österifrån från Tierpshållet, blott icke från den motsatta riktningen av landsvägen."

Med detta vittnesmål räddades för stunden den "längre vägens" möjligheter i tävlingen mellan de skilda vägarna. Men i själva verket bräcktes därmed den sista länken i en ganska bestickande indiciekedja och försvagades tron på tillförlitligheten av ett av åklagarens huvudvittnen. Det är nämligen klart, att eftersom vittnet överhuvud kunde diskutera möjligheten att Eriksson kommit från Tierpshållet, han i verkligheten *icke alls sett* svaranden komma från den motsatta riktningen utan grundat påståendet härom *enbart på sin hörselförnimmelse*.

Vittnesmålet ger ett utmärkt exempel på hur en måhända god hörsel kan förvända synen och tankeföljden. Vittnet har icke sett Eriksson förrän denne redan tagit av vid "Saras", om han sett honom alls. Opåverkad av andra intryck skulle Nordgren säkert ha gett den förklaring åt sin hörselsensation, att Eriksson kommit just från Tierpshållet — kanske med barnmorskan från Kanikebo. Men nu har han "sedermera" bibragts intrycket att Eriksson kommit från Åby; därpå slutit, att han rest vintervägen; och slutligen trott sig *ha sett* den åkande mellan dennas ändpunkt och avtagsvägen.

Därmed avstannade bevisningen om Erikssons hemfärd på underliga vägar. Ett flertal personer från närliggande trakter vittnade om att ingen därifrån hade avhört, som mordaftonen eller någon annan dag kört de vägarna fram på hjuldon. Inte heller ansågs det i utslaget bevisat att Eriksson gjort det.

Misstänkt uppträdande; osanna uppgifter och tvetalan.

Åklagaren tog noggrant reda på och framlade för rätten allt vad svaranden företagit sig under tiden närmast före och efter mordet. Vi veta sålunda till punkt och pricka vad han

haft för sig under morddagen före den första resan till Solhallet. Han har sprungit kring för att viggja pengar, kört ved, lånat vagn och suttit hemma hos sin fästekvinna.

Lika samvetsgrant utreddes Erikssons görande och låtande efter hemkomsten på kvällen samma dag. Efter kl. 8 på kvällen var han inne hos en sjuk granne i ett ärende, satt kvar en stund och gick omkring halv 9. Vid tiotiden på eftermiddagen for han åter till Solhallet, nu iklädd överrock. Först bortåt midnatt blev barnmorskan, fru Stengård, färdig att följa honom tillbaka och stannade sedan i Erikssons bostad till kl. halv 3 f. m. "Den tilltalade hade under hela tiden ej lagt sig att sova men väl en kort stund suttit och sovit." Därefter kuskade Eriksson med fru Stengård hem till hennes bostad.

Samtliga vittnen, som iakttagit honom hemma, vid Solhallet och annorstädes denna och följande dagar, intyga, att han icke röjt någon som helst oro eller eljest uppfört sig på ett ovanligt sätt. Då han hämtades ner till det förhör i gästgivargården, där han häktades, stod han och tvättade den nyföddes blöjor.

— Vad skall det bli av oss, om di tar dej? klagade Margareta.

— Var lugn du, jag har intet ont gjort, och kommer nog strax tillbaka, svarade han.

Men vad är det då i svarandens *uppträdande* som jämte annat gjort honom misstänkt för mordet? Jo, först och främst skulle Eriksson ha uppfört sig besynnerligt vid polisförhören. Detta intygades av både byggmästare Rehnqvist, som var närvarande i egenskap av vittne, och landssekreterare Uddén, samtidigt vittne och överordnad häktningsförrättare. Rehnqvist berättade bl. a. att Eriksson under förhöret visat sig så orolig och ängslig, att han bett få vatten att dricka, "vilket dock förvägrats honom"(!). Landssekreterarens berättelse i

denna del förtjänar att hugfästas: "Allt eftersom detta förhör angående tiden och sättet för svarandens hemfärd från Solhallet pågick hade svaranden blivit mera besvärad, orolig och nervös, och hade han därunder sprungit upp från den plats, som han framför åklagaren innehaft, samt börjat gå häftigt fram och tillbaka på golvet, varvid han ivrigt gestikulerat med armarna, då han skolat besvara någon till honom ställd fråga. Slutligen hade svaranden syntts bliva helt uttröttad och hade han då kastat sig ned på en stol samt begärt att få vatten att dricka. *Med ett ord hela svarandens uppförande hade varit sådant, som om han varit mycket orolig för, att det skulle kunna ledas i bevis, det han begått ifrågasvarande mord.*

Då åklagaren efter förhöret förklarar, att svaranden vore häktad, hade denne blivit än mera nervös och orolig samt ivrigt anhållit om, att före avfärden till häktet få besöka sitt hem, något som vägrats."

Den nutida läsaren torde här icke kunna undertrycka den reflexion, vartill svaranden själv föranleddes av vittnesmålet, enligt domarens måhända en smula maliciösa formulering till protokollet:

"Efter vittnesmålets slut förklarade svaranden, att han till alla delar medgäve dess riktighet men förmenade, att det ju ej vore underligt om han vid omnämnda tillfälle varit orolig, ty det vore ju ej en så lätt sak att bliva hållen för mördare."

Vidare gjorde åklagaren gällande, att Eriksson skulle ha uppträtt "besynnerligt" under sin väntan i Solhallet — inte på kvällen, efter mordet, men vid första besöket mellan 6 och 7 e. m. Det besynnerliga skulle ha bestått däri, att Eriksson först suttit ner för att vänta, fast han från början hört, att det skulle dröja "ett par timmar", men sedan inte stannat de två timmarna ut. Varför gav han sig i väg i förtid, om inte därför att han hade någon uträttning på annat håll?

Åklagaren hade sluppit grubbla på denna fråga, om han ordentligt läst barnmorskans vittnesmål. Hon intygade nämligen, att Eriksson först tillsagts, att det skulle "dröja någon stund", men att hon sedan, om cirka en timme, själv meddelat honom, att det icke var lönt att vänta längre. Vilket bäst bevisas genom att hon faktiskt inte blev resfärdig förrän omkring midnatt.

Men det som mest ansågs tala emot den häktade var hans osanna, eller i varje fall mot varandra stridande uppgifter om tiden för hemkomsten, sättet för hemresan och blodet på kläderna.

Den första av dessa anklagelsepunkter har redan berörts. Eriksson försvarade sin första uppgift "efter kl. 9" med att något av fruntimren hemma nämnt den tiden. Detta var tydligen icke heller riktigt — man hade bara anmärkt på att han kom sent hem. Under målets gång blev Eriksson alltmer angelägen att skjuta tillbaka den antagliga tidpunkten för hemkomsten, det kunde mycket väl hända att klockan inte varit mer än halv 8. Han hade bara trott att han lämnat Solhallet betydligt senare än vid sjutiden.

Intresset att få en relativt sen hemkomst att gå ihop med tiden för avresan förklarar Erikssons uppenbara osäkerhet och tvetalan i uppgifterna om själva resan. Först hade han sagt, att han hela vägen åkte "i sin vanliga, raska trav". Men allteftersom rannsakingstiden gick blev farten långsammare — ömsom i sakta lunk och ömsom i gående gick färdens mot slutet.

Domarens förhörsmetod avsåg att bringa svaranden i en återvändsgränd, få honom att erkänna det orimliga i sitt påstående, att han *direkt* från Solhallet farit den vanliga landsvägen hem. Därför sparades den osäkra positiva bevisning, som fanns om den hemlighetsfulla åkande på vinter-

vägen, till dess svaranden skulle ha trasslat in sig i motsägelser tillräckligt för att nödgas "bekänna".

Men den bekännelsen kom aldrig. I kraft av sitt hjärtas förhårdelse eller oskuld utstod svaranden en snabbeld av frågor, timme efter timme under den ena rannsakingen efter den andra. Undra på att då till en början svaren blevo litet växlande, ena gången lunk och andra gången ändå saktare i vägkröken här eller backen där. Men till sist hade han en ytterst detaljerad reseberättelse, som hängde riktigt bra ihop — fastän avstigningen i backen hitom Nordgrens visst inte kom förrän efter Sara Persdotters (Saras) vittnesmål. "Man kan inte komma ihåg allt på en gång heller", var svarandens stående ursäkt.

Dock, med en aldrig så långsam framfart redovisas inte för mera än allra högst en halvtimme.

Återstår i bevisavseende historien om "blodet på byxorna", med dess sensationella början och snöpliga slut. Vad som återstod var litet blod inne i vänstra byxfickan och intrycket av den tilltalades *fruktan* för att det kunde finnas människo-blod utanpå benkläderna.

Blodet i byxfickan kombinerade åklagaren med den till synes blodfläckade femkronesedel, som folkskollärare Blomberg mordaftonen hittat i postlokalens förstuga. Hand- och fingeravtryck kunde inte urskiljas på sedeln. Men tydligen hängde saken så tillhoppa, att Eriksson, som efter mordets förövande bar mordverkyget i högra handen, använt den nedblodade vänstra för att i hast rafsra till sig åtkomliga sedlar (femmor), stoppat ner dem i byxfickan och därpå råkat tappa en sedel i farstun. H. S. B. = vilket skulle bevisas, som det hette i Euklides.

Slutligen ansågs det onda samvetet ha blottat sig genom Erikssons försök att förklara befintligheten av blodfläckar, som inte alls existerade. De irriterade förklaringsförsöken

hade visserligen framkallats genom en ren "bluff" från domarens sida. Men detta hindrade icke domstolen att använda dem som bevismaterial. Det är emellertid av intresse att konstatera att den "besvärande omständigheten" icke så mycket ansågs ligga i själva det faktum, att svaranden visat fruktan för vad blodet kunde uppenbara. Nej, indiciet emot honom låg främst däri, att han talat *osant* eller begått "*tvetalan*" beträffande blod, som inte alls fanns eller anträffats på fel ställe.

*

Härmed har åklagarens bevisning genomgåts med de anmärkningar i marginalen, vartill hans eget utredningsmaterial gett anledning. Vid sista rannsakingstillfället, den 4 januari 1897, yrkades ansvar för mord, som vid denna tid bestraffades i första rummet med dödsstraff och alternativt med livstids straffarbete. Därest yrkandet icke kunde bifallas, anhöll åklagaren att saken måtte ställas på framtiden.

5. Svaromålet.

Och hur försvarade sig den tilltalade mot dessa anklagelser, hur förklarade han de omständigheter, som anfördes emot honom?

Under hela tiden bedyrade han sin oskuld, till en början med förbittrad häftighet, senare med trött resignation eller, som protokollet säger, "i undfallande ton". Hans "försvar", om man kan tala om ett sådant, omlades också efter denna ändring i hans uppträdande. Den första halvtiden av sin kamp för friheten brottades han blint med övermakten: svarade trotsigt, ohövligt och utan minsta eftertanke; "lögn" var allt som han i hastigheten uppfattade såsom för sig ofördelaktigt; fiender såg han i oss alla, kanske med undantag för nämnden. Men efterhand satte han sig nödtorftigt in i defensivställningen. Han begrep, att det måste ha varit något fel med hans tideräkning och inställde sig så småningom efter motståndarnas klockor. Han började följa utredningens gång och bidrog till dess komplettering genom att vid ett par tillfällen för egen räkning begära uppskov och (genom åklagarens försorg) höra vittnen. Eljest tunnade protokollen av liksom uppskovsanledningarna magrade: en gång fick t. ex. åklagaren uppskov därför att han nyss fått ett anonymt brev, som väntades lämna något nytt uppslag.

En säkert icke avsedd uppmuntran från åklagarens sida kom svaranden till del vid tolfte rannsakingen, den 14 oktober 1896 (då emellertid domaren *icke* var ordförande). Epi-

13. — *Löfgren, Klockorna i Östervåla.*

soden är så belysande för tidens och speciellt åklagarnas uppfattning av en häktads ställning, att den icke bör förbigås.

Åklagaren yttrade att i svarandens hemtrakt finnes "ett parti bland befolkningen som ivrigt förfäktade svarandens oskuld och att såsom främst bland detta parti allmänt utpekades färgaren Victor Nordin". Denne, som var närvarande, tillfrågades nu på förut avlagd ed om han hade reda på någon särskild omständighet, som talade för svarandens oskuld. Härpå svarade Nordin, att han "endast av de omständigheter, som i målet förekommit, bibringats den tron att svaranden vore oskyldig".

Samma tro hade på sistone nog även börjat vinna insteg i nämnden.

6. Försvaret — om det funnits något.

Det kan icke nekas att åklagaren, frånsatt hans otur med de båda vintervägarna, presenterat en ganska vacker indiciekedja att hänga den tilltalade om halsen. Vi ha samtidigt sett svagheterna i bevisningen så långt de framträtt vid *läsningen av protokollen*. För min del har jag tyckt "blandfodret" vara det, som mest direkt invecklade Eriksson i mordhistorien — därest nämligen det konstaterats att Erikssons foder varit identiskt med det som torpare Lindblom fann i färdstallet på fjärde dagen efter mordet. Som saken nu tilldrog sig får man icke fästa för mycket avseende vid Lindbloms berättelse. Han var utan tvivel en hederlig och trovärdig man. Han har icke uttalat mer än ett omdöme om vad han "tyckt" sig märka. Men han kan ha misstagit sig om likheten eller det *kan* vara möjligt, att under mellantiden en person med lika egendomligt hästfoder använt sig av färdstallet. Underligare ting förekommo i detta mål.

Vad skulle det rättsliga försvaret, om det funnits något, ha haft för uppgift utom att framföra den kritik av åklagarens material, som lika bra gjorts av domaren?

Ett försvar *då* hade icke kunnat åberopa de omständigheter, som *nu* tala till Erikssons förmån — en straffri vandel under ett långt, strävsamt och i fattigdom tillbragt liv. Det hade kunnat sägas ett ord om artskillnaden mellan den impulsive, odisciplinerade slagskämpe, som Eriksson på sin höjd var, och Åkerlunds beräkande, bestialiske mördare. Det hade vidare bort framhållas, att svarandens tydligen ådagalagda,

allt uppslukande intresse för den förestående familjehändelsen samt hans beteende under tiden strax före och efter mordet gjorde det osannolikt, att han i förbifarten begått ett mord.

Men tiden var inte lagd för psykologiska funderingar. Skulle misstankarna undanröjas, hade det fordrats av försvararen att på ett mera påtagligt sätt uppvisa ohållbarheten i åklagarens bevisning.

I själva verket behövdes det inte heller mera än att kasta en blick på omgivningen för att finna bevisning, som ledde misstankarna från den tilltalade.

Utredningen i målet mot Eriksson koncentrerades så starkt på färdstallet, den skånska vagnen invid detta och skogsvägarna där bakom, att man såg bort från varje annan möjlighet för mördaren att undkomma. Man kunde inte tänka sig att denne helt enkelt gömde sig för några ögonblick tills "Västersäljapojken" och "mannen på lasset" från olika håll passerat. Och dock är det lika troligt att han, så snart vägen blev fri, gått tvärsöver denna (Tierpsvägen) för att uppsöka den skogklädda terrängen vid Åbybäcken och kring vägen. Eller om mördaren var rädd för landsvägen så nära mordplatsen, varför inte fortsätta till fots över gården och skogsvägar åt samma håll, som Eriksson antogs ha kört?

Förväxling av stallen.

En mera direkt inverkan på bedömandet av Erikssons sak äger en annan omständighet.

Från domstolens synförrättning å ort och ställe har i protokollet antecknats, att den mycket omtalade vintervägen började *omedelbart invid Håfs färdstall* och sedan fortsatte genom skogen. Denna anteckning är oriktig. Vägen började

Håfs färdstall. (I skogsbrynet vid kröken "skogsvägens" utgångspunkt från Noravägen. En vit byggnad nära denna plats är ny.)

nära Håfs *stall*, vid en mer än 100 m. från färdstallet belägen punkt på vägen åt Solhallet till. Härav följer, att Eriksson visst inte genom att använda vintervägen strax fick skydd av skogen, utan tvärtom måste *åka ett gott stycke tillbaka* på samma öppna landsväg som han kommit. Själva kvintessen i det motiv, som Eriksson skulle haft för att ge sig in på skogsvägarna, är därmed, som vi skola se, helt och hållet borta.

Hur kan en sådan felanteckning förklaras?

Förklaringen till misstaget ligger däri, att protokollet skrivits hemma med ledning av papperen, d. v. s. 1) ett föregående protokoll, vari en *icke* hithörande skogsväg beskrivits utgå från "Håfs stall", 2) en över den *i målet* ifrågavarande vägen upprättad ritning eller karta, som anger "Håfs *färdstall*" såsom utgångspunkt för denna, samt 3) ett tydligen ofullständigt memorial från synen å stället, som bidragit till förväxlingen av de olika "stallen". Slarvet vid protokollskrivningen kan också omedvetet ha påverkats av föreställningen, att vintervägen självklart måste ha legat invid färdstallet för att den tilltalade skulle haft någon nytta av den.

Hur som helst hade felet aldrig fått kvarstå orättat, därest den tilltalade haft en försvarare.

Vart leder teorien om vintervägen?

Till sist en omständighet, som även den har avseende å de lokala förhållandena. Hur förhöll det sig i verkligheten med framkomligheten på den vinterväg, som inne i skogsmarken förgrenade sig till den "längre" och "den kortare"? Det hade inte varit tänkbart annat än att en försvarsadvokat anställt ett verkligt körprov efter dessa vägar och därmed bragt till ett slut de gissningar och allmänna omdömen som växlade allt-

eftersom den ena eller andra vägen ägde åklagarens bevägenhet. *Något sådant prov verkställdes aldrig under rannsakingen.* Men sedermera har experimentet gjorts med det resultat, att åtminstone den "kortare" vägen (från Ettinga till Tierpsvägen) funnits ofarbar med hjuldton under sådana förhållanden som rådde då Eriksson skulle ha använt vägen. Numera tror ingen i orten, att han gjort det.

Med så mycket större säkerhet kan man utgå ifrån att, om Eriksson dock företagit sig det hart när omöjliga, han trots sin pigga häst behövt minst tre kvarts timme för den kortare färden och för den längre sträckan minst en kvarts timme mera.

Hur står sig, efter denna justering av fakta, åklagarens bevisning?

För att få denna fråga besvarad antaga vi för ett ögonblick, att Eriksson var "den springande mannen", som cirka 7.22 e. m. försvann mellan vedstaplarna vid Tierpsvägen. Medan "mannen på lasset" rundade hörnet upp mot Håf vid Noravägen sökte sig Eriksson försiktigt, genom terrängen vid Blombergs och Håfs gård, fram till färdstallet. Det passar bra ihop med vad vi tro oss veta: någon minut före halv 8 e. m. ser "mannen på lasset" utanför färdstallet den vagn, som antagits vara Erikssons, möter sedan Johannes Lindgren just vid uppkörsgrinden till Håf och svänger strax därpå in på gården för att bl. a. spänna ifrån sin häst och "lasta av några säckar" vid "Håfs stall" (Berglunds vittnesmål).

Vad Eriksson måste ha svurit för sig själv över dessa oväntade hinder för sin omedelbara hemfärd! Å ena sidan mannen på lasset, som stökar åt det håll, som Eriksson måste passera för att begagna vintervägen. Å andra sidan gossen Lindgren, som kommer i sakta mak förbi färdstallet och sedan inte går mycket längre, utan sätter sig på trappan till Törnqvists handelsbod med utsikt åt både färdstallet och skolplanen.

Ljus faller över den närmaste omgivningen från handelsbodens fönster. Där sitter nu Lindgren och väntar på handelsman, som rätt vad det lider även skymtar i backarna helt nära där Eriksson ännu står och bidar att det skall bli lugnt i passet. Vad kan klockan vara, då det äntligen blivit folk-tomt på platsen? Inte vet han, som ingen klocka har, men *vi* veta alldeles bestämt, att den icke kan vara mindre än en kvart före 8, då han till sist kan osedd sätta för sin häst. För att bege sig vart? Jo, enligt åklagarens teori, *tillbaka* ett stycke på väg till Solhallet och sedan förbi Häfs stall, där drängen Berglund antagligen ännu har att göra, in på den mörka, hala och steniga skogsvägen.

Och hur lång tid åtgick för resan? Inte tre kvarts timme (efter vittnet Rehnqvists uppgift om behöflig restid); inte heller en halvtimme efter grannen Nordgrens optimistiska beräkning — utan han skulle kommit hem efter endast en kvarts timmes åktur i beckmörker, varunder han sista delen av vägen måst leda sin häst. Man frågar sig, varför åklagaren inte under dessa förutsättningar hellre kunnat tro på Eriks-sons första uppgift om hemkomst "efter kl. 9", än att binda sig vid visarna på Nordgrens fickur och svarandens väggklocka.

"Försvarsadvokatens" *konklusioner*. Av denna undersökning framgår: att det finns blott en enda möjlighet för att åklagarens teori om både vägen och tiden (hemkomst kl. 8) skulle vara riktig, nämligen den, *att Eriksson farit direkt hem från Solhallet*. I så fall skulle han med all sannolikhet ha farit "den längre" vintervägen. Tänkbart motiv kunde ha varit att hämta barnmorskan i Kanikebo, ehuru han ångrade sig under vägen. *Men för något mördande* — med passning av tillfälle till brottet och till flykten — för detta har det *absolut inte funnits någon tid*. Vidare äro vi av omständigheterna fullt berättigade till ännu en slut-

sats: den enda förutsättning, under vilken Eriksson verkligen kunnat begå mordet och vara hemma kl. 8 e. m. är att han, på sätt han uppgivit, *farit den vanliga stora landsvägen hem*. Skillnaden är bara den, att samma vägstycke, genom Åby till Lagbovreten, tillryggalagts under den senare halvtimmen eller kvarten i stället för under den första, mellan 7 och halv 8 e. m. Man kunde i så fall inte ens säga att Eriksson farit med osanning om "tiden och sättet" för sin hemfärd, ty några precisa tidsuppgifter har han inte gjort anspråk på att lämna.

Det groteska resultatet är att därest den resa på vintervägen, som åklagaren gjort sig mycken möda att söka bevisa, företagits av den tilltalade, denne måste vara oskyldig till mordet. Däremot hade Erikssons framfart på stora landsvägen under den kritiska tiden strax *efter* mordet kunnat vara misstänkt. Men härvidlag har icke gjorts ens ett försök till bevisning.

Klockorna i Våla.

Men ju mera troligt det numera framstår, att Eriksson kört den vanliga landsvägen hem, desto mindre säkert kan man tro på klockorna i Våla. Varför skulle Eriksson, när allt kommer omkring, inte ha kommit hem redan omkring halv 8 e. m.?

Bland domarens omtyckta anteckningar av "notoriska" förhållanden, vilka i tvivelaktiga fall kunde duga till bevisfyllnad, förekom vid rannsakingen följande apropå skomakare Lundqvists i Solhallet alltför avancerade väggur:

"Det upplystes och antecknades, att befolkningen endast vid besök i Tierp hade tillfälle ställa sina ur efter järnvägs-tid samt att särskilt bland allmogen de ur, efter vilka man rättar sig, i allmänhet ginge betydligt före normaltid."

Man må nu hysa olika meningar om allmängiltigheten av en dylik uppgift. Men visst är, att omdömet slagit bra in på de särskilda fall vi känna. Med färgare Nordins fickur som tidmätare finna vi knappast någon annan klocka än fru Åkerlunds, som gått något så när rätt eller t. o. m. någon minut för sent (om den mördades klocka stannat eller gått är inte upplyst i målet). Men ute vid Solhallet, hos Blombergs, på Håfs gård — överallt voro de före sin tid. Vadan då denna kolarstro på den absoluta tillförlitligheten av Erikssons säkert skraltiga väggklocka ute vid Lagbovreten? I saknad av rättsligt försvar har ingen bemödat sig om att göra en undersökning på den punkten. Det är alltså egentligen Nordgrens vittnesmål om tiden för Erikssons hemkomst som kan tillmätas betydelse. Med hänsyn till dennes allmänna befattning med klockor tillmättes hans tidsuppgifter stor vikt. Dock är det väl möjligt att Nordgren misstagit sig eller missmint sig om tiden, likaväl som han uppenbarligen sade för mycket, då han uppgav sig ha *sett* svaranden på landsvägen från Åby.

Om nu Erikssons väggur gått mycket för fort, kan detta i sin mån utgöra en förklaring till, att denne *trott* och därför *sagt* sig vara ute långt senare än som verkligen varit fallet. Därtill kommer en omständighet, som det varit av intresse att på den tiden få närmare belyst från svarandesidan. När det i Solhallet vid sjutiden blev tal om, att väggklockan gick omkring en halvtimme för fort, hade Eriksson några minuter *dessförinnan* givit sig av. Om han alltså, medvetet eller omedvetet, sett på klockan, måste han ha bibragts intrycket, att han lämnade Solhallet omkring en halvtimme senare än som i verkligheten skett.

Två vagnar eller ingen?

Ett par vittnesmål, som ansågos synnerligen graverande för Eriksson, var drängen Berglunds ("mannen på lasset") och drängen Nybergs uppgifter om den skånska vagnen (eller gamla trillan) vid Håfs färdstall under mordaftonen. Det var visserligen inte ovanligt att se åkdon där utanför. Men då trots åklagarens efterlysning ingen ägare av åkdonet anmält sig, låg det ju nära till hands att tro det ha tillhört Eriksson.

Däremot skulle väl litet var ha börjat betvivla sina sinnens vittnesbörd, om det samtidigt funnits *två* vagnar utanför stallet, helst om den ena varit mördarens. Detta är emellertid just vad som måste ha inträffat, om de båda Håfdrängarnas iakttagelser skola kunna anpassas på Erikssons vagn.

Nyberg påstod sig ha sett en skånsk vagn, "alldeles lik den av Eriksson använda", två gånger samma afton. Först när han vid halv sjutiden gick ner till posten och sedan när han var på återväg hem. Genom att sammanställa Nybergs vittnesmål med uppgifterna från andra personer (handlanden Andersson, Pettersson i Stårte och Blomberg), som vid samma tid besökte posten, kunna vi nu med visshet påstå, att Nyberg lämnade postlokalen *senast* 6.45—6.50 e. m. och kommit dit en eller annan minut tidigare (hans enda ärende var att hämta en tidning). Han kan alltså inte på ditvägen ha sett Erikssons vagn, eftersom denne ännu inte farit från Solhallet. Och har Nyberg, som han vittnat, gått direkt den 2 à 3 minuter långa vägen hem, har han inte heller sett Erikssons vagn på återvägen. Den andra synen kan icke gälla Erikssons vagn, utan att Nyberg passerat färdstallet flera minuter *senare* än som vill framgå av hans vittnesmål. I annat fall måste man förutsätta, att den av Nyberg strax före kl. 7 e. m. sedda vagnen något tidsmoment stått sida

vid sida med Erikssons åkdon, eftersom denne bör ha anlänt några minuter därefter. Ty hur skulle dessförinnan den av Nyberg sedda vagnen ha hunnit försvinna? Härmed äro vi inne på de omöjliga konstruktionernas område.

Vi vilja ogärna förlora vår tillit till "mannen på lasset" — vad skulle vi då tro på i målet? Men skall hans syn omkring kl. halv 8 e. m. förenas med Nybergs iakttagelser, finns ingen annan utväg än att antaga, att båda sett samma vagn *och att denna varit en annan än Erikssons*. Därmed förklaras Nybergs *båda* syner; eljest är det säkrast att anse dem bägge för synvillor liksom troligen "vagnsbullret från skogen" i det mesta beror på en hörselvilla. Episoden har intresse bl. a. som ett exempel på, att det kan vara bättre att ha ett vittne än två.

Trons makt.

Vad återstår sedan av misstankarna mot Eriksson? Åklagaren är till den grad gripen av föreställningen, att allt *måste* passa in på antagandet om Erikssons brottslighet, att han anför emot honom som misstänkt t. ex. en så naturlig sak, som att han inte velat vänta obegränsat på barnmorskan utan farit hemåt utan henne. Ett ögonblicks eftertanke skulle ha inspirerat motfrågan: hur hade det gått om barnmorskan *enligt Erikssons beräkning* varit hemma hos sig och oförhindrad medfölja redan före kl. 6 e. m. eller kort tid därefter från Solhallet? Det ingick väl icke i åklagarens tankevärld, att Eriksson i så fall skulle ha låtit henne vänta vid färdstallet. Men lika otroligt förefaller det att Eriksson först ville avlämna barnmorskan vid Margareta Tobiassons säng och sedan, medan hon låg i födslovända, fara tillbaka för att mörda.

Det mesta övriga, som ansetts misstänkt i svarandens uppträdande, får också sin förklaring såsom en verkan av "trons makt" — svarandens tro likaväl som ibland åklagarens och domstolens.

Blodet på kläderna — vad låg det för besynnerligt i svarandens sätt att reagera på denna punkt? Märk väl, det var åklagaren som, naturligtvis i fullständigt god tro, anmälde att *han* funnit fläckar av blod på Erikssons benkläder; rätten godtog denna uppgift; och så förordnades det om rättskemisk undersökning mest för att ta reda på — vad som på vetenskapens dåvarande ståndpunkt knappast kunde utrönas — nämligen om fläckarna voro av människo- eller svinblod.

Alltså, först arbetade hela rättsapparaten under suggestionen att de iakttagna fläckarna måste vara av blod, denna föreställning överfördes till den häktade som ett *faktum* — och sedan betraktades det som lögn och tvetalan, när denne söker ge en annan förklaring till detta faktum än att blodet kommit från den mördade Åkerlund. Han talar inte osanning om den svinslakt, vari han nyligen tagit del; inte heller om möjligheten av att blodet härrört från honom själv. Det är då helt naturligt att han inför utsikten, att den vetenskapliga undersökningen skall konstatera befintligheten av människo-blod på hans kläder, söker värja sig mot misstankarna. Sannolikt gör han det, efter dagars och veckors grubbel i sin cell, fullt övertygad om riktigheten av sina uppgifter. Kanske äro dessa uppgifter gissningar, ehuru väl med en utgångspunkt i fakta — men än sedan? Låtom oss se saken inte blott från åklagarens sida, utan också från den motsatta, där den tilltalade i trots och förtvivlan för sin ensamma strid. Miss-trodd och snärjd kan han till en början icke annat än förneka och protestera. När han sedan inser nödvändigheten att söka argumentera och förklara är det inte underligt om han, okunnig och otränad i logiken, kommer till korta gentemot

en överhet, som själv inte drar sig för att missleda honom rörande fakta för att sedan åberopa hans "tvetalan" såsom skäl emot honom.

Det som nu sagts äger i viss grad tillämpning också på vad åklagaren funnit misstänkt i Erikssons uppgifter om "tiden och sättet" för sin hemresa från Solhallet. Frågan om *mötena* på vägen har naturligen betydelse, ty utredningen därom syftar till att klargöra, om Eriksson en viss tid farit den vanliga vägen fram. Men jag kan inte finna, att Eriksson i *detta* avseende beslagits med osanning eller tvetalan — partiet mellan åklagare och svarande är bara *i sak* oavgjort. Däremot kan det knappast ha större vikt för bedömandet av den tilltalades skuld eller oskuld, om han mer eller mindre skarvat i detaljer vid sina upprepade berättelser om den första hemresan från Solhallet. Det kan likaväl tala till hans förmån, att han först icke insett faran av sin uppgift om den raska farten, som det kan anföras till hans nackdel, att han senare ändrat sig till allt långsammare fart.

Med denna summariska granskning av bevisningen överlämnar "försvarsadvokaten" svarandens sak i juryns, den nuvarande opinionens, långtifrån säkra händer. Hans förhoppning om ett fullt frikännande grundar sig mindre på tillförsikten till opinionens oväld och omdömesförmåga än till det förhållande, att "Börstils", svaranden Erikssons, lidandes historia tilldrog sig för så länge sedan och att ingen har den minsta anledning att avundas honom eller kasta sig över honom av närmare i tiden liggande anledningar.

Även häradsrätten hade på sin tid icke annat att göra än att kindpusta Eriksson och sedan låta honom fri.

7. Utslaget.

Till och med vid sista rannsakingen, den 4 januari 1897, förekom vittnesbevisning, delvis på föranstaltande av den tilltalade. Men utslaget var förstås skrivet på förhand, med domarens fina men tydliga handstil. Det lydde kort och gott:

”UTSLAG.

- Ehuru på grund därav, att svaranden lämnat *mot var-*
- 1) *andra stridande och delvis uppenbart osanna uppgifter,*
 - a) *rörande på vad sätt och å vilken tid han färdats* under den av honom från Solhallet företagna hemresan, som ägde rum vid den tid, då mordet å Poststationsföreståndaren J. Åkerlund förövades, *ävensom rörande på vad*
 - b) *sätt svaranden erhållit blod å de kläder, han då varit iklädd,* samt jämväl på grund av den bevisning, som
 - 2) *i övrigt i målet förekommit, bindande omständigheter och liknelser till stöd för åtalet förekommit,*

likväl och som svaranden emot sitt nekande icke kan anses vara lagligen övertygad att hava begått mordet å Åkerlund eller däri tagit del,

alltså finner Häradsrätten svaranden icke kunna till ansvar och ersättningsskyldigheter i målet dömas, vadan Åklagarens i målet framställda yrkanden lämnas utan bifall.

Vid denna prövning av målet får statsverket vidkännas kostnaden för den rättsmedicinska undersökning å mördade Åkerlund och för den rättskemiska undersökning av

klädespersedlar och andra föremål, som tillvaratagits hos svaranden, ävensom för den ersättning, som av allmänna medel må hava utgått till de i målet hörda och av åklagaren inkallade vittnena.

Jämlikt 25 kapitlet 5 § Rättegångsbalken, sådant detta lagrum lyder genom Kungl. Förordningen den 16 februari 1864, skall detta utslag underställas Kungl. Maj:ts och Rikets Svea Hovrätts prövning, och skall emellertid svaranden i häkte förbliva, intill dess Kungl. Hovrätten annorlunda förordnat.

(Besvärshänvisning.)

Som ovan.

På Härads Rättens vägnar

H. Helmertz."

8. Efterdyningar.

Rättvisa och barmhärtighet.

Nu skulle man tro, att det snart vore slut med den häktade Erikssons prövningar. Målet underställdes visserligen hovrätten, men någon ändring i sak var det inte att vänta. Utslaget motivering lät misstanken för mord alljämt häfta vid svaranden, men däröver var det inte lönt att klaga. Den 3 mars 1897 kom till sist hovrättens frihetsbrev efter att Eriksson mer än ett år suttit häktad.

Hans kvinna och barn hade väntat honom under ängslan och ekonomiskt betryck. Deras stuga hade under häktningstiden utmätts och försålt för skuld. De skulle ha blivit utan tak över huvudet, om inte hemmet inropats av en granne, hemmansägaren Åström — gift med den snälla Lovisa, som vi träffat hos Erikssons fästekvinna under mordaftonen. Åström lät Eriksson fritt bo kvar med rätt att lösa tillbaka stugan, när han kunde. Då nu familjefadern åter kunde börja arbeta, skulle väl bostadsfrågan så småningom ordna sig. Men nu grep den höga rättvisan åter in och tycktes vilja hindra den slagne att komma på fötter.

Härmed förhöll sig sålunda. Som synes av referatet över rättegången hade även svaranden begärt inkallande av åtskilliga vittnen. Ingen påstod att svarandens begäran gjorts i onödan. Med den tidens ordning var det emellertid endast domaren, som kunde se till att en fattig och hjälplös häktad fick in bevisning till sin förmån; det skedde genom att han

tillsade åklagaren att instämma vittnen eller införskaffa annan utredning. Ibland kunde nog åklagaren även självmant kalla in ett vittne, som svaranden ville ha hört. I sådant fall då åklagaren instämt vittnen *för målets utredning* — frånsett i vilken parts intresse — ansåg domaren statsverket böra vidkännas vittneskostnaderna, när åklagaren, som i detta mål, var tappande part. Häröver besvärade sig statsverket i det erikssonska målet med resultat att samma hovrätt som frigav honom ålade honom att betala kostnaderna för de vittnen, som åklagaren på hans begäran men i utredningens allmänna intresse instämt.

”Börstil” hade varit hemma på Lagbovreten ett par veckor i mars, då han genom det utskrivna hovrättsutslaget fick del av detta nya bekymmer. Till råga på allt var det knappa två dagar, innan besvärstiden gick ut. Tro bara inte att ”Börstil” föll ihop för så litet! Med ett par ören på fickan — de övriga småslantarna lämnade han hemma — gick han den närmaste vägen till Uppsala över sjön Tännarens is, långa stycken genom vatten och issörja, då han bar skorna i handen — ändå fick han dem förstörda under vägen. I Uppsala fick han av bekanta hjälp med respengar till Stockholm, där han skulle söka ”Staaffen” för att hos kungl. maj:t överklaga hovrättens utslag. Han kom också i tid till Stockholm och fick sina besvär ingivna genom Karl Staaffs vid denna tid helt nya byrå. Men någon ändring i utslaget blev det icke. När lagen icke gick sin gilla gång till utmättningsförsök och fattigkonkurs för vittnesersättningarnas skull, berodde detta på att ortsopinionen till sist reagerade mot rättsmekanismen: sockenbor och grannar sköto ihop tillräckligt, inte bara för att ersätta kungl. maj:t och kronan, utan för att lösa den gamla stugan och bygga om den.

Rättvisan har sin gång; det är en tröst att få tro, att barmhärtigheten följer i dess spår.

Onda rykten.

"Börstils" sak hade varit före och, medan han väntade det självklara resultatet av underställningen till högre rätt, diskuterades hans sak inte vidare vare sig i pressen eller man och man emellan. Den tilltalade hade konstaterats vara en högeligen misstänkt figur. Men då han inte dömts till avrättning, intresserade sig ingen längre för hans personliga öde. Endast några efterdyningar av diskussionen om "rättsfallet" såsom sådant förmärktes i "farbror Ahlenius" matsal och i lilla rummet på Stadshotellet. På kansliet och hos domaren var det påfallande tyst om hela historien. Arbetet hade gått tillbaka i sina förra gånger med småprotokoll och expeditiöns-göra i vardagslag samt ett och annat välkommet avbrott i enformigheten genom upplivande rannsakningsresor till det större och skönare Västerås.

Så inträffade nästan på dagen ett år efter den första rannsakingen med "Börstil" en händelse, som då syntes författaren vara av en utomordentlig betydelse. Domaren hade varit hygglig att ordna det så, att jag fick fira min födelsedag och "tingsmyndighet" med att sitta mitt första ting.

I den kyliga morgonstunden efter ankomsten till Heby var det nu min tur att vid brasan i domarens rum lyssna till åklagare och rättssökande. I sin ordning satt även länsman Gråberg vid den unge Gamaliels fötter sökande efter vishet. Han fann nog knappast mer än en svag resonans för sina bekymmer. Många år efteråt påminde mig Gråberg om de "varningar" han den gången uttalat: "Jag sade ju redan då" . . .

Länsman Gråbergs klagomål rörde hans ställning och prestige såsom åklagare i orten. Han beskylldes nämligen på inflytelserikt håll för att ha gjort ett grovt misstag på person

genom åtalet mot "Börstil" och nu, sade man, var det hans plikt att taga fast på "den rätte". Alltifrån tiden för Erikssons häktande hade ett rykte spritt sig, som utpekade skollärare Blomberg såsom misstänkt för mordet. Bland ryktes-spridarna var färgaren Victor Nordin, och när Gråberg sist hört denne i målet, var det för att bringa i dagen de säkerligen betydelselösa skälen för hans misstankar. Men Nordin hade undvikit att tala rentut, och nu riktades anspelningarna mot Blomberg alltmera ohöljt under klander mot åklagaren för hans underlåtenhet att ingripa. För den som kände Blomberg måste misstankarna mot denne synas fullständigt orimliga. Men vad skulle Gråberg göra — borde han ställa till med en ny polisundersökning utan bestämt objekt så snart efter det målet mot Eriksson avgjorts? Gripes det inte in på något sätt, tyckte herr Gråberg, vet ingen var det kan sluta.

Ja, härpå var inte mycket att svara. Jag skulle naturligtvis tala med domaren om saken, men för Gråbergs del föreföll det mig vara klokast att bida tiden tills skvallret dog ut av sig självt. Han visste ju, att han hade sina överordnades, det upplysta fåtalets, förtroende, och behövde därför icke bry sig om vad en del dumma människor hittade på. Med dessa och liknande tröstegrunder avslutades den intervjun.

De onda ryktena fortsatte dock att löpa. De togo inte fart ute i bygden och bland den stora massan av ortsbefolkningen. Men så mycket mera intensivt pågick pratet vid kaffekopparna i en krets omkring kyrkan, från prästgården förbi Nordins och upp till det frireligiösa paret Rehnqvist. Till Rehnqvists kommo också bekanta från andra orter och fingo misstankarna till livs.

Bland andra var där en gång predikanten Norberg från Gävle, som själv nyss suttit häktad på grund av oberättigade misstankar för mord.

Anmärkningsvärt är, att denna inre krets av "troende" ryktesspridare bestod just av personer, som i halvmörkret sysslade med den döde i den upprörda och ohyggliga stämningen omedelbart efter mordet. Den ene hade härunder lagt märke till en viss detalj, den andre till en annan — saker, som kanske först syntas iakttagaren oviktiga men som senare, efter det tankarna fått en viss inriktning, lades tillhoppa och tillerkändes betydelse såsom bevis.

Hela historien berodde ursprungligen på de oeffterättliga klockorna i Östervåla. Här var det skollärare Blombergs väggklocka som gått något för fort. Blomberg hade enligt Nordins uppgift *först* sagt, att han kommit hem kl. "7.20". Men just då pågick ju mordandet. Alltså . . .

Vidare kom episoden med den av Blomberg hittade femkronesedeln att framstå i en misstänkt dager. Kyrkoherden mindes händelsen så, att Blomberg trots att det var mörkt i förstugan sagt: "Se, här ligger en femkronesedel." Men hur kunde han strax se detta? Därjämte trodde man sig minnas, att det därförut hade sopats i förstugan utan att någon sedel syntes till. Konklusion: Blomberg måste ha lagt dit den för att sedan låtsas hitta den.

Så var det Blombergs förklaring till Åkerlunds död: han hade fallit och slagit ihjäl sig på kassaskåpet. Det hade t. o. m. stått i tidningen att Blomberg vidhållit den förklaringen dagen därpå, då han själv och alla människor visste hur det gått till.

Och sedan nyckeln. Det hade dagen efter mordet letats på isen efter denna, men ingen nyckel hade hittats. Kunde inte Blomberg ha lagt dit den efteråt?

För resten hade Gråberg själv medgivit att "Börstil" var oskyldig. Han hade sagt till fru Ottander: "Jag var tvungen att häkta Eriksson, ty eljest hade de busarna kommit och tagit Blomberg." Just så: "busarna" sa han — var inte

det oförskämt sagt om en stadsfiskal och en e. o. hovrättsnotarie?

Till sist viskades det hemska saker om ett blodigt vedträ, skilt från de andra i postrummet. Hade det icke använts av någon som lämnats *ensam* med Åkerlund sedan Nordin sprungit efter doktorn?

Läsaren torde göra sig besvär att gå tillbaka till redogörelsen för vad som verkligen hänt och sedan döma om halten av dessa misstankar.

Vår Herre inblandas.

Det var naturligen ägnat att ge styrka och auktoritet åt misstankarna, att dessa delades av själva kyrkoherden. Den som är och varit förvissad om att Blomberg var oskyldig må döma Ottander hårt, och en underlig roll spelade han. Men tror man, som jag numera, likaväl på kyrkoherde Ottanders goda tro, måste man tycka synd också om prästen. Det kunde ju inte vara så värst uppbyggligt för pastor loci att tro sig ha en mördare till barnlärare och klockare i församlingen. Kyrkoherden dolde inte heller sina misstankar för Blomberg själv, lika litet som för åklagaren. På pastors-expeditionen och annorstädes, när de kommo på tu man hand, tog kyrkoherden, oftast i all vänlighet, upp frågan om inte Blomberg ville bekänna och få frid med Gud.

Då Blomberg reagerade mot att på detta sätt inblanda Vår Herre hände det, att kyrkoherden återopade detta såsom bevis emot honom. Särskilt inträffade det, att Blomberg efter gudstjänsten inbjöds att följa kyrkoherden in i sakristian. Där fick han falla på knä och deltaga i en bön, som kyrkoherden förestavade. Men då man kommit till en passus, där Gud ombads att låta mördaren bli upptäckt, *så tystnade*

Blomberg — enligt vad kyrkoherden sedermera berättade för en predikant från Gävle.

Troligen var kyrkoherde Ottander i det hela taget en förträfflig man — i tidens fullbordan blev han också kontraktsprost. Den som endast sett honom i samband med händelserna i Östervålamålet minns honom såsom en blek, böjd man med asketiskt utseende och förstirrad blick, en blick som fixerats på en viss punkt och icke kan slita sig därifrån.

En helt annan typ var vittnet Victor Nordin, liten, väl-mående och till synes av ett fredligt och gemytligt sinne-lag, samt därtill försedd med ett fickur av den precision, att det måhända förledde honom att tänka alltför högt om andras.

Vid av- och tillträdessyn i maj 1897 mellan Åkerlunds stärbhus, avträdare, och folkskollärare *Blomberg*, tillträdare, av klockarbostället påstod kyrkoherde Ottander, att en del av den tomt, varpå Åkerlunds av honom i livstiden uppförda och privat tillhöriga byggning var uppförd, tillhörde kyrkoherdebostället. Detta bestreds av tillträdaren och församlingens ombud.

Synerätten lämnade kyrkoherdens yrkande utan avseende och ålade *Blomberg* att uppföra klockarbostad antingen å just den plats, där Åkerlunds byggning stod, eller på en avsides därifrån belägen vret. Denna senare var otjänlig för ändamålet bl. a. därför, att uthusen befunno sig invid Åkerlunds privata byggning. *Blomberg* hade därför ingen annan utväg än att påyrka byggnadens bortflyttande för att kunna fullgöra den av synerätten honom ålagda byggnadsskyldigheten. Sedan ärendet hänvisats från länsstyrelsen till domstol, kom sig emellertid *Blomberg* aldrig för med att instämma saken och utsatte sig sålunda för risken att bli ansvarig för uraktlåten byggnadsskyldighet samtidigt med att Åkerlunds änka fick bo kvar på en plats, där hon ej var berättigad att bo.

Detta var det verkliga förloppet av den sedermera mycket omtalade "vräkningen", som anfördes såsom bevis för att Blomberg skulle hyst hätska känslor även mot den mördades änka.

Frid och försoning.

Nåväl, det var för att söka sätta stopp för denna förtalskampanj som Blomberg med åklagarens råd och gillande bestämde sig för att instämma Nordin till tinget med åtal för falsk beskyllning för brott — högre upp på den sociala skalan vågade Blomberg inte gå. Målet förekom på första höstsammanträdet i september 1897, då domaren själv var ordförande. Så snart stämning uttagits, blev anti-Blombergpartiet försiktigare i sina yttranden. Nordin lovade offentlig avbön samt bot och bättring för framtiden, därest målet nedlades. Och så kom det sig att parterna, efter ett litet förmaningstal av domaren, förliktes med varandra. De närmare villkoren fastställdes av häradsrätten vid oktobersammanträdet på det för svaranden Nordin billiga sätt, som framgår av här nedan införda

"UTSLAG.

Enär svaranden inför Rätten erkänt, att han utan skäl, men av obetänksamhet pådiktat kändanden det å Organisten Johan Åkerlund i Öster Våla den 19 Februari 1896 föröfvade mord, samt i anledning av detta svarandens erkännande den förlikning av målet mellan parterna träffats, att svaranden, mot det att kändanden förbundet sig att avstå från vidare beivrande av den mot honom begångna ärekränkning, förpliktat sig att till kändandens upprättelse erlagga kostnad till tryckning i två av ortens tidningar av den mellan parterna träffade förlikning, vilken tryckning kändanden ägde att ombesörja, ävensom att gälda kändanden dennes rättegångskostnader i detta mål med 155 kronor jämte vad som åtginge till lösande av Häradsrättens protokoll och utslag i målet till de expeditionerna åtecknade belopp, förty och

då parterna anhållit, att denna av dem efter uppläsande godkända överenskommelse måtte bliva genom särskilt utslag av Häradsrätten fastställd, alltså prövar Häradsrätten lagligt att med kraft av dom fastställa ovanmärkta, mellan parterna träffade överenskommelse, och varder i anledning av den mellan parterna träffade förlikning, målet från vidare handläggning ur domboken avskrivet.

År och dag, som förr skrivet står.

På Häradsrättens vägnar:

Eliel Löfgren."

Tyvärn ledde den offentliga förlikningen inte till åsyftat resultat. Det onda utsädet grodde och växte under några år upp till praktfulla giftblommor. Men för tillfället rådde fred och relativ sänja. Blombergs goda namn och rykte syntes vara räddat och "Börstil" hade fram på sommaren kommit ut ur sitt fängelse. Rättvisa var skipad. Men kunna vi efter vad vi nu veta helt tro på den oförfalskade barmhärtigheten i den förut omtalade hjälp, som lämnades "Börstil"? Det kan hända, att somliga bidrag höjdes med en extra fentioöring som ett ogillande av Gråberg eller med en riksdaler såsom uttryck för misstankar mot en annan oskyldig man.

Alltnog, i förlikningens tecken slutade den sista scenen i dramats första akt.

IV.

MELLANSPEL

1. Försyn eller slump.

"Det i sanning underbara vid de mänskliga angelägenheterna är det sätt varpå orsaker och verkningar sammankedjas. Herr Jerome Coignard hade verkligen rätt, då han sade: När man betraktar denna sällsamma följd av stötar och motstötar, i vilka våra öden mötas, nödgas man erkänna, att Gud i sin fullkomlighet icke saknar vare sig kvickhet, fantasi eller styrka i det komiska... Sålunda var orsaken till att jag fick lära mig latin den, att broder Ange gripits av vaken och satts i prästhäktet som skyldig till miss-handel på en knivsmed i 'Lilla Bacchus' berså."

(Jacques Stekvändaren i "Drottning Gåsfot".)

Det opåräknat långvariga födsloarbetet hos hustru Lindblom i Solhallet vållade sammanstötningen mellan "Börstils" och Åkerlunds öden. Märk väl, med barnmorskan som förmedlare. "Det är inte lönt att vänta", sade fru Stengård, och därmed satte hon "Börstil" och hans vagn i rörelse just i tid för att denne skulle bli misstänkt för mord.

Det kan icke begäras, att den som utsättes för ödets gyckel själv skall uppskatta det putslustiga i leken. Men vem vet vad som kunnat hända "Börstil" om han den gången sluppit undan? Det är mycket möjligt, att, om han varit fri under nästa Sala marknad, han skulle slagit lögnhalsen slaktare Lindholm sönder och samman eller att ovänskapen med grannen Nordgren gått våldsamt ut över denne. I så fall hade "Börstil" blivit rättvist straffad och därmed utstött ur menigheten i Våla. Nu lämnade han fängelset, stark i känslan av

sin oförvitlighet. Den orätt, som vederfarits honom, gav honom ett slags moraliskt övertag, en prestige, som det gällde att bevara genom större försiktighet med brännvinet eller åtminstone mera aktgivande på sig själv, när han supit. Hans fängelsetid och utmätningshistoria hade ingivit honom en med bitterhet blandad skräck för att vidare få med höga rättvisan att skaffa. Men inte grodde i honom någon fiendskap mot samhället runtomkring den nya stuga, som var en skänk av vänligt sinnade sockenbor: han fortsatte livet igenom med sina småsysslor och sin gårdfarihandel. När marknaden för ståltrådsarbeten blev dålig, övergick han med större framgång till att sälja krukkärl. Till en tid skyddes han av somliga, emedan han suttit inne. Men snart glömdes denna episod, och utbölingen upptogs i sockenbornas krets såsom en av dem. Han betraktades som en ortsberömdhet och hans ställe tävlade med "mordstugan" i kuriositetsintresse.

I "Börstils" fall kommo orsak och verkan i omedelbar, lätt överskådlig följd. Ett underligt laggspel är det däremot att sammanföra länkarna i den orsakskedja, som slutligen ledde till skollärare Blombergs häktning.

Varför i all världen skulle han, om han var oskyldig, under de kritiska minuterna vid stängningsdags stå och prata med "farbror Åkerlund" om onödiga ting i stället för att begagna den dyrbara tiden till vad han var ute för att göra, nämligen att gå till pastorsexpeditionen med en restlängd? Då hade hans alibi från början varit ställt utom allt tvivel. Eller om han stannat kvar längre, tills Åkerlund gått in till sitt aftonmål, skulle mordet antagligen ha förebyggts och Blombergs skada inskränkts till att gröten kallnat hemma hos honom.

Blomberg blev efter Åkerlunds död klockare och, om någon tid, poststationsföreståndare. Han var kommunalstämmans ordförande och socknens främste förtroendeman. Hans

ställning och anseende i orten rubbades på intet sätt av den förut omnämnda klickens förtal och agitation emot honom.

Man kunde därför tro, att det funnits nya, tidigare förbisedda skäl för den uppseendeväckande åtgärden att häkta en allmänt aktad man, och detta så många år efter mordet.

De misstankar, som grundats på förut kända omständigheter, hade avvisats såsom orimliga både av ordinarie åklagaren och domaren. Inte heller berodde det på något initiativ av konungens befallningshavande såsom ordningens väktare i länet, att åtalet kom till stånd. Hur kom det sig då, att saken överhuvud upptogs på nytt?

Jag vill icke föregripa berättelsens gång med att redan här påvisa den samverkan mellan mänskliga handlingar och tillfälliga yttre omständigheter, som ledde till Blombergs häktning i mars 1904. Vare det nog sagt, att häktningen var den närmaste effekten av att den bekante riksåklagaren Köhlers öde höll på att dala och i sin fallflykt stötte samman med Blombergs.

Denna krockning fick verkan i skilda riktningar. Hur verkade den på Blombergs livsöde? Eftersom filmens fortsättning för mig är bekant, vill jag icke undanhålla läsaren vad som må kallas de efterföljande indicierna.

Den som led mest under bannet av anklagelsen, häktningstiden och det aldrig tystnade, misstänksamma mumlet i kretsen runt kyrkan var otvivelaktigt Blombergs stolta och förnäma hustru. Under trycket härav tynade hon bort till en förtidig död. Barnen gick det bättre. *Tack vare* den skam, som genom faderns häktning drabbade dem, kommo de att i tidiga år söka sin utkomst i främmande land. De voro samtliga av prima virke och togo sig gott fram, ett par till ställningar, som de aldrig kunnat nå i hembygden.

Blomberg själv fick icke endast tillbaka och bibehöll sina tidigare tjänster och förtroendeupdrag — han tillväxte allt-

jämt i auktoritet och anseende. Tjugu år efter den hårda prövningens fullbordan hölls fest i samhället. Där var han vid inträdd pensionsålder hedersgäst, fick hyllningstal av ärkebiskop Söderblom och guldmedaljen för medborgerlig förtjänst. Det kan hända, att han skulle ha skött sig lika bra och fått samma hedersbevisning, om han icke någonsin suttit häktad för mord — det är en öppen fråga. Säkert är, att det offentliga erkännandet av en samhällsnyttig livsgärning icke skulle ha glatt honom i samma grad, om det icke av honom uppfattats och även menats som en upprättelse för liden oförrätt. Icke heller under tiden för åtalet gjorde Blomberg intrycket av en man, som förlorat fattningen och gripits av oro och misströstan.

Om det samspel mellan händelser av högre hand samt mänskliga affekter och defekter, som föranlett hans häktande, var Blomberg alldeles ovetande. När landsfiskalen Köhlers öde stötte samman med hans, drabbade chocken så mycket starkare, som den kom oväntat. Trots den smärta och förödmjukelse, som följde av slaget, greps Blomberg dock icke någonsin av modlöshet och förtvivlan. Han var, ehuru varken högkyrklig eller organiserad frireligiös, en gudfruktig man, som, i medvetande om sin oskuld, hyste förvissningen, att när Gud låtit det onda ske han även skulle veta att hjälpa ur betrycket. Däremot skulle det — vad Blomberg än kunnat veta och tro om förhistorien — aldrig ha fallit honom in att efter Jobs exempel skylla sin egen olycka på någon personlig förföljelse av en onådig försyn. Den verkligt fromme tycks föra någon sorts dubbel bokföring med Vår Herre, vari denne krediteras för allt lyckosamt och gott, medan till synes oförtjänta olyckor ("prövningar") avräknas på den enskildes syndaregister och debiteras diverse främmande konton.

När nu målet mot Blomberg snabbt fick en för honom gynnsam vändning, ansågo sålunda hans många vänner —

Blombergs stora blygsamhet reagerade måhända något — att detta berodde på den högstes personliga intervention. Denna uppfattning präglade den stämning i orten, som tog sig uttryck i följande episod. Efter att ha frigivits av rätten vid första rannsakingen mottogs Blomberg med varma hyllningar av befolkningen redan vid Tärnsjö station, och hela hans färd därifrån till hemmet blev ett triumftåg genom äreportar och hurrande människomassor. Då han anlände hem voro cirka 1 500 människor samlade på skolplanen. Där sjöng en sångförening "Toner som skänka", landstingsman Johan Andersson i Stärte hälsade Blomberg välkommen hem ur fångenskapen och predikanten Kjellström tackade Herren, hjälparen i nöd, i ett gripande tal, "under vilket tårar syntes i de flestas ögon". Till sist sjöng den stora folkskaran gemensamt "Tacken Herren i hans gårdar".

Vid de följande rannsakingarna — med den för mord tilltalade på fri fot — kommo en rad av lyckliga tillfälligheter Blomberg och hans försvar till hjälp. Dessa stundom sensationella inslag i rättegången mottogos av de fromma bland Blombergs vänner såsom gåvor från ovan, framstodo som nya bevis på den högstes ingripande.

Det var inte underligt att man på den blombergiska sidan såg en försynens särskilda skickelse också däri, att den tilltalade råkade till försvarsadvokat få en person, som från sin tidigare verksamhet väl kände både saken, Blomberg och förhållandena i orten. När jag många år efteråt i riksdagen träffade Blombergs och min vän Johan Andersson i Stärte, hade han ännu icke upphört att förundra sig häröver. "Motpartiet" betraktade åter försvaret som ett djävulens bländverk, ett experiment i konsten att göra svart till vitt.

På båda hållen var man på sin tid benägen att överdriva försvarets inverkan på målets utgång. Så galet var det dess bättre icke ställt med den tidens domstolsväsen, att det före-

legat någon verklig risk för en fällande dom, även om de köhlerska indicierna icke skulle ha blivit positivt motsatsbevisade. Men försvaret fick icke desto mindre sin stora betydelse. Det hade inte bara till uppgift att förebygga sådana domskäl om "halv bevisning", vilka i målet mot "Börstil" troligen skulle ha kunnat förekommas genom ett effektivt försvar. Det formade sig därutöver till en principiell vidräkning med "systemet Köhler" och dess tilltagande yttringar av övergrepp och godtycke samt blev därmed — i jämbredd med en försvarsprestation av liknande slag på annat håll — ett prov för den försvarsinstitution i vardande, som betecknade det nya advokatståndets uppmarsch inom straffprocessen.

Detta var en första följd av mitt ödes sammanstötning med Blombergs — Köhlers träffade jag endast i periferien, då hans slutliga "öde" i form av en diger polisrapport började vandra sin ensamma väg genom protokollen. Sammanträffandet blev möjligt genom att jag, från att vara "en ung man på ting" — ett embryo till domare eller administrativ ämbetsman — kommit att förflyttas till den vänstra sidan av domarskranket.

För "Stärte" i hans närliggande himmel och andra eventuellt intresserade vill jag i korthet berätta något om de stötar och motstötar som förde mig dit. Vägen var oviss och knagglig men torde ha varit ungefär densamma för många vandrare, som gingo till advokatycket över det allmänna juriststråket under den övergångstid, som jag söker teckna.

*

Om min domare Helmertz berättas det, att arten röjdes redan hos den unge, i det han i barndomshemmet Rävetofta (nära Ängelholm) lekte ting och avkunnade stränga men

Präst och länsman i Djurholm omkr. 1880.

D

i hans tycke rättvisa domar över mindre lekkamrater. Men så var visst också hans far en mäktig nämndeman, och i Skåne var det icke långt mellan tingshusen.

Den sköna men dystra och ensliga skogsbygd i Norrland, där jag växte upp — i Balbergets skugga vid Öre älv — var däremot långt avlägsen från all världslig rättvisa av högre dignitet än länsmannens. Jag torde ha hyst en dunkel föreställning om, att rättskipningen i *Bjurholm*, där min far var kyrkoherde, utgjorde en del av församlingsvärden, så kraftigt som han offentligt och enskilt ingrep emot dryckenskap och andra laster, med varningar och nattvardsförbud ("lilla bannet"), och så ofta som han med risk för liv och lem sökte hindra slagsmål och lönnkrögeri ute i byarna.¹

Säkerligen var också länsman Landström (som efterträtt den pampigare länsman Noring) en duktig man på sin post, ehuru spenslig och finlemmad. Det var kanske bara vi barn, som saknade nödig respekt för kronans befallningsman, sedan han befunnits slå för "tante Elise", som hemma gick till handa i hushållet, och till den ändan låtit fotografera sig i jägarkostym med bössa, väska, hund och horn. Vad kunde för övrigt en försynt och därtill förälskad karl ta sig till med t. ex. den lönnkrögarkäring, som, när länsman kom, bredde

¹ Det berättas ännu historier om honom av samma slag som väl finnas om många kraftfulla präster uppe i obygderna (särskilt angående dåvarande biskop Landgren under hans tid i Delsbo).

En minnestecknare skriver: "Kyrkoherde Löfgren, som under sin första tjänstetid i Bjurholm ansåg sig böra uppträda mera strängt för att inge respekt för ordning och skick, hade att utkämpa många svåra duster och visade alltid ett verkligt hjältemod." Bland andra exempel nämnes ett tillfälle, då ett stort sällskap druckna slagskämpar samlades vid prästgården. När min far gick ut till dem, möttes han av anföraren med uppslagen kniv under hotelse, "att nu skulle prästdjävulen få smaka på det svenska stålet". Men genom sitt lugna och sansade sätt "övernann han våldsmännen". (W. Bäckström, "Bjurholms historia", 1909.)

Från denna "första tid" har jag intet minne. Men jag tror gärna att det är sant vad som senare sagts mig, att slagskämpen "övernunnits" med tillsägelsen: "Fäll ner kniven, så du int' skär dej."

kjolarna över brännvinskaggen och lät brännvinet rinna? Ett synminne av länsmans ämbetsutövning har jag kvar: en hel transport av kedjade slagskämpar, som kuskade till fängelset, oss alla till varning för brännvin och brott.

Bjurholm hade en ansedd nämndeman och senare häradsdomare, som hörde till den förnämsta bondesläkten i socknen och hette Jonsson. Det har sagts mig, att han var ättling av den förste odlaren, som kom till trakten endast med ett spett, en yxa och en ko. Men jag satte aldrig nämndemannen i förbindelse med någon domargärning utan fastmer med hans fru, som var barnmorska och hjälpte alla mina syskon till världen.¹

Ehuru sålunda intrycken under barndomen icke gävo några idéassociationer åt juridiken, tror jag bestämt att min uppfostran i hemmet haft direkt inverkan på mitt sätt att se och tänka även som jurist.

Från sju- t. o. m. elvaårsåldern hade jag min far till lärare och var så gott som hans ständige följeslagare. Husförhören voro på den tiden viktiga förrättningar icke endast för kontroll över lära och leverne utan även för kyrkskrivningen. Lästadianerna i socknen voro inte så värst många, men så mycket mera besvärliga när det gällde att få deras barn anmälda etc. På dessa husförhör var man så van att se mig, att det brukade stå en stol framsatt för min räkning bredvid prästens. Under de långa vinterdagarna satt jag mest uppkrupen i ett soffhorn i pastorsexpeditionen, samtidigt min fars arbetsrum, och läste läxor eller de få roliga böcker som funnos. Bland alla de svarta banden i den betydande teologiska boksamlingen fanns det bara tre "roliga": Dorés bibel med dess sagolika illustrationer, Ahnfelts "Världs-

¹ Hon var föremål för den enda anteckningen i den enda dagbok jag fört: "I dag har tante Jonsson själv fått en liten gosse."

litteraturens historia" med alla de översatta verserna och Jacob Ekelunds "Gamla Historien".

Den sistnämnda användes också som läxbok, inte så mycket i historia som fastmer i svenska. Jag fick nämligen tidigt börja läsa, utom en smula latin, historia, men framför allt svenska. Och de långa perioderna i den med tysk stil tryckta "Gamla Historien" användes för de tråkiga "satslösningarna", medan själva innehållet för mig var det roliga. I ändan av meningarna hängde, likt stjärnor i julgranen, de gamla hjälteorden i svart fetstil: "Säg spartanernas folk" . . . etc.; "Så mycket bättre, då få vi strida i skuggan"; "Kom och tag dem" (grekernas vapen) med mera sådant — ord som värmdes om vintern och på sommaren eldade till stridslekar.

Det må förlåtas mig, om jag ett ögonblick propagerar för återinförandet i skolorna av denna lärobok, eller som Ekelund själv betecknade den "Försök till lärobok i Gamla Historien" — ett verkligen lyckat försök, eftersom boken utkom i en massa upplagor och lästes i skolorna alltifrån någon gång på 1830-talet till ett gott stycke in på 1870-talet. Hur torra och färglösa föreföllo inte senare de gängse historieböckerna i jämförelse med "Gamla Historiens" eggande berättelser om antikens stora människor, deras pliktuppfyllelse och heroism. Och se Spartas och Atens lagar stå sida vid sida av varandra! Man fick inte bara veta, att Lykurgos var sträng men Solon mild och vis utan läroboken demonstrerade satsen med ett flertal exempel. Det är de konkreta exemplen och icke de allmänna omdömena som barnet förstår och bevarar i minnet. Som pojke höll jag med Solon, både när han bestraffade lättja och förtal och när han tyckte det var onödigt att sätta något straff för fadermord, "ty han trodde, att något sådant icke skulle kunna begås". Det kunde då hända, att min far ställde sig på "Lykurgos' sida, mest för

att få mig att ge *skäl* för mitt omdöme. Det ingick i hans lärometod, liksom i hans personliga liv, att söka efter klarhet. När han trodde sig ha funnit den, dagtingade han icke med sig själv.

Men i "Gamla Historien" fanns det ett ställe, där jag för-gäves sökte få en nöjaktig förklaring. För alla tider har stannat i minnet följande passus om den ryktbara domstol som kallades Areopagen. Det heter om denna: "Han höll sina sammankomster om natten, i mörker, på det domrarna icke måtte bevekast till något avsteg från sträng rättvisa genom åsynen av de anklagades åtbörder eller tårar." Hur kunde de alls döma utan att se?

Den bild, som de anförda orden framkalla, har alltifrån barnåren aldrig mist sin fascinerande verkan på min fantasi. Har jag inte hos mig själv och andra iakttagit det behov av "medkänslans isolering", varom tidigare talats? ("En ung man på ting 1878—98.") För mig som advokat ha orden fått en ny betydelse, varom här icke är platsen att säga mera, än att jag mången gång varit glad att stå vid den anklagades sida mot att nödgas tillämpa en obönhörligt blind rättvisa.

*

Undervisningen hemma gav en god grund för livet men hade den mindre önskvärda effekten, att jag inte behövde arbeta nämnvärt i andra och tredje klasserna i Ume skola. Under en senare gästroll i Söderhamn tändes åter en liten låga för antiken av skolans rektor, den spirituelle Julius Centerwall. Men först i Gävle gymnasium uppenbarade sig den borne latinaren, som gravitetiskt ledde oss pojkar upp till studentexamen.

Han hette *Aug. Zædrén* och, fastän bara adjunkt, var han idealet för en ungdomens lärare och vän: en romare och stoiker, som endast saknade togan för att även till det yttre

synas vara den han var. Han drev det latinska språket, intensivt men med orubbligt lugn, och fann tid att ge oss glimtar av antikens liv och föreställningsvärld. Med- och mothåll gavs ej av Zædrén. De svagare höll han flytande, med kostnadsfri privatundervisning om så behövdes, och laudatorsämnena utvaldes och fingo mogna, likaledes gratis, genom kvällsbehandling i hans ungarlskula. Till det senare slaget hörde i vår klass 7:2 Erik Leksell och jag. Det hände även att lärjungarna hedrades med att få göra en aftonpromenad under lärorika samtal vid mästarens sida. En stjärnklar kväll minns jag åtminstone, då vi snubblade fram på de knaggliga stenarna över det ödsliga stora torget med allas våra ögon riktade mot höjden. Zædrén talade om, hur antiken såg på stjärnhimmeln, och berättade, vill jag minnas, särskilt myten om Plejaderna. Vi stannade framför ett stånd mitt på torget och önskade att vi haft en stege för att få sikte på Orion.

Nåväl, det var denne mästare i latinet som mest gjorde att jag blev stekvändare i det juridiska köket i stället för att ägna mig åt humanistiska studier eller annan verklig lärdom. "Klassikerna äro fina att umgås med, men gå knappt att leva på", var innebörden av vad han sade. Själv hade jag föga tänkt på vad jag ville bli, hade inga inflytelserika förbindelser åt något håll och kände ingen särskild kallelse för en bestämd livsuppgift.¹ Det var (och kanske är) från denna

¹ Politik bedrevs på den tiden inte av skolpojckarna, även om de individuellt kunde visa en dragning åt höger eller vänster i olika frågor. När tullstriden pågick var jag ännu i Söderhamn, men deltog då livligt i den handgripliga närkampen på frihandlarsidan. Protektionisterna lågo över också på skolgården.

Gymnasieföreningen "Verdandi" var huvudsakligen ett "litterärt" sällskap. När lektor N. P. Ödman efter Uppsala-Verdandis strider framkastade, att vi borde ändra namn, kunde tanken avvisas redan på den grund, att vi voro äldre.

I sjunde klassen skrev jag en del långrandiga och, som det sedermera befunnits, snusfönuftiga teaterrecensioner i Serranders "Norrlandsposten", träffade i anledning härav den store Svennberg och fick trycka en och annan skön primadonnas hand.

kategori av obestämbara, som den juridiska fakulteten rekryterats.

För övrigt syntes det ännu vid studentexamen osäkert, om jag skulle kunna "bli" något alls (den tiden liktydigt med att läsa i Uppsala). Det var först genom turen att över sommaren därpå bli informator hos grosshandlare Jean Melinder (firma B. G. Kronberg), som den ekonomiska sidan av saken, utan min bön eller förskyllan, blev på ett betryggande sätt ordnad.

*

Nästa val — som för oss vanliga människor knappast är mer än en anpassning efter omständigheterna — nästa "val" blev nödvändigt efter tingstjänstgöringens slut. Helst ville jag söka hålla mig kvar på domarbanan, vilket enligt tidens sed närmast förutsatte att bli prövad och godkänd för karriär i hovrätten. Domaren skrev och frågade sig för hos sin gamla hovrätt, den skånska, där det skulle gå att få fiskalsförordnande efter ett och ett halvt år — i Svea hovrätt tog det minst tre — och jag skrev för säkerhets skull till en vän från Uppsalatiden, Georg Bismark, som börjat tjänstgöra där. Men svaren voro föga uppmuntrande — Bismark höll redan på att överge Kristianstad för att bli stadsfogde i Halmstad. Hans "plats" blev ledig, men det var ingen plats.

Att gå tre år i hovrätten utan lön och sedan kanske bli "vrakad" som fiskal, som det visst heter på hovrättsspråket — nej, det kunde jag inte tänka på. Något lämpligt förordnande hos lantdomare stod ej att uppbringa. En möjlighet till vikariat i en större norrländsk rådhusrätt undersöktes med lika negativt resultat. Så skrev jag protokoll i fattigvårdsmål ett par tre dagar hos länsstyrelsen i Falun, men några framtidsutsikter skönjdes inte heller där. Senare på sommaren 1898 skötte jag rådman Runnquists praktik i Kalmar under

hans semester, och hade jag fått t. ex. ett längre stadsfogdeförordnande i Kalmar, skulle jag kanske ha stannat i denna glada stad, där den kreugerska familjen var tongivande i affärerna och Mätte Schmidt ("Tantalus") jämte andra "Epikurs" söner angåvo tonen i sällskapslivet.

I varje fall hade jag med största sannolikhet icke blivit advokat i Stockholm — och sålunda inom räckhåll för klienter i Östervåla — om inte vid den tiden Karl Filip Hagberg definitivt lämnat Nils Setterwalls Advokatbyrå för att (via Samoaöarna) övergå till diplomatisk tjänst, och om jag inte i samma veva tillfälligtvis stött på Setterwalls svåger, min vän Bertil Magnet, utanför Gästis i Uppsala, där vi båda voro på genomresa och ätit middag i skilda sällskap.

Men nu ägde detta sammanträffande rum, förtroenden väx- lades och resultatet var, att jag på senhösten 1898 med den vanliga begynnelselönen av 150 kr. i månaden började min advokatbana som biträde i den setterwallska byrån med lokal i entresolvåningen av det edelstamska huset (nu tyska legationen). Där hade jag flera år min plats, innanför den trånga gången och tapetdörren, i det minsta rummet, till formen likt ett harpfodral och föga större. Men utsikten var förträfflig över den gröna planen mot Nationalmuseum och med "Bältespännarnas" aldrig avgjorda brottningskamp städse för ögonen.

2. En ung Stockholmsadvokat.

Omkring 1900.

När jag installerats på byrån, hyrt rum och köpt middagspoletter på Margareta hushållsskola vid Västra Trädgårdsgatan (i samma kvarter där Kreuger & Toll och dess konkursförvaltning de senare åren hållit till), träffade jag vid den första middagen Albert Kørsner, som jag inte råkat sedan Uppsalatiden. Vid minnet av detta oförmodade möte kan jag inte låta bli att erinra mig en händelse från Gästrik-Hälsinge nation, där Nathan Söderblom var själen, även om han vid det tillfälle jag vill berätta om inte var förste kurator. Det var under tiden för det välmenade men tämligen misslyckade försöket med "Studenter och arbetare" som Nathan med sitt alltid ekumeniska sinnelag ville förbrödra även studenter och seminarister. Till den ändan hade han sammanfört intresserade av båda slagen till en enkel fest på nationen. Men det gick trögt med förbrödringen, vardera gruppen höll sig till sina egna, trots världens iver att blanda dem. På åtminstone en punkt lyckades det dock såtillvida, att två ynglingar tveksamt nalkades varandra med höjda bischoffsglas (en alkoholsvag men fruktansvärd nationsdryck) och inläto sig i stelbenta vändningar på ett samtal om allmänna ting. Tills på en gång isen bröts, då de kommo underfund med, att de voro studenter och gästrik-hälsingar båda två. Detsamma hände Albert Kørsner och mig, med den skillnad att vi under samtalets gång funno, att vi båda

vore bara advokatbiträden (= seminarister i den anekdot som berättats). Hållningen hade varit reserverad så länge den ene — under skyldig respekt för Kungl. Maj:ts och Rikets Svea Hovrätt — tog för givet, att den andre "gick i hovrätten". Respekten för den höga Areopagen blev genast mindre och känslan för våra gemensamma intressen så mycket starkare, sedan likställigheten i yrkesväg uppklarats. Samtidigt bibehölls den ömsesidiga högaktning, som betingades av att vi fått plats på två bland de *förnämsta* advokatbyråerna i Stockholm. Kørsner var anställd hos Santeson & Abenius (där Herlitz nyligen hade slutat). Att ha en dylik anställning var inte så fint som att "gå fram" i hovrätten, men ekonomiskt säkrare än att aspirera där eller inom de administrativa verken.

Det sagda må tjäna som en antydan om advokatyркets sociala läge vid sekelskiftet. Den sociala gränsens betydelse var då mycket större än nu. I Stockholm, Göteborg och de större städerna i övrigt fanns det rättsbildade advokater med gott anseende och betydande praktik. Dessa hade dock i allmänhet från början ägt personlig anknytning till verksamhetsorten. Och deras början hade icke desto mindre varit svår i konkurrens med borgmästare, rådmän och tjänstemän i länsstyrelserna, vilka innehade större delen av de fasta och säkra uppdragen och i stor utsträckning dessutom drevo öppen advokatrörelse. Allmänheten fann det säkrare att anlita en jurist, vars ämbetsställning tycktes lämna garanti, än att vända sig till en friseblare. Det kan här ha sitt intresse att nämna, att den store Salaborgmästaren O. V. Lundberg började som advokat i Stockholm men föredrog att ta emot tjänsten som magistratssekreterare i Sala i stället för att fortsätta i Stockholm. Advokatyркet var sålunda inte heller särskilt ekonomiskt lockande för en skicklig jurist, men blev ofta en nödhamn för de mindre dugliga — vilket i sin ord-

ning avskräckte rättssökande från de rena yrkesadvokaterna. Genom bildandet av Sveriges Advokatsamfund år 1887 fingo advokaterna en organisation, som målmedvetet arbetade för yrkets höjande och dess fulla erkännande i den allmänna uppfattningen.

De senaste åren har advokatsamfundet vuxit till ett stort ämbetsverk under ledning av kraftiga generaldirektörer, bland vilka Tom Forssner med den äran regerat längst och mest. Omkring 1900 utgjorde hela samfundet en relativt liten krets och Stockholmsavdelningen därinom en klubb av yrkeskamrater. Kan samfundet nu jämföras med ett i justitieförvaltningen inlemmat ämbetsverk, med besvärliga ordningsföreskrifter inåt och en mängd nådiga remisser att svara på, var det på den tiden — i den traditionella svenska byråkratins ögon — ett främmande trossamfund. Där hade doktor Philip Leman eller Otto Mannheimer ledningen som överrabbin, ifall Göteborg hade presidiet, och Erik Martin var överabbot om och när så skulle vara, alla med assistens av vår ständige och omistlige sekreterare John Tjerneld som entusiastisk och konfessionslös predikare.

Den initiativkraft och uppslagsrikedom, som samfundet och dess ledande män utvecklade, syftade till reformer inom civilprocessen samt advokaternas (allmänhetens) ställning inom denna. Någon bestämd inriktning på en reform av brottmålsförfarandet, från den första polisundersökningen till domen, hade icke samfundets diskussioner och förslag. Icke ens åt behovet av försvarsadvokater för häktade och frågan om advokatens uppgifter därvidlag ägnades den minsta uppmärksamhet. Det är rätt betecknande, att när jag under Öster-vålamålet ville delge Stockholmsavdelningen några av mina erfarenheter från detta, inskränkte sig anförandet till något så pass neutralt som "bruket eller missbruket av skriftliga intyg" — alltså en specialfråga av visst processuellt intresse.

Vad var anledningen till denna tystnad i spörsmål, som så nära borde angå både advokaterna och deras eventuella klientel? Jo, visserligen medgav lagen varje tilltalad rätten att "medhava fullmäktig", och flertalet domare i början av 1900-talet sågo icke ett rättegångsbiträde vid den häktades sida med lika oblida ögon som t. ex. Helmertz gjort. Men icke ens hos juristerna hade den uppfattningen trängt igenom, att *i rättvisans eget intresse* en häktad bör ha rättegångshjälp likaväl som åklagaren har skyldighet att åtala. Då lagstiftningen icke erkänt denna princip och icke anvisat medel för den häktades försvar, var det fortfarande ingalunda regel, utan undantag, att en häktad hade biträde i rättegången. Endast den något så när välsituerade eller den som hade en intresserad organisation bakom sig kunde bestå sig lyxen av en försvarsadvokat. Även då var det, med hänsyn till en häktads ställning i den allmänna meningen, icke alltid någon lätt sak att få rättshjälp av fullt prima kvalitet. Det hörde knappast till god ton att biträda en för svårt brott häktad.

Under sådana omständigheter är det förklarligt, att det icke fanns några, som ansett det löna mödan att specialisera sig på brottmål. Bland de Stockholmsadvokater som i äldre tid överhuvud "togo" brottmål, när det passade dem, kunna nämnas den gamle spydige och formskicklige Ernst Uddenberg och den lika kvicke men mera saklige Edward Sparre. Den senare har inskrivit sitt namn i svensk brottmålskrönika bl. a. genom sitt försvar för det zetterlingska nödvärnsdråpet, som på sin tid väckte mycken uppmärksamhet (N. J. A. 1889, sid. 207).

Men den kanske mest intressanta och svåra försvarsuppgift som förekom vid tiden omkring sekelskiftet — dock före min advokattid — löstes av Erik Martin i det norbergiska målet (1896—97).

Predikanten Norberg, en allmänt aktad man, uppburen pastor i Immanuelskyrkan (den waldenströmska friförsamlingen) i Gävle, tillbragte sommaren 1896 med sin sjukliga fru och familjens tillgivna, halvgamla och hysteriska jungfru Hanna ute på "Norrlandet", Gävlebornas något dystra men vid denna tid mycket gouterade riviera.

Det väckte ett oerhört uppseende i landet, när stadsfiskal Lidén — en för övrigt välbalanserad och ansvarskännande åklagare — efter ett kort förhör häktade Norberg för mord på Hanna, som funnits liggande död nära en stenig skogsväg mellan Norbergs bostad och landsvägen. Enligt Norbergs berättelse hade jungfrun fått ett av sina vanliga anfall och springande givit sig av uppåt skogsvägen. Vid dylika anfall, som syntes vara av epileptisk natur, brukade hon ofta falla omkull och skada sig. Norberg sprang emellertid omedelbart efter henne. Härunder fick han plötsligt se kvinnan gång efter annan liksom kastas upp i luften och sedan handlöst falla mot marken i en sådan ställning att hjässan stötte mot stenarna på vägen. Så sprang hon in i skogen. När Norberg äntligen hann upp henne, hade hon åter fallit och drabbats av en stöt som vållade döden.

För vanliga iakttagare, och till dem sällade sig medicinska sakkunniga, syntes intet annat möjligt än att döden vållats genom personligt våld bakifrån å hjässans övre och bakre del. Tyngdlagen och andra naturliga skäl strede mot ett antagande om dödsorsaken enligt Norbergs otroliga berättelse. Motivet till dådet: förvecklingar på erotisk grund, vilka under utredningen på intet sätt styrktes.

Strax som Norberg häktats vände sig hans frikyrkovänner till Martin för att försäkra sig om den bästa rättegångshjälp, som kunde erhållas. Då Martin fått goda upplysningar om Norbergs karaktär samt vid förhör med honom erhållit ett bestämt intryck av att han talade sanning, åtog han sig saken

och drev den med sin vanliga skärpa och energi. Uppgiften skulle väl dock varit hopplös, om icke professorerna Lennmalm och Henschen i ytterst ingående expertutlåtanden kommit försvaret till hjälp. Medicinalstyrelsen och de medicinska fakulteterna stodo delade, men slutresultatet blev, att domstolarna godtogo speciellt Henschens yttrande som tillräcklig medicinsk förklaring av det yttre dödssätt Norberg angivit. Denne blev helt frikänd.

Det norbergska målet och Martins sätt att sköta det erbjuder ur olika synpunkter synnerligen stort intresse. För det första ha vi här ett exempel på, att det rättsliga försvaret kan vara avgörande för målets utgång. Som detta mål från början låg till var risken för ett fällande mycket stor. I bästa fall hade den tilltalades sak blivit ställd på framtiden och Norberg för alltid brännmärkt såsom skäligen misstänkt för mord.

Vidare är fallet belysande för *sanningens* betydelse: för att Henschens analys på den sjukdom, varav den döda lidit, skulle fria Norberg, så måste händelsen ha timat just på det till synes otroliga sätt, som han gjort gällande. Själv måste ju Norberg förstå, att det lät osannolikt vad han berättade. Men hade han försökt bättra på historien med att göra den litet troligare, så hade han antagligen suttit fast. Det finns en anekdot om den gamle processmakaren, som gav sin son följande råd vid dennes första process: "Du skall tala sanning för 'abekaten', gosse; är det så det behövs, så ljuger han själv." Insinuationen mot advokaten blir inte så ful som den synes, om gubben menat: "Berätta du hur det gått till, advokaten skall nog veta att förklara det." Får advokaten bara fakta, kan han måhända ge dem en riktigare och samtidigt för klienten gynnsammare förklaring, än denne själv förstätt. (Obs. Norberg visste intet om hur det han sett skulle kunna förklaras.)

Och slutligen: en god advokatregel är att inte försöka *bortförklara* eller *bättra* på klientens primäriakttagelser, sådana denne bestämt uppgivit dem vara beskaffade. Advokaten har i det avseendet ingenting annat att hålla sig till, förrän det visat sig att klienten ljugit. Även den regeln följde Martin, då han gav sig till att söka en annan förklaring än i Norbergs brottslighet till det skenbart omöjliga. I målet mot Blomberg vacklade jag en gång i min tilltro till hans uppgift, som föreföll mig alldeles osannolik: vi få se hurusom jag misstog mig.

Den som i ord och handling först verkat för att i svensk brottmålsprocess införa det rättsliga försvaret som ett organiskt led i rättegången och såsom sådant principiellt lika berättigat med åtalet, är *Karl Staaff*.¹

Under min Uppsalatid deltog jag vid en sammankomst med en krets studenter, där Staaff som tämligen nybliven Stockholmsadvokat höll föredrag om försvaret i brottmål och starkt framhöll nödvändigheten att avhjälpa den lucka, som här fanns i svensk lagstiftning. Troligen var detta redan år 1893, ty jag har ett minne av att Karl Stenström i egenskap av sekreterare i Juridiska föreningen hälsade och tackade föredragshållaren; och Stenström lär inte ha varit sekreterare annat än det nämnda året.² Hur som helst finns det icke minsta tvekan om, att Staaff vid en relativt tidig tidpunkt för oss som voro församlade utlade den nya läran om den häktades rätt samt att jag strax anammade hans ord och allt därefter bevarade dem i mitt hjärta. Det var första gången jag träffade den blivande hövdingen, och jag minns som det vore i går det massiva huvudet med de redan tunga dragen

¹ Staaff hade redan i sina studier vid akademien lagt sig särskilt vinn om straffrätt. Professor Hagströmer, som förde dagbok över sina tentamina med korta karaktistiker av tentanderna, har givit Staaff ett särdeles högt vitsord.

² Sekreterarna både i juridiska föreningen och i Verdandi ha emellertid förgäves letat efter protokoll över detta sammanträde.

och hans lugna sätt att binda tankarna samman och låta orden falla som bly.

En försiktig början, men ändå början till en ordning på den nya principens grund, gjordes sedan under den regering, vari Staaff var både stats- och justitieminister. Såvitt jag kan finna, dryftades den staaffska lagen av år 1906 icke vare sig på det förberedande stadiet eller senare inom samfundet.¹ Tydligen ansåg sig icke heller Staaff själv, ehuru gammal medlem och styrelseledamot, ha något att hämta av frågans föredragning därstädes. Den betraktades av honom som ett rent politiskt spörsmål. Det hade dock varit lyckligt för den nya institutionens utveckling, om han sökt och fått sina kollegers bistånd vid dess introducerande i rättslivet.

I sin praktik levde Staaff som han lärde och mottog uppdrag i brottmål, då han var oförhindrad av andra uppdrag (han var t. ex. hindrad att åta sig försvaret i några av de köhlerska "Eskilstunamålen"). I ett par fall blev han tydligen förd bakom ljuset av dem han försvarade. Särskilt på grund av hans framskjutna ställning inom politiken väckte detta uppseende och kritik. I det dregerska menedsmålet var misstaget mera beklagligt än i det andra, Helga Fägerskölds kasus i samband med den taubiska giftmordshistorien. Fröken Fägersköld dårade ju desslikes privatim ett gammalt justitieråd av den allra skarpaste sorten.

Händelser som de nämnda väcka frågan om advokatens ställning både till parten och domstolen. Har klienten ljugit för sin advokat i någon betydelsefull punkt och denne handlat därefter, kan det icke rimligen fordras att advokaten skall fortsätta att föra hans talan. Advokaten bör kunna avsäga sig uppdraget. Men därav följer icke utan vidare skyldig-

¹ 1906 års lag antogs av riksdagen i anslutning till en framställning från justitieombudsmannen O. Berger. Tidigare hade upprepade motioner av Staaff och en proposition (Bergers) i ämnet avslagits.

heten eller ens rätten att öppet desavuera eller eljest prejudicera parten inför domstolen. Advokatens klara sanningsplikt inför rätta och som medborgare är en sak; samvettskonflikter till följd av vad han enskilt fått veta eller tror sig ha förstått kunna med hänsyn härtill lätt uppkomma. Men när det gäller att dra gränsen, tror jag att man är på den säkraste sidan med den engelska uppfattningen, att ställningen som partens förtroendeman bör anses grundläggande. Det är här icke plats för att anföra belysande exempel. Därför utan torde lätt förstås vanskligheten av att advokaten direkt eller indirekt gör sig till domare över klienten, i själva skuldfrågan. Man kan missta sig i ena eller andra riktningen, såsom Gustaf Sandström en gång berättade att han gjort: "Jag har haft både tur och otur med mina mordbrännare", sade han. "Den jag själv misstänkte gick visserligen fri, men den jag trodde vara oskyldig har bekänt." Se där in nuce brottmålsadvokatens dilemma!

*

Min chef, vice häradshövding *Nils Setterwall*, hade sina släktförbindelser inom huvudstadens köpmansaristokrati och fick en del av sin klientel från denna krets, men huvudparten genom byråns anknytning till den engelska legationen (och tidvis den amerikanska och norska) samt specialisering på sjömål och liknande ärenden.

Gentleman ut i fingerspetsarna, ståtlig och distingerad, förbindlig under någon kyla mot dem han inte nära kände, men hjärtlig eller t. o. m. förtrolig vid närmare bekantskap, gick *Setterwall* sin väg mellan hemmet och kontoret, utan att ens snegla åt andra mål för sina intressen. Sin huvudsakliga tid ägnade han åt de utländska sakerna och trivdes bäst att arbeta hemma med sina engelska yttranden — grundliga och skrupulöst noggrant utarbetade i förnämsta engelska jurist-

Nils Setterwall.

Erik Martin.

Ett par stockholmsadvokater (omkr. 1900).

stil. Lika litet som andra ledande Stockholmsadvokater uppträdde Setterwall personligen i rådhusrätten — Martin och några andra gjorde det dock ibland, men Setterwall aldrig. Endast då hovrätten var första instans, minns jag åtminstone ett tillfälle, då han företrädde (banérska fideikommissmålet).

Till följd av tilltagande sjuklighet isolerade sig Setterwall alltmer från yttervärlden. Vi biträden fingo föredraga ärendena i hans hem.

Då chefen satt hemma, hölls hans fina, stora mottagningsrum med den vackra utsikten över Strömmen heligt och oskärat av biträden och andra obehöriga. Vi arbetade och togo emot folk, kamreraren och kassan ute på stora kontoret (också det spatiöst och skäligen komfortabelt) samt juristerna i sina respektive celler — förste man med en cell för två besökande (eller tre, om den svängda soffan med siden-sarsöverdrag ekonomiskt utnyttjades) och jag i den förut beskrivna enmanscellen.

Samarbetet mellan smårummen var det bästa, och för mig såsom oerfaren i advokatycket särdeles givande. *Gustaf v. Heideken*, trygg och stillsamt humoristisk, svarade för den inre praktiken med de svenska rättegångarna och hade även åtskilliga personliga uppdrag. Bland hans klienter minns jag den — trots ibland motsägande later — verkligen demokratiska baronen, Adelsvärd på Ätvidaberg.

På det andra Östervålamålets tid hade v. Heideken lämnat byrån, jag hade befordrats till hans rum, och den lovande ynglingen *Martin Waldenström* hade gjort en blygsam början i mitt (från 1903).

Hos Setterwalls utgjorde kommissionsmålen, d. v. s. uppdrag för landsortens advokater, en avsevärd del av arbetet. För den formella skötseln av dessa och andra löpande ärenden funnos på de större byråerna anställda särskilda "kam-

rerare", mot vilka deras efterträdare i senare tid förefalla mig som bleka skuggor.

Finns det någon, som i de skilda Stockholmsverken under årtiondena kring sekelskiftet hade med "allmänheten" att göra och som icke minns kamrer *Axel Annell* hos Setterwalls? De må ha glömt Sparres kamrer Lindqvister, vars eloquentia corporis var större, men som just därför alltför lätt kunde förväxlas med sin herre. Men de måste minnas Annell i köttet likaväl som de komma ihåg "Nils Setterwall" på papperet. Annell var den osynlige Setterwalls och hans byrås originella yttring i sinnevärlden; och som idéns bärare kände han ansvaret för att fylla sin uppgift på ett fullt värdigt sätt. Den höga, grå hatten, som bars något på sned och lade någon tum till hans oansenliga längd, de sannolikt svärtade mustascherna och de mörka svalskörten till de grå benkläderna — allt detta var något oförytterligt i hans elegans, som ingen budgetknapphet kunde inskränka och som av den digra dokumentportföljen förlänades behörig pondus. Som bildad karl och med de fyllda femtio åren lät han icke trampa sig på tårna av någon: han bemötte aktuarier och registratorer hövligt men bestämt som sina jämlikar, var korrekt men inte kollegial mot fröken Westerberg, kassörskan på kontoret, och vänligt hjälpsam, med en skymt av nedlåtenhet, mot yngre notarier.

Annell var på olika grunder ganska bekymrad för mina brottmål. Främst med hänsyn till byråns anseende, men vidare till kostnads- och arvodesspörsmålet. "Hur ska vi få betalt?" undrade han stundom med visst fog. Men i Österålåmålet liksom eljest gjorde han sitt: vittnesstämningar med mera sådant.

Den korrekta och konservativa miljö, som nyss beskrivits, utgjorde uppenbarligen ingen plantskola för radikala brottmålsjurister. Visserligen fick jag snart rätt att under vissa villkor motta personliga uppdrag, men detta skedde under min chefs ganska noggranna kontroll, och denne var en man av den gamla skolan. Samtidigt var han emellertid kännare och beundrare av den engelska processen, vari försvaret i brottmål ingår som ett självklart led. Detta och hans generösa personliga läggning gjorde att han, låt vara ibland med en huvudskakning, tillät mina eskapader på kriminaljuridikens farliga mark.

Ty när Östervålamålet kom hade jag varit med om värre saker än att försvara "mördare". När jag började var det under Åkarpslagens första Sturm-und-Drangperiod med häktingar en masse och mångenstädes utan urskillning. Domstolarna i första instans rättade de värsta misstagen, men många fall gingo upp i Högsta domstolen, som efter hand gjorde nödig gallring. Uppgiften att skaffa och bekosta biträde föll före 1906 års lag helt på fackföreningarna, och när dessa inte hade några speciella "arbetaradvokater" att vända sig till, kommo de till andra och i några flagranta fall till mig. Så hände det sig att jag tidigt träffade Herman Lindquist och Blomberg, metallarbetarnas förtroendeman.

Första gången ett sådant mål kom föredrog jag saken i princip för Setterwall. Det kan måhända intressera min lärofader i processrätt, att det inte minst var riksdagsmannen herr Tryggers kritik av Åkarpslagen som gjorde intryck på min chef.

Jag minns ej med säkerhet, men skulle tro att det var Hjalmar Branting från bekantskapen i Frisinnade klubben som förmedlade dessa uppdrag, liksom han några år senare lät mig uppleva Tscherniaks dunkla drama.

Det var en tid att vara ung på, 1900-talets första årtionde!

De andar, som under de närmast föregående decennierna vaknat och börjat ruska på de sovande, hade nu åstadkommit allmän rörelse framåt. Händelserna i Dreyfusprocessernas senare skede — med sanningen på marsch — engagerade allas samveten i striden mellan oväld och väld. Tron på mänskligheten och sig själv tog gestalt i förenings- och sällskapsliv, i resolutioner för liberalism i allmänhet och demonstrationer för allmän rösträtt i synnerhet. Men också i osjälvisk, individuell handling.

Av tidens humanitära anda kändes en fläkt även bland advokaterna. De hade visserligen icke allmänt anammat det rättsliga försvarets idé för de grövre brottmålen. Men rådande brister i rättshjälpen till fattiga sökte de minska genom gratiskonsultationer och uppvaktningar inför rätta. Av social ansvarskänsla deltog de äldre advokaterna i detta arbete vid sidan av de yngre.

Inom det parlamentariska livet blev Liberala samlingspartiet till (år 1900), och samma år fick högvakten för de liberala idéerna ett fäste i Frisinnade klubben.

Carl Laurin har i sina "Minnen", livligt och naturtroget, givit en skiss från klubbens barndom, då tiden var sådan, att v. Heidenstam och Per Hallström, Laurin själv och Tom Forssner gingo i demonstrationståg samman med andra rösträttskrävare. Det faller utom ramen för min skildring att ur egna minnen komplettera den bild han även ger av tidens värmande kamratliv. Däremot hör det hit att säga ett par ord om klubbens debatter i en sak, som erhöll aktualitet också i Östervålamålet. I början av 1900-talet klagades på ett av onödig brutalitet kännetecknat "system Stendahl" i Stockholm — man identifierade den kände stadsfiskalen med polisen i dess helhet såsom den för dess försyndelser ansvarige.

I själva verket var Lars Stendahl inte toppen för något "system". Han var en kolerisk och stundom brutalt häftig

kraftkarl, försedd med hårda nävar även utan knölpåk, men också med mycken humor (sålunda inte konstitutionellt elak) och med en god portion klart och sunt förstånd i det stora, lurviga huvudet.

I mitt tycke var han rejäl att ha att göra med — visserligen lika avvisande, om jag ville tala med en "anhållen", som tillmötesgående, om jag i stället representerade målsägaren. Detta visste man ju på förhand. Men man höll honom räkning för bl. a. hans noggrannhet med att inte eventuellt oskyldiga skulle trakasseras med anonyma eller obestämda och ovederhäftiga angivelser, som sedan under namn av "polisnämnan" lämnades till pressen. Klara verba och tydliga namn fordrade Stendahl.

Det svårgripbara, vitt utgrenade systemet hade sin krona högre upp och sin rot i hopblandningen av åklagar- och polisgöra, i bristande kompetens och kontroll vid polisförhören samt en därav orsakad, stundom rent otrolig otillförlitlighet i polisprotokoll och rapporter.

Exempel skulle kunna anföras, men motsvarigheter i högre potens komma i Köhlermålen.

Nåväl, dessa från min och andras praktik väl kända missförhållanden voro föremål för diskussion på åtminstone ett stort möte i klubben, där rådman Richard Öhnell och jag voro inledare. Detta förekom, om jag minns rätt, cirka ett år före Östervålamålet, vari jag sålunda från början var inställd på att *a priori misstro allt, som säges i ett förhörsprotokoll från polisen*.¹

*

Den 24 mars 1904 läste jag i tidningarna, under stora rubriker, att landsfiskal Köhler föregående dag häktat Blom-

¹ Numera äro polisförhören betydligt mycket tillförlitligare, ehuru brister i kompetent förhørsledning och opartisk kontroll alltjämt förefinnas.

berg och införpassat honom till fängelset i Västerås. Ehuru gripen av underrättelsen var jag icke alldeles oförberedd, då jag kort därförut sett eller hört om "spaningar" med Blomberg som utpekad objekt. Ungefär samtidigt stod det i pressen, att kronolänsmannen e. o. hovrättsnotarien Sixten Andersson av konungens befallningshavande förordnats att vara Blombergs rättegångsbiträde, ett meddelande som tydde på att länsstyrelsen i fråga var drygt två år före sin tid. Först genom 1906 års lag tillades nämligen konungens befallningshavande befogenhet att förordna biträde till häktad i brottmål.

3. Riksåklagaren — hans storhet och fall.

1894—1904.

Om konungens befallningshavandes i Västmanlands län förtänksamhet i fråga om Blombergs försvar var ägnad att förvåna, överraskade det icke mindre, att häktningen verkställdes av en person, som enligt tidningarna nyss dömts till fängelse för olaga häktning och grovt oförstånd i åklagarvärv. Hade detta hänt en ordinarie åklagare, skulle han naturligtvis blivit suspenderad från rätten att häkta. Hur kunde det komma sig, att en tillfälligt förordnad extra åklagare skulle i samma kasus anses oantastlig?

Svaret måste ta hänsyn till flera olika omständigheter. Men redan det, att frågan behövde göras, tyder på den fasta position, som Köhler vetat att skaffa sig hos höga vederbörande.

Förklaringen till den ställning han vunnit är inte given i ett par ord. Men jag anser mig böra försöka att, som en bakgrund till företeelserna i målet, berätta något om Köhlers person och historia. Dessutom är det en akt av rättvisa mot den på sin tid omstridde "riksåklagaren", att hans gärning icke dömes allenast på grund av de missgrepp han begått.

Först är att märka, under vilka tidsförhållanden den köhlerska åtalseran inföll. Den gamla åklagarorganisationen hade börjat vittra samman utan att organiskt ersättas av något nytt. Länsmännen, de lokala åklagarna, hade kommit i vanrykte för slapphet och bristande kompetens. Till stor del var klandret orättvist: de fingo i själva verket bära hundhuvudet för saker, som de inte kunde hjälpa. Någon statspolis existe-

rade icke, länsstyrelserna, som svarade för den allmänna ordningen, voro var för sig illa utrustade för ändamålet, och något centralt organ, en verklig "riksåklagare", fanns inte (justitiekanslern är kontrollant och delvis chef över åklagare, men icke inrättad för aktiv åklagarverksamhet).

I denna situation blev Köhler för länsstyrelserna räddaren: han hade under de närmaste åren före sekelskiftet gjort sig ett stort namn som polisman inom Stockholms län, som han tillhörde, och vad var en god åklagare annat än en god polisman? När han övergick från sin hemmapraktik till större uppgifter hade han därtill skaffat sig vad myndigheterna på landet saknade: i spanartjänst drivna medhjälpare. Det låg därför nära till hands att "låna" honom från hemlandet, när något eller några större brott behövde utredas på andra ställen. I brist på ordinarie krafter blev det en vana, "ett system", att förordna Köhler; och denne skapade sitt eget system både för att anskaffa och utföra förordnanden.

Det var endast under den korta tiden av knappa fem år, som denna Köhlers storhetstid räckte, men under de föregående fem åren gjorde han ett arbete som med fog fäst uppmärksamheten på hans duglighet.

Köhler var trettiofem år, känd som rapp, energisk och oförfärad, men stadsfogde i Vaxholm, vilket ju inte kunde passa som slutplats för en framåtsträvande man med underofficersutbildning. Då kom hans tillfälle. År 1894 sökte landshövding Themptander efter den rätte mannen för en krävande uppgift och fann honom i Vaxholms stadsfogde.

Uppe i Roslagen tycks folk ha fört ett förskräckligt leverne på 1890-talet. De svenska bygderna ha sina växlande perioder av eruptiva våldsförbrytelser. På 1870-talet synas eruptionerna ha varit svåra i somliga Norrlandssocknar; "från Bjurholm finns det alltid någon fånge" (slagsmål, inte stöld), skrev fängelsepastorn. Hälsingland i Delsbo-

trakten utmärkte sig på 1880—90-talen i "Knivens" bragder och Alftamorden (speciellt mordet på länsman Gavell)¹. Det sydliga Sverige hade också en besökelsens tid (bl. a. Johannes-, Vetlanda- och Löderupsmorden¹). Men att det civiliserade Stockholms län skulle bli så anfränt bekymrade dess hövding högeligen.

Sommaren 1894 var det dans nära Gränsta i Knutby socken, brännvinet flöt i strömmar, knivarna blänkte, en impopulär svensk-amerikanare blev ihjälslagen i förbigående och dansen fortsatte.

Några månader därpå fanns en likaledes osympatisk figur, kallad "Hönsstryparen", ihjälslagen uppe i Börstil, i trakten av Östhammar, vår "Börstils" hemort.

I Knutby socken sträckte sig förfallet även till dess överhet. Gamle länsman var det visserligen intet annat fel med än att han var för gammal och orkeslös att sköta en vidlyftig slagsmålsutredning, där alla nekade. Men kyrkoherden var suspenderad, så att det var mindre respekt med hänvisning till själasörjaren; ungdomens föresyn, klockaren och skolläraren, stod åtalad för olaga brännvinshandel.

"Inga ståndspersoner finnas, som kunna leda den råa massan på bättre vägar", klagar "Norrtelje Tidning" (den 15 augusti 1894).

Under sådana omständigheter ingrep landshövdingen personligen genom att med extratåg fara till Gränsta, där han bevistade den första rannsakingen i Knutbydråpet.

Den skildring, som bevarat denna episod åt eftervärlden, är för tidsbelysande för att utelämnas. "Redan ryktet om landshövdingens ankomst hade förmånligt inverkat på stämningen bland tingsmenigheten, vars manliga del ådagalade ett skick-

¹ Alftamördaren Pettersson avrättades 1893. År 1900 förekommo icke mindre än tre avrättningar: Massmördaren Nordlund, den unge Sallrot för Johanneshusmordet och Lars Nilsson (Löderupsmördaren). Alla avrättades med handbila.

ligt uppförande. Ingen var berusad och, tvärt emot vanan vid dylika tillfällen(!) hade denna gång icke de till tingsalen gränsande rummen förvandlats till ölkrog."

Fyra häktade stodo i länkar framför domaren, som lyckades något bättre än länsman Söderlund gjort, dock utan att vinna större klarhet om var och en särskild delaktighet.

Under middagsrasten höll landshövdingen — som var klädd i uniform — tal till menigheten från tingshustrappan. "Farväl nu, godt folk", slutade han, "kommen ihåg att I vinn-läggen Eder om gudsfruktan och goda seder."¹

Efter sina ögons och örons vittnesbörd från detta besök for landshövdingen hem och förordnade Köhler att utreda och påtala Knutbydråpet, och när sedan mordet i Börstil inom en annan domsaga timade, fick han samma uppdrag också där.

Och nu blev det liv i skådespelet. Nästa rannsaking i Knutby: tio män häktade för dråpet och en kvinna för mened! Alla hade Köhler fått att erkänna; alla blevo dömda på bekvännelsen.

I Börstilmordet samma effektiva resultat: "Hönsstryparens" sjuttonårige styvson och en hans jämnåriga kamrat dömda för mordet och den mördades hustru för anstiftan. Alla tre hade Köhler fått att bekänna.

Köhler blev utnämnd till länsman i Gränsta (Knutby) och fick ställning som förordnad landsfiskal i Stockholms län. Han fortsatte att taga emot åklagaruppdrag utom distriktet, huvudsakligen inom länet, och hade överallt lycka med sig. Hans styrka låg i att få folk att bekänna. Drabanten i "Norr-telje Tidning" meddelar med stolthet t. ex. om ett mord-

¹ Dessa slutord påminna mig om en annan händelse. Den gamle brottmålsdomare, som slutdömt "villatjuven" Johansson-Häll för tillhopa cirka 100 inbrott, ansåg sig böra tillägga några manande ord. "Hör nu Johansson", sade han, "inte skall man ta en sak som man inte rår om."

brandsmål i Roslagen att "ehuru det ej förelåg den ringaste möjlighet till bevisning, lyckades Köhler få den anklagade dömd på egen bekännelse".

I Knutby var han antagligen inte så ofta hemma, men ändå tillräckligt, tycks det, för att endast genom sin närvaro hindra fortsatta förbrytelser.

"Herr Köhlers väldiga gestalt, hans befallande sätt och hans skarpa blick ha injagat en hälsosam skräck. Men på samma gång känner man instinktlikt, att det är en man med hjärta och gott omdöme och detta har tillika givit förtroende för honom."

En ledargestalt tecknad av sina satelliter: god, men förfärande i sin vrede.

Under denna första del av Köhlers bana finna vi hos honom de egenskaper som även senare utmärkte honom. Det berättas om 14 timmars förhör i oavbruten följd, om nattliga samtal och samkväm med de misstänkta, om spaningar inkognito eller under förklädnad, om hans förmåga som "hypnotisör" o. s. v. "Norrtelje Tidning" ger sin läsekrets exempel på hur godhjärtad "den förfärlige" (citatet är tidningens) är i det dagliga livet: på en konkursauktion har han inköpt en kaffekanna och gräddskål åt gäldenärens hustru. Själv är Köhler vid denna tid auktionsförrättare och tycks som sådan ha varit för generös i krediten, ty han måste göra konkurs, som dock i februari 1898 avslutades.

Man får av allt detta intrycket, att Köhler ägt betydande initiativkraft, outtröttlig ihärdighet och andra värdefulla egenskaper som "spanare" samt ett sätt att umgås med och influera på de primitiva naturer, han hade att göra med, som var honom till mycken hjälp i hans verksamhet.

Köhler var, som de flesta svenska åklagare än i dag, polisman, förhørsledare och allmän åklagare i en person. Han lyckades ju även i de två senare egenskaperna? Jo, men kom

ihåg det gemensamma draget för hans hittillsvarande verk, att han fått sina undersökningsobjekt — utom något spillvatten av extra häktade — *att bekänna*. Man får hoppas, att alla som bekände tillika voro brottsliga — *graden* av brottslighet för de olika deltagarna i t. ex. ett slagsmålsdråp anses det vara mindre kinkigt med. Låt oss alltså gå ut ifrån, att de personer, han på grund av sina "spaningar" såsom polisman misstänkte, voro brottsliga: sin uppgift vid förhöret ansåg Köhler då just vara att få dem att erkänna. Han stod därvid såsom *förhørsledare* i motsvarande ställning som den förut beskrivne "inkvisitionsdomaren", med den skillnaden, att Köhler, utan fristående kontroll över förhörets gång, hade sitt objekt närmare in på livet, utsatt för en daglig och även nattlig intensiv bearbetning av förhörets ledare. Man behöver inte tänka sig en användning av "tredje graden" för att förstå, att skruvningen verkade mycket starkt. Han umgicks med sina syndare samt åt (och framför allt drack) med dem. Men vad han då listade ut kom till användning, när det blev allvar.

Det blev senare mycket att anmärka på vederhäftigheten och även ärligheten i Köhlers protokoll över hållna förhör. Från denna första period har jag inte kunnat bilda mig ett omdöme om dem. Men praktiskt sett blev frågan om deras riktighet tämligen likgiltig, eftersom de tilltalade bekände också inför domstol. Åklagaruppgiften blev också därmed begränsad.

Den andra perioden av Köhlers verksamhet — han storhet och fall — började med hans förordnande som åklagare i *Eskilstunamålen* (1899).

Köhlers namn hade nu gått vida över landet, och när den invecklade härva av bedrägerier, som gick under namn av *Eskilstunamålen*, skulle uppnystas, vände sig länsstyrelsen i Södermanlands län (landshövding Boström) till Köhler

med uppdrag att höra samt eventuellt häkta och åtala dem som haft del däri.

En läkare, doktor Pallin, undersökningsläkare för flera livbolag och agent till ett, misstänktes för att, jämte ett flertal försäkringstagare, ha utövat bedrägerier mot åtskilliga livbolag. Köhler ansågs vara mannen att reda ut och beivra brotten, medan livbolagens jurister sysslade med den försäkringsrättsliga och tekniska sidan av saken. Allt pekade från början hän på Pallin såsom centralfigur i manipulationerna.

Köhler kom till Eskilstuna "inkognito", tog in på Stads-
hotellet och lät kalla Pallin till hotellet "för ett sjukbesök". När denne inträdde till den sjuke, möttes han av Köhler med handklovarna.

Den saken var lätt expedierad och likaså Pallins brottslighet, ty han erkände oförbehållsamt sina bedrägerier.¹

Men det var Köhlers ingripande mot en hel del *andra* personer, som på många punkter måste betecknas såsom en godtycklig användning av häktningsrätten. Den av bolagens jurister gjorda sammanställningen av de olika försäkringsfallen föranledde Köhler att, utan tillräcklig sovring, häkta till höger och vänster. Under oktober 1899 häktades 18 personer. Den ena efter den andra släpptes av rätten eller dömdes till en eller annan månads fängelse, ehuru väl åtskilliga fingo straffarbete.

I november kom en dunderskräll, då själva *stadsfiskalen*, som var agent för något av bolagen, blev häktad. Han frikändes av rätten, men remplacerades av Köhlers medarbetare i spaningsarbetet, länsman Sundius i Ljusdal.

I Eskilstuna mötte Köhler den första, i formen alltför hetsiga kritiken. "Hur kan man häkta så?" frågade redak-

¹ Denna bekännelse bidrog att göra Köhler och hans fånge till ganska goda vänner. De reste tillsammans i andra klass från Malmö — dit Köhler först oriktigt fört Pallin för rannsaking — och vid målets överlämnande yrkade Köhler ett så lindrigt straff som möjligt.

tören S. D. Wernell i "Södermanlands Dagblad". Hans angrepp renderade honom böter (N. J. A. 1900, B. 391).

I det stora hela hade Eskilstunaleken snarare stärkt än försvagat Köhlers ställning utåt. Men, märk väl: det var det egentliga polisarbetet varmed han lyckats, med hjälp av sakkunnig utredning av andra. Med *åklagarskapet* hade det gått dåligt; och det sätt, varpå han förvaltat den ömtåliga häktningsträtten, gav en försmak av den senare tillämpade metoden att häkta först och undersöka efteråt.

Hälsingemålen (1901). Jag kommer nu till en ny etapp i Köhlers polis- och åklagarbana.

Hälsingemålen ha levt upp mot sin mörka bakgrund till celebrerande av den förut i denna berättelse omnämnde storförbrytaren Åkerbergs nyss inträffade död i fängelset efter 33 års fångenskap och i en ålder av nära 86 år (Åkerberg föddes den 14 december 1848). Han dog enligt uppgift som ett älskat och ärat "faktotum" på Västerviks läns cellfängelse, som var honom kärt.¹

Vi talade nyss i ett sällskap om nationella egenheter i fråga om brott, och en engelsman sade:

— I Sverige ha ni bestämt aldrig några "trunk-cases", som vi alltemellanåt ha i England?

Nej, det ha vi förskonats ifrån, såvitt jag minns, men däremot har det inte så sällan förekommit det annorstädes mera ovanliga sättet, att det görs mordbrand för att dölja mord och rån.

En första fantastisk variant fann Åkerberg på, när han i september 1901 gjorde mordbrand på ett ställe i Hälsingland för att stjäla hos grannen medan denne såg på eldsvådan. Han lyckades också lura ut denne, men hittade inte pengarna.

¹ "Dagens Nyheter" den 15 augusti 1934. Jfr Yngsjömördaren i fängelset. Det kan nämnas att även "Kniven" på sin tid var en omtyckt inackordering.

Några dagar därefter blev det dubbelmord och rån med klen ekonomiskt resultat på ett par gamla makar i Isbo (Delsbo socken), för vilket Åkerberg trots indicier klarade sig.

Omkring en vecka därefter skedde i Lill-Kurland, Arbrå socken i Hälsingland, ett nytt dubbelmord på ett par makar, där bytet blev ett par tusen kronor. Här anställde mördaren mordbrand för att dölja brottet, men elden släcktes innan spåren av gärningen utplånats. För detta sista brott dömdes Åkerberg på oemotståndligt starka indicier till döden år 1902. Denna dom fastställdes av Högsta domstolen den 15 maj 1903 (N. J. A. 1903, not B. 297), men blev Åkerberg benådad till livstids straffarbete. Han erkände aldrig sina brott.¹

Målen handlades först av vardera domaren i de skilda domsagor, inom vilka brotten begåtts, men överlämnades senare till behandling av e. o. hovrättsnotarien *Walter Murray* såsom av hovrätten förordnad särskild domare i samtliga hit hörande mål.

I det föregående skedet hade Köhler, på uppdrag av länsstyrelsen i Gävleborgs län (greve Hamilton), utfört polisutredning och åtal.

Det förberedande spanings-(polis)arbetet bedrev Köhler på det för honom originella sättet med energisk bearbetning av vittnen och parter; stundom under vänligt samspråk och intim samvaro, andra gånger med tillgripande av kraftåtgärder.²

¹ Ordningsföljden mellan brotten har förväxlats av författaren till en artikel i "Nya Dagligt Allehanda" den 15 augusti 1934. Domaren i målet, nuvarande landshövding W. Murray har mints riktigt då han i en intervju i "Dagens Nyheter" påföljande dag anger Isbomorden som de första. Men båda ha missmint sig, då de trott att kolaren Ek i häradsrätten frikänts för Isbomorden (se "Nämnden" i det föregående).

² En målände skildring härav har i den nämnda artikeln i "Nya Dagligt Allehanda" givits av en journalist som var med. Där berättas, huru Köhler häktade ("internerade") banditnästets värdinna

Att han såmedelst funnit åtskilligt av bevisvärde, torde vara obestriddigt. Men tillförlitligheten av utredningsresultatet i det hela lär bäst åskådliggöras genom att återge det omdöme, som domaren själv avgivit om polisrapporten vid handlingarnas översändande till hovrätten:

”Polisrapporten som bifogats häradsrättens protokoll för att överrätterna måtte bli i tillfälle att se gången av polisundersökningarna, innehåller, oavsett nämnda synpunkt, utöver vad i häradsrättens protokoll intagits eller antecknats *ingenting* av betydelse för målet. Anställda undersökningar hava nämligen visat, att de i polisrapporten upptagna berättelser av under polisutredningen hörda personer i allmänhet äro oriktigt upptagna och uppfattade, emellanåt också sanningslöst eller färglagt avgivna, beroende på folks iver att efter inträffandet av i målet ifrågakomna förbrytelser göra sig märkvärdiga genom att ha något att i saken upplysa.

Stockholm 1 sept. 1902.

Walter Murray.”

Efter det Murray tillträtt domarvärvet, kom Köhlers uppdrag som åklagare att återkallas.

Tänk om de länsstyrelser, som sedermera förordnade Köhler till häktningsförrättare och åklagare, känt till dessa förhållanden! Då hade troligen aldrig Köhlers öde kommit att stöta samman med bl. a. Blombergs.

Möllerska vedmålet (1903—04). Knappast hade en konungens befallningshavande entledigat Köhler från ett makt-påliggande åklagaruppdrag, förrän en annan gav honom ett nytt. Utfallet av detta är så märkligt och belysande för mitt ämne, att jag måste i korthet beröra själva saken.

”Pila Britta” omedelbart efter det domaren satt henne på fri fot; huru han drack kask med henne strax därpå och därefter sov i samma rum som Åkerberg och andra bekanta.

I början av år 1903 lät justitieombudsmannen *Berger* anställa åtal mot rektorn C. E. Möller i Göteborg för förskingring av skolans ved. Vid undersökning inför rådhusrätten i Göteborg hördes på ed skolans vaktmästare Börjeson, en vedhandlare Dahlgren och den senares biträde fröken Andersson, vilka lämnade för Möller mindre fördelaktiga upplysningar.

Sedan väntar man att undersökningsresultatet omedelbart kommer till användning mot den vid kammarrätten åtalade Möller. Men i stället förordnar länsstyrelsen (landshövding Lagerbring) landsfiskal Köhler till särskild åklagare ”i Göteborgs och Bohus län med uppdrag att föra ansvartalan mot vittnet Börjeson och i saken delaktiga personer för bedrägeri och eventuellt andra brott”. I förordnandet säges detta vara föranlett av ”anmälan om skälig anledning till misstanke” mot Börjeson; och att just Köhler förordnas berodde på ”därom gjord framställning”.

Nu är att märka, att Göteborg då var den enda stad, som hade polis- och åklagarmyndighet vederbörligen skilda. Dess poliskammare var av obestridd kompetens och stadsfiskalen sorterade, trodde man på grund av författningarna, under justitiekanslern och icke under länsstyrelsen.

Nåväl, en dag i juli fordrar Köhler, i kort och högdragen ton, att poliskammaren skall ”på hans ansvar” häkta de tre nämnda vittnena i justitieombudsmannens eget åklagarmål för *mened och bedrägeri*.

Poliskammaren svarar, att den vill själv undersöka och besluta i saken. Då söker Köhler hos länsstyrelsen förstärkande för poliskammaren att häkta, men får i stället samma dag konungens befallningshavandes förordnande som åklagare med häktningsrätt i *Göteborgs stad*.

När Köhler fått detta papper i handen, for han inte genast ut för att verkställa häktning. Han dröjde till *påföljande natt*,

då han tog Börjeson och de andra ur sina respektive bäddar, fängslade dem och lät dem sitta under förvar och förhör i det närmaste en månad utan rannsaking.¹

När den första rannsakingen äntligen kom, sattes alla på fri fot av rätten (den 25 augusti 1903).

När i sinom tid, den 12 februari 1904, utslaget avgavs, var det friande för samtliga tilltalade.

Köhler dömdes på grund av fördröjd rekonsultation till sammanlagt fyra månaders fängelse dels för olaga häktning och dels för grovt oförstånd i åklagartjänstens utövning även som till böter och skadestånd.

Men vilken påföljd drabbade landshövding Lagerbring, som förordnat den olämplige åklagaren, satt honom *över* de ordinarie myndigheterna inom Göteborgs stad och, om man så vill, över stadsfiskalernas chef, justitiekanslern? Ingen påföljd alls. Inte ens 50 kronors böter, som de strängaste i hovrätt och Högsta domstolen ville döma honom till.

Den formella frågan borde dessutom icke här ha ansetts som den huvudsakliga.

Vem hade gjort "anmälan"? Vem hade sökt förordnande för Köhler? Hade hans förhållande till Möller undersökts?

Landshövdingen undvek att ge klart besked på de besvärliga frågor som av justitieombudsmannen framställdes till honom.

Även dessa viktiga principspörsmål hade underställts justitieombudsmannen av de häktades advokater vice härads-hövding *Berndt Drakenberg* och hans kompanjoner i *Drakenbergs* och v. *Sneiderns Advokatbyrå*. Deras anmälan var åtföljd av en utredning, mot vilken inga undanflykter bort hjälpa och som även justitieombudsmannen tog för god.

¹ Protokoll och rapporter över polisförhören företedde här, liksom i Hälsingemålen, en stark blandning av nonsens och tendentiösa eller missuppfattade uppgifter.

Denna utredning visar enligt min mening oförtydligt: att Köhler av Möller använts som privatdetektiv och biträde i målet mot justitieombudsmannen; att han härför erhållit ersättning, som uppgivits till avsevärt belopp; samt att det icke kan ha varit genom någon annan än Möller eller Köhler, som "anmälan" mot vittnena gjorts och åklagarförordnande för honom själv — angivaren och partombudet — hos länsstyrelsen begärts.

Det må vara att de två förstnämnda omständigheterna icke varit för länsstyrelsen kända. Men jag trotsar att någon som med ett oförtyllat omdöme läser justitieombudsmannen Bergers ämbetsberättelse till 1905 års riksdag, kan komma till annat resultat i någon av de angivna punkterna.

*

"Systemet Köhler" hade inom en trängre ram haft sin naturliga uppgift i en hänsynslös strid mot råa våldsverkare. I sin sista fas hade det utvecklats till att bli en fara för rättsordningen. Denna fara låg icke blott i åklagarens bristande kvalifikationer såsom sådan och i risken för att *polismannen* såsom åklagare skulle frestas till godtycke: numera hade tillkommit möjligheten för ett enskilt intresse att utnyttja statens maktmedel i strid mot lag och rätt.

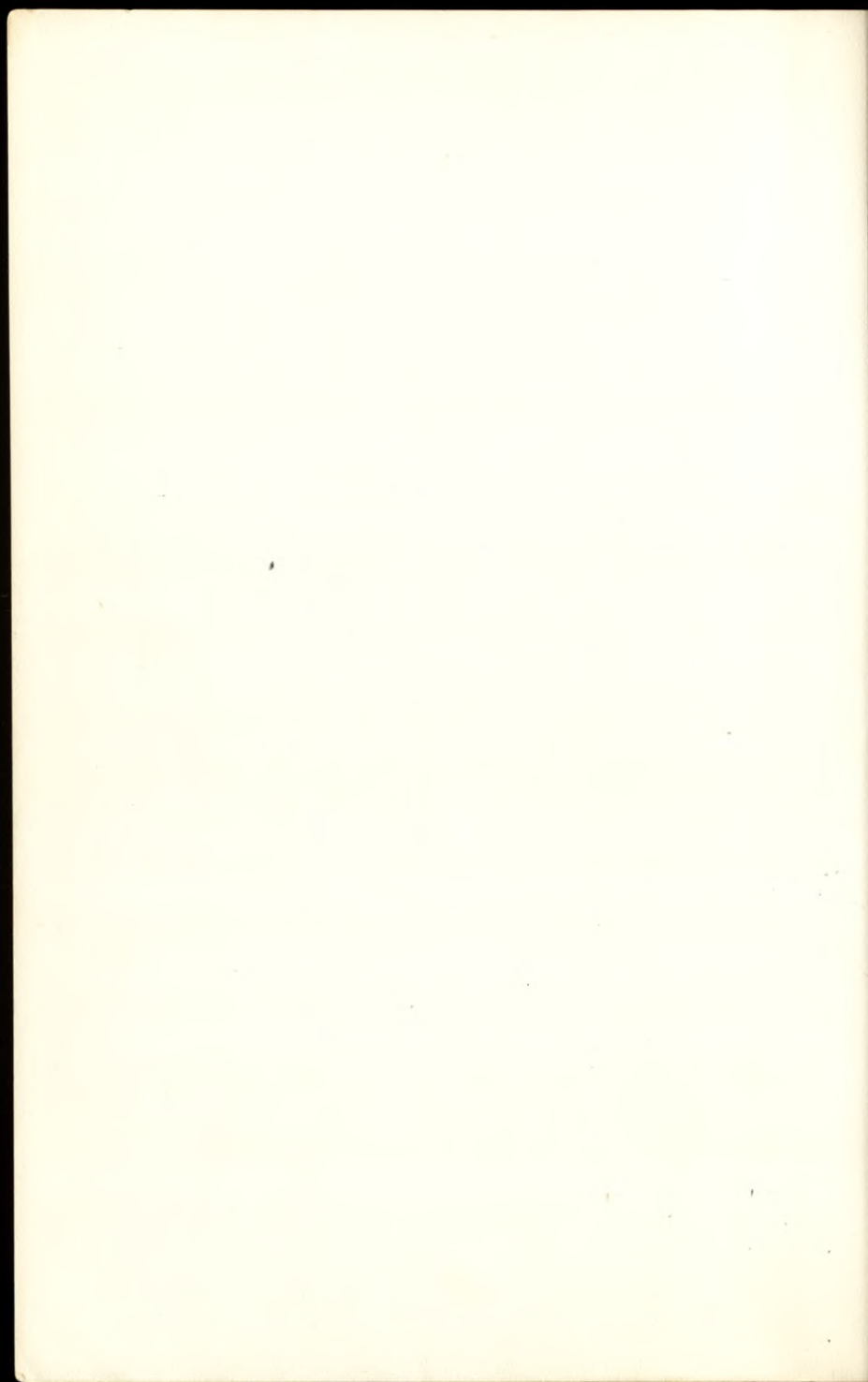
"Systemet" var koncentrerat i *en* person, som dock lätt kunde få efterföljare under den brist på system — framför allt på nödig kontakt emellan länsstyrelserna — varigenom institutionen Köhler överhuvud kunde på de senare åren tolereras och uppmuntras.

V.

ANDRA AKTEN I ÖSTER-
VÅLADRAMAT

*Blomberg angående, Östervåla—Västerås—Heby
mars—oktober 1904.*

1. Hur det började.

En dag fram på sommaren 1903 fick någon i den anti-blombergiska klicken i Östervåla syn på en tidningsannons av denna lydelse:

”Landsfiskalen *C. F. Köhler* och stadsfiskalen e. o. hovrättsnotarien *H. Sundius*, Eskilstuna, åtaga sig utredningar i mordbrands- och andra brottmålsaker samt privata detektivuppdrag ävensom anskaffande av bevisningsmaterial i civila mål. Avtal om uppdrag efter korrespondens med *Sundius*.”

Carl F. Köhler, den legendomspunne, i pressen utbasunerad såsom landets främste, för att icke säga ende detektiv, polismannen med den fina näsan och de alltid färdigställda handklovarna — Köhler åtog sig privata detektivuppdrag, samtidigt med att han veterligen anlätades som flera konungens befallningshavandes högt betrodde överåklagare!

Det gav de rättfärdiga något att tänka på.

”Man” satte sig i förbindelse med Köhlers detektivbyrå för att ordna med ett eventuellt uppdrag att ta hand om affären. Ett par personer ha vittnat, att kyrkoherden för dem uppgivit, att det var *han* som skrev till Köhler. Kyrkoherden protesterade inför rätten häremot och förklarade sig bara ha sagt: ”*Det* har visst skrivits till Köhler.” Därefter torde hänvändelse ha gjorts till länsstyrelsen i Västerås med förfrågan om Köhler kunde få åklagarförordnande. Svaret på denna underhandsframställning kan man sluta sig till av händelsernas vidare utveckling.

I början av september 1903 ställde nämligen några av "de rättfärdiga" sina steg till den mördades änka, som ännu bodde i sitt hus på klockartomten. Fru Åkerlund var nu gammal och sjuk och hade aldrig riktigt återvunnit sin själsjämvtikt efter mordet på mannen. Ägare av ett litet kapital, just tillräckligt för att trygga mot nöd på ålderdomen, hade hon inga barn att tänka på; men hennes närmaste släkting, en systerdotter, vistades till det mesta hos henne och väntades ärva henne.

Vid tiden för vännernas besök var fru Åkerlund mestadels sängliggande. Sina själsförmögenheter torde hon ha haft någorlunda i behåll, ehuru "slö och ibland virrig". Först i oktober inträdde det sista skedet i hennes sjukdom (vattusot), som fortskred under tilltagande försvagning av kropp- och själskrafter och (från november) medförde fullständig blindhet.

Vad vännerna sade fru Åkerlund är icke närmare bekant. Resultatet av deras samtal blev, att fru Åkerlund den 3 september 1903 undertecknade en på förhand uppsatt skrivelse till konungens befallningshavande med begäran att Köhler måtte förordnas att såsom särskild åklagare verkställa utredning angående mordet å hennes man samt "utföra ansvars- och ersättningstalan mot gärningsmannen". *Utgifterna för uppdraget åtog sig fru Åkerlund att bekosta*, "vare sig jag lever eller på grund av min sjuklighet faller ifrån", heter det i ansökningsen. Hon slutar med en vädjan om bifall till sin anhållan, vilken vore ett uttryck för hennes "innerligaste önskan som en gärd av tacksamhet mot min mans för mig kära minne".

Skrivelsen är bevittnad av två från det föregående kända personer: Victor Nordin — som år 1897 gjort offentlig avbön för sina tillvitelser mot Blomberg — och byggmästare Rehnqvist.

Landsfiskal C. F. Köhler.

En blind rättvisas blinda verktyg gav därmed en ny stöt åt den aktion, vartill tidningsannonsen givit den första impulsen. Fru Åkerlund må ha förstått mer eller mindre om innebörden av den handling hon undertecknade. Säkert är, att hon, enligt klara vittnesbörd, kort tid därefter visade sig vara alldeles främmande för saken.

Nästa tur i blindbocksleken utfördes av ingen mindre än länsstyrelsen, enkannerligen dess landssekreterare. Med förbundna ögon accepterade denne rollen som exekutor av fru Åkerlunds nyss beskrivna viljeyttring. Därmed uppfylldes Köhlers åstundan efter officiell sanktion, häktningsbefogenhet och förskott ur statsmedel för utförande av ett privat detektivuppdrag.

På något annat sätt kan det som verkligen skedde icke karakteriseras. Efter det ansökningen om Köhlers förordnande inlämnats, "spanade" denne och hans medhjälpare i trakten — d. v. s. sökte få ihop bevisning mot Blomberg — som om det offentliga uppdraget vore en given sak. Detta gavs dock först den 31 december 1903. Köhler förordnades då att såsom extra länsman inom Våla länsmansdistrikt verkställa spaningar i anledning av mordet "samt, därest gärningsmannen anträffas (!) honom till laga ansvar befordre". Enligt förordnandet tillerkändes därjämte Köhler gottgörelse av allmänna medel. Detta tillägg var, som det även längre fram visade sig, i själva verket endast ett camouflage för det faktum, att uppdraget utfördes på enskild bekostnad, men med förskott ur statsmedel.

Höga vederbörandes ena öga var slutet för de säregna omständigheter, under vilka hela den offentliga apparaten, med häktning och rannsaking, sattes i gång — skenbart av en gammal sjuk kvinnas hand, men i verkligheten av bakomstående personer. Icke heller det andra mot länsstyrelsens förtroendeman vända ögat hölls öppet tillräckligt för att

observera vissa pressmeddelanden, som bort göra länsstyrelsen betänksam. Det må vara, att vederbörande känt sig väl försvarade med, att lika höga vederbörande — senast landshövdning Lagerbring och hans landssekreterare i Göteborgs och Bohus län — lämnat Köhler viktiga utrednings- och åklagaruppdrag. Just vid årsskiftet 1903—04 förekom emellertid vid rådhusrätten i Göteborg det Köhlermål, för vilket nyss redogjorts. I detta mål hade högst graverande saker anförts som bevis om Köhlers dubbelställning och hans missbruk av häktnings- och åklagarmyndighet i enskild klients intresse. Denna utredning från försvarets sida var visserligen ganska knapphändigt refererad i pressen. Men det är ändå svårt att tro, att saken alldeles undgått länsstyrelsens uppmärksamhet — snarare förhöll det sig väl så, att försvarsadvokaterna i Göteborg utan vidare antogos vara ute i ogjort väder, när de anklagade den store Köhler för olaga häktning med mera sådant.

Ett torde under alla omständigheter få anses för visst: något åklagarförordnande skulle aldrig ha kommit att lämnas Köhler, om det icke inträffat olyckliga tillfälligheter av det slag, varpå Östervålamålet företer så många exempel. Utslaget i det nämnda Göteborgsmålet *fördröjdes* nämligen ett par månader, främst genom en rådhusrättsmedlems sjukdom. Hade icke stadsnotarien Lamberg blivit sjuk, skulle utslaget ha kommit senast den 15 januari 1904, och sålunda visserligen för sent för att stoppa Köhlers förordnande men i god tid för att länsstyrelsen skulle hinna vidta ändrade dispositioner beträffande Köhlers häktningsrätt. I denna punkt var för övrigt förordnandet så vagt hållet, att det icke behövde tolkas såsom innefattande befogenhet att häkta. Nu kom emellertid Göteborgsutslaget i början av februari, mer än en månad innan det *förhör* med Blomberg började, som

ledde till hans häktande. Icke desto mindre lät länsstyrelsen Köhler löpa linan ut. Vågar man med dessa fakta för ögonen ens tro, att länsstyrelsen skulle tvekat att ge Köhler förordnandet, därest denne *dessförinnan* varit dömd till frihetsstraff för olaga häktning?

2. Den sista häktningen.

Med den viktighet, som gärna utmärker den invigde tro-tjänaren, lyfte Köhlers liv- och husorgan, "Westmanlands Allehanda", något i förväg på den förlåt, som dolde den store detektivens rörelser för obehörigas blickar. Meddelandet, att Köhler förordnats till särskild åklagare, hälsades med tillfredsställelse, ty "ingen polisman inom hela vårt land torde i så hög grad äga förutsättningar för att bringa klarhet i en dylik gammal mystisk historia som just herr Köhler". Stolt över förtänksamheten att redan under processen mot Eriksson ha gjort antydningar på Blomberg, "vilka för-anledde hot om tryckfrihetsåtal", låter tidningen samtidigt sin läsekrets få en aning om de mödor det kostat Köhler och hans män att komma på den rätta tråden.

"Under de senaste månaderna har man som oftast i Östervåla socken, i Tärnsjö och kringliggande trakter observerat en del främmande personer, som rest omkring, ibland på skidor, utgivande sig för att vara turister, ibland utgivande sig vara skogsuppköpare, ibland såsom grosshandlare. Det är naturligtvis endast på gästgivargårdarna, som man lagt märke till dessa mystiska resande.

Vilka de resande varit vet man nu — det var landsfiskal Köhler och hans pålitliga detektiver, som i tysthet sökte efter den tråd, som måhända en gång skall lösa den härva, som nu synes så tilltrasslad."

Detta skrevs den 21 mars, sedan det egentliga polisförhöret den 19 börjat å gästgivargården i Åby, där Köhler och

hans stab hade sitt huvudkvarter. Där voro jämte honom församlade kompanjonen i den privata detektivbyrån, stadsfiskalen Sundius i Eskilstuna, och som ytterligare litterat hjälpare vid protokollet juris doktor Gemmel samt tre vid samma byrå anställda detektiver i egenskap av "vittnen" vid förhören.

Men var låg resultatet av de spaningar, som de förmenta grosshandlarna och turisterna tidigare företagit från gästgivargårdar i trakten runtomkring? Ja, säg det, i varje fall framgår det icke av polisrapport och protokoll. Där återfinna vi knappast andra än våra gamla bekanta, kyrkoherdens, byggmästarens och färgaren Nordin jämte andra passande vittnen från målet mot "Börstil".

Den allmänna uppfattningen i orten var numera den, att mordet begåtts av en eller flera "luffare" av den sort, som Karlgren-Bäck tillhörde (den person som 1927 bekände sig skyldig till mordet). Man hade också sina misstankar om, att polisundersökningen i denna riktning år 1896 kunnat vara grundligare, och länsman Gråberg medgav själv möjligheten härav. Men tro inte, att Köhler kommunicerade med Gråberg i denna sak eller eljest brydde sig om att närmare undersöka luffarteorien. Tvärtom omnämnde han icke ens i protokollet nya och intressanta upplysningar, som syntes tala för denna "teori". Vittnen, som berättade om händelserna i samband med mordet på ett sätt, som inte stämde med antagandet om Blombergs brottslighet, voro inte välkomna. "Här kommer ni och vill vrida bort alltihop", förebrådde han t. ex. Serrander för dennes version av historien om femkronesedeln — och tog helt enkelt inte upp hans berättelse i protokollet! Samma lunda skedde med ett annat, än viktigare vittnesmål, som borde ha gjort en häktning omöjlig, därest den minsta hänsyn tagits till detsamma.

Nej, polisförhöret var från början helt och hållet inriktat

på att få fram bevisning mot Blomberg. Det började på förmiddagen den 19 och fortsatte till aftonen den 23, då Blomberg häktades. Vid fem- à sextiden på eftermiddagen den första dagen hämtades Blomberg från sitt hem till gästgivargården, där han därefter satt under bevakning dag och natt. "Satt" eller stod är det riktiga uttrycket, ty för någon sömn gavs ringa eller ingen tid. Första dagens förhör slutade mellan kl. 3 och 4 på morgonen — natten var som känt Köhlers bästa arbetstid. Gästgivargården liknade överkommandot i ett fältläger. Bullrande krigsfolk, adjutanter och krigskorrespondenter omvärvde befälhavaren, medan han gav order åt olika håll, rannsakade och förhörde samt under pauserna åt, drack och glammade.

Gästgivare Eriksson vittnade sedan i målet, att han natten till den 20 från ett angränsande rum hört Köhler vara mycket högljudd och yttra, "att det finnes personer, som kunde intyga att Blomberg begått mordet", varpå denne svarat, att det finge de då bevisa. De detektiver, som tjänstgjorde i egenkap av förhörsvittnen, vitsordade högljuddheten men förklarade, att Köhler endast sagt, att det fanns mycket grave-rande omständigheter mot den anhållne.

Köhler imponerade på sina vänner bland korrespondenterna inte minst genom sin besiktning av "mordstugan" och husundersökning hos Blomberg. Hör bara "Westmanlands Allehanda" tala om dessa märkliga ting:

"Det rum i byggnaden, där mordet förövades, synades noggrant. Här och där på tapeterna syntes fläckar — vilka av dessa som härrörde av blod tycktes det vara svårt att konstatera nu så långt efteråt, helst som blodfläckarna blivit så omsorgsfullt som möjligt borttvättade. Men herr Köhler hade något hocus pocus för sig med en liten flaska, varur han lät droppar falla på de misstänkta ställena — och snart kunde

man med lätthet urskilja vad som var blodfläckar och vad som var andra fläckar.

Härefter företogs

HUSUNDERSÖKNING HOS BLOMBERG.

Vid denna undersökning kom åtskilligt i dagen, som vi ej nu kunna meddela på grund därav, att det skulle kunna inverka på spaningarnas fortsättande. Det kan dock sägas så mycket, att man gjorde en del fynd i herr Blombergs bostad, vilka fynd förseglades och ej komma att framläggas förrän vid den egentliga rannsakingen. Visst är emellertid, att herr Köhler har åtskilliga stora trumf att spela ut när rannsakingen kommer."

Mellan Blombergs, det gamla posthuset och gästgivargården rörde sig hela tiden skaror av nyfikna eller upprörda människor. Stor upphetsning rådde för övrigt i hela socknen under den tid förhören pågingo. "Demonstrationer förekomma dagligen", säger den citerade tidningen. Åtskilliga av dessa demonstranter hade öppet förklarat att det vore orätt att bedriva undersökningarna så, att misstankarna riktades åt visst håll. "En frireligiös" hade t. o. m. under själva förhöret insinuerat, att undersökningen vore ensidig, "men herr Köhler avsnoppade denne med den upplysningen, att varje undersökning, om den hade något resultat, måste leda till att en viss person utpekades. Ty inte kan man väl misstänka hela socknen heller, förklarade herr Köhler."

"Det långa fruntimret."

På kvällen den 19 hämtades också fru Blomberg till gästgivargården för att fram på morgonen ställas inför Köhler och förhöras. Han hade väl sett en skynt av henne tidigare,

men nu fick han öga mot öga sitt intryck bekräftat — en smärt, högväxt kvinna i fyrtioårsåldern med stolt hållning och rena drag, jo, det kunde gott vara det "långa fruntimmer", som med åren alltmer spökade i dramat.

Innan fru Blomberg själv får redogöra för det förhör, som nu följde, måste jag nämna om den hypotes om motiven för mordet, efter vilken Köhler arbetade. Han likaväl som hans tillskyndare hade litet svårt att tro, att den lille, till det yttre veka och beskedliga Blomberg ensam skulle ha tänkt ut och gått i land med att bringa Åkerlund om livet. En annan sak med hans fru — henne var det ruter i. Stram såg hon ut och energisk var hon, sin man kunde hon säkert (enligt skvallertanternas mening) behandla som vax. Hade hon för resten inte tvistat med Åkerlunds (om ett broräcke)? Vem kunde säga om det inte också låg svartsjuka eller någon skugga av försmådd, hemlig kärlek bakom hela historien?

Så var det några som sett ett långt fruntimmer gå sakta förbi posten vid tiden just före och kanhända under mordet. Var det manne fru Blomberg, som gått på vakt och signalerat?

Upphovsmannen till denna repetition av den gamla historien om kvinnans ondska och mannens svaghet var ingalunda Köhler, utan byggmästare Rehnqvist, som i sin ordning hämtat inspiration från den heliga skrift. Det vittnades sedan i målet, att Rehnqvist vid ett tillfälle kände behov att övertyga en tvivlande Tomas om att Blomberg med all sin beskedlighet kunnat bli mördare. För detta ändamål läste han högt 1 Konungaboken 21 kap. om hur konung Achabs hustru Isebel lät slå ihjäl den israeliten Naboth för att hennes man skulle kunna lägga sig till med Naboths nära palatset (skollärbostaden) liggande vingård (klockarbostället).

Sedan polisförhöret börjat, blottställdes fru Blomberg för öppet uttalade misstankar om brottet, och hennes oförvitliga

privatliv utsattes för lika illvilliga som grundlösa insinuationer även offentligt. Det var inte alla tidningar som voro så chevalereska som "Westmanlands Allehanda" visade sig på den punkten, då tidningen endast genom att framhålla de yttre olikheterna mellan man och hustru antydde den senares eventuella ansvar för vad som skett.

Personbeskrivningen daterar sig från polisförhöret:

"Herr Blomberg är en omkring 45 års man med skarpa, markerade drag, rödblont hår med grå strimmor här och var, och irrande, orolig blick. Han är ej synnerligen stor till växten och synes mindre än han verkligen är. För övrigt gör han intryck att vara tämligen svag och vek.

Fru Blomberg däremot tyckes vara en ovanligt viljestark och energisk kvinna. Hennes hår är grått — det har varit kol svart — och hennes drag avtärda och kalla. Det enda som lever i ansiktet är ögonen — stora, svarta ögon, som vittna om inneboende kraftig suggestionsförmåga hos ögonens ägarinna."

Herr Köhler led icke av någon motsvarande finkänslighet. Vid rannsaking den 15 april berättar fru Blomberg om hans förhör följande:

"Angående det sätt hvarpå Fru Blomberg vid polisförhöret blifvit behandlad, anhöll makarnes biträde att hon jämväl skulle få höras och berättade hon derom, att, sedan hennes man den 19 sistlidne Mars klockan fem eftermiddagen afhämtats till förhör inför Köhler å Åby gästgifvargård, hade hon klockan 8,30 samma afton kallats dit. Förhöret med henne hade först börjat vid 2-tiden på natten och slutat klockan 3 på morgonen, då hon fått återvända hem. Köhler hade på ett hånfullt och kränkande sätt behandlat henne. Han hade uttryckt sin förvåning öfver, att hon ej kunde uppgifva huru mycket penningar mannen mordaftonen medhaft för att aflämna till kyrkoherden. Då hon meddelat Köhler,

18. — *Löfgren, Klockorna i Östervåla.*

att hon hört prassel i löfvet bakom ladugården, då hon på aftonen varit och hemtat mjölk, hade han afbrutit henne med orden: 'hvad rör ni ihop för smörja'. Han hade äfven velat få henne att medgifva, att hon uppehållit sig vid postlokalen, då mannen före mordet befunnit sig der, och sagt, att hon varit sedd der, ty det fanns spöken. Han hade tillsport henne, om icke makarne gjort toalett uppe på vindsrummet efter mannens hemkomst i stället för infört sina hushållsränskap. Då hon nämt att ett af barnen höll på att bedja Gud välsigna maten vid Nordins ankomst, hade han frågat henne, om de brukade göra detta i hvardagslag eller det var något särskildt denna afton. Äfven hade Köhler tillsport henne, om hon stått i något intimt förhållande till Åkerlund och, då hon förnekat detta, yttrat: Åkerlund såg bra ut, stor och ståtlig. Härtill hade hon endast genmält: 'han var snäll också'. Köhler hade uppmanat henne bekänna, enär mannen höll på att bekänna och hon nog hade största skulden till mordet. Då hon vid Gud bedyrat sin och sin mans oskuld, hade Köhler afbrutit henne med orden: Ni tala om Gud, ni borde veta skam. Köhler hade vidare frågat henne, om ej någon annan uppmanat makarne Blomberg att bekänna, och då hon härtill genmält, att kyrkoherden hade gjort det under försäkran att han med sin prästed nog skulle tåga, hade Köhler yttrat: det var förståndigt af kyrkoherden att uppmana er till bekännelse. Äfven hade hon tillfrågats om hon trodde, att det vore många som misstänkte dem för mordet, hvartill hon svarat, att det nog ej vore många."

Emellertid blev det ingen häktning av mot fru Blomberg. Underrättelsen om mannens häktning (den 23 mars) "hemlighölls så strängt, att ingen utom Köhler och detektiverna visste därom förrän sent på natten". Detta hemlighållande skedde, enligt "Westmanlands Allehanda", endast för att förhindra störande uppträden från de fireligiösas sida, vilka

hela eftermiddagen i flockar vandrade av och an utanför gästgivargården.

"Demonstrationerna" nådde långt utom Östervåla. "Westmanlands Läns Tidning" vände sig skarpt både mot polisundersökningens ensidighet och det sensationsmakeri, som förekommit i samband därmed. "Enligt vanlig mänsklig omdömesförmåga", skriver tidningen den 26 mars, "förefaller det ju i högsta grad paradoxalt och orimligt att två så olika människor som Åkerlunds lömske mördare och den rätt-rådige, religiöst lagde folkskolläraren Blomberg skulle kunna vara en och samme person."

Den stora pressen, som under Göteborgsmålet och även i upptakten till Östervålamålet i allmänhet varit sympatiskt inställd mot allt vad den kraftige åklagaren företog sig, började också bli betänksam. "Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning" riktade en allvarlig gensaga mot att Köhler tilläts fortsätta i sitt häktningsraseri. Dennes vänner i "Westmanlands Allehanda" tröstade honom med, att kritiken berodde på juristernas avundsjuka mot Köhler, "som mången gång rett härvor, där examinerade juristers förstånd stått stilla".

Men även hans vänner hade nog en känsla av, att Köhler verkställt den sista av de hundratals häktningarna under hans åklagarverksamhet.

3. Försvarsarbete.

Någon av de närmaste dagarna efter Blombergs häktning fick jag ett kärt och oväntat besök. Det var "Kitten" (Sexten Andersson), som var på en sällsynt visit i Stockholm och sökte upp mig. Han var bekymrad över sitt "förordnande" att biträda Blomberg, detta både med hänsyn till det ovanliga uppdraget och till den dubbelställning han lätt kunde komma i såsom tjänsteman i länsstyrelsen. Han ville ordna med vederbörande — jag minns inte, om det kanske redan var gjort — att få uppdraget överflyttat på mig. Men Blombergs vänner i Östervåla vore i rörelse för att skaffa en "riktig" advokat. Man hade bl. a. tänkt på Erik Martin, berömd från Norbergsmålet, men de komme att på grund av gammal bekantskap vända sig till mig, om jag ville ta målet.

På den vägen kom jag att bli Blombergs rättegångsbiträde. Några av de intresserade församlingsborna hade redan ordnat med insamling till de första resekostnaderna för advokat och eventuella vittnen. Så ställde jag genast kosan upp till läns-cellfängelset i Västerås för att tala med den häktade.

Först gjordes visit hos den personligen älskvärde och alltid lika tillmötesgående landssekreteraren Uddén. Han tyckte det inte var annat än gott och väl, att Blomberg finge rättegångshjälp, om han nu vore oskyldig. Men han dolde icke, att hans uppfattning snarast gick i motsatt riktning (jfr landssekreterarens yttrande i målet mot "Börstil").

På fängelset fick jag samtala med Blomberg i rannsaksrummet, som jag så väl kände. Sedan Blomberg in-

kallats, lät jag honom berätta den kända historien ända från början och gjorde frågor och invändningar alldeles som vid en rannsaking. Blomberg föreföll trött och darrade på målet ibland, men var fullkomligt lugn och fattad samt gav en lika redig förklaring, som i det första målet, beträffande allt vad han sagt och gjort i samband med händelserna under mord-aftonen.

Först därefter blev det tal om det tilltänkta nya arrange-
manget för hans försvar, som Blomberg accepterade, synbart
rörd över "att det var så många som trodde på honom".

Men sedan kommo vi till frågan om de nya skäl som jag
antog hade åberopats mot Blomberg. Vad hade polisförhöret
rört sig om? Det kunde väl icke bara ha gällt de uttröskade
saker, som ansågos klargjorda redan genom rättegången mot
Victor Nordin?

Jo, såvitt Blomberg kunde förstå, var det huvudsakligen
fråga om precis samma ting: klockslaget för Blombergs hem-
komst från posten, hans första antagande av olyckshändelse,
den upphittade femman o. s. v.

Vidare hade de velat påstå, att han varit "uppskakad" då
han vid sjutiden på eftermiddagen kom hem och att han
ljugit om sina och sin hustrus förehavanden efter hans hem-
komst. Även hade det gjorts ett nummer av, hur pass bra han
förstod sig på att handha en yxa, och om den överrock han
burit var "lång" eller "kort". Naturligtvis hade Köhler sökt
få honom att erkänna, att han och hans hustru redan länge
hyste avund och hat mot Åkerlund, något som Blomberg lika
enständigt — och i överensstämmelse med sanningen — hade
förnekat.

Det gällde härnäst att följa Köhler i spåren så nära som
möjligt för att förbereda den första rannsakingen. Resan
gick därför till Östervåla, jag minns ej nu vilken väg. Men
till vilken järnvägsstation i närheten av Åby jag än kom,

alltid åkte jag både fram och tillbaka med Olsson i Mårtsbo, svagdricksbryggare, hedersman och ärlig vän av rättvisa, som genom dessa gratiskörningar och mycket annat arbete under hela målets gång gav sitt bidrag till saken.

Olsson skulle, om han fått tillfälle, också gärna ha personligen bidragit till bevisningen på Blombergs sida. Han hade visserligen bara en dröm, som han själv drömt om mordet, att komma med. Men det var just vad som såg ut att behövas för att motväga en frälsningssoldats profetia, som hörde till de psykologiskt farligaste bevisen mot Blomberg. Med sin vakna blick för vad som gör intryck på den stora allmänheten hade Köhler från polisundersökningen låtit servera följande godbit:

”EN FÖRUTSÄGELSE OM MORDET.

En psykologisk gåta.

Ett på visst sätt mycket uppseendeväckande vittnesmål avgavs av frälsningssoldaten fröken Eriksson. Hon hade en afton, på dagen ett år förrän mordet begicks, varit inne på poststationen med ett brev. När hon kom in på expeditjonsrummet sutto där herrar Åkerlund och Blomberg. De hade talats vid på något sätt och då Åkerlund vänt sig bort ett ögonblick hade Blomberg sett på honom med en mycket märkvärdig blick. Just då hade vittnet Eriksson fått en underbar förnimmelse av att just Blomberg skulle komma att mörda Åkerlund. Hon hade också så snart hon kom hem omtalat detta för sin kapten och på samma gång precis beskrivit hur mordet skulle tillgå, huru många sår, som den mördade skulle erhålla i huvudet och därjämte tillade hon, att mördaren först efter omkring åtta års förlopp skulle bli upptäckt. Denna märkvärdiga förutsägelse hade även noga lagts på minnet av dem båda och upprepats för flera personer.

Vittnet gjorde visst inte intryck av att vara någon sådan person, som genom bedräglig uppgift ville göra sig intressant. Ett sådant vittnesmål som fröken Erikssons har ju helt naturligt ej någon juridisk betydelse, men om genom samstämmig uppgift från flera håll kan styrkas att förutsägelsen verkligen varit sådan, som fröken Eriksson i sitt vittnesmål uppger — ja, då kan man sannerligen säga: Det finns mycket mellan himmel och jord, o Horatio, som icke filosofien har drömt om.”¹

Även ”försvarsutredningen” — en man stark utan skrivhjälp — tog sitt huvudkvarter i gästgivargården och bedrev där sina ”spaningar” under drygt en vecka före drabningen. Det erbjöd inte större svårighet att rekonstruera det material, som Köhler ville bygga på. Innehållet i polisrapporten kände jag icke till. Men Köhler hade för vana att i intygsform uppsetta av honom själv underskrivna berättelser om vad som yttrats av vissa bland de hörda personerna, varefter två av hans detektiver ”vitsordade” innehållet. Åtskilliga av dessa personer, om vilkas hörande det skrivits sådana berättelser, kunde jag taga reda på och höra på nytt. Andra, som hörts men som ”det icke skrivits något om”, utgjorde på sätt och vis en ändå bättre informationskälla. Slutligen fanns en skara, som brann av otålighet att få berätta sina iakttagelser, men som icke alls hörts. Där gällde det bara att försiktigt gallra.

Men så berättades det om förhöret med en okänd kvinna, som jag gärna velat ha fatt i, men som det var omöjligt att finna. Hon hade kommit på förmiddagen och rest strax efter det hon hörts. Man skvallrade på gästgivargården om att Köhler under hårda tillmälen beskyllt henne för att tala

¹ Om drömmar och ”förutsägelser” berättas mycket ofta i samband med grövre brottmål — så efter Westermark-Roséns rånmord i en järnvägs kupé och i ett av de hälsingemål, där Åkerberg var invecklad.

osant. Hon föreföll upprörd och grät rentav, när hon kom ut från förhöret. Det var ett "långt fruntimmer", sades det.

Naturligtvis var det en förutsättning för att kunna sköta det nya målet att man ordentligt satte sig in i det gamla. Det var först genom att se på de gamla papperen och ställena med nya ögon, som jag kom underfund med den tidigare utredningens ensidighet. De fakta, som införts i målet, voro sannolikt riktigt återgivna (det av mig på sin tid begångna felet i protokollet, se sid. 196, observerade jag ej ännu). Men från de omständigheter man rört sig med hade dragits felaktiga konklusioner, och vissa för en allsidig bedömning viktiga fakta hade inte kommit med.

Felaktigheten i Gråbergs resonemang rörande vintervägen och "Börstils" hemresa framstod klart. Men jag var alltjämt fascinerad av "blandfodret" i färdstallet — kunde "Börstil" inte strax efter kl. 7.30 e. m. ha farit den stora landsvägen hem? Då måste han ändå haft sin häst i närheten, antagligen i färdstallet, och hans vagn stått utanför.

Berglund, "mannen på lasset", såg vagnen, Törnqvist, som hölls i terrängen i närheten, hade inte observerat den, men det hade kunnat bero på bristande uppmärksamhet. Johannes Lindgren — pojken med korgen — han kunde däremot knappast undgå att se om den fanns där. Och för att hinna till Lagbovreten kl. 8 bör den t. o. m. ha börjat röra på sig, medan Lindgren var kvar vid Törnqvists handelsbod (se sid. 180).

Johannes Lindgren, som 1904 gjorde sjötjänst, måste uppsåras. Martin Waldenström fann och hörde honom å mina vägnar — Lindgren gav, som förut nämnts, bestämt besked om att vid färdstallet *icke* funnits någon vagn. Därav lät jag mig då (1904) övertygas om att den icke heller stått där. "Börstil" borde låtas fri, även av försvarsadvokaten för en annan.

Vad var det för relevanta fakta, som inte kommit med år 1896?

Jo, som tidigare antytts, hade man bl. a. alldeles frånsett en så viktig sak som att det morddagen hållits uppbordestämman i Våla, och att *uppbörden vid tidpunkten för mordet rätteligen bort befinna sig på posten*. Kanske var det rentav den, som postmästaren satt och väntade på, när han mötte sin baneman. Denna sak utreddes under mitt besök på platsen och likaså, att åtskilliga personer antagligen vetat om förhållandet. Men att så långt efteråt komma längre, härtill fanns inte mycken utsikt. Den "kamning" av lösdrivare och andra dylika element, som vid tiden för mordet kunnat lyckas, var icke längre möjlig.

På denna punkt strömmade det in upplysningar, som det var omöjligt att kontrollera utan en stab av "spanare", vartill jag icke hade tillgång.

Ofta var det två i sällskap, som det talades om. Detta och den omständigheten, att vissa iakttagelser rörande mordet tycktes mig tyda på två deltagare, gjorde att jag sedan i försvarstalet framkastade min, som "Westmanlands Allehanda" betecknade den, "rövarromantiska" teori om hur det gått till. Men det fanns också gott om ensamma "luffare", som man den kvällen sett eller trott sig se. En som fru Åkerlund sett på sin gård utanför posthuset; en stående vid kyrkmuren strax bredvid; någon som kommit Adolf Gustafssons häst att skygga utanför magasinet vid kyrkan; en lång karl "på skogen" åt Tierpshället o. s. v. — för att inte tala om sågverksägare Eklunds "två till fruntimmer förklädda karlar", som han på kvällen den 19 varsnat i Bålinge skog (Harbo).

Allt nog — ett helt galleri av misstänkta skuggor stod till mitt förfogande när jag begav mig till tings. "Börstil" kunde icke längre skäligen misstänkas, Blomberg var enligt min

mening höjd över misstankar, ingen annan ville jag heller utpeka som mördare. Men förhållandena med uppborrdsmedlen syntes mig utgöra en fast punkt för antagandet, att *rån*mord förelegat och att gärningsmannen troligen vore att finna inom den kategori av personer som nyss angivits.

4. Den stora rannsakingen.

Rannsakingen började den 15 april kl. 10 f. m. med slut samma kväll kl. 10 e. m. samt fortsatte hela följande dag, tills häradsrätten fram emot midnatt avkunnade beslut i häktningsfrågan.

Den nye domaren, häradshövding *A. Wetterling*, ledde hela tiden förhöret med oförminskad uppmärksamhet och kraft — alltid lika lugn och human till uppträdandet som orubbligt saklig i omdömet.

Västerås' fängelse visade sig än en gång för trångt för sina stora premiärdagar. Några år tillbaka (1900) hade Nordlund stått tilltalad där för massmorden å ångaren "Prins Carl" och dragit massor av skådelystna som fått vända. Det hemlighetsfulla Östervålamordet hade föranlett en lika stor tillströmning från alla håll. En mängd människor väntade utanför fängelset, men det lilla rannsakingensrummet och dess förstuga hade ej plats för större publik än de talrika vittnena, 25 à 30 tidningsmän från Stockholm och angränsande städer samt några få personer från den tilltalades hemtrakt.

Alla blickar riktade sig mot den tilltalade, när han inträdde, bockande sig förläget för domare, nämnd och även för journalisterna, som i det trånga utrymmet tycktes vara ett med nämnden. Från sitt första intryck av Blomberg beskrev tidningarna honom sedermera som en cirka fyrtio års man (född 1860), av medellängd, men förefallande "liten och spenslig", med ljuvlätt hy och en "något osäker och

vattnig blick". — Det är icke lätt för en tilltalad att anlägga en uppsyn, som får ett gynnsamt pressmottagande. Är blicken lugn och ogenerad, uppfattas den lätteligen som fräck och utmanande; viker den undan för en obekant skara nyfiknas misstänksamt granskande blickar, kallas blicken osäker och blir lätt t. o. m. en smula vattnig (jfr den vänskapligt sinnade "Vestmanlands Läns Tidnings" omnämmande av tårar i ögonvråna).

Alla ha emellertid vitsordat den säkerhet och klarhet, varmed Blomberg gjorde reda för sig under den långa, oerhört påfrestande rannsakingen.

Sedan polisrapporten under allmän uppmärksamhet blivit uppläst, ökades åhörarnas spänning genom uppvisandet av en svart livrock och en brun överrock av helt vanligt utseende, men dessutom ett par byxor med det ena byxbenet avklippt nertill samt en kavaj med bortsprättade ärmor. Det finns ingenting så hemskt spännande som att se gamla kläder utbredda framför domaren i en mordsak.

Hade Blomberg haft dessa kläder mordaftonen? — Jo, men han hade bytt ut livrocken mot en kavaj efter hemkomsten.

Var Blomberg "uppskakad" när han kom hem?

Nej, varför skulle han vara det. Inte heller hade han vid polisförhöret fällt något yttrande i den riktningen. Så fick Blomberg redogöra för vad som hänt honom på eftermiddagen och kvällen den 19 (se redogörelsen från 1896 under avd. II. "Östervålamordet").

På domarens fråga om han var skyldig till mordet — "är ni oskyldig är det alltid bäst att tala sanning" — svarade Blomberg, lugnt och med stort allvar:

— Jag är oskyldig och besluten att inte tala annat än sanningen.

Med om möjligt än större värdighet och behärskning uppträdde fru Blomberg, som hördes upplysningsvis innan den egentliga domstolsutredningen började. Blomberg hade visat sig starkt upprörd över inblandningen av hustrun i hans eget elände, och som hans försvarsadvokat var jag angelägen att på ett tidigt stadium skingra dimbildningen kring fru Blombergs förehavanden under mordaftonen.

Svartklädd, blek, nästan vithårig, med mörka ögon, regelbundna, hårdnade men ännu icke mycket åldrade drag försatte hon redan genom sitt framträdande åhörarna i en andlös förväntan. Var det efter hennes berättelse någon som i sitt hjärta inte trodde på henne, någon som föreställde sig att mannen mördad medan hon gått på vakt? Knappast. Hon talade helt lugnt och naturligt om hur hon, efter vanligheten, skött om sitt hus den aftonen, gått till Håf efter mjölken, kokat gröten och tagit emot mannen "strax efter kl. 7" — på minuten kunde hon inte ange tiden — och så tillsammans med honom gått igenom några hushållsanteckningar på vindsrummet innan familjen började äta kvällsmat och Nordin kom inrusande med sina onda tidender.

— Säg ni, frågade domaren, om er man tycktes upprörd när han kom hem?

— Nej, det tyckte jag inte.

— Nå, tror ni, att er man gjort detta?

— Nej, nej, det har han aldrig gjort.

Med fru Blombergs förklaring var försvarets uppgift till stor del fylld, innan vare sig åklagare eller försvarare kommit i elden.

Var det inte så, att Köhler funnit den svage Blombergs skuld psykologiskt förklarlig just på grund av hustruns övermäktiga inflytande? Även den allmänna opinionens språkrör, från en ledande huvudstadspress till "Westmanlands Alle-

handa", hade inför rannsakingen gjort frågeställningen: Är Blomberg oskyldig, *eller* har han drivits till sitt död "av en kvinnas onda viljekraft"? ("Dagens Nyheter" den 16 april 1904).

Den åklagare, som vid polisförhöret anklagat fru Blomberg, var inte närvarande för att höra hennes anklagelse mot honom.

Men var fanns för resten åklagaren?

Det måste ha varit en stor missräkning för många att icke se Köhler själv på åklagarplatsen. I stället inställde sig den unge, måttfulle men oförfärad t. f. länsman *Östen Frunck* — son till Gråbergs kollega i grann-distriktet Tärna — på grund av särskilt förordnande av konungens befallningshavande. Enligt detta hade "det ansetts vara av betydelse för rannsakingens fortgång, att Köhler icke av åklagarkallet hindrades uti den honom anbefallda spaningsverksamheten". Spaning efter en ny mördare? Nej, tydligen uppsättande av nya intyg, vilka också senare kommo till synes, innan Köhler för alltid lämnade "spaningsverksamhet" och fosterjord.

I den närmast ansvarige åklagarens frånvaro — också en skickelse i Blombergs favör? — började sålunda fäktingen. Åklagaren hade inkallat 17 vittnen, däribland herr och fru Ottander, byggmästare (numera kallad sågverksägaren) O. Rehnqvist med fru och färgaren Victor Nordin liksom flera av huvudvittnena (bl. a. Berglund — "mannen på lasset" — och Lars Andersson i Västersälja — "Västersäljapojken") i målet mot "Börstil". Tre nya namn väckte mycket intresse genom ryktesvis sporda märkliga ting, som de skulle ha att berätta: stadsfiskalen E. Andéhn och redaktören G. Möllersvärd i Uppsala samt sågverksägaren J. V. Eklund i Tärnsjö.

Av det tjugotal vittnen jag instämt avsågos sex för vittnesmål om att kyrkoherdens och Rehnqvist borde förklaras

jäviga (att inte fru Rehnqvist tagits med måtte ha berott på någon malplacerad artighet).¹

Rätten hörde dock dessa personer som vittnen, trots historien om Naboths vingård och andra liknande saker, som visserligen muntrade upp förhandlingarna men inte hade åsyftad verkan.

Min bevisning *i sak* avsåg först och främst att korrigera åklagarens och hans vittnens framställning i de punkter jag från undersökningen i Väla hade anledning anta, att detta bleve påkallat. I andra rummet ville jag söka lämna ett strå till utredning om, åt vilket håll misstankarna från början bort riktas.

Även jag hade emellertid gjort "husundersökning" hos Blombergs. Därvid berättades att Köhler tagit hand om hushållsanteckningar, men inte dem som fru Blomberg uppgivit sig och mannen ha sysslat med uppe på vindsrummet. Likaså talades om fyndet av en ärmlös kavaj.

För att icke läsaren skall sväva i ovisshet på dessa viktiga punkter, vill jag redan här omnämna, att man hos Blomberg letat reda på och att jag nu för rätten företedde två anteckningsböcker rörande hushållet, den ena för åren 1896—1903. Åklagaren bestred att dessa böcker funnits i Blombergs hem. "I anledning härav jämförde rätten på begäran anteckningar i desamma med de av Köhler i makarnas hem

¹ Som advokat har jag i allmänhet följt den principen, att jag icke velat anföra "jäv" för att hindra folk från att vittna (t. ex. på grund av släktskap, anställning etc.) utan nöjt mig med att fästa rättens uppmärksamhet på omständigheter, som kunde inverka på *trovärdigheten* av vittnesmålet. I t. ex. engelsk rätt, som inte har formella vittnesjäv, kan man *under vittnesmålet* ifrågasätta *trovärdigheten* även genom särskild vittnesbevisning. Men enligt vår rätt måste nog, om t. ex. uppenbar ovänskap av ett åberopat vittne och motparten bestrides, formligt jäv framställas — om påståendet skall bevisas. Bifalles icke anmärkningen, kan den dock ha sin effekt om den i någon mån styrkts.

tagna anteckningsböcker och befunnos handstilarna i desamma vara alldeles lika."

Ingalunda lyckades det bättre med sensationen kring den ärmlösa gul- och brunrandiga kavajen. Fru Blomberg hade först trott, att ärmarna använts till lappar av byxsitsen på predikanten Olssons pojke. Närmare utredning klargjorde, att predikantens fru år 1898 fått ärmarna av fru Blomberg för att laga sin mans byxor, som voro av samma tyg som en Blombergs avlagda kostym. Sedan hade byxorna blivit mattasor, men rocken och västen voro kvar, och västen överlämnades till rätten för att jämföras med den ärmlösa kavajen. Två intyg återopades men bestredos av åklagaren. "Härefter företog häradsrätten jämförelse mellan i intygen omnämnda väst och ifrågavarande kavaj och vitsordades att de voro av alldeles lika tyg."

Dessa voro sålunda de från husundersökningen hämtade "trumf", som i lokalpressen utlovats till rannsakingen.

Till kort av lägre valör räknades redan från början två små "handyxor", som tillvaratagits hos Blomberg, den ena gammal och slö, men försedd med skaft som intresserade åklagaren på grund av påstådd förändring i dess ursprungliga skick. Som bidrag till förrådet ingav jag en liknande handyxa, som nyss hittats i en Åkerlund tillhörig gammal källare invid kyrkmuren. Blod eller annat misstänkt tecken kunde icke vid undersökning konstateras på någon av dessa yxor.

Anklagelsen.

Till grund för häktningen och åtalet låg en till domhavaden ställd, av Köhler utarbetad anklagelseskraft, vari skälen till misstankarna mot Blomberg angåvos under hänvisning till polisförhørsprotokollet och därtill fogade vittnesutsagor. Som redan antytts hade dessa formen av "intyg" från Köhler,

vari denne för varje särskild person som hörts betygade att den upptecknade berättelsen avgivits inför honom.

Anklagelsen var i sammandrag av följande innehåll:

Köhler börjar med att erinra om, att på sin tid "hästbytaren" Eriksson häktades och efter lång rannsakingstid förklarades icke kunna fällas. "Det allmänna rättsmedvetandet i orten har icke härav tillfredsställts. Det ostraffade brottet har alltjämt tyngt på sinnena, och då omsider den mördades änka, numera (den 16 mars 1904) avlidna Amalia Åkerlund påkallat spaningarnas förnyade återupptagande genom mig har jag efter grundliga undersökningar häktat Blomberg såsom på sannolika skäl misstänkt att vara gärningsmannen." På grund av "träget arbete vid avfattandet av polisrapporten och fortsatta spaningar" hade han emellertid måst anhålla om "befrielse åtminstone tills vidare från åklagarkallet". Dock hade han velat i denna skrivelse sammanfatta de skäl, varpå häktingen grundats. Dessa voro följande:

1. Blomberg den siste. Själv olika uppgifter om tiden. Mordet förövades omkring kl. 7.20. Blomberg har i Erikssons mål erkänt sig ha varit kvar till kl. 7.10. För länsman Gråberg hade han vid förhör sagt en senare tid, nämligen 7.15. Till bevisning om de olika tidsuppgifterna hänvisas till intyg av Nordin och Rehnqvist.

2. Det var ej rånmord. Den mördade var sysselsatt med expedition av avgående post för tidigt följande morgon. Över bordet hängde en lampa med starkt lysande sken. Icke desto mindre hade mördaren försummat att taga de assurerade värdebrev, som lågo på bordet.

Ytterligare fem rekommenderade brev voro kvar, förmodligen i det öppret stående kassaskåpet. I en olåst låda i skrivbordet låg i en cigarrlåda växelkassan på 57 kr. i silver och kopparmynt — också icke angripen. Även i kassaskåpet lågo

enligt Blombergs skrivelse till postmästaren i Uppsala medel kvar.

Ha några pengar alls försvunnit? Tvivelaktigt. Blomberg säger så nu, men strax efter det Nordin återkommit till post-lokalen från läkaren hade Blomberg till honom sagt att inga pengar varit borta. För övrigt märkes att om mördaren tillgripit pengar ur bordslådan, som befanns vara tillskjuten, densamma måste ha blivit blodig.

Skadornas beskaffenhet talade också emot rån-mord. En rån-mördare hade nöjt sig med det första, i och för sig tillräckliga slaget. Han skulle icke ha givit sig tid att släcka lampan och framför allt icke lämnat breven på bordet orörda.

3. Blombergs åtrå efter Åkerlunds befattningar var motivet. "Således måste en annan bevekelsegrund finnas." En sådan funnes "osökt nog" i att Blomberg redan vid tillträdet av sin befattning tillförsäkrats organist- och klockarsysslan, då denna efter Åkerlund bleve ledig.

I postmästartjänsten hade Blomberg vikarierat och kunde därför tro sig få även denna vid Åkerlunds frånfälle. Härmed vunnes nödig förbättring i Blombergs dåliga inkomster. Blomberg, som 1896 varit 11 år på platsen, hade uttryckt otålighet att komma i besittning av Åkerlunds befattningar eller åtminstone en del av därmed förenade inkomster. Som bevis anföres "Blombergs eget påstående, Skogs brev, utsagor av kyrkoherden och fru Ottander, herrskapet Rehnqvist och Nordin".

I synnerhet fru Blomberg hade åtrått bättre ställning; också hade makarna veterligen hyst stark bitterhet mot Åkerlunds. Till stöd även för detta påstående åberopas intyg av kyrkoherde Ottander, fru Ottander, makarna Rehnqvist och Nordin. Dessa omständigheter ge, enligt Köhler, grund till

ett berättigat antagande att Blomberg hade "ett omedelbart intresse av att Åkerlund ginge ur livet".

4. **Mördaren in på "Blombergs tomt".** Jämte i Erikssons mål hörda vittnet Lars Andersson åberopar Köhler härvid särskilt sågverksägare Eklund som nytt vittne. Denne hade passerat postlokalen, hört ett skrik där inne, sett en man springa ut, "vilken rört sig förbi huvudet på Eklunds häst, sprungit in på Blombergs tomt och där hukat sig ned bakom en vedstapel". Alltså klart att den person, som otvivelaktigt måste anses vara mördaren, försvunnit in på Blombergs tomt omedelbart efter mordet. Detta strede ej heller mot ett tredje åsyna vittne, Berglund ("mannen på lasset"), som kommande från andra hållet sett mannen "springa över vägen vid skolplanen och in mellan där befintliga kyrkstall samt några vedhögar". Köhler anmärker att detta vittnesmål icke motsäger det andra, särskilt som Berglund varit på längre avstånd från stället, där mannen försvunnit, och "därför ej i detta avseende kan tillmätas full tillförlitlighet".

Köhler påstår att ingen annan än Blomberg, som måste så fort som möjligt skaffa sig alibi, skulle ha vågat att efter mordet avlägsna sig den väg som personen i fråga tagit. En annan person hade säkerligen valt vägen åt andra sidan mellan Åkerlunds och posthuset.

5. **Tidsbestämning.** Hänvisas till Nordins och Hålldins, Lars Anderssons i Västersälja, Agnes Rönngrens, Berglunds och Eklunds vittnesmål. Den sistnämnde skulle ha kommit med sin släde till Åby gästgivargård först omkring kl. 7.35 e. m., och det kunde se ut som om han bort köra vägen mellan posthuset och gästgivargården något fortare. Det ovanligt dåliga slädföret samt det förhållandet att den av Eklund använda hästen ej var särdeles snabbfotad gjorde det emellertid antagligt, "att en person gående kunnat fortare tillryggalägga vägen mellan posten och gästgivargården än

på den tid som Eklund kört densamma". Med stöd av dessa uppgifter bestämmes mordet till omkring kl. 7.20, vilket var den tid, som Blomberg ursprungligen uppgivit till Nordin, fast han sedan ändrat densamma. Nu sist vid polisförhöret hade Blomberg sagt att han icke visste om han hemkommit från posten 5 minuter före 7 eller 5 minuter därefter. Tydligt hade Blomberg ändrat sina tidsuppgifter alltefter olika personer intygat det ena eller andra om den tid, då de sett mördaren springa ut från postlokalen.

6. Postens stängning. Åkerlund var regelbunden att stänga posten kl. 7 eller efter sist gående på så sätt att den utanför ytterdörren sittande nyckeln tagits ur för att inifrån stänga densamma. Fanns folk inne vid stängningsdags, brukade han följa var och en och låsa på sagda sätt efter varje utgående (Rehnqvist). Vid mordets upptäckande stod den yttre dörren öppen med nyckeln i låset på ytersidan, varemot den inre dörren var stängd och nyckeln urtagen. Därav och av det läge vari Åkerlunds kropp fanns liggande framginge att Åkerlund efter det Blomberg avlägsnat sig icke hunnit stänga ytterdörren, och det vore sannolikt att han träffats av det dödande eller dövande hugget vid eller på själva tröskeln i förstugan. Det vore sannolikt att, om det dröjt minst 10 minuter mellan Blombergs avlägsnande och mordet, Åkerlund inte skulle ha stängt dörren, helst som flera värdebrev funnos att expediera samt kassaskåpet stod öppet. I allmänhet brukade Åkerlund inte börja expediera posten, förrän han stängt om sig. Sagda omständigheter peka på att det var en med förhållandena vid tiden och platsen bekant person, som varit gärningsmannen. En annan kunde ju icke veta att Åkerlund var ensam inne. Däremot hade den sist hos Åkerlund innevarande icke härav hindrats från ett försåtligt mord.

I anslutning till anförda omständigheter drar Köhler följande konklusioner:

a) En person, som endast velat stjäla, och som trott att å postlokalen särskilt denna dag funnits värdeförsändelser till högre belopp än vanligt kunde lätt ha brutit sig in på natten och därmed undgått den stora risken att gripas under eller omedelbart efter mordet.

b) Det antagliga vore att Blomberg först gått, att strax därefter Åkerlund velat stänga ytterdörren och att han i dörröppningen till förstugan träffats av det dödande slaget vid vänstra tinningen. Ingen annan än Blomberg kunde ha vågat ställa sig på försåt i förstugan och passat Åkerlunds utträde.

Men kunde inte någon ha knackat på dörren sedan Blomberg gått? Nej, då hade Åkerlund säkerligen uppmanat den knackande att stiga in; på sin höjd hade Åkerlund gått till dörren och försiktigt öppnat densamma. "Genast vid dörrens öppnande hade Åkerlund bort i den trånga förstugan se mördaren och fråga hans ärende *men icke gått ut i förstugan så långt* att han kunnat tillfogas såren vid vänstra tinningen."

c) Hade mördaren stått gömd bakom dörren eller smugit sig bakom densamma och Åkerlund gett sig längre ut i förstugan för att se bakom dörren, så hade slagen sannolikt icke träffat vänstra tinningen. I varje fall hade det blivit blod i förstugan och Åkerlunds kropp fallit på annat sätt.

d) Köhlers förklaring på tillvägagångssättet: Blomberg hade medtagit mordvapnet, möjligen en mindre *handyxa*, som hos honom numera anträffats. Han kvarstannade i förstugan sedan han stängt inre dörren och väntade på att Åkerlund skulle komma och stänga ytterdörren. Då Åkerlund till hälften utträtt genom den inre dörren, har Blomberg stående i det högra hörnet av förstugan utifrån räknat med mordvapnet tilldelat Åkerlund det under nr 8 i obduktionsprotokollet beskrivna "dödande" hugget. Åkerlund föll baklänges

in i rummet, varefter Blomberg med samma mordvapen tilldelade honom i liggande ställning det under 10 i obduktionsprotokollet upptagna hugget. Därefter har Blomberg släckt lampan och begivit sig ut från lokalen. De övriga såren ha efter allt att döma tilldelats Åkerlund, som trots de tillfogade skadorna visat sig äga så pass liv att han kunde röra armar och händer, av Blomberg med ett vedträ som nedblodat påträffats å golvet invid Åkerlund. Tidpunkten då Blomberg utdelat dessa slag med vedträet vore troligen då Blomberg — efter det Nordin och fru Åkerlund avlägsnat sig från postlokalen — blivit ensam med Åkerlund. (Hänvisning till doktor Blombergssons, Rehnqvists, Ida Hålldins och Nordins berättelser.)

Köhler fortsätter härefter med att ange indicier mot Blomberg.

7. *Blombergs tal om olyckshändelse.* Det var från början klart, att mord begåtts, men Blomberg ville ha det till olyckshändelse, icke blott samma afton utan också sedan han av den blodbestänkta panelen och iakttagelsen av Åkerlunds huvud tydligen insett rätta sammanhanget samt också anmält detta till postmästaren i Uppsala. Han hade också sökt åskådliggöra hur det gått till genom demonstration på aftonen dagen efter mordet till två personer (Andéhn och Möllersvärd). (Blombergsson, Stengård och Rehnqvist åberopas angående "olycksfallsteorien".)

Som särskilt graverande framhölls att Blomberg till Andéhn och Möllersvärd andra dagen efter mordet på tal om blodstänken m. m. förklarar, "att varken han eller någon annan givit akt därpå". Detta strede dock mot vad Blomberg själv sagt i målet mot Eriksson, nämligen att han redan mordaftonen på kvällen kommit till uppfattningen att Åkerlund icke träffats av olyckshändelse.

Underligt vore det också att Blomberg strax efter dörrens

uppbrytande rusat in i postlokalen, fram till Åkerlunds huvud samt yttrat till denne: "Farbror, farbror, vem har gjort detta?"

8. Hittandet av femkronesedel n. Omständigheterna vid femkronesedelns upphittande vore graverande för Blomberg. Denne hade i kyrkoherdens sällskap utifrån passerat genom förstugan, "som då icke hade varit upplyst, böjt sig ned ungefär mitt uti densamma och utropat: 'Här hittar jag en femma.'" Blombergs uppgift härom vore osannolik, sedeln var hopskrynkad och dessutom var det mörkt. Vad vore då förklaringen till denna episod? Jo, då Blomberg vid denna tid märkt att hela omgivningen ansåge att mord vore för handen, måste han söka göra troligt att det vore ett rånmord. Ansågs det vara mord, så måste det för honom vara av vikt att man skulle tro det vara rånmord. Emellertid hade golvet "några ögonblick förut vid ljussken blivit undersökt av en person, som där sökte efter en nyckel, och som säger sig kunnat finna en knappnål om någon sådan legat där". Någon sedel fanns då ej på golvet. Att Blomberg således ej annat än genom en manipulation träffat på sedeln bör härvid vara klart. (Ottanders och Rehnqvists vittnesbörd återopas.)

9. B l o m b e r g s h e m k o m s t. Vad hade Blomberg gjort efter hemkomsten? Han säger att han och fru Blomberg gjort några hushållsanteckningar. Blomberg har dock olika uppgifter om dessas förefintlighet och beskaffenhet. Vid husvisitation hos Blomberg hade anteckningar anträffats från den 1 juli 1887 till den 3 september 1894. "Några anteckningar för senare tid ha trots ivriga efterforskningar ej kunnat anträffas." Märkligt vore också att fru Blomberg till Nordin före mordets upptäckande sagt: "Blomberg var uppe på vinden och tvättade sig", vilket ju icke stämmer med Blombergs uppgift om hushållsanteckningarna.

Slutligen har Blomberg vid polisförhöret sagt, att han vid

hemkomsten från posten var så uppskakad "att han icke kunnat se om ljuset var tänt i salen eller om fru Blomberg kommit emot honom med lampan". Vilken anledning hade han då att vara uppskakad?

10. Övriga indicier. Motsägande uppgifter av Blomberg.

a) Om sitt ärende till kyrkoherden samma afton hade Blomberg yttrat att han lät bli att gå dit, emedan Åkerlund sagt att tiden ej vore inne för att avlämna den redovisning det var fråga om. Vid polisförhøret hade åter Blomberg haft uppgiften att Åkerlunds yttrande fallit så: "Nog kan du spara i dag, ty kanske kommunalstämman vill använda pengarna på annat sätt." Fru Blomberg skulle ock kort efter mordet haft en annan uppgift om denna sak.

b) Blomberg hade vid förhör den 19 mars sagt att han icke före sitt besök på posten vetat att det var meningen att byta det gamla kassaskåpet mot ett nytt. Senare har han haft motsatt uppgift. Herr Köhler fortsätter: "Att märka är sålunda att Blomberg varit medveten om att det var sista dagen som kassaskåpet skulle användas å postlokalen, varför Blomberg, därest han skulle kunna få sin mening gällande att Åkerlund ådragit sig de dödande slagen genom fall mot kassaskåpet, nödvändigt måste senast å denna dag föröva mordet. Det nya kassaskåpet var härvidlag ej tillfyllestgörande. Man visste ej var det skulle komma att stå och icke heller kunde man komma att förutse dess konstruktion. Dessutom hade fru Blomberg förberett saken genom att — sedan Blombergs under en tid härbärgerat det gamla kassaskåpet — om detsamma säga att man lätteligen kunde göra sig illa därpå. Nu hade fru Blomberg förnekat att hon sagt något dylikt."

c) Blomberg skulle ha sagt att det var han själv, som skickade Lindblom efter länsman, men detta var osant.

11. *Blomberg*s "blödighet". "Det bör framhållas såsom särdeles märkvärdigt att *Blomberg*, som uppgives vara mycket blödig till lynnet och har svårt för att se blod, icke desto mindre kunnat utan visad räddhåga hantera *Åkerlunds* blodiga huvud."

12. *Nyckeln*. *Blomberg* hade uppmanat skolbarnen att leta efter mordvapnet, som "troligen var en i en strumpa inlindad butelj". Så hade nyckeln hittats. Sannolikt hade den nyligen lagts å den plats där den hittades, enär flera personer tidigare sökt den på samma ställe utan att finna den.

13. *Blomberg* skulle ha sökt hindra en undersökning rörande fotspår å marken på den väg där mördaren antogs ha passerat. Detta skulle ha skett på morgonen den 22 februari och postkontrollören *Skog* åberopas som vittne.

14. *Rehnqvist*, som hjälpt *Blomberg* att expediera posten, hade sökt få *Blomberg* att innehålla ett värdebrev, som en på orten främmande person inlämnat. Men detta hade *Blomberg* satt sig emot och trots föreställningarna expedierat brevet. "Blomberg har tydligen ej varit mån att få fastslaget att misstankarna i detta avseende varit ogrundade."

Bevisningen.

Beträffande händelseföljden under mordaftonen kom intet väsentligt nytt i dagen. Med hänvisning till min redogörelse för mordet (avd. II) kan jag därför här inskränka mig till att beröra den bevisning som vid rannsakingen förekom för och emot åklagarens *tolkning* av händelserna. Härvid utgår jag från bevisläget, sådant det framgick av domstolsbehandlingen, för att senare påvisa hur samma faktiska förhållanden togo sig ut enligt polisundersökningen.

Tidsuppgifter. Det har lämnats ostridigt, att *Blomberg* först trott att han lämnat posten något senare än i verkligheten varit fallet. Ett av *Törnqvist* omvittnat yttrande av fru

Blomberg kan tyda på, att hans misstag berott på matsalsklockan. Men hur som helst har Blomberg snart måst förstå att han misstagit sig och därför redan under målet mot "Börstil" på ed uppgivit den korrigerade tiden.

"Ej rånmord." Även om man frånser de väntade upp-
bördsmedlen är det ju fullständigt klart, att medel tillgripits
(se avd. II: 4. "De försvunna postmedlen").

Blombergs missnöje med sin ställning
och fiendskap med Åkerlund.

Av de personer åklagaren åberopat var det endast bygg-
mästare (numera kallad sågverksägaren) Rehnqvist, som vitt-
nade, att Blomberg "eftersträvat Åkerlunds befattningar".
Ottanders företrädare, kyrkoherde Tunelli, hade nämligen
förgäves bett Åkerlund att avstå något till Blomberg av sina
löneförmåner, och kyrkvärden Persson i Ginka hade kort före
mordet velat att Rehnqvist skulle lägga sig ut för Blomberg,
varpå Rehnqvist svarat: "Hav ingenting att skaffa med den
mannen."

Fru Rehnqvist hade "av sin man och andra hört, att
makarna Blomberg hyst hat och bitterhet mot Åkerlund, men
kände det inte på annat sätt". Själv visste hon bara, att fru
Blomberg för några år sedan varit ond på Åkerlunds, därför
att de stängt för med ett räcke nere vid bäcken. Men efter
den tiden hade Åkerlunds t. o. m. *bott* hos Blombergs med
anledning av att de råkat ut för en eldsvåda hemma.

Nordin hade endast ryktesvis hört att det skulle ha rått
ett spänt förhållande mellan de båda familjerna.

Fru Ottander hade aldrig hört Blomberg eller hans fru
klaga över Åkerlunds obarmhärtighet och visste inte om
någon ovänskap mellan fruarna.

Kyrkoherde Ottander hade självmant bett Åkerlund låta
Blomberg genom vikariat få någon ökad förtjänst. Han
hade nämligen vid samtal med Blomberg fått intrycket, att

denne gärna önskade kyrkoherdens mellankomst i detta syfte. I övrigt visste kyrkoherden ingenting om fiendskap eller avundsjuka från Blombergs sida gentemot Åkerlund.

Å svarandesidan hördes ett flertal vittnen, bl. a. landstingsman Joh. Andersson i Stårte, kyrkvärden Per Persson i Ginka, gästgivaren Eriksson m. fl., som alla intygade, att Blombergs hörde till det slags människor, som reda sig och inte klaga, även om de ha det smått. Familjernas inbördes förhållande hade också varit det bästa. Persson i Ginka mindes att han i förbigående samtalat med Rehnqvist angående Blombergs inkomster, som allmänt i socknen ansågos för små gentemot Åkerlunds, men detta samtal hade icke föranletts av någon önskan från Blombergs sida.

"Mannen som försvann." Uttrycket är hämtat från Lars Anderssons i Västersälja upprepade vittnesmål under 1896 års förhör. Han såg "den springande mannen" avlägsna sig från posthuset, skyndade på sina steg, hörde de misstänkta ljuden nerifrån posten, vände sig om strax på andra sidan bron, och när han nu såg framåt *var mannen försvunnen*. Det var endast "mannen på lasset" som, från motsatta hållet, såg *vart* han försvann, nämligen in på den från vägen öppna platsen för kyrkstall och vedstaplar. I båda vittnenas ögon var den springande mannen en storväxt karl.

Lars Andersson hade nu ändrat sina uppgifter därhän, att han tyckt mannen vara av medellängd — själv var vittnet en "mer än tre alnar" lång karl. Vidare hade mannen synt springa in på bortre delen av Blombergs tomt (med vedbod m. m.) och alltså *hitom* (från posten räknat) det öppna området med kyrkstall etc. Han reserverade sig för minnesfel efter så lång tid och för svårigheten att se i det rådande mörkret, men trodde sig "då på kvällen" ha fått intrycket, att det varit Blomberg han sett, "eftersom personen gått in på dennes tomt". (Han förklarade icke, hur sistnämnda

intryck gick ihop med hans berättelse 1896, "att han raskade på sina steg för att få sällskap med mannen".)

"Mannen på lasset" vidhöll däremot i allo sitt vittnesmål från 1896 — båda vittnena hade samma beskrivning på mannens klädsel — och förklarade sig ha kunnat se ganska bra, emedan han en lång stund vant sig vid mörkret.

För att skilja mellan dessa tvenne hördes ett i ordets egentliga mening "uppspåret" nytt vittne, sågverksägare Eklund från Tärnsjö.

Denne vittnade (efter ändring till förhørsprotokollet) att han vid den ifrågavarande tidpunkten åkt släde Harbovägen förbi kyrkan och postkontoret, då han från posten hört "ett läte från en människa" och strax därpå sett en man, som "varit snarare under än över medellängd" springa ut på vägen från posten över bron och skolplanen samt därifrån "in på Blombergs tomt". Mannen befann sig ett kort stycke framför skjutsen, men då det var rätt mörkt, hade Eklund icke sett, om han bar lång eller kort rock. Han hade kört sakta på grund av väglaget, men trodde dock att det gick fortare än om han gått till fots. Vittnet hade icke farit fram till Karta, som tänkt var, eller stannat vid gästgivargården i Åby utan "strax därpå av särskild anledning vänt hemåt till Svinabäck i Harbo" (där han vid denna tid bodde). Dit hade han framkommit vid midnatt.

Köhlens teori om brottets utförande. I fråga om detaljerna härvid kan man i åtskilligt endast gissa sig fram. Säkert synes emellertid vara, att Åkerlund icke ens "till hälften" trätt ut i förstugan, då det första slaget föll. Vad särskilt angår det blodiga *vedträet* fördes från åklagarens sida en del bevisning.

Doktor Blombergsson hade i ett nu beedigat intyg förklarat det *möjligt*, att de flesta av skadorna kunnat orsakas genom slag av ett vedträ.

Rehnqvist hade observerat ett blodigt vedträ, som inte tycktes höra ihop med den hög ved, som låg i postrummet.

Nordin berättade, att först när han från besöket hos doktorn kom tillbaka till posten hade han cirka en halv meter från Åkerlunds huvud varseblivit ett blodigt vedträ. Detta kunde dock, sade han, mycket väl ha legat där från början, fast vittnet icke observerat det.

Genom att följa händelserna i beskrivningen över mordet ("I postrummet") skall man finna, att Blomberg icke under något tidsmoment varit ensam med Åkerlund.

*

Det för Blomberg besvärande faktum, att han var den siste besökaren på posten och att den sannolika gärningsmannen setts försvinna in på hans "tomt", låt vara icke genom den direkta ingången till bostaden, motvägdes av båda de tidigare ögonvittnenas beskrivning av klädseln (kort rock) och i övervägande grad också av deras uttalanden om den springande mannens längd. Genom Eklunds låt vara av en viss osäkerhet präglade vittnesmål och "Västersäljapojkens" modifikation av sitt, tillkom den omständigheten till Blombergs nackdel, att den springande mannen kunde antagas vara snarare under medellängd än motsatsen.

Men egendomligt nog tillmättes i den allmänna uppfattningen denna förstärkning av ett yttre indicium icke lika stor betydelse som en annan sak, som ansågs vara särdeles graverande för Blomberg, nämligen hans t a l o m o l y c k s - h ä n d e l s e såsom en förklaring till den olycka som drabbat Åkerlund.

Vad först angår Blombergs yttranden i denna riktning själva mordaftonen, veta vi redan under vilka omständigheter dessa fällts. Åklagaren hörde härom, efter Köhlers anvisning,

de båda herrskapen Ottander och Rehnqvist, kyrkvaktare Stengård och Nordin, av vilka ingen hade något att upplysa av beskaffenhet att rubba riktigheten av den framställning läsaren fått.

Fru Ottander tyckte, att Blomberg verkat "onaturligt nervös", då han vid åttatiden kom till prästgården för att omtala det skedda. Han hade pratat om olyckshändelse, så att fru Ottander tänkte: "Du arme man, som du pratar kan ingen tro annat än att du begått brottet."

Kyrkoherden förklarade emellertid, när han hördes på ed, att han fattat Blombergs tal inne på postlokalen som ett försök att trösta fru Åkerlund och inte som uttryck för hans egen mening.

Rehnqvists hade blivit pinsamt berörda över att Blomberg kunde framkasta teorien om ett fall mot kassaskåpsdörren, då det var så tydligt att ett mord begåtts. Dessutom hade Blomberg ibland talat om olyckshändelse, ibland om rån-mord såsom förklaring till det skedda. Nordin hade enahanda uppgifter. Stengård fann Blomberg "nervös och häftig", när han på kvällen kom för att hämta hjälp, därför att "Åkerlund stött sig så illa". Då Stengård fått se Åkerlund hade han sagt till Blomberg: "Han måste ha blivit slagen", varpå Blomberg svarat: "Ja, men värdebrevet ligga ju kvar."

Från svarandesidan hörda vittnen, bl. a. Gråberg (och vid närmare förhör även Stengård), intygade åter, att Blomberg hela tiden uppträtt helt naturligt, på intet sätt propagerat för sin i förstone framkastade tanke på olyckshändelse samt alldeles övergivit denna så snart Åkerlunds skador blivit undersökta. Själv hade ju också Blomberg till postverket rapporterat händelsen som rån-mord.

Värre föreföll det vara, att Blomberg så sent som *påjöljande kväll* skulle ha försökt inbilla omdömesgillt folk som

stadsfiskal Andéhn och redaktör Möllersvärd från Uppsala att olyckshändelse förelegat.

Härom vittnade nu Andéhn, under det att Möllersvärd, som insjuknat, skickat ett edligt intyg om saken. Gråberg, som varit närvarande vid herrarnas besök hos Blombergs och *som därvid skulle ha uttalat samma mening* som denne, gav åter under vittnesed den bestämda förklaringen, att varken han eller Blomberg yttrat sig i den påstådda riktningen.

Mest graverande för Blomberg syntes de båda Uppsalabornas vittnesmål vara på en annan punkt. De intygade nämligen, att påföljande morgon, den 21 februari 1896, Blomberg följt med dem till postlokalen, där Åkerlunds kropp låg, och att han då ställt sig alldeles oförstående och ovetande om vad som inträffat. Inte ens vid detta tillfälle hade han velat tro, att ett mord begåtts, förrän han påvisats blodstänken på väggarna och förbanden tagits från Åkerlunds illa tilltygade huvud. "Då är det väl mord i alla fall", skulle Blomberg ha yttrat.

Upphittandet av femkronesedeln, nästa huvudnummer på åklagarens program, påstods av åklagaren vara en "manipulation" av Blomberg i syfte att överföra tanken på rånmord, sedan han misslyckats med förklaringen om olyckshändelse. Dess bättre för Blombergs sak gingo åklagarens vittnen isär vid själva utgångspunkten. Rehnqvists vittnesmål byggde på att förstugan, där sedeln hittades, nyss förut undersökts och rensopats, varför ingen sedel *kunnat* ligga där. Kyrkoherde Ottander åter *såg när Blomberg från golvet tog upp och vecklade ut ett tillskrynklat papper* samt hörde honom omedelbart säga: "Här är en femma." Ottanders misstanke gällde sålunda inte sedelns befintlighet på golvet, utan frågan hur Blomberg genast kunde se att det var en femkronesedel.

Det rätta sammanhanget torde framgå genom Serranders av andra närvarande bestyrkta berättelse (se det föregående).

Av "övriga indicier", som Köhler anför i sin åtalskrift, är allenast den på isen funna *dörrnyckeln* så pass materialiserad, att därom kunnat föras bevisning. Ett par av "privatdetektiverna" — Andéhn och Rossander — vittnade om, att, när de letat efter mordvapnet, de inte hittat någon nyckel. Från svarandesidan bevisades det, som synes av det föregående (avd. II, sid. 139), att nyckelns läge vid upphittandet var sådant, att den icke omedelbart dessförinnan kunnat ditläggas (den var nedsjunken i isen och rostig).

För fullständighetens skull bör omnämnas, att stadsfiskal Sundius och detektivvittnena hördes och vitsordade, att "intygen" eller protokollen över polisförhöret voro riktiga och att Blomberg sagt sig ha varit "uppskakad" när han först kom från posten.

*

Vi hade litet var en i all sin spänning ansträngande tid under rannsakningsdagarna. Domaren ledde förhandlingarna på ett så opartiskt sätt, att han fick förebråelser i den Köhlervänliga pressen för att ha givit försvaret alltför fria tyglar. I själva verket var "försvaret" inte riktigt till freds med handläggningen i ett avseende: de köhlerska intygen lästes upp för varje vittne, som sedan tillfrågades om det var något att invända mot innehållet. I stället ansåg jag att domaren bort fråga och låta dem berätta, frigjorda från det sätt varpå deras utsagor upptagits av Köhler. Jag är viss om, att domarens förfarande härutinnan inverkade på vissa vittnen, såsom t. ex. Lars Andersson i Västersälja. Men naturligtvis påskyndades härigenom handläggningen; och det var trots detta en mängd avvikelser att konstatera med hjälp av korsförhöret. — Den nye åklagaren hade en delikat uppgift

vid fullföljandet av Köhlers intentioner, bunden som han var av det en gång fixerade bevismaterialet, och om han icke sällan följde magistern för slaviskt, måste man hålla honom räkning för mycken moderation i utförandet av mästarens instruktioner.

Åklagaren hade framfört det mesta av sin bevisning under första rannsakningsdagen. Hela natten till den 16 var jag sysselsatt med att utarbete ett bemötande av Köhlers åtalskrift och åklagarens bevisning samt ordna eget bevismaterial. På den tiden hade man inte tillgång som nu till stenografer och maskinskrivning: den vidlyftiga försvarsinlagan är skriven för hand som en P. M. med rum för muntliga improvisationer. Dess intagande här skulle för mycket tynga framställningen av en sak, som läsaren ändå vid det här laget rätt väl känner. Jag skall därför endast referera det huvudsakliga innehållet efter "Vestmanlands Läns Tidnings" referat den 17 april 1904.

Försvarstalet.

"I lagens kap. om laga bevis stadgas, att brott skall *genast* åtalas. Endast kort tid efter brottets förövande kan en tillfredsställande bevisning vinnas. Även då direkta bevis finnas om brottet, föreligger fara för att dessa med åren mista sin trovärdighet. Våra minnesföreställningar utplånas eller förändras och det värsta är, att de icke sällan utbytas mot en helt ny uppfattning om förhållanden, som timat för längre tid tillbaka. Den största faran ligger icke däri, att ett vittne minnes för litet utan däri, att det minnes för mycket, varigenom en oskyldig kan orättvist drabbas. Men gäller detta om bevisningen överhuvud är det så mycket mera fallet, då inga direkta bevis förefinnas utan endast yttre omständigheter, yttranden och uppträdande och dylikt, vartill man har att hålla sig vid bedömandet av en persons skuld eller oskuld. Allt sådant kan fattas olika och minnas olika, beroende på dens fattningsgåva och minnesgodhet, som har att häröver uttala sig. Regeln 'hellre fria än fälla' bör därför även hos åklagaren framstå som ett varningsord, då det

20. — *L ö f g r e n, Klockorna i Östervåla.*

gäller att avgöra, huruvida han bör på enligt hans mening förefintliga skäl tilltala en person för brott, begånget för lång tid tillbaka.

Det torde också vara enastående detta fall, att en som oförvitlig ansedd person efter så många år, sedan ett brott blivit begånget, häktas som misstänkt för detsamma. Och detta utan att det minsta direkta bevis mot honom förefinnes. Man skulle då tro, att häktningsförrättaren haft synnerligen besvärande och rentav till åtal tvingande omständigheter att anföra mot den tilltalade, låt vara att dessa ej utgjorde *direkt* bevis för hans brottslighet. Huru härmed förhåller sig torde rätten bäst kunna bedöma. Emellertid vill jag i korthet ange de skäl, vilka föranlett häktningen med en kritik över deras berättigande.

Vad är indiciebevisning? Det första man kan fordra för att en omständighet skall anses besvärande för en tilltalad person är naturligen, att denna omständighet icke allenast kan utan måste anses tala emot honom. Om från en naturlig uppfattning sett samma omständighet antingen finnes betydelslös eller rentav talar för den misstänkte, kan en sådan omständighet icke åberopas som bevis.

För att åter en verklig *bevisning* skall anses föreligga är det ej nog att en eller annan omständighet i och för sig synes besvärande utan måste allt sammantaget icke kunna betraktas annorledes än som en oupplöslig kedja, från vilken den misstänkte icke för en oförvillad uppfattning kan frigöra sig.

Granskar man från denna synpunkt sett de skäl, som anförts mot Blomberg, skall man finna, att vart och ett för sig icke utgör någon besvärande omständighet, än mindre bilda de tillhoppa en tillfredsställande bevisning.

Jag vill för ett ögonblick antaga, att de av Köhler åberopade förhållandena verkligen hava det utseende han givit dem.

Antag då först, att Blomberg verkligen till vittnet Nordin yttrat, att han gått från posten kl. 7.20, vid vilken tidpunkt mordet just förövats. Vad innebär för ett oförvillat omdöme ett dylikt yttrande annat än att Blomberg tagit miste om tiden? Hade han varit mördaren och vetat tiden, när han lämnade posten, lär han ej välvilligt ha berättat, när han slutat att mörda.

Sedan uppstår frågan om vad Blomberg yttrat, då han fann Akerlund liggande i sitt blod, huruvida han då sagt: 'huru har detta gått till, käre farbror', eller 'vem har gjort detta?' Det förra faller

sig naturligare. Men antag, att han yttrat sig i den senare formen, hur kan man däri finna ett bevis för Blombergs brottslighet? Åkerlund var då ännu vid liv, och om Blomberg varit mördaren, hade han ju kunnat befara, att Åkerlund, om ock blott med en åtbörd, utpekade honom såsom denne.

Vidare har det mot Blomberg andragits, att han ej funnit reda på de hushållsanteckningar, vilka makarna Blomberg tillsammans fört, efter det Blomberg hemkommit från postlokalen. Nämnda omständighet skulle tyda på att Blombergs uppgift om vad han förehafte sig intill dess han hämtats av vittnet Nordin skulle vara oriktig. Viktigare saker kunna emellertid förkomma på en tid av 8 år. Av liknande anteckningar, som av Blomberg förts såväl före som efter mordet — ty även efteråt hava dylika förekommit — har en del kommit bort och en del finnes kvar. Men hade Blomberg varit skyldig, hade han med lätthet, då han känt sig misstänkt, kunnat skapa ett bevis till sin förmån genom att konstruera dylika anteckningar, såsom förda den dag de uppgivits.

Vidare har man en historia om en nyckel, som hittades i bäcken några dagar efter mordet. Denna nyckel påstås Blomberg samma dag som den hittades ha ditlagt. Oavsett denna historias sanningslöshet frågas vad nytta kunde Blomberg hava ägt av att på detta sätt gå och bära nyckeln på sig och sedan hemligen placera den på isen för att där hittas? Han såväl som varje annan mördare skulle väl varit angelägen att skyndsamt bliva av med det föremål, som kunde vittna om hans brottslighet. Om han för övrigt nödvändigt först någon tid skulle velat bära nyckeln i sin ficka, men sedan kommit på andra tankar, kunde han väl lämpligen hava kastat den in i skogen i stället för att lägga den på isen.

Huru åter de olika, av åklagaren anförda omständigheterna som ett helt hänga ihop, kan man hämta exempel på från historien om Blombergs försök att giva händelsen sken av olyckshändelse på samma gång åklagaren likväl vill göra troligt, att Blomberg velat rubricera det skedda som rånmord. Man tillskriver honom det ena eller andra motivet allteftersom det passar sig. Jag vill om några ögonblick återkomma till olyckshändelsen, men frågar i detta sammanhang endast: Är det väl troligt, att Blomberg, om han varit mördaren och själv visste sig hava utdelat de svåra hugg, varav Åkerlund avlidit, skulle hava varit nog dåraktig att i det längsta fasthålla vid förklaringen om olyckshändelse, då han måste vetat

att inom kort skadornas beskaffenhet skulle genom obduktion utrönas? Nej, om Blombergs uppträdande varit det motsatta, om han på förhand, innan ännu skadornas verkliga beskaffenhet var utrönt, hade utbasunerat händelsen som mord, då hade med större fog en misstanke för mordet kunnat riktas mot honom.

Därefter ha vi att betrakta den så mycket omtalade femman. Jag frånser även här att vid dess hittande ingalunda så tillgått, som åklagaren velat göra gällande, men vill jag av honom ha det spörsmålet besvarat: Vilken fördel skulle Blomberg äga av detta påhitt? Hade han varit mördaren och haft samma kläder på sig, då han mördade som nu vid tillfället samt märkt, att en femma kvarblivit i desamma, vilken vid visitation lätt kunnat upptäckas, så hade han ju bort tappa den på den mörka gården, till vilken han hade obehindrat tillträde. Hade åter femman förut legat på den plats, där den hittades, fanns det ingen anledning för Blomberg att taga vidare befattning med ett föremål, som åtminstone till honom själv talade om hans brottslighet. Hade han varit nog naiv att anse en hittad femkronesedel som avgörande bevis för rånmord och av det skälet avsiktligen ditlagt densamma, hade han också på nyss angiven grund lämpligast bort låta någon annan hitta den. Han hade därmed sparat sig obehaget av alla fingeravtryck, för vilka en mördare instinktivt skulle ha fruktat. Blombergs uppträdande vid denna episod var präglad av den naturlighet och omedelbarhet, som endast kan finnas hos den, som vet sig icke hava något att frukta.

På tal om kläder erinras därom, att Köhler såsom anmärkningsvärd antecknat Blombergs uppgift att han ej haft alldeles samma kläder på sig vid sitt senare besök å postlokalen som då han först på aftonen var där. Endast det att Blomberg utan nödtvång yppat detta bör snarast anses som bevis för att hans sak är ren. Om han åter, mot vad som kunde antagas, påstått att han burit samma kläder vid båda tillfällena, kunde detta hava skett för att förklara möjliga blodfläckar såsom tillkomna vid sysslandet med Åkerlunds blodiga huvud efter mordet.

Emellertid är det icke nog för herr Köhler att göra Blomberg till mördare. Han måste också för att förklara det särdeles onaturliga i detta mord göra Blomberg till en synnerligen grym och blodtörstig mördare. Och för att få ett bevis för detta antagande anför han Blombergs behjärtade omvårdnad, då han ömt sysslat med den

döendes blodiga huvud, som ett bevis för Blombergs hårda och okänsliga natur. Eller vad är eljest meningen med talet härom?

För en sådan fantasi finnes inga gränser då det gäller att uppfinna orsaker och tillvägagångssätt för brott. Finnes i rummet, där ett mord förövats, en hög brasved, och ett vedträ blodbestänkt finnes i närheten av den mördades kropp, är det ej till fyllest att antaga detta vedträ vara använt vid misshandeln å den mördade. Nej, herr Köhler har icke åtnöjt sig härmed utan förlagt denna antagna misshandel till den mest otroliga tidpunkt, till tiden efter det Blomberg skyndat till den döendes bistånd, lutat sig ned över honom under vänligt tilltal och givit honom den första omvårdnaden. Först här- efter och trots att fru Åkerlund gick ut och in i rummet skulle Blomberg med detta vedträ ha misshandlat Åkerlund.

'Här är mördaren, men var äro bevisen', är den fixeringsbild som herr Köhler föresatt sig att lösa.

'Indicierna' ha ej bevisats. Lyckligtvis är dock den tilltalade i detta fall beredd icke blott att visa de mot honom anförda omständigheternas betydelselöshet, utan även deras bristande överensstämmelse med sanningen, och gåtan torde därför bliva herr Köhler för svår att utfinna.

För att ådagalägga vad åklagaren visat och icke visat nödgas jag åter fästa uppmärksamheten vid de förut berörda omständigheterna.¹

— — — — —
Vad är motivet? Ja, sådana äro bevisen för Blombergs brottslighet. Som den ledande röda tråden genom alla löper detta: den allmänmänskliga benägenheten hos en skollärare att gärna vilja bli klockare. Det har emellertid icke visats, att denna åstundan hos Blomberg varit onaturligt stark och man äger därför ej rätt att antaga, att den lett honom till att på en så onaturlig väg som den av åklagaren angivna söka befordran.

Granska vi åter bevisen för Blombergs oskuld, finna vi dem till en början bland de av åklagaren andragna omständigheter sedda i deras rätta belysning.¹

— — — — —
Men för hans oskuld givas än starkare skäl: hans oförvitligaandel, hans redbarhet och plikttrohet, hans blygsamhet och för-

¹ Härfter genomgås i tillämpliga delar bevisningen (se Avdelning II).

nöjsamma sinne, hans uppträdande före mordet och hans förhållande personligen och till sina medmänniskor överhuvud. Äro de moraliska bevisen starka, äro till all lycka de juridiska bevisen det icke mindre. Det är genom två vittnens intyg utrett, att en person, som misstänkes vara delaktig i mordet och som mordaftonen försvunnit å Blombergs tomt, *icke* haft det utseende och burit den klädsel, som Blomberg ägt vid tillfället, och slutligen har Blomberg uppenbarligen icke ägt de fysiska förutsättningarna för att kunna begå mordet. Icke ens åklagaren vill påstå att Blomberg haft hjälp vid brottets utförande. Men jag vågar påstå såsom sannolikt att icke en utan två personer, av dem den ena en synnerligen stark man, begått mordet. Se här, *hur det troligen gått till!*

Hur mycket man än vänt på denna sak och skvallrat i densamma, har man underlåtit att med tillbörlig noggrannhet studera vad man först av allt bort taga kännedom om: det officiella obduktionsprotokollet över den dödes kropp. Det skall nu härav antecknas, att den mördade funnits äga blåa märken, som efter greppet av en hand på två ställen å högra armen, nämligen vid handleden och å armbågen samt på ett ställe å den vänstra armen strax vid armvecket. Vidare har den döde haft ett långsträckt blåmärke under den vänstra mungipan, vilket doktor Blombergsson förklarar *kunna* vara tillkommet genom greppet av en synnerligen hård och kraftig hand. Under det sistnämnda märket liksom under blåmärket å vänstra armen ha blodkärl sprungit. De dödande huggen å huvudet befinnas alla å vänster sida, gående från sidan snett framåt och inåt.

Om man betraktar dessa omständigheter, jämförda med det förhållandet, att Åkerlund funnits ligga strax vid postdörren snett över golvet med fötterna åt dörren samt att denna öppnats från höger, synes det mig att förloppet av mordet bör tänkas sålunda: Mördaren, som avvaktat den siste besökarens bortgång från posten, hade omedelbart därefter gripit sig verket an. Då Åkerlund efter knackning på postrummets dörr eller av annan orsak öppnat densamma med sin högra hand grep honom en närmast dörren stående person med den högra handen om handleden, med den andra högre upp på samma arm. Då Åkerlund härvid instinktivt höjde den vänstra armen, fördes denna undan av den mördare, som bar mordvapnet, varpå denne, 'mannen med yxan' tillfogade ytterligare skador. Att den med vapen försedde mördaren utfört detta senare arbete, framgår därav att, om blåmärket under armen orsakats av ett grepp,

det måste vara utfört med vänster hand. Och mördarens högra hand var ju upptagen av mordvapnet. Härunder roffade den andre mördaren, som med sin del i arbetet knappast behövt få blod på kläderna, till sig de penningar han kunde komma över. Då man genom signal varskoddes eller eljest stördes gav sig mannen med yxan genast ut, tagande bakvägen åt Åkerlunds trädgård. Den andre, som kände sig tryggare, enär han ej bar så synbara tecken av att han förövat dådet, tog med sig nyckeln, sprang ut på vägen och kastade nyckeln ifrån sig till den plats, där man funnit den. Att denne senare man, som man ensam varseblivit, icke burit yxa, synes framgå även därav, att han strax kastat nyckeln men ej något mordvapen ifrån sig. Hade han burit yxa, hade han sannolikt kastat denna först såsom för sig utgörande den mest besvärande omständigheten.

Om det närmare förloppet kan man emellertid hysa olika meningar.¹ I allt fall kan man säkert antaga, att en ensam mördare ej givit sig tid med att på olika ställen nypa den mördade i armarna.

Köhlers sats: det är ej rånmord, alltså är det Blomberg, synes sålunda fela redan i premissen. Här har utan tvivel förelegat rånmord och anledningen till att det just den kvällen förövades har jag sökt påvisa med utgångspunkt från det förhållandet, att en betydlig summa uppbördsmedel denna kväll skulle hava inlämnats på posten.

*

Efter det rätten hört svarandens vittnen, vilka som nämnts till stor del avsågo att bestyrka "luffarteoriens" sannolikhet, ingav åklagaren påståenden i följande koncentrerade form:

"Av vad som hittills förekommit torde få anses framgått:

att Blomberg veterligen ännu kl. 7.10 e. m. innevarit hos Åkerlund;

att mordet varit förövat åtminstone kl. 7.22 e. m.;

att Blomberg uppenbarligen åträtt Åkerlunds tjänstebefattningar;

att däremot rånmord icke kan sägas vara för handen;

att två personer sett den person, vilken efter ljusets släckning lämnat postlokalen, begivit sig springande in på Blombergs tomt;

att Blomberg före och vid läkarens ankomst om aftonen den 19 februari för flera personer sökt göra gällande att en olyckshändelse

¹ Vid en senare rannsaking framkastades den ovan (sid. 140), omnämnda möjligheten som numera synes mig mera konstruerad än min hypotes i försvarstalet.

föreläge, och att Blomberg även, enligt Andéhns vittnesmål, så sent som den 20 på aftonen, och den 21 på morgonen framhållit möjligheten av en olyckshändelse, änskönt Blomberg, efter vad han själv intygat 1896 och vid polisförhöret i år, redan på aftonen den 19 februari kommit till insikt av att mord vore för handen;

att vittnet Serrander väl yttrat, att flere personer om aftonen efter Serranders ankomst talat om en olyckshändelse såsom en möjlighet, men att detta varit i samtal med Blomberg och att dessa personer, som icke namngivits, icke heller visats hava själv iakttagit Åkerlund innan han, förbunden, inburits i stora byggnaden;

att det således icke låter sig göra att härigenom vederlägga det från åklagaresidan framhållna faktum, att envar med vanligt förstånd utrustad person möjligen vid betraktande av Åkerlunds skador insett att de åbragts honom genom grov misshandel;

att Blombergs manipulation med femkronesedeln kvarstår såsom obestriddig, trots vad man i motsatt riktning sökt förebära; och att det av åklagaren framhållna sammanhang mellan detta s. k. fynd och Blombergs omsider vaknade insikt om verkliga förhållandet och om nödvändigheten för honom, om han vore brottslig, att giva saken sken av rånmord, måste anses oförtydbart.

På grund av allt detta och vad i övrigt förekommit yrkar jag på det bestämdaste, att Blomberg kvarhålls i häktet."

Från Blombergs sida bestreds yrkandet om kvarhållande i häkte och förbehåll gjordes om särskild ansvars- och ersättningsstalan mot Köhler och andra vederbörande på grund av den vidtagna häktningsåtgärden.

Rättens beslut.

Efter ungefär en timmes överläggning fattade rätten det beslut, att, enär sådana omständigheter emot svaranden icke i målet ådagalagts, att han längre kan för ifrågavarande brott i häkte hållas, funne häradsrätten skäligt förordna, att svaranden genast skulle *å fri fot försättas*. På åklagarens begäran uppsköts målet till den 8 nästa juni.

Det var nu omkring midnatt den andra dagen. I glädjen var jag först en stund med den frigivne och hans vänner. Sedan var bara "Sällskapet" öppet, och där dröjde jag mig kvar ett par timmar med den nye domaren och de yngre juristerna från Västmanlands östra och den närgränsande trakten. Jag berättar detta för att komma fram till slutet: när jag vid tvåtiden på natten kom tillbaka till hotellet satt där "Vestmanlands Läns Tidnings" redaktör *Anders Pers* på en trappa — eller hade han släppts in i mitt rum? — och väntade. Han ville nödvändigt ha ett kvalificerat referat av "försvarstalet". Och så åtgick större delen av den natten för att diktera den sammanfattning därav, som här delvis intagits.

Naturligtvis kunde jag icke neka honom denna lilla gentjänst för allt vad *Anders Pers'* tidning gjort för saken, som för honom gällde rättssäkerhet och ansvarskänsla gentemot godtycke och ansvarslöshet.

Det var riktigt, som en Stockholmstidning ("Dagens Nyheter") i något sammanhang anmärkte, att Östervålamålet i Västerås blivit en politisk fråga. Men icke därför en partisak. Ty som *Anders Pers* förde sin kampanj mot "systemet Köhler" var tidningsfejden i Västerås bliven en kraftmätning mellan rätt och våld i samhället, över partigränser och personliga hänsyn.

5. "Här är mördaren — var äro bevisen?"

Denna enkla formel för de metoder, som använts vid polisundersökningen, avslöjades vid första rannsakingen genom en rad av exempel. Alla pekade på, att i och för sig betydelselösa omständigheter fått vikt genom belysning från allenast ett håll och att viktiga bevisfakta undanhållits eller framställt på ett oriktigt och tendentiöst sätt.

Vad hade det för betydelse, om Blomberg var duktig i att hugga ved eller inte eller om han vid polisförhöret sagt sig vara "uppskakad", när han kom hem från posten, i den tro att frågan gällde hemkomsten *efter* mordet? Eller hur meningslöst att vilja inlägga något misstänkt i hans uppträdande den 21, då postinspektören vid sitt besök i Våla tänkte söka efter spår i skogsbacken ovanför landsvägen men "hindrats" av Blomberg med upplysningen att sådan undersökning redan gjorts. *Blomberg* misstänktes ju inte för att ha tagit den vägen utan gått hem till sig. Och så i fall efter fall samma tendens att konstruera "bevisning" genom att märka ord och blåsa upp bagateller — man vet därvidlag inte vilket indicium, som bör tillerkännas priset: det i sin ensamhet liggande vedträet eller det gamla kassaskåpets snara hädanfärd — Blomberg måste mörda i dag, ty i morgon skulle han inte kunna skylla på den farliga möbeln.

Mera betänkelig än denna relativt oskyldiga lek med obetydligheter var polisförhörets fördöljande av sådant som kunde ha betydelse, men inte passade i bilden. Om "mannen på lasset" skrevs intet "intyg". Hans berättelse intresserade inte,

sedan han befunnits vidhålla, att den springande mannen var en "stor karl", som försvann vid kyrkstallen. Allehanda skvaller upptogs rörande familjen Blombergs förehavanden, men skollärarynnan fröken Lindblom, som följde Blombergs hem på mordnatten och sedan vistades i deras omedelbara närhet under veckor — hördes inte. Skollärare Serrander, som mest direkt iakttagit vad som försiggick vid hittandet av den ominösa femman, hördes, men hans berättelse togs icke med i framställningen o. s. v.

I samma riktning gingo de köhlerska "intygen", när sådana upprättats. Vi ha sett, hur respektive utsagor togo sig ut vid rannsakingen. Men vad allt skulle de inte haft att säga enligt polisförhørsprotokollet!

Enligt detta hade både herr och fru Ottander liksom fru Rehnqvist och Nordin intygat, att Blomberg stod efter Åkerlunds tjänster och att hat och bitterhet rått emellan familjerna.

Lars Andersson ("Västersäljapojken") hade uppgivit att "den springande mannen" haft en "kort rock, varmed han menade en som gick ner till knäna", och att han burit antingen *galoscher* eller tunn fotbeklädnad o. s. v. Dessa vittnen förklarade inför rätta icke bara att "broderingarna" voro oriktiga, utan även att de icke förekommit i deras yttranden inför Köhler.

Vid de två följande rannsakingarna återstod för försvaret egentligen en uppgift av större vikt: att få bättre belysning över Blombergs väg hem och den halvannan minut han behövde för att tillryggalägga den. Eklund, det nya vittnet, hade fördunklat problemet och gjort "Västersäljapojkens" nya version mera trolig än den eljest skulle ha förefallit.

Men medan jag sysslade härmed, fick jag till skänks bevisning, som gällde en mindre sak men som ur psykologisk och processuell synpunkt erbjöd icke ringa intresse.

”Uppsaladetektivernas” vittnesmål om Blombergs uppträdande dagen efter mordet samt morgonen därpå kommenterades mycket i tidningarna såsom högst graverande. I synnerhet föreföll det underligt om Blomberg nere i postrummet vid Åkerlunds döda kropp spelat okunnig om vad som verkligen hänt.

Tack vare dessa tidningsreferat fick jag en tid efter första rannsakingen ett brev från förre skolläraren Hvenlund, varav framgick, att vittnesmålet berodde på ett misstag på person. Han själv var ju vän och svåger till fru Åkerlund, hade strax efter mordet tillkallats för att hjälpa henne och fått nyckeln till posthuset. Där hade han inte varit inne förrän två herrar, vilka presenterade sig såsom Andéhn och Möllersvärd från Uppsala, på morgonen den 21 besökt honom och anhållit om att få se Åkerlund och besiktiga posthuset. Detta bifölls, och därpå inträffade mellan dem allt det, som dessa herrar vittnat om Blomberg. Hvenlund hade tidigare fått mycket obestämda uppgifter om händelsen, tänkte själv i det längsta på olycksfall och blev därför ytterst upprörd, då han först nu såg och riktigt förstod vad som hänt. Blomberg hade icke varit med under hela tiden av besöket, som räckt cirka 2 timmar. Icke heller hade Hvenlund därefter lämnat ifrån sig nyckeln vare sig åt Blomberg eller någon annan.

Under pågående förhör med Andéhn vid första rannsakingen sade mig Blomberg, att han *icke* varit med om något besök i postrummet. Vittnet utfrågades därför noggrant om han verkligen var säker på sin sak. Härpå förklarade Andéhn bestämt, att han var så mycket säkrare, *som han fört detaljerade anteckningar* och han igenkände den tilltalade som den person han vittnat om.

Sedan Hvenlund hörts anmärkte Blomberg till vittnesmålet, ”att han i anledning av Andéhns och Möllersvärds tidigare bestämda påståenden icke vågat förneka, att han

närvarit vid deras besök på posten, i händelse hans minne skulle svikit honom, men att han aldrig kunnat erinra sig att han varit där med dem och att detta förefallit honom så mycket besynnerligare, som han haft skola under den angivna tiden. Han hade också till Löfgren sagt att något misstag måste föreligga. Löfgren vitsordade detta *och förklarade att det varit på hans uppmaning som han icke bestritt händelsen, eftersom Löfgren aldrig kunnat tro att vittnesmålet utgått från ett rent misstag på vilken person som åtföljt vittnena.*”

Det fanns ej minsta yttre likhet mellan Blomberg och Hvenlund. (Obs.: det förmenta innehavet av posthusnyckeln — den yttre — ansågs också som ett gravamen mot Blomberg.)

*

Nu komma vi till för själva saken viktigare ting. Hur var det egentligen med ”kronvittnet” Eklund? Det var åtskilligt kvar även efter att hans vittnesmål berövats den köhlerska ”broderingen”. På vägen hade han emellertid icke mött eller sett någon människa och han hade passerat gästgivargården cirka kl. 7.35.

Men hur var det möjligt att han icke mött en rad av människor och i främsta rummet ”mannen på lasset”, som från andra hållet sett den springande lämna vägen på en punkt, som måste vara densamma, med samma vedstapel att gömma sig bakom?

Ja, säg det — inte kunde Berglund eller någon annan av dem, vi sett vandra i brottets närhet, upplysa oss om den saken, ty ingen hade heller sett Eklund.

Gråberg var också misstänksam, ty för honom hade Eklund 1896 talat om de två förklädda karlarna, som han skådat på kvällen den 19 (mordaftonen) utan att säga ett ord om sin upplevelse vid posten.

Dessa omständigheter gåvo skäl nog för att syna vittnesmålet närmare i sömmarna. Två personer, som varit i Eklunds tjänst 1896, vittnade, *att* Eklund den 19 på morgonen rest bort, enligt egen uppgift till Uppsala; *att* han kommit åter till Svinabäck påföljande dag vid niotiden på eftermiddagen (icke vid midnatt samma dag); *att* han vid hemkomsten berättat om Åkerlunds mord "kvällen förut" (därav mindes vittnena dagen), vilket Eklund fått höra i Dalkarlsbo gästgivargård; *att* han till följd av brist på slädföre *åkt i gigg*; *att* han icke sagt något om ett besök i Våla och sina iakttagelser där, *men att* Eklund däremot till det ena vittnet berättat om två långa fruntimmer av misstänkt utseende, vilka han mött på vägen mellan Dalkarlsby och Svinabäck. — Exit Eklund.

6. Det rätta, långa fruntimret.

Nu gällde först att väga Berglunds och "Västersäljpoj-
kens" iakttagelser mot varandra — i "Börstils" mål stämde
de gott överens, men efter de gjorda modifikationerna i det
senare vittnesmålet kunde det frågas, huruvida den flyende
sprang in på Blombergs tomt eller näst intill. Skulle man
komma till klarhet syntes det nödvändigt att *positivt* styrka,
när Blomberg kommit hem till sig.

Alla som kunnat väntas ge upplysning hade väl dock
hörts — utom det långa fruntimmer, som setts gå sakta utan-
för posten strax före mordet. Var hon fantom eller verklig-
het? I det senare fallet kunde eller rentav *borde* hon ha sett
Blomberg.

Kunde det obekanta vittne, som hörts av Köhler men som
inte syntes till vare sig i "intyg" eller protokoll, vara hon?

Bland dem som vittnade i "Börstil"-målet om hur pass sent
det ännu var ljust på posten befann sig en fröken Selma
Brun, om vars vandring vi redan hört (avd. II: 2. "I brottets
närhet"). I det förra målet sades ingenting om hennes längd
och inte heller talade hon om något annat möte än med
pastor Fröstedt, som hon mött "nära Håfs trädgård". Men
om pastorns väg visste vi besked, minut för minut; och efter-
som fröken Brun skulle till prästgården och "Västersälja-
pojken" på väg därifrån mött ett långt fruntimmer vid präst-
gårdsgärdet, kunde man gissa, att det var hon och att hon
var lång.

Det fanns en hållpunkt till. P. J. Pettersson i Stårte, som antogs ha lämnat posten närmast före Blomberg, hade *utanför* Håfs trädgård mött ett ovanligt långt fruntimmer.

Hon var inringad från två håll inom en trång krets av tid och rum — det *måste* vara Selma Brun och hon *kunde* ha sett Blomberg, ehuru själv sparsam med uppgifter om sina möten.

Till sist fann jag Selma Brun — hon hade flyttat till annan plats för många år sedan och var gift och hette Pettersson. Men få möten ha berett mig större, först bävan och sedan glädje, än det med henne. Om jag nått upp, skulle jag velat kyssa henne, när hon på min första fråga: "Såg ni Blomberg?" helt lugnt svarade: "Ja, visst såg jag *herr* Blomberg."

Fru *Selma Pettersson, född Brun*, vittnade den 8 juni 1904: Hon var 1896 föreståndarinna för fattiggården, belägen nära kyrkan. Hon kände Blomberg väl till utseende och speciellt hans karakteristiska gång. Hon gick från handlanden Lundins vid sjutiden för att besöka arrendatorns fru på prästgården. Då hon kom fram emot skolhuset såg hon en man komma "på vägen från posten till" och snedda över skolplanen samt därpå gå in genom den grind å Blombergs tomt, *som låg närmast bostaden*. Då mannen var ungefär vid grinden och hon på cirka 20 *alnar* därifrån, hade hon i mannen igenkänt Blomberg, vilken var *iklädd överrock* och gick med *vanlig hastighet*. Blomberg hade antagligen icke observerat vittnet.

Vittnet passerade sedan posten och lade märke till *att den var upplyst*, emedan hon tänkt gå in och köpa frimärken, vilket hon dock avstod ifrån för att inte komma sent fram.

Å det s. k. prästgårdsgärdet har hon sedan mött "en rätt lång karl", som hon inte kände igen och som såg ut som "en vanlig bonddräng".

Hos arrendatorns höllo de på att äta när hon kom dit, och

det plägade de göra vid sjutiden. Hon trodde att klockan var snarare över än före 7 när hon var vid posten.

Hon hade senare för flera personer berättat, att hon mött Blomberg, *men inte sagt något därom i sitt vittnesmål 1896 emedan hon inte tillfrågats och då ej insåg att saken kunde ha betydelse.*

Vittnet och Köhler. Fru Pettersson hade tillkallats av Köhler och avgett samma berättelse till denne, som sagt: *"Det här strider mot alla andras uppgifter — ska vi anteckna vad ni sagt?"*¹ Härpå hade vittnet svarat: *"Det får ni göra som ni tycker."*

På gästgivargården i Äby hade vittnet tagit reda på "Västersäljapojken" och med honom kollationerat sina uppgifter. Vittnet hade omtalat detta samtal för Köhler, som då beordrat ett biträde att avlägsna "Västersäljapojken" från salen utanför förhørsrummet.

"Det antecknades, att vittnet var lång, ungefär som fru Blomberg."

Åklagaren bestred vittnesmålet och ville senare göra gällande, att det var Lars Johan Larsson i Offerbo hon sett på hans väg till Victor Nordins. Larsson hördes och berättade att han vid sjutiden *från Noravägen* gått över skolplanen *förbi* Blombergs bostad (ej in på tomten), iklädd kort kavaj, samt att han "vid hörnet av Häfs trädgård" mött ett långt fruntimmer, iklädd hatt, "som han antagit vara fru Blom-

¹ Alldeles samma tankegång, som kom till uttryck i ett senare behandlat mål med en polisuppsyningsman som åklagare. Denne hade i polisrapporten utelämnat det faktum, att tydliga fotspår funnits, som sannolikt härledde sig ifrån den skyldige (mordbrandsanläggning). Vid min undersökning på platsen berättades, att sådana spår funnits, men nu voro de borta. Inför rätta fick åklagaren förebråelser för att icke ha tillvaratagit bevisningen. "Mätte åklagaren inte spåret", frågade domaren (sedermera envoyén C. G. Westman). "Jo", svarade åklagaren, "men de passade inte på den häktades fötter." — Köpings- och andra extra åklagare är ett särskilt kapitel av ganska bedrövligt innehåll.

berg" — skvallrets ursprung? — ehuru det mycket väl också kunnat vara Selma Brun.

I anledning härav hördes denna på nytt och vidhöll sitt förra vittnesmål. Hon trodde sig inte kunna förväxla Larsson med Blomberg, "ty mannen som hon bestämt erinrade sig ha sett gå in på Blombergs tomt, genom grinden närmast bostaden, hade haft Blombergs lätta, elastiska gång". Där- emot föresvävade det henne att hon mött en karl ungefär vid hörnet av Håfs trädgård, men kunde ej säga det bestämt.

Kyrkvärden Persson i Ginka vittnade, att Selma Brun ungefär en vecka efter mordet för honom berättat att hon mordaftonen vid sjutiden, när hon passerat förbi skolan, sett Blomberg gå in på sin tomt. Vittnet — som då var medlem av fattigvårdsstyrelsen — kände Selma Brun som en sanningsenlig och fullt pålitlig person.

Vi äro icke hänvisade till något så bräckligt som ett enstaka vittnesmål i och för sig för att i detta fall bedöma dess trovärdighet. Här kunna vi, med hjälp av Nordins klocka, öva kontroll genom att sätta gångspelet i fart på de ödets marionetter, vilka samtidigt rörde sig på vägen. Dess bättre äro uppgifterna från 1896 tillräckliga för ändamålet. Med ledning härav befinnes det, att från vilken ända kontrollen sker, Selma Brun måste några få, säg 5, minuter efter kl. 7 e. m. ha varit på den plats, varifrån hon påstår sig ha iakttagit Blomberg.¹

¹ Den intresserade läsaren torde av kartskissen och uppgifterna finna följande:

1) *Fröken Hållidin* mötte pastor Fröstedt "ungefär mittför gäst-givargården" på *återväg* från Nordins bostad. Hon lämnade sin egen bostad hos Lundins "precis kl. 7", eller sannolikt någon minut tidigare enligt Nordins klocka. Den väg hon tillryggalagt vid mötet var en 600 m. = cirka 9 minuters gång. Hon träffade Fröstedt alltså kl. 7.9 eller 7.10.

2) *Fröstedt* hade då gått ungefär 1 220 m. = 18 à 19 minuter, varför han måste ha lämnat kyrkoherdens kl. 6.52 eller 6.53. Till "bortom Håfs trädgård", där Selma Brun möttes, hade Fröstedt gått

ungefär 680 m. på 9 à 10 minuter. De ha sålunda mötts en à två minuter efter kl. 7 e. m. (Stämmer också med tiden för Fröstedts möte med fröken Hålldin: han har att gå ytterligare cirka 530 m. = 8.5 minuter d. v. s. mötet skall inträffa kl. 7.9 eller 7.10.)

3) Selma Brun har gått cirka 400 m. vid mötet med pastorn = 6 minuter; gick alltså från Lundins cirka 6.55. Hon har 2 à 3 minuters gång till "20 alnar" från Blombergs gårdsgrind från den plats, där hon mötte Fröstedt.

4) Pettersson i Stårte ("den siste före Blomberg") har mött Selma Brun på väg från posten utanför Håfs trädgård, alltså cirka 7.3 e. m., vilket stämmer med, att han något bortom gästgivargården mött ännu ett ensamt fruntimmer, "som lockat på en mindre hund" (fröken Hålldin cirka 7.10).

7. Slutpåståenden och utslag.

Med Selma Bruns av omständigheterna verifierade vittnesmål var saken avgjord, som det ansågs, med full moralisk rehabilitering av Blomberg. På den sista uppskovsdagen, den 5 oktober, kompletterades bevisningen och framfördes slutpåståendena från ömse sidor, men något nytt uppenbarades icke. Åklagaren ingav en helt kort skrift och jag en mera vidlyftig, hållen i den ungdomliga indignationens skarpa ton. Framför allt kritiserades omigen polisundersökningen, som genom Selma Bruns vittnesmål avslöjats såsom ren förfalskning.

Under hela rättegången hade man naturligtvis utgått ifrån att den gällde "mord" i straffrättslig mening. Något annat motiv kunde inte heller förutsättas, om Blomberg var den skyldige: han kunde ju inte vinna sitt mål att bli klockare och postmästare genom att slå Åkerlund i huvudet med oviss utgång.

Häktningsbeslutet grundades också på skälig misstanke för mord, och vid första rannsakingen yrkade åklagaren ansvar i enlighet härmed. Men i sin skrivelse till domhavanden med begäran om rannsaking hade Köhler som häktningsorsak angivit " uppsåtlig misshandel, varav döden följt", och vid målets överlämnande till utslag vidhöll åklagaren väl i förbigående sitt ursprungliga yrkande men lade huvudvikten vid att de " sannolika skäl", som anförts mot Blomberg, borde föranleda sakens *ställande på framtiden*. Någon synnerlig klarhet över åklagarsidans syn på de motiv, Blomberg skulle

haft för att bringa Åkerlund om livet, hade man icke fått genom åklagarens sätt att utföra sin talan. När det gick dåligt med bevisningen om den fiendskap och avundsjuka Blomberg skulle hyst mot Åkerlund, företedde åklagaren intyg från en handlande om att Blomberg kort efter mordet till denne betalat en räkning av ingalunda anmärkningsvärd ålder. "Är det nu meningen att påstå, att Blomberg begått rånmord?" tillfrågades åklagaren. Det ville han yttra sig om en annan gång, som emellertid aldrig kom.

Utslag hade mycket väl kunnat avkunnas vid sista rannsakingen, den 5 oktober, men utsattes till den 28 november 1904. Möjligheten till en jämförelsevis stark koncentration låg i det förhållande, att den vidlyftiga undersökningen om de yttre förhållandena vid mordet var undangjord tidigare (1896). I detta avseende erbjöd det undantagsläge, som här förefanns, icke stor olikhet med den moderna processen, där en undersökningsdomare eller särskild förhørsledare hopbringar det sakliga materialet, innan den slutliga pläderingen och den dömande myndighetens behandling tager vid. Det kan emellertid icke begäras en fullständig undersökning i olika riktningar ens av en verklig förhørs- eller häktningssdomare. Det ligger något i vad Köhler sade: "Man kan väl icke misstänka hela socknen heller." Anmärkningen mot hans förfarande ligger icke däri, att han, sedan han fått en ärligt grundad misstanke mot viss person, riktat sin undersökning främst mot denne. Vad man förebrådde honom var den förutfattade mening, som låg i själva hans uppdrag, och den hänsynslöshet, varmed han utförde det.

Den 28 november avkunnade häradsrätten följande

"UTSLAG.

Vad först vidkommer svarandens jävsinvändning mot i målet hörda vittnena Kyrkoherden O. A. Ottander och dennes

hustru Ossie Ottander samt Byggmästaren Olof Rehnqvist, så enär sådana omständigheter icke i målet förekommit, att de kunna anses varit jäviga att däri vittna, varder svarandens därom framställda yrkande lämnat utan avseende.

Vidkommande själva saken, så har Häradsrätten av handlingarna i målet väl funnit ådagalagt, att Poststationsföreståndaren Johan Åkerlund den 19 februari 1896 på poststationslokalen i Öster Våla blivit så svårt misshandlad, att han därav samma dag avlidit.

Men enär i målet icke är styrkt, att svaranden Blomberg förövat berörda misshandel å Åkerlund eller tagit del däri, varder åklagarens mot Blomberg förda talan av Häradsrätten ogillad; skolande dock statsverket själv vidkännas vad av allmänna medel utgivits eller kommer att utgivas till de på åklagarens begäran i målet hörda vittnen.

Talan mot detta utslag fullföljes genom besvär till Kungl. Maj:ts och Rikets Svea Hovrätt sist före klockan tolv på dagen måndagen den 19 nästa december.

År och dag som ovan.

På Häradsrättens vägnar

Anton Wetterling."

Blomberg besvärade sig mot utslagens motivering. Även om åtalet mot honom ogillats, utan att en fläck av "halv bevisning" stannade på honom, var motiveringen icke tillräcklig, för att han skulle såsom "oskyldigt häktad" enligt gällande lag få någon upprättelse av det allmänna. Härför erfordras bevisning om att han icke kunde ha begått brottet — men räckte icke Selma Bruns vittnesmål jämte andra omständigheter för att motivera en domstolsförklaring om hans oskuld? Det kunde tyckas så, men sådan var icke dåvarande praxis. Hovrätten fastställde den 19 april 1905 häradsrättens utslag.

Att få ersättning eller annan formlig upprättelse från den

som vållat skadan var ogörligt. Köhler övergav fädernejorden för att sona sina fel och minnas sina bragder under ett hårt liv i Amerika.

Beträffande en eventuell talan mot konungens befallningshavande i Västmanlands län väntade man på utgången av justitieombudsmannens aktion mot landshövding Lagerbring i Göteborgsmålet.— men aktionen misslyckades och lockade icke till efterföljd. En rättegång mot kyrkoherde Ottander fördes men med ringa resultat.

Den som visste att söka ut sin rätt var kungl. maj:t och kronan. Vid septembersammanträdet 1904 krävdes fröken Signe Hvenlund på de 8 000 kr. varmed hon i egenskap av stärbhusdelägare efter fru Åkerlund var skyldig honorera hennes förbindelse att till statsverket svara för Köhlers kostnader.

VI.

SISTA AKTEN?

1927—28.

1. Nya spår.

Under målet mot Blomberg visade mig Gråberg ett par tunna akter rörande "angivelser" mot misstänkta, den ena angivelsen anonym och den andra i stället provokant i sin öppenhet.

Det senare fallet gav mig, mera än något annat, stoff till rövarromantiken i försvarstalet: den store rövaren med de fruktansvärda dråpslagen och den mindre medhjälparen och fasttagaren (jfr avd. II: 6. "Vid obduktionsbordet").

En hushållerska och fästekvinna angav år 1896 sin husbonde för mordet. Mannen hade kort tid före mordet (kanske t. o. m. endast ett par dagar före detta) haft besök av en för angiverskan okänd "luffare", och karlarna hade sinesmellan talat om att "slå ihjäl en rik karl". Dagen före mordet hade mannen, som inte bodde å den egendom där han var anställd såsom ladugårdskarl, kommit hem och hämtat dels en skjorta, som icke mer syntts till, och dels en yxa, vars skaft han smorde in med smält harts. Personen i fråga, som nyligen tjänstgjort som postbud för Kullarbo (länsmansgården) kände väl till förhållandena på posten. Han hade ofta gjort antydningar på mordet och hotat hushållerskan med att, om hon "sade något" skulle hon få "samma död som klockaren".

Allt detta föreföll misstänkt, men enligt Gråbergs mening fanns det klart alibi. Dessutom var hushållerskan känd för att vara hätsk och litet "konstig".

Mannen, som var av medellängd och plattfotad, passade inte in på den föreställning jag gjort mig om den långe karlen, som utdelat dråpslagen och som sprang med lätta steg över skolplanen. Men då hans alibi vid efterhörande befanns tvivelaktigt och han på beskrivning syntes vara en rå sälle, kunde han mycket väl ha fungerat som medspelare i mord-dramat, såsom jag var benägen att tänka mig det.

Det är just detta fall, som för snart tjugu år sedan ådrog sig uppmärksamhet genom att hushållerskan, ehuru nu skild från sin älskade, vände sig till vice häradshövding Axel Carlson i Stockholm och bad honom ombestyras en förnyad och välstiliserad anmälan mot personen i fråga. Anmälan ingick till länsstyrelsen i Västerås, men denna (landshövding Wer-säll) avböjde, efter att ha inhämtat upplysningar, att vidtaga åtgärder.

Är det möjligt, att den för hushållerskan okände luffaren var någon bland de långa skuggor av "okända", som passerade revy genom rannsakingarna mot Blomberg? Om inte, var någon av de misstänkta figurer, som setts på trakten och som tycktes växa i antal allteftersom åren gingo, identisk med den person, som kyrkoherde Blumenbergs änka på åklagarens begäran vittnade om? Av sin man hade hon hört, att hans kollega Arnell i Ringarum under biktens insegel fått veta, vem mördaren var, och att Arnell tyckt det vara besynnerligt, att de ej få tag i honom, "då det ju är så klart". Tyvärr visste hon inte, om det var mördaren själv eller någon annan, som biktat sig (det kan ju t. ex. ha varit den nämnda hushållerskan). Det ligger dock nära till hands att antaga, att det varit mördaren själv, då man vet, att Arnell varit fängelsepredikant både i Norrköping och länscellfängelset i Stockholms län.

Nogav, den gamla mordhistorien gjorde sig den 28 januari 1927 och följande dagar påmind på nytt. Ödet hade fogat

det så, att avlidne länsman Gråbergs son, landsfiskalen O. Gråberg i Kolbäck, denna dag anhöll och avförde med fångskjuts till Kolbäck en gammal inhysing på Munktorps ålderdomshem, "förre artilleristen" — det var längesedan han skjutit med kanon — *Karl Karlgren-Bäck* (född 1858), som knivskurit en annan fattigman. Under bilfärden öppnade Bäck konversation med landsfiskalen med orden: "Jag kände landsfiskalens far, det var en snäll karl", vartill Gråberg svarade: "Ja, jag vet det." Omedelbart därpå yttrade Bäck, liksom för sig själv: "Stackars 'Börstil'." Gråberg genmälte: "Ja, han satt häktad länge", varpå Bäck svarade: "Ja, det var synd om honom."

Vid ett telefonsamtal dagen därpå med ordföranden i Munktorps fattigvårdsstyrelse berättade denne för Gråberg, att Bäck under vistelsen å ålderdomshemmet skulle ha sagt "att han för 30 år sedan gjort en stor bragd för vilken han ännu var ostraffad". På natten mellan den 28 och 29 hade Bäck varit orolig och måste vaktas i cellen. I anledning härav inkallades Bäck, och Gråberg frågade i vittnens närvaro vad det var med honom och vad han menat med yttrandet om "bragden". Först förklarade Bäck att han "ingenting menat". Men på flera uppmaningar av landsfiskalen att säga sanningen, "började Bäck skälva i hela kroppen och yttrade slutligen: 'Klockaren.'" På fråga: "Vilken klockare?" svarade Bäck: "I Östervåla." Landsfiskalen har upplyst, att detta svar var för honom alldeles oväntat och att han tillsagt Bäck att tänka på vad han sade.

Härpå avlade Bäck en "fullständig bekännelse", d. v. s. han erkände utan omsvep sin skuld och lämnade en detaljerad redogörelse för det sätt varpå han begått handlingen och för motiven till densamma. Berättelsen ändrades och bättrades på i dess enskildheter, men de stora dragen voro desamma och stämde väl överens med "verkligheten", såsom denna fram-

stått för press och allmänhet. Både det första förhöret och de senare, av landsfogden hållna, bära vittne om en uppriktig vilja till objektivitet och noggrannhet. Man tror därför gärna på uppriktigheten i den försäkran, som förhørsledaren låtit anteckna i det första protokollet och som, vill jag minnas, i något senare sammanhang upprepats:

”Det skulle här antecknas, att landsfiskalen vid första förhöret hade till ledning sin egen kännedom om mordets detaljer och vid andra förhöret tidningsreferat från 1904 års rättegång i mordaffären, utgivet av Västmanlands Allehanda” (i stort sett fullt riktigt. E. L:s anm.). ”Landsfiskalen lade aldrig något svar i munnen på Bäck. Så t. ex. ifråga om mordvapnet beskrev Bäck fullständigt själv dess utseende och likaså alla övriga detaljer. *Som landsfiskalen hela tiden höll för möjligt, att Bäck pådiktat sig brottet, lades alltid frågorna så, att de aldrig kunde besvaras med ja eller nej.*”

En förträfflig förhörsmetod — fast det må tillåtas en undran, om det är möjligt för en förhørsledare, som känner detaljerna i den sak, som är före, att helt undgå att med sin förkunskap inverka på en avgiven förklarings avfattning.

I varje fall skall gärna medges, att bekännelsen varit *otvungen* — ett viktigt villkor för dess trovärdighet — och att dess upprepande vid ett andra förhör är ägnat att i viss mån stärka tilltron till dess riktighet.

Emellertid återtog Bäck sitt erkännande först inför fängelse-direktören och sedan under landsfogden Knut Didoffs förhör (den 1 och 2 februari). Enligt vad Bäck då uppgav, hade hans tidigare erkännande varit ren ”dikt”. Varför hade han diktat? Ja, sedan han väl börjat säga a, fortsatte han med att säga b — av idel viktighet i så fall och för att inte välla den snälle Gråbergs son en missräkning. Hur kunde han då så noga beskriva, på vad sätt allt gått till? ”Genom tidningar, som han läst strax efter mordet.”

Tills vidare må de två motsatta förklaringarna *såsom sådana* gälla som likvärdiga. Så upprepade Bäck — efter "vallning" uppe i Östervåla — sitt erkännande (den 9 februari), men bad då att slippa gå in på några detaljer. Denna nya "bekännelse" torde, efter den uttrötning för vilken den gamle och sjuke mannen varit utsatt, icke böra räknas mycket med, helst som han senare vid häradsrätten återtog densamma.

Men Bäck bekände ännu en gång — med sina sista ord i saken — på själva dödsbädden, några timmar innan han dog (den 4 april 1928). Och denna förklaring ägde rum under sådana omständigheter, att den synes mig ur bevisningssynpunkt mest värdefull. Till det yttre framstår den som en opåmint och fullt avsedd bekräftelse på den först gjorda förklaringen.

Härom hölls den 23 april 1928 polisförhör med överläkaren vid Strängnäs' hospital doktor E. K. Lauritzen och översköterskan Anna A. Davidson, vilken sistnämnda mottog bekännelsen.

Under de sista veckorna hade Bäck, enligt fröken Davidsons berättelse, fallit av mycket och mot slutet talat litet sluddrigt samt ständigt jämrat sig över smärtor i magen. Då sköterskan vid sextiden på eftermiddagen kom in i hans rum, där han låg ensam, för att ge honom medicin, ville han inte ha någon. Han klagade över smärta i bröstet, varvid han lade handen på hjärtat och fortsatte: "Kan jag inte bli frisk?" Då sköterskan svarade, att han var så gammal och sjuk, att det nog inte funnes mycket hopp, sträckte han sig efter hennes hand och såg mycket ängslig ut. Sköterskan lät honom hålla sig i handen, satte sig bredvid honom och frågade, varför han var så ängslig och om han var rädd för att dö. Han svarade jakande, men tillade, att det inte var något särskilt, som gjorde honom orolig. "Ja, skulle det vara så, är det bäst

att säga det, så blir det kanske litet lättare." Bäck svarade något otydligt, som inte kunde uppfattas, varefter sköterskan inföll: "Det är väl aldrig Östervåla?" — "Jo, det är det", svarade Bäck. Fröken Davidson frågade två gånger, om det verkligen var sanning och fick ett jakande svar. "Ångrar Karlgren, att han gjort det?" — "Ja", sade han, "kan jag få nåd, nåd, nåd?" Hon tröstade honom med att han kunde få nåd. "Hjälp mig!" sade han. Sköterskan frågade, om hon skulle be till Gud för honom. "Ja", sade han.

Det hade icke förut från någondera sidan talats om Östervåla.

Doktor Lauritzen uttalade som sitt omdöme, att Bäck's bekännelse sannolikt överensstämde med verkliga förhållandet, "men att det dock *inte kan helt uteslutas*, att hans berättelse saknar reell grund *och är föranledd av hans abnorma sinnesbeskaffenhet*".

Överläkarens positiva konstaterande av Bäck's abnorma sinnesbeskaffenhet hänför sig till ett utlåtande av professor Alfr. Petrén. På begäran av den häradsrätt, som behandlade det nämnda knivskärningsmålet mot Bäck, hade professor Petrén undersökt dennes sinnesbeskaffenhet. Han fann därvid, att Bäck vid detta sista brotts begående varit berövad förståndets bruk och att den ålderdomsslöhet, varav han led, gjorde att hans uppgifter icke borde tillmätas någon *avgörande* betydelse. Härav följde icke, enligt professor Petrén's yttrande, att Bäck varit sinnessjuk vid tiden för Östervålamordet.

Detta psykiatriska expertutlåtande avgavs i juni 1927. En månad förut, den 25 maj 1927, sammanfattade stadsfogden Didoff, som lett många och långa förhör med Bäck och en mängd andra personer i saken, sin uppfattning så, att "av vad i ärendet framkommit torde få anses med till visshet gränsande sannolikhet fastslaget, att Karlgren-Bäck måste

hava förövat eller åtminstone varit delaktig i här ifrågasvarande rån mord".

Vilken skillnad finns det mellan de två läkarnas yttranden och polismannens omdöme?

Läkarna ha uteslutande yttrat sig om olika "bekännelsers" — förklaringsars — trovärdighet *i och för sig*. De uppgifter professor Petrén visste om fränkände han, med hänsyn till Bäckes sinnesbeskaffenhet, *avgörande* betydelse. Då doktor Lauritzen omkastar trovärdighetsgraden — med erkännande dock av Bäckes "abnorma sinnesbeskaffenhet" — uttalar han sig enbart på grund av det intryck han, genom översköterskan, fått av Bäckes *sista* bekännelse.

Till grund för polismyndighetens yttrande i maj 1927, som alltså avgavs före läkarnas, ligger åter både den då återtagna bekännelsen som ett grundläggande faktum *och* den av landsfogden ledda undersökningen av de omständigheter, som kunde tala för eller mot "bekännelsens" riktighet.

Till vilket resultat leder en prövning av dessa omständigheter i ljuset av vad vi sedan fått veta om Bäckes abnorma sinnesbeskaffenhet åren 1927 och 1928?

2. Bekännelse som bevismedel.

Innan jag går in på det speciella fallet torde det icke vara ur vägen att göra ett par allmänna erinringar.

Uttrycket "bekännelse" torde enligt det allmänna språkbudet närmast avse ett erkännande, som lämnas efter en anklagelse från annat håll. En sådan anklagelse, i form av åtal eller eljest, förutsätter i regel viss bevisning eller åtminstone uttalad misstanke, vars bärighet "bekännelsen" är ägnad att stödja.

Till skillnad från en av annan framkallad bekännelse talas om självanklagelse eller självangivelse. Att den sistnämnda mycket ofta vilar på patologisk grund torde ingen vilja bestrida (se Olof Kinberg: "Aktuella kriminalitetsproblemen", 1930, sid. 300 ff.). Nuförtiden får man hoppas, att patologiska orsaker till självangivelse uppmärksammas av åklagare och domstol och föranleda läkarundersökning.

"På min tid" var det oftast annorlunda. Hur förhöll det sig med självangivelsen i det mordbrandsfall från år 1905, varom jag i annat sammanhang berättat (under "Nämnden")? Tretton år tidigare hade svaranden, då aderton år, suttit i köket med annat husfolk och sysslat med något arbete i skenet av en fotogenlampa, som brann i taket. En granne kom in och bad att få låna ett par skoläster. Jo, det gick för sig — de funnos i en skrubbe i farstun bland papper och annan bråte. Så tog pojken lampan från taket, i allas åsyn, och gick ut för att hämta lästerna. Men just som han lutade sig ner för att ta upp dem, for ytterdörren upp i den starka blåsten.

Det tog eld i fotogenen — kanske genom någon vårdslöshet av den unge mannen — han släppte lampan och om några minuter stod trärucklet i ljusan låga och brann upp.

Detta är brandstodsprotokollets beskrivning av det yttre händelseförloppet.

Den, som det tycktes, ofrivilligt vållande till olyckan, från början "litet för sig" och slö, fast beskedlig, blev med åren alltmer grubblande och besynnerlig. Det blev sedan klart, att den nämnda upplevelsen — elden — gjort ett starkt intryck på honom. Så blev hans husbonde vid tiden för branden efter många års förlopp åtalad (ehuru frikänd) för mordbrand på en långt avlägsen plats. Det var strax därefter, som mannen i fråga anmälde sig hos polisen — för vad? Det nyss beskrivna saksammanhanget vid branden rubbades icke genom bevisning tretton år därefter. Innebörden av självangivelsen var alltså, att ynglingen i det där ögonblicket, när han släppte lampan, gjorde det *i avsikt* att göra mordbrand — trots att alla yttre omständigheter syntes tala däremot. Inför rätta uppträdde svaranden som en mindre vetande, kunde inte svara annat än "ja" (på ledande frågor av inbördes motsatt tendens), led i fängelset av hallucinationer och fruktan för "avrättning" samt måste därför ha speciell vakt om nätterna. Men domstolarna erkände icke, att en självanklagelse i ett dylikt fall kunde ha en patologisk orsak.

Det kan med fog misstänkas, att i det refererade fallet en plötslig och ödesdiger händelse, vartill han var den yttre orsaken, påverkat honom att tro sig skyldig till brott (jfr Kinbergs fall XXXII och XXXIII, sid. 303 och 304). En annan gång kan en patologiskt bestämd självanklagelse gälla något, som aldrig inträffat (Kinbergs fall XXXI). I båda fallen är brottet som sådant helt inbillat, och denna inbillning ingår som ett väsentligt moment i själva sjukdoms-

bilden. Det kan också hända, att en självanklagelse falskeligen göres beträffande ett *obestriddigen begånget* brott. Det hände många år efter båda Östervålamålen slut, att Gråberg måste fara ner till en avlägsen bygd för att förhöra en person, som nödvändigt ville bli häktad för mordet. Självanklagelsen befanns vara alldeles grundlös. Men även om ett dylikt fall inträffar, torde grunden till anklagelsens bristande trovärdighet icke ligga i t. ex. långt gången senilitet eller eljest en "abnorm sinnesbeskaffenhet" i största allmänhet, utan däri, att en fix idé om brottslighet är drivkraft till självangivelsen.

Det finns enligt min lekmanuppfattning icke tillräcklig grund för antagandet, att Karlgren-Bäck lidit under några sjukliga idéer vare sig beträffande Östervålamordet eller i övrigt. Hans ofta hörda jämmer synes äga en nära till hands liggande förklaring i svåra magplågor (tuberkler i tarmen). Han beskrives av professor Petrén såsom ytterst senil, indolent och känslolös, utan samvetsskrupler, utpräglat egocentrisk och likgiltig för allt utom det egna hälsotillståndet, varpå han ser med en hypokondriskt färgad uppfattning. "Hans minne är bäst bibehållet för det som ligger långt tillbaka i tiden", men på frågor förklarar han, att hans bekännelse till Östervålamordet lämnats "under sinnesförvirring".

Man kan svårligen inränga en sådan typ i den kategori abnorma, som nyss berörts. Inte heller kan det med fog sägas, att Bäck anklagat eller angivit sig själv. Han har visserligen inte anklagats för mordet av den snälle länsman Gråbergs son, men han har dock förhörts om vad han gjort, varför Bäckes svar fått karaktär av en "bekännelse" i ordets mera inskränkta bemärkelse. Den sinnesförfattning, vari han avgav densamma, kan ha påverkats av det egendomliga sammanträffandet, och hans tröga fantasi har satts i rörelse av minnen från den gamla vandrartiden. Detta säger oss ingenting vare

sig för eller emot trovärdigheten av hans uppgifter. Det kan förhålla sig så som Bäck vid återtagandet uppgav, nämligen att han bekänt därför att han hellre ville till fängelset än tillbaka till fattiggården. I det hela torde han inte ha hyst större respekt för Långholmen. "Man har det fint på herrgården, fri bostad och mat och betjänter i uniform, som passar upp en" (vittnesbörd från polisundersökningen).

Å andra sidan kan det tänkas, att livstids straffarbete tedde sig avskräckande. När Bäck först avgav sin bekännelse, visste han ingenting om, att preskription inträtt, d. v. s. att han varken kunde straffas eller åtalas för det mer än trettio år gamla brottet. Sedan bekännelsen återtagits, fick han känedom om förhållandet. "Å nej, polisen skall inte försöka lura mej", sade Bäck, "jag känner knepen."

Konklusion: De första återtagna bekännelserna böra icke avvisas såsom "patologiska självanklagelser". Men givetvis måste de, särskilt på grund av Bäckes allmänna psyke och hälsotillstånd, upptagas med största försiktighet. Hade vi endast dem att hålla oss till, skulle det vilja mycket till för att övertyga om erkännandets riktighet. Men jag kan inte hjälpa, att Bäckes på dödsbädden — via översköterskan — utsträckta hand till Vår Herre synes mig mildra bevisfordringarna på hans skuld i ljuset av hans vilja till försoning. Någon "avgörande betydelse" för frågan om hans jordiska ansvar ha dock icke heller hans sista ord inför döden.

Det gäller alltså att pröva de inre kriterierna på bekännelsens sannolikhet i jämförelse med tillgänglig yttre bevisning.

3. Karlgren-Bäcks berättelse.

En sak är klar: Bäck hörde till den kategori av mindervärdiga och farliga individer, bland vilka alla utom Köhler och hans angivarvittnen trots gärningsmannen finnas. Han var en våldsverkare, som icke tvekade att gripa till kniven och aldrig kände ånger över sitt dåd. Icke mindre än fyra gånger hade han varit straffad för misshandel och våld före knivskärningen på ålderdomshemmet.

Bäck var därtill oförbätterlig lösdrivare, dömd upprepade gånger för lösdriveri, kringvandrande försäljare av knappar o. dyl. såsom förklädnad för tiggeri. Han hörde till de relativt fasta landstrykarna, som uppodla ett visst distrikt, där de ses med en blandning av motvilja, fruktan och medkänsla, få kaffe med bröd i köket och liggplats i stallet, där det faller sig lämpligt. Dessa lösdrivare söka naturligen gärna en fristad hos närstående element bland de bofasta, där det supes friskt, skrytes med utförda "bragder" och planeras nya.

Östervåla föll under många år inom Bäckes distrikt och genomströvades av honom både under tiden före mordet och än mera ihärdigt efteråt. "Han drogs dit", sade han under förhöret. Både Blomberg och en mängd andra minnas besöken av den långa, grovt byggda karlen med ovårdad hår och rött kransskägg. Han var gott bekant med den ovan omtalade hushållerskans fästman, hos "Saras" nära vid "Börstils" stuga brukade han också taga in, och hos "Börstils" själva hade han bjudits på kaffe. Bäck beskrives av alla ungefär på samma sätt av "Börstil", han var alltid sluten och tyst, satt

hopkrupen och tittade aldrig rätt fram eller såg folk i ögonen. Den springande mannens signalement passade förträffligt in på Bäck. På gamla dagar var han nedbruten och stel i lederna, gick starkt framåtlutande och med släpande steg. Men han var högväxt, drygt över 3 alnar, och i yngre år var det säkerligen inte något fel vare sig på gång eller armstyrka.

Men var han på platsen vid tiden för mordet? Att så lång tid efteråt få positiv bevisning härom har visat sig omöjligt. Erik Jansson i Gräsbo, som Blomberg hörde som vittne och som visst förut hörts av Köhler, hade mordaftonen sett en stor och grov luffare komma från Bjurvallahället, passera postlokalen samt stanna strax bortom kyrkan. Jansson erinrade sig, att denne luffare bar mössan på nacken. Karl-gren-Bäck har också brukat bära mössan nedtryckt i nacken. Vid konfrontering år 1927 trodde sig Jansson igenkänna Bäck såsom den luffare han sett. I och för sig kan ett sådant vittnesmål icke tillerkännas mycket värde, men det kan ha någon betydelse, därest Bäck's först givna berättelse om sina rörelser mordaftonen finnes stämma med vittnesmålet. Den under polisundersökningen hörda skomakaren Cederborg hade av annan person kort efter mordet hört, att denne under natten efter mordet "på Tierpsskogen" mött en man, som kom gående från Åbyhället på väg mot Tierp. En hustru Lundkvist i Norr Sälja berättade, att hon troligen natten före mordet logerat en stor, grov luffare, vilken två gånger under natten lämnat bostaden men kommit tillbaka. Hon tror sig igenkänna Bäck såsom denne luffare. Kvinnans uppgifter synas emellertid inte stämma med Bäck's bekännelse om, hur han tillbragt natten.

Vi ha sålunda även i fråga om Bäck's vistelseort den 19 februari icke mycket annat att hålla oss till än hans bekännelse. Hans mycket detaljerade uppgifter stämma med Janssons

iakttagelser om luffaren från Bjurvallahållet, och Bäck hade, i förbigående sagt, också gått genom den by, där den av "hus-hållerskan" anmälde mannen bodde. Han sade sig dock ej då ha träffat eller ens nu känna denne, och samma uppgift lämnades vid konfrontation av dem båda, ehuru den av förhørsledaren betvivlades.

Bäck uppgav att han alldeles ensam planerat och utfört mordet "för att åtkomma penningar". Han hade nämligen från sina vandringar i närheten av Åby under de sista fjorton dagarna hört berättas om uppbořdsstämman eller, som han uttryckte sig, att det skulle uppbaras pengar från församlingen och betalas in på posten.

Om det yttre förloppet av gärningen berättade han mycket i överensstämmelse med verkligheten, eller vad allmänt trots ha hänt vid tiden strax efter mordet. Han sade sig ha använt en yxa med slö egg, som han hittat på skolhusets vedbacke, och beskrev i övrigt mordet ungefär så som man trodde att det tillgått och som utförligt beskrivits i tidningarna. Efter gärningens fullbordan hade han sprungit den väg vi känna, märkt att han haft en karl efter sig samt dolt sig mellan vedstaplarna vid kyrkstallen tills vägen var fri, då han gått tvärsöver denna över gården fram till skogklädd mark och därefter fram till Tierpsvägen.

Av intresse är att Bäck även efter det han återtagit sin bekännelse till en början dock medgav, att han befann sig i Östervåla vid tiden för mordet. Så tog han tillbaka denna uppgift, men sade att det möjligtvis kunde hända, att han varit i Östervåla i början av år 1896.

Någon klarhet om var han kunnat uppehålla sig strax efter mordet fick man icke vid förhör vare sig med honom eller andra, men däremot kunde han verifiera sin uppgift att han i slutet av februari uppehållit sig i Folkärna socken. Bäck uppgav, att det först varit där, som han genom "Avesta Tid-

ning" sett någon redogörelse för mordet. Efter denna tid sade han sig icke ha läst något om detsamma, men det synes vara uppenbart att så mycket som Bäck vistats i Östervåla han måste ofta hört talas härom.

I sin rapport lägger landsfogden stor vikt uppå att det nummer av "Avesta Tidning", som han först kan ha läst, eller för den 25 februari 1896, endast innehåller en helt kort underrättelse om "det avskrämda mordet". Har Bäck icke läst någon annan redogörelse än denna och vad som strax därpå stod i ortstidningarna, så vore det oförklarligt, att han kunde så noggrant i detalj beskriva hur allt gått till.

För min del är jag icke så säker på riktigheten av denna anmärkning. Tvärtom kunde det antagas vara ett skäl för motsatsen. Det förhåller sig nämligen så, att Bäck i sin första bekännelse påstod sig ha med eggen av yxan givit Åkerlund det första slaget *ute i förstugan* och sedan släpat honom in i rummet. Det egendomliga är att just denna beskrivning göres i den av Bäck nämnda tidningen för den 25 februari. Vid senare förhör, då Bäck kompletterat sin utsaga, rättade han vid närmare eftertanke uppgiften till att han slagit Åkerlund, då denne efter Bäcks knackning öppnat den inre dörren.

Givetvis kan man ifrågasätta om icke Bäck bättrat upp sitt minne genom hågkomster från vidlyftiga muntliga och tryckta skildringar. Det är dock några saker i hans framställning som i hög grad ha det upplevdas prägel.

Som vi komma ihåg hade Åkerlund denna gång mot sin vana icke stängt ytterdörren efter den senast besökande. Nyckeln ur den inre dörren tog mördaren, efter att ha låst, tydligen med sig. Men var dörren låst, när han kom för att mörda? I fråga om denna detalj kan knappast heller förhørsledaren omedvetet ha väglett Bäck, och det enda som tyder på att dörren antagligen varit låst är den omständigheten, att Åkerlund gått för att öppna, när han mötte sitt öde. Nu

berättar Bäck härom, att när han kom i förstugan, satt nyckeln i den inre dörren, men när han vred på låset, fann han, att den var *reglad* inifrån. *Till dörren fanns verkligen regel.* Han knackade nu på, och Åkerlund kom omedelbart och öppnade med känt resultat.

Ännu mera anmärkningsvärt är, att när Bäck skall berätta hur och var han tagit pengarna, han uppger att han ur "en kommod" eller ur "en låda på en kommod" tagit dem. För det första var det ju rätt omtvistat var kontanterna tagits. Men vidare kan man icke tänka sig att av en luffare få en mera målande beskrivning av ett gammalt kassaskåp *utan ornament* (som voro bortskruvade) än att det såg ut som en kommod. Slutligen var den väg han säger sig ha tagit efter mordet den som låg närmast till hands för mördaren att använda.

4. Det nya beviset.

1930.

Icke heller av Bäck, när han bekände, fick jag något understöd för den teori om två mördare, som jag framkastat såsom försvarsadvokat för Blomberg. Han påstod sig ha varit ensam om dådet och även om han därmed endast velat skydda en medbrottling — vilket är möjligt — har jag även av andra skäl än Bäckes bekännelse föranletts att överge tanken på att det varit två om utförandet av själva mordet. Det var som förut sagts historierna om de två lösdrivarna i sällskap samt blåmärkena på Åkerlunds armar, som i förening givit mig denna idé. Men vid närmare begrundande har jag funnit det vara oantagligt att två mördare kunde utföra sitt verk i den mörka och trånga farstun utan att vara i vägen för varandra.

Men dessutom har den repetition av Östervålamålet, som Bäckes bekännelse föranlett, gjort att jag ställt mig frågan, huruvida den bild man gjort sig av själva förloppet vore sannolik.

Varför skulle Åkerlund, som väl icke väntade sig något ont, iaktta en sådan försiktighet vid dörrens öppnande, som man i målet gått ut ifrån? Man har ju på grund av blodstänkens belägenhet antagit, att han endast helt obetydligt gläntade på dörren utan att ens sticka ut huvudet och att han i den smala öppningen drabbats av det så precist måttade yxhugget, som bragte honom om livet. Men var det överhuvud möjligt att, i gläntan mellan dörren och väggen, träffa en innanför stående?

Om man åter antager att Åkerlund väl icke gick ut i farstun, men öppnade dörren mera fritt, hade hans baneman större svängrum; och om denne vore av den typ jag antagit, d. v. s. varit en som endast använde misshandel som ett medel för att råna, varför skulle han först utdela det fruktansvärda dråpslag på vänstra delen upptill av Åkerlunds hjässa, vartill man sökt förklaringen i den smala dörrgläntan?

Av olika förklaringar till vad som inträffat bör man föredra den mest naturliga, och i den tvekan, som uppkommit, vände jag mig till vår främsta rättsmedicinska auktoritet, professor Gunnar Hedrén, med begäran att han ville genomgå hithörande protokoll, framför allt obduktionsprotokollet, taga del av de ritningar, som bilagts häradsrättens protokoll över skadorna i Åkerlunds huvud, och yttra sig över det sannolika tillvägagångssättet. Över resultatet av dessa konsultationer föreligger ett formligt yttrande från professor Hedrén, vilket här intages.

”P. M.

angående de skador, som iakttagits vid obduktionen å döda kroppen efter organisten Johan Åkerlund i Östervåla.

Enligt obduktionsprotokollet företedde Åkerlund bl. a. följande skador. (Här följer en detaljerad redogörelse.)

— — — — —
Med stöd av de vid obduktionen sålunda iakttagna skadorna, sammanställda med angivna omständigheter i övrigt, synes följande vara att beakta i fråga om sårskadornas allmänna karaktär, deras uppkomstsätt, våldets riktning beträffande vissa enskilda skador samt den ordningsföljd, i vilken dessa skador kunna antagas ha tillfogats.

Samtliga sårskador å huvudsvålen med sina ojämna sårkanter och delvis även ojämna sårbotten ha karaktären av

krossår och de kunna således *ej* ha åstadkommits genom föremål med skarpt skärande egg. Typiska krosskador äro framför allt det stjärnformiga såret i pannans vänstra område samt de båda såren å högra sidan av huvudet. De båda sistnämnda ha med all sannolikhet uppkommit därigenom att huvudet slagit mot golvet, eventuellt annat föremål, vid Åkerlunds ikullfallande. *Krosskadekaraktären hos jämväl de båda större såren i vänstra tinningtrakten giver vid handen, att även dessa åstadkommits genom ett icke skärande föremål.* Det är vidare uppenbart, att föremålet i fråga icke blott använts med stor kraft utan även ägt en viss avsevärd tyngd för att samtidigt åstadkomma den betydande sönderkrossningen av tinningbenet. Det stjärnformiga såret å vänstra panntrakten har uppkommit därigenom, att motsvarande sårets mittpunkt pannan träffats av en övervägande plan slagyta hos det använda föremålet, varvid de utgående strålarna sekundärt uppkommit genom vävnadens tånjning med åtföljande bristning. De båda i vänstra tinningtrakten belägna större såren, vilka äro lineära sår ehuru genom vävnadsretraktion mer eller mindre gapande, kunna med hänsyn till uppkomstsätt finna sin nöjaktiga förklaring genom antagandet, att en kant av det använda föremålet, i längd ungefärligen motsvarande sårskadornas längd, träffat huvudet. Därvid har i fråga om det främre såret riktningen av våldet varit från sidan och uppifrån nedåt och inåt, under det att i fråga om det bakre såret våldet utövats mera rakt från sidan i riktning något uppåt, varigenom den uppslitsning, som övre sår-läppen företett, låter sig förklara. *Nu nämnda tre sår kunna ha åstadkommits medelst exempelvis en yxa, därest yxans plana baksida* träffat vänstra delen av pannan samt ena kanten av yxans baksida träffat vänstra tinningtrakten, där såren äro belägna. Jämväl sönderkrossningen av tinningbenet låter sig på så sätt förklara, ävensom den omständigheten, att

de lineära såren i huvudsvålen till läge motsvara icke benkrosskadans mittparti utan övre begränsningskanten för det söndersplittrade huvudskålsbenet. Beträffande brottskadorna å skallens bas kunna de å vänster sida belägnas i sagittal riktning — alltså framifrån bakåt — gående brotten ha uppkommit genom våldet å pannan, och detta kan även anses sannolikt samt visar hän på, att detta våld varit synnerligen kraftigt. De transversellt å skallens bas gående brotten ha uppkommit genom ett våld, som träffat sidodel av skallen, och de kunna sålunda ha uppkommit genom vålden å vänstra tinningtrakten, genom vilka jämväl skadorna å vänstra tinningloben uppkommit.

Sårskadan i pannan har sannolikt tillfogats medan Åkerlund ännu befann sig i upprätt ställning och utdelats av en person, som varit av ungefär Åkerlunds egen kroppslängd. Sårskadorna i vänstra tinningtrakten¹ ha sannolikt tillfogats Åkerlund, då han var liggande å golvet, enär det ej kan anses möjligt att under angivna omständigheter ifrågavarande område av huvudet varit tillgängligt för ett dylikt våld, medan Åkerlund var stående i dörröppningen. Det har nämligen saknats tillräckligt svängrum för dessa skadors tillfogande av en person stående utanför dörrtröskeln. Även dessa sårskadors närmare karaktär talar för ett dylikt antagande. Det må anmärkas, att det hade varit av synnerligen stort bevisvärde, därest vid Åkerlunds anträffande iakttagits, huruvida blodet från såret i pannan runnit över ansiktet, eventuellt halsen, i strimmor uppifrån-nedåt i kroppens längdriktning samt huruvida blodet från sårskadorna i tinningtrakten runnit i riktning uppifrån-nedåt eller endast rakt bakåt.

Det har antagits, att de obetydliga överhudsavskrapningarna å högra handleden, vid obduktionen teende sig såsom hud-

¹ Alltså de förut antagna primärskadorna n:r 8 och 10 i obduktionsprotokollet.

intorkningar, uppkommit därigenom att gärningsmannen fattat Åkerlund om handloven. Emellertid ha dessa skador inga tecken, som bevisa att de måste ha uppkommit medan Åkerlund var vid liv. Dylika överhudsavskrapningar äro ytterst vanliga postmortala skador, och desamma kunna i förevarande fall ha uppkommit därigenom att, såsom rätt ofta sker, vid likets förflyttning ett grepp tagits om högra handleden.

Därest Åkerlund efter sårskadan i pannan fortfarande visat livstecken, kunna sårskadorna å vänstra tinningtrakten ha tillfogats i syfte att döda, även om det från början icke varit gärningsmannens avsikt att döda. Det är nämligen icke ovanligt att i liknande fall misshandeln fortsättes, särskilt därest den skadade visar tecken till liv, vare sig den fortsatta misshandeln har till syfte att tysta hörbara livstecken eller, såsom icke heller är ovanligt, gärningsmannen fortsätter misshandeln rent mekaniskt såsom en tvångshandling i följd av det excitationstillstånd som situationen i dess helhet framkallar hos honom.

Vidare må framhållas att det icke är nödvändigt, att Åkerlund efter slaget i pannan ögonblickligen förlorat medvetandet och handlöst fallit ikull baklänges. Fastmer är det sannolikt, att den uppräta ställningen några få ögonblick bibehållits, varigenom blod från denna sårskada hunnit spruta på den i motsvarande höjd belägna vänstra dörrposten. Det är även möjligt, att Åkerlund därvid ett ögonblick vacklat till av slaget och släppt sitt tag i dörrlåset med högra handen, och att denna då kan ha omgripits av gärningsmannen, som kanske fruktat ett motstånd från Åkerlunds sida, men att Åkerlund genast därefter hastigt fallit baklänges i golvet.

Rekonstruktion av händelseförloppet.

Åkerlund har av någon anledning, kanske en knackning på dörren, funnit anledning gå fram mot dörren till förstugan samt med högra handen öppna på glänt den utåt gående dörren. Därefter har Åkerlund blivit stående i dörrgläntan inne i rummet med högra kroppssidan intill den fria dörrkanten och vänstra kroppssidan vänd mot vänstra dörrposten. Åkerlund har då erhållit ett slag riktat *rakt framifrån bakåt* mot den del av huvudet, som vid en dylik situation varit den lättast åtkombara. Genom slaget i pannan har Åkerlund efter få ögonblick fallit baklänges i golvet, därvid krosssåren i högra bakhuvudet uppkommit. Gärningsmannen har därefter tilldelat den å golvet i ryggläge liggande Åkerlund två slag mot vänstra tinningen, varvid det bakre såret uppkommit genom det första slaget och den framför liggande sårskadan, som var förenad med sönderkrossning av tinningbenet, omedelbart därefter genom ett andra slag. Under antagande att en yxa kommit till användning — vilket antagande låter sig väl förena med skadornas beskaffenhet — har sårskadan i pannan tillfogats medelst yxans plana baksida, som i följd av pannans välvning träffat å ett mera begränsat område, men skadorna i tinningtrakten medelst ena kanten av yxans baksida. De återstående smärre skadorna i vänstra tinningtrakten och i pannan kunna därefter mera tillfälligtvis ha åstadkommits. Emellertid kan det icke uteslutas, att även annat lämpligt föremål, som dock måste antagas haft viss avsevärd tyngd, kunnat komma till användning.

Slutligen må tilläggas att ofullständigheten i förhandenvarande upplysningar förhindra ett mera säkert bedömande av det närmare händelseförloppet vid Åkerlunds inträffade död.

Stockholm i oktober 1930.

Gunnar Hedrén.”

Alltså efter nära trettiofem år rekonstruerar sakkunskapen händelseförloppet på ett sätt, som väsentligt förändrar giltigheten av de konklusioner, som legat till grund för sakens bedömande. Det är icke alls någon "yxegg" som vållat de avgörande skadorna, utan ett tungt föremål, vilket som helst, möjligen hammaren på en yxa. De många såren förklarades av ett under exaltationstillstånd mekaniskt fortsättande av en misshandel, vars beskaffenhet snarare vittnar om en vilja att bedöva än att döda. Den skada, som i obduktionsprotokollet angivits som den första och största, har antagligen tillkommit under denna mekaniska utlösning av exaltationen. Verkan av det första avgörande slaget — utmärkt genom det stjärnformiga såret i pannan — har vid obduktionen betraktats som oväsentlig. Hela bilden av vad som förekommit har förändrats till att som motiv för gärningen ange *rån* med ett åtminstone eventuellt uppsåt att döda, vare sig nu handlingen skulle komma att bedömas såsom mord eller dråp.

Beträffande gärningsmannens antagliga längd bekräftar sakkunnigutlåtandet den slutsats, som på sin tid dragits av försvarsadvokaten.

Det sagda pekar hän på ännu en brist i svensk process: saknaden av obduktionsförrättare, som ur rättsmedicinsk synpunkt äro fullt kompetenta för sitt värv. I detta fall har beskrivningen av skadorna varit riktig och fullständig, men slutsatserna rörande deras orsaker har med största sannolikhet varit felaktiga, vilket naturligen kan leda till högst betänkliga konsekvenser för ett brotts riktiga bedömande.

*

Om nu Bäck i sin bekännelse, i strid mot vad man trott, hade uppgivit, att han slagit Åkerlund med hammaren och icke med eggen, skulle enligt min mening full sannolikhetsbevisning ha förelegat för bekännelsens riktighet.

23. — *L ö j g r e n, Klockorna i Östervåla.*

Det förhållande, att han yttrat sig annorlunda, förtar visserligen icke hans bekännelse i det hela en prägel av trovärdighet, men det lämnar oss i en ovisshet, som eljest hade skingrats. Av intresse är att Bäck på fråga, hur han gått till väga efter det första slaget, svarade, att han "bara slog och slog och visste inte hur det tagit".

Men hur gick det med den väntade "upprättelsen" för de oskyldigt anklagade?

Det var glädje både i den blombergiska familjen och hos "Börstils" över att Karlgren-Bäcks bekännelse äntligen bringat ljus i den gamla mordsaken, och besvikelse när verkligheten syntes förbytt till "dikt".

Det värsta var, att lagen och rättskipningen icke beredde möjlighet till att vinna klarhet om här förelåg verklighet eller dikt. Brottet var preskriberat från åtal och straff och ansågs därför icke kunna bli föremål för domstols prövning.

Den nya lag (1926), som medför preskription även av de grövsta brott, var en erkännansvärd akt av humanitet. Men den bör kompletteras med bestämmelser, som, efter det gärningsmannen upptäckts, möjliggöra rehabilitering av dem, som må ha varit oskyldigt misstänkta för brottet.

Det gamla stadgandet i 4 kap. Rättegångsbalken om domstolsrannsaking, när rykte om grovt brott uppkommer, ansågs med fog icke tillämpligt på förevarande fall. Då "Börstil" icke blivit dömd till straff, kunde han icke heller vinna resning i en sak, däri han dock brännmärkts såsom misstänkt för mord. (Däremot skulle han enligt nuvarande praxis ha kunnat vinna ändring genom klagan över motiveeringen, vilket icke gick för sig på den tiden. N. J. A. 1914, sid. 123.) Det enda, som hände och kunde hända, var att länsstyrelsen förordnade om den polisundersökning, vars resultat här ovan skisserats.

Men de båda tidigare "misstänkta" ha inom sin bygd skaffat sig upprättelse genom ett oförvitligt liv. Den rehabilitering, som kan beredas "Börstils" minne och Blomberg inför en större krets, har jag sökt bidra till genom denna berättelse. Det tillkommer icke oss att döma i det mellanhavande, som Karlgren-Bäck har att uppgöra inför ett högre forum.

INNEHÅLL.

Företal	5
-------------------	---

I. TIDSMILJÖN. DE AGERANDE PERSONERNA.

1. Den stillsamma staden	9
2. En ung man på ting 1878—98	25
3. Domaren själv	45
4. Domaren och Yngsjömörderskan	68
5. Åklagaren	86
6. Nämnden	94

II. ÖSTERVALAMORDET.

1. De gamla ställena berätta	105
2. I brottets närhet	116
3. I postrummet	128
4. De försvunna postmedlen	136
5. Nyckeln och yxan	139
6. Vid obduktionsbordet	145
7. Sherlock Holmes och Scotland Yard	150

III. FÖRSTA AKTEN AV SPELET INFÖR RÄTTA.

1. Entré	159
2. Personalia	164
3. Anklagelsen	169
Brottets motiv	169
Brottets utförande	170
4. Åklagarens bevisföring	172
Blod på kläder och tömmar	172
Tid för hemkomsten	175
Mötena på vägen kl. 7—7.30 e. m.	176
Vagnen vid färdstallet	179
Blandfodret	181
Vintervägen	182
Misstänkt uppträdande; osanna uppgifter och tvtetalan	187

5. Svaromålet	193
6. Försvaret — om det funnits något	195
Förväxling av stallen	196
Vart leder teorien om vintervägen?	197
Klockorna i Väla	200
Två vagnar eller ingen?	202
Trons makt	203
7. Utslaget	206
8. Efterdyningar	208
Rättvisa och barmhärtighet	208
Onda rykten	210
Vår Herre inblandas	213
Frid och försoning	215

IV. MELLANSPEL.

1. Försyn eller slump	219
2. En ung Stockholmsadvokat	232
3. Riksåklagaren — hans storhet och fall	247

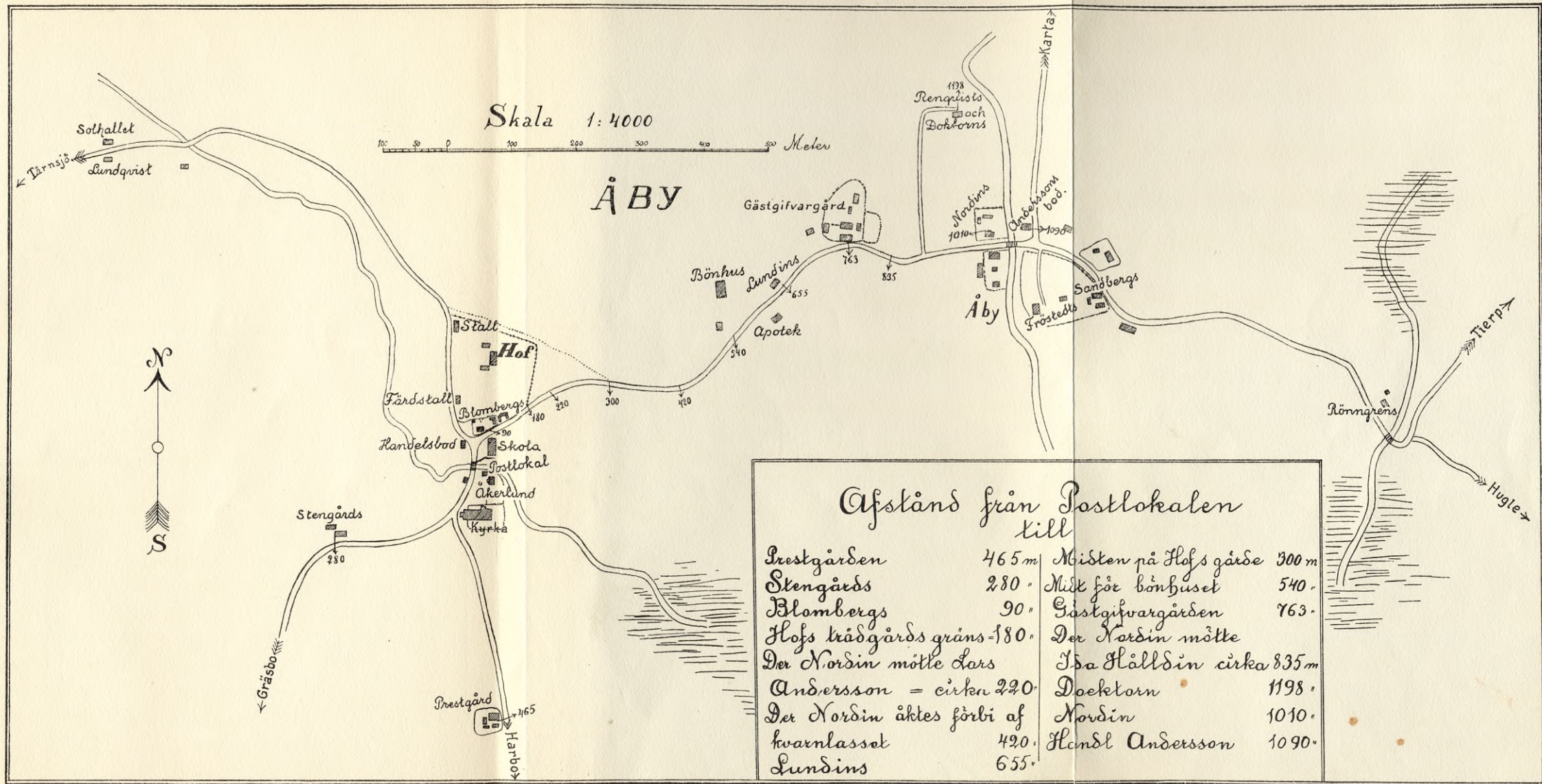
V. ANDRA AKTEN I ÖSTERVÄLADRAMAT.

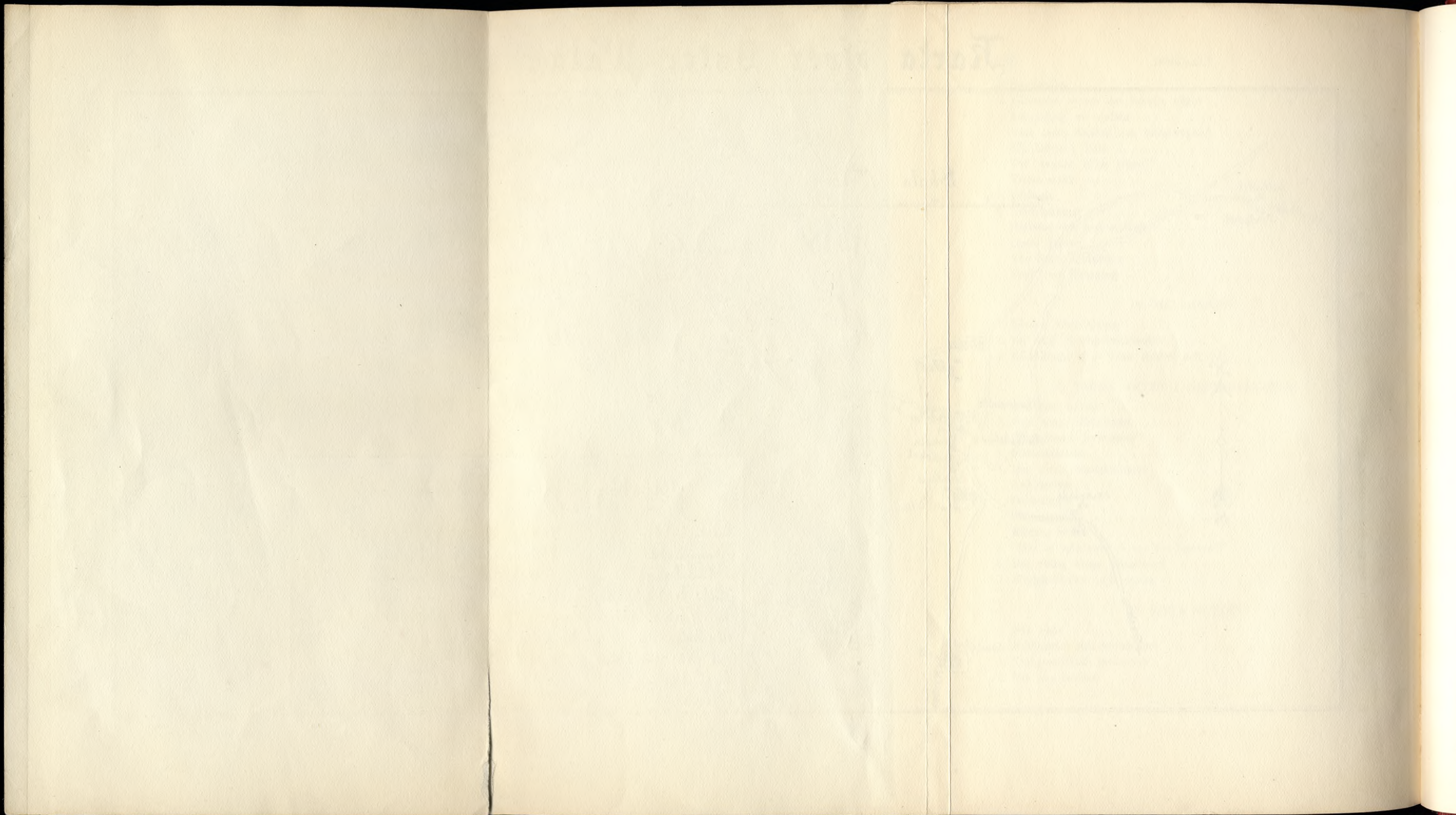
1. Hur det började	263
2. Den sista häktningen	268
"Det långa fruntimret"	271
3. Försvarsarbete	276
4. Den stora rannsakingen	283
Anklagelsen	288
Bevisningen	297
Försvarstalet	305
Rättens beslut	312
5. "Här är mördaren — var äro bevisen?"	314
6. Det rätta, långa fruntimret	319
7. Slutpåståenden och utslag	324

VI. SISTA AKTEN?

1. Nya spår	331
2. Bekännelse som bevismedel	338
3. Karlgren-Bäckes berättelse	342
4. Det nya beviset	347

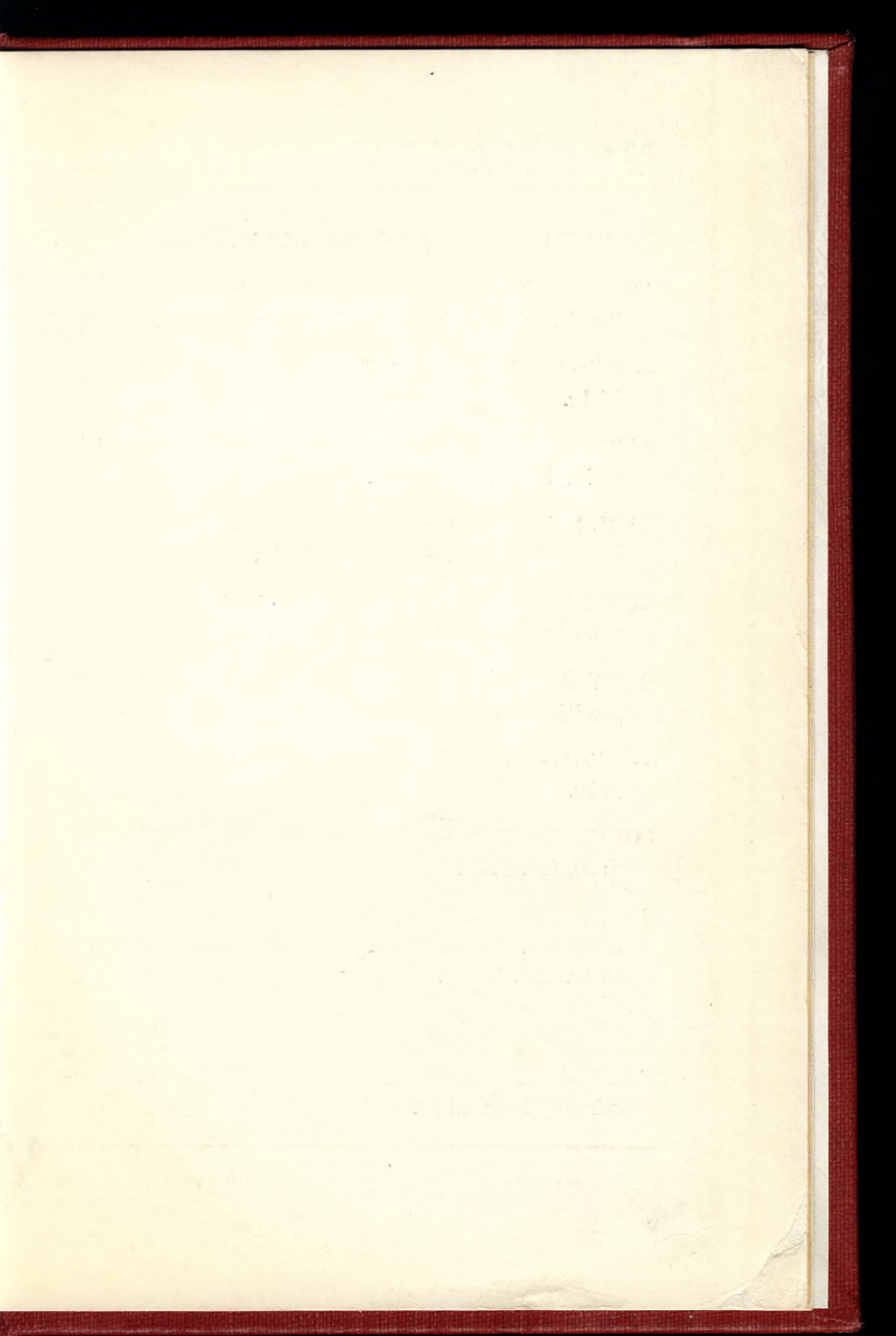
Karta öfver Öster-Wåla.

Stano 20/4
158 K

MEMOARLITTERATUR

HUGO HAMILTON, *Hågkomster*. 10 kr.

AXEL KLINCKOWSTRÖM, *Klinckans minnen*. I—II.
Per del 12 kr., inb. 15 kr., halvfr. band 18 kr.

— *Klinckan berättar om böcker och vänner*. 12 kr., inb. 15 kr.

CARL, *Jag minns . . .* Minnen från ett långt liv. 12 kr., inb. 15 kr., halvfr. band 18 kr.

CARL LARSSON, *Jag*. Med reproduktioner i färg av Carl Larsson-konstverk. 12 kr., inb. 15 kr.

GURLI LINDER, *På den tiden*. Några minnen från 1870-talets Stockholm. 9: 50, inb. 12: 50.

HEDVIG SVEDENBORG, *Glimtar ur stockholmskt familjeliv på 70—80-talen*. 8: 75.

— *Glimtar ur stockholmskt familjeliv på 1890-talet*. 9: 50.

LOUIS DE GEER, *Strödda minnen från åren 1854—1924*. 6: 50, inb. 9: 50.

FRIDA STRINDBERG, *Strindberg och hans andra hustru*. I. *Före äktenskapet*. II. *Äktenskapet*. Per del 10 kr., inb. 13: 50.

RÄTTEGÅNGEN MOT C. J. L. ALMQVIST av *A. Hemming-Sjöberg*. 12 kr.

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

